

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

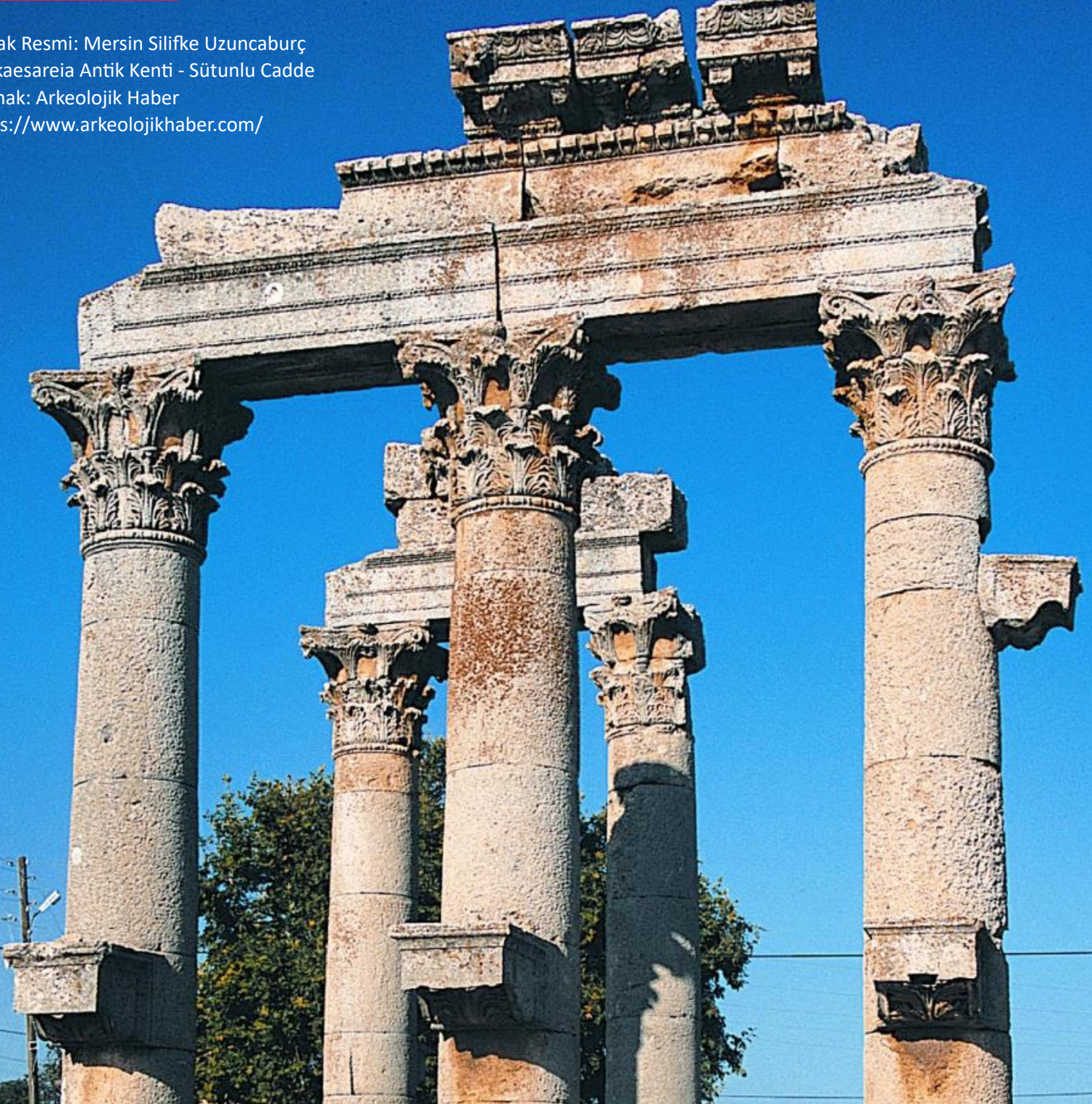
Cilt 9, Yıl (MART 2023), Sayı 1

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 9, Year (MARCH 2023), Issue 1

Kapak Resmi: Mersin Silifke Uzuncaburç
Diokaesareia Antik Kenti - Sütunlu Cadde
Kaynak: Arkeolojik Haber
<https://www.arkeolojikhaber.com/>

VOLUME 9, ISSUE 1 – MARCH 2023
CİLT 9, SAYI 1 - MART 2023

Editör / Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language
Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **teelif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur"u ile yayımlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimedenden meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELEER / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

• Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

• Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

• Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

• Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

• Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

• Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

- Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür
- Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter
- Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı
- Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı
- Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı
- Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı
- Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı
- Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı
- Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli
- Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı
- Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır
- Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusalılığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.
- Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.
- Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

• Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyallere kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya buldukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

• Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

• Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

• Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

• Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

• Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

• Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

• Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

• Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmese de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

• Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi taktirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

• Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

• Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi taktirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

• Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

• Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

• Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

• Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

• Sadece yazarın analizinden meydana gelir

• Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

• En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

• Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

• Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Çalışmada başlıklar;
- 1. -----
- 1.1. -----
- 1.1.1.----- biçiminde olmalıdır.
- Kısa alıntılar, tırnak (“) arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (“) içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.’de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, “Şekil 1., Resim 1.” şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurallarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim

etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaktır da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayımlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlayarak yayın hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayınlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından "yayıma uygundur" kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.
- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12),, italic).

- Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

- Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C. CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoteroret.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution

- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Pristina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR

Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Doç. Dr. Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi /SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi /SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalik ORHUN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi /BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

Hakemler - Referees

VOLUME 9, ISSUE 1 – MARCH 2023

CİLT 9, SAYI 1 - MART 2023

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

e-ISSN 2458-7672

Abdulaziz KARDAŞ - Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Abdullah KARA - Dr.

Akif ÇARKÇI - Dr. Öğr. Üyesi Düzce Üniversitesi

Aydın ÇAKMAK - Dr. İstanbul Üniversitesi

Bahattin DEMİRTAŐ - Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bayram AKÇA - Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Cem KARAKILIÇ - Dr. Öğr. Üyesi Çankırı Karatekin Üniversitesi

Danyal TEKDAL - Doç. Dr. İnönü Üniversitesi

Dilsen İNCE ERDOĞAN - Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi

Diren ÇAKILCI - Dr. Arş. Gör. Akdeniz Üniversitesi

Ferhat BERBER - Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Güray KIRPIK - Prof. Dr. Gazi Üniversitesi

Gürbüz ARSLAN - Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Hakan AKKÖZ - Dr. Milli Eğitim Bakanlığı

İrşad Sami YUCA - Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi

Kenan DEMİREL - Dr. Arş. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi

Mehmet DEMİRTAŐ - Prof. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi

Muammer ÖZDEMİR - Dr. Öğr. Üyesi Muş Alparslan Üniversitesi

Muhammed DAĞ - Dr.

Mustafa BOSTANCI – Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Nilgün Nurhan KARA - Doç. Dr. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Özgür YILDIZ - Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Tekin İDEM - Doç. Dr. Batman Üniversitesi

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 9, ISSUE 1 – MARCH 2023

CİLT 9, SAYI 1 - MART 2023

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Demokrat Parti Döneminde 30 Ağustos Zafer Bayramı Algısı (1950 - 1960).....1
Perception of August 30 Victory Day during in the Democrat Party Period (1950 - 1960)
Özlem YILDIRIM KIRIŞ
2. Siyonistlerin Filistin’de Arazi Satın Alma Faaliyetlerine Tepkiler: El-Münadi Gazetesi
Örneği (1912-1913).....23
*Reactions to Zionists’ Land Purchase Activities in Palestine: The Example of al-Munadi News-
paper (1912-1913)*
Enes KAYYALI
3. Berlin Sefiri İbrahim Hakkı Paşa’nın I. Dünya Savaşı Hakkında Bilinmeyen İki Raporu
(1916).....39
*Two Previously Unknown Reports by Ibrahim Hakki Pasha, Ottoman Ambassador to Berlin,
on World War I (1916)*
Ö. Kürşad KARACAGİL
4. Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı Döneminde Büyük Doğu’nun Türk İnkılabına Bakışı
(1943-1950).....58
*Büyük Doğu’s View on the Turkish Revolution during the Period of Republican People’s Party
in Power (1943-1950)*
Hacı Veli GÖK
5. Sancılı Yıllar: Yerel Basına Göre İkinci Dünya Savaşı’nın Muğla’ya Yansıması.....88
*Years of Hardship: Reflection of the the Second World War over Muğla Province According to
the Local Press*
Bayram AKÇA
6. Bir Devlet Adamı Olarak Hasan Tahsin Banguoğlu Hayatı Üzerine Bir Çalışma.....108
A Study on the Life of Hasan Tahsin Banguoğlu as a Statesman
Levent ÇÖREKÇİ

7. Muğla Kentinde Kültürel Mirasın İzini Sürmek: Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Bir Meslek Olan “Semercilik” Üzerine İnceleme.....118
Tracing the Cultural Heritage in the City of Muğla: An Investigation on the Forgotten Traditional Profession of “Saddlebags”

Metin MENEKŞE; Onur BERBER

8. Eski Van Şehri ve Tarihi (1915’e Kadar).....152
Old Van City And Its History (Until 1915)

Rahmi TEKİN

9. Talât Paşa Suikastının Amerikan Basınındaki Yansımaları.....169
Reflections of the Talat Pasha Assassination in the American Press

Semra IŞIN

10. Osmanlı Resim Sanatında Osman Hamdi Bey, Figür ve Mekan Üzerine Bir Araştırma.....185
Osman Hamdi Bey, A Research on Figure and Space in Ottoman Painting Art

Çağrı YALÇIN; Elif ÖZDOĞLAR

11. Sığınma ve Savunma Yapılarının Tarihsel Gelişim Süreci: Tehlike ve Mekan195
Historical Development Process of Asylum and Defense Structures: Danger And Space

Çağrı YALÇIN; Engin KEPENEK

12. Traces of the city of Damastion in the lands of central Dardania.....211
Damastion kentinin Orta Dardanya topraklarındaki izleri

Qazim NAMANI; Pajazit HAJZERİ

13. İmparator I. Manuel Komnenos’un Balkan Politikası.....229
The Balkan Policy Of The Emperor Manuel I. Comnenos

Alican YENER

Dr. Öğr. Üyesi
Özlem YILDIRIM KIRIŞ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8901-4190>

Recep Tayyip Erdoğan
Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
ozlem.yildirim@erdogan.
edu.tr

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 15/03/2023 20/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1265358>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Demokrat Parti Döneminde 30 Ağustos Zafer Bayramı Algısı (1950 - 1960)

*Perception of August 30 Victory Day during in the Democrat
Party Period (1950 - 1960)*

Öz

Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık görev süresi 20 Temmuz 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından süresiz şekilde uzatılmıştır. Taarruz hazırlıkları büyük bir gizlilik içerisinde sürdürülmüş ve 26 Ağustos 1922'de kesin taarruz emri verilmiştir. Türk birlikleri ile Yunan birlikleri arasında 28 Ağustos - 30 Ağustos arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. 30 Ağustos'a kadar devam eden mücadelede Yunan kuvvetleri Dumlupınar'ın kuzeyinde Aslıhanlar bölgesinde yok edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği bu muharebeye Başkomutanlık Meydan Muharebesi denilmiştir. Yunan ordusu bu savaş sonucunda büyük oranda kayıp vermiş ve çok sayıda Yunan askeri esir düşmüştür. Türkiye tarihinin önemli dönüm noktalarından birisi olan 30 Ağustos Zaferi her dönem olduğu üzere Demokrat Parti döneminde de çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. Bu çalışmada, 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın yıl dönümü kutlamaları çerçevesinde Demokrat Parti dönemi 30 Ağustos Zafer Bayramı algısı değerlendirilmiştir.

Demokrat Parti dönemi 30 Ağustos Zafer Bayramı yıl dönümlerinde başta İstanbul, Ankara, İzmir olmak üzere yurdun her yerinde şehirler bayraklarla süslenmiş, gece de elektrikle aydınlatılmıştır. Törenlerde günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapılmış, gazetelerde yer bulan haberlerde ya da gönderilen tebrik mesajlarında Büyük Taarruz'la ilgili bilgiler verilmiş ve zaferin önemi vurgulanmıştır. Öğrenciler, askerî birlikler ve halk tarafından törenlere büyük bir katılım sağlanmış kamuoyunda bu tarihî gün saygı, takdir ve büyük bir minnetle kutlanmıştır. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Millî Mücadele'nin kahramanlarına duyulan saygı ve Türk milletinin elde ettiği kazanımlar merasimlerde sıklıkla vurgulanan hususlar olmuştur. Yapılan konuşmalar ve basında yer alan haberlerde 30 Ağustos zaferinin Türk milletine layık olduğu hürriyet ve egemenliği kazandırdığı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, 30 Ağustos, Demokrat Parti, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı, Millî Mücadele.

ATIF: KIRIŞ, Özlem Yıldırım, "Demokrat Parti Döneminde 30 Ağustos Zafer Bayramı Algısı (1950 - 1960)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (1-22)

CITE: KIRIŞ, Özlem Yıldırım, "Perception of August 30 Victory Day during in the Democrat Party Period (1950 - 1960)", *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (1-22)

Screenedturnitin

Abstract

Mustafa Kemal Pasha's term of duty as Commander-in-Chief was extended indefinitely by the Turkish Grand National Assembly on July 20, 1922. The preparations for the attack were carried out in high secrecy, and on August 26, 1922, the order for the decisive attack was given. Violent conflicts took place between Turkish troops and Greek troops between August 28 and August 30. By August 30, Greek forces were defeated in the Aslıhanlar region in the northern part of Dumlupınar. This battle, led by Mustafa Kemal Pasha, was called the Field Battle of the Commander-in-Chief. As a result of this battle, the Greek Army suffered heavy losses and many Greek soldiers were captured. The Victory of August 30th, one of the most important turning points in Türkiye's history, was also celebrated with various events during the Democrat Party period, as in every other period. The present study evaluates the perception of the August 30th Victory Day within the Democratic Party period within the framework of the August 30th Victory Day anniversary ceremonies.

During the Democrat Party period, on the anniversaries of August 30 Victory Day, all cities in the country, especially Istanbul, Ankara, and Izmir, were decorated with flags and lit up at night with electricity. During the ceremonies, there were addresses expressing the meaning and importance of the day, information about the Great Offensive was given in the newspapers or in the congratulatory messages sent, and the importance of the victory was emphasized. Students, military units, and the public participated in the ceremonies, and everyone celebrated this historic day with respect, appreciation, and great gratitude. Respect for the heroes of the National Struggle, especially Mustafa Kemal Atatürk, and the achievements of the Turkish nation were frequently emphasized in the ceremonies. In the speeches and the news in the press, it was emphasized that the victory of August 30th gave the Turkish nation the freedom and sovereignty it deserved.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, August 30, Democratic Party, the Battle of the Commander-in-Chief and the Great Offensive, National Struggle.

Giriş

Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık görev süresi 20 Temmuz 1922'de TBMM tarafından süresiz şekilde uzatılmış ve 1922'nin Temmuz ayı sonlarında ordu eksiklerini tamamlamıştır.¹ Mecliste 'ki 4 Ağustostaki görüşmelerde Mustafa Kemal'in ordunun başına geçmesi istenmiş Mustafa Kemal ise Başkomutanlıktan beklenen neticenin alınabilmesi için onun geniş yetkilerle donatılması gerektiğini açıklamış ve TBMM'den bu yetkilerin belirli bir süre için verilmesini istemiştir. Bunun üzerine 5 Ağustos 1921'de Başkomutanlık Yasası kabul edilmiş, Meclis 'başkomutanlık' görevini kendi adına Mustafa Kemal'e vermiştir.²

1 Halil İbrahim İnal, *Milli Mücadele Tarihi*, 1. Basım, Nokta Kitap Yay., İstanbul 2008, s.485, 486.

2 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, 5. Basım, Bilgi Yay., Ankara 2017, s.250, Bkz. Başkomutan, ordunun gücünü yükseltme, sevk ve yönetimi daha da güçlendirmek hususunda TBMM'nin buna ilişkin sorumluluklarını Meclis adına kullanabilecekti. Bu görev ve haklar üç ay için geçerli olacak ancak süre dolmadan da söz konusu görev ve yetkiler geri alınabilecekti, Turan, a.g.e., s.250.

Mustafa Kemal Paşa ordunun taarruz hazırlıklarını gizlilik içerisinde sürdürmüştür.³ Türk ordusu Sakarya Savaşı sonrası bir yıl süren hazırlığın ardından son taarruza girişmiştir.⁴ Büyük Taarruz için son direktiflerini veren Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya dönmüş ve 20 Ağustos'a kadar çalışmalarına orada devam etmiştir. 20 Ağustos'ta gizlice cephe karargâhının bulunduğu Akşehir'e gelmiş; Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Cephe Komutanı İsmet Paşa ve diğer komutanlarla taarruzun tüm ayrıntıları gözden geçirilmiştir. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 26 Ağustos 1922'de kesin taarruz emri verilmiştir.⁵ Kazım Özalp, Büyük Taarruz öncesi durumu "Millî Mücadele" isimli eserde şu sözlerle anlatmaktadır:

*"Ordumuzun kuvveti Yunan Ordusuna yakın bir dereceye gelmişti. İki yüz bin Yunan tüfeğine karşılık yüz seksen bin tüfeğimiz vardı. Hafif makinalı tüfek Yunanlılarda üç bin iki yüz, bizde ise iki bin idi. Ağır makinalı tüfek Yunanlılarda bin, bizde sekiz yüz; top Yunanlılarda üç yüz elli, bizde üç yüz idi. Yunanlıların on uçağına karşılık bizim beş uçağıımız vardı."*⁶

İki ordu arasında insan, silah, araç ile gereç sayıları mukayese edildiğinde insan ve tüfek mevcutları birbirine yakın ancak hafif ve ağır makinalı tüfek, top, uçak ile motorlu araçlar Yunan ordusunda fazladır. Süvari sayısı bakımından ise Türk ordusu üstün vaziyettedir.⁷ Türk Ordusunun üstün tarafı sahip olduğu moral gücü, azim ve iradesidir.⁸ 26 Ağustos günü sabaha karşı 4.30'da başlaması planlanan taarruz sis nedeniyle 5.30'da başlamıştır.⁹ Türk birlikleri ile çekilen Yunan birlikleri arasında 28 Ağustos-30 Ağustos sabahı arasında yer yer şiddetli çatışmalar meydana gelmiş; Yunan birliklerinin, Türk ordusunun takibinden kurtulamaması mevzi almalarına engel olmuştur.¹⁰ 30 Ağustos'a kadar devam eden mücadelede Yunan kuvvetleri, 2. ve 1. ordularla kuzeyden ve batıdan süvari kolorduları tarafından kuşatılarak Dumlupınar'ın kuzeyinde Aslıhanlar bölgesinde yok edilmiştir. 30 Ağustos günü Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği bu muharebeye "Başkomutan Meydan Muharebesi" denilmiştir. Bu savaşla Yunan ordusunun asli kuvvetleri yok edilmiştir.¹¹ Taarruz'un ikinci günü Afyon düşman işgalinden kurtarılmıştır.¹² Mustafa

3 İnal, a.g.e., s.485, 486.

4 Mete Tunçay, v.d., *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908- 1980*, Cem Yay., İstanbul 1990,s.73.

5 Osman Akandere, v.d., *Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Eğitim Yay., Konya yy yok. s.173.

6 Kâzım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yay., 4. Basım, Ankara 1998, s.233, Bkz. *Her iki tarafın gücü şu şekilde idi: Yunan Kuvvetleri: 6564 subay, 218.000 er, 83.000 tüfek, 1.300 kılıç, 3.113 hafif makinalı tüfek, 1.280 ağır makinalı tüfek, 418 top ve 50 uçak. Türk kuvvetleri: 8659 subay, 199.283 er, 100.352 tüfek, 2.025 hafif makinalı tüfek, 839 ağır makinalı tüfek, 5000 kılıç, 340 top ve 8 uçaktan ibaretti*, Durmuş Yalçın v.d., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 2004, s.308, 311.

7 Emel Engin, Vahdettin Engin, *Sorularla Milli Mücadele Tarihi*, 1. Basım, Yeditepe Yay., İstanbul 2019, s.200.

8 Murat Köylü, *Kurtuluşun Gölgedeki Kahramanları*, 1. Basım, Fark Yayınları, Ankara 2007, s.351.

9 İnal, a.g.e., s.486.

10 İnal, a.g.e., s.491.

11 Akandere v.d., a.g.e.,s.173.

12 Osman Özsoy, *Kurtuluş Savaşı (1918 -1923)*, Timaş Yay., 2. Basım, İstanbul 2007, s.392.

Kemal Paşa, yapılan onca fenalıklarına rağmen esir generali ve diğer askerleri nezaketle karşılamıştır. 30 Ağustos günü düşman ordusu her taraftan sarılarak hezimete uğratılmıştı. Yunan ordusu ölü, yaralı ve kısmen de esir olmak üzere büyük bir yenilgi yaşamıştır. Savaş ve sonrası takip sürecinde Yunanlılardan binlerce esir alınmıştır. Bu esirler arasında 8 Eylül’de bütün karargâhı ile esir düşen Yunan Orduları Başkomutanı General Trikopis¹³ ve 2. Kolordu Kumandanı General Diyenis ile birlikte yüksek rütbeli birçok kumandan da vardır.¹⁴

Trikopis hatıratında o günlere dair şunları yazmıştır: “*Erzak bitmiş bulunuyordu. Piyade cephanesi noksan hissediliyordu. 9. Tümenin cephanesi tamamen bitmişti. Hiçbir tümen ve kolordunun telsiz telgrafları işlemiyordu... Derin bir vadide büyük bir karışıklık meydana gelmiş ve başlayan panik, bütün birliklere sirayet etmişti.*”¹⁵ Batı cephesinde 23. Tümen Kurmay Başkanlığı görevini yapan Fahri Belen ‘Türk Kurtuluş Savaşı’ adlı eserinde Trikopis’le ilgili şu ifadelerle yer vermiştir:

“*Trikopis raporunda Başkumandanlık Muharebesine katılan beş Yunan tümenin umumi mevcudunu 10 -15 bin kadar göstermektedir. Aslıhanlardan yaptığımız gözetlemeye göre, biz onun kuvvetlerini 20-30 bin kişi tahmin etmekteyiz. Yunan kumandanlarının raporlarında kuvvetleri az bildirerek kendilerini mazur göstermek ve hatalarını astlarına ve erlere yüklemek meylli görülmektedir*” demiştir.¹⁶

Türk ordusunun, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi sona erdiğinde 2.542’ü şehit, 9977’si yaralı ve 101’i esir olmak üzere 12.621 kişi zayıyatı olmuştur. Yunan ordusu ise yüz bin civarında büyük bir kayıp vermiştir.¹⁷

Fahri Belen’in komuta ettiği 23. Tümen, Başkomutanlık Meydan Savaşı’nda Yunan ordusunun kaçış hattını kesen, Yunan Başkomutanı Trikopis’i tutsak eden ve Yunan ordusundan geriye kalanları teslim alan tümendi.¹⁸ Meydan savaşı sonrası bölgeyi gezen Mustafa Kemal Paşa; düşmanın ağır yenilgisini, savaş alanında bırakılan silah, cephane ve savaş malzemesini, ölülerini, esirlerin kafilelerle geriye götürülmesini görerek çok duygulanmış ve yanındakilere ‘Bu manzara insanlık için utanç vericidir. Ama biz burada vatanımızı savunuyoruz. Sorumluluk bize ait değildir.’ demişti.¹⁹ Geri çekilen Yunan birlikleri 31 Ağustos’ta Uşak, 2 Eylül’de Alaşehir, 5 Eylül’de Turgutlu, 6 Eylül’de Manisa’yı yakmışlar ve önlerine çıkan Türkleri öldürmüşlerdi. Yunan vahşetini önlemek için hızla harekete geçen Türk ordusu birer gün arayla bu şehirlere girerek bölgeleri Yunan işgalinden kurtarmıştı.²⁰ Büyük Taarruz Fransız kamuoyu için de beklenmedik bir

13 Akandere v.d., a.g.e.,s.173.

14 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yay., 2. Basım, Ankara 2006, s.279.

15 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)*, 28. Basım, Cilt:II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.483, 484.

16 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Yay. Haz. Enis Şahin, Yeditepe Yay., 2. Baskı, İstanbul 2020, Edt. Nihal Metin, s.461.

17 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, s.360, Engin, a.g.e., s.204.

18 Belen, a.g.e., s.17.

19 İnal, a.g.e., s.492.

20 Hüseyin Alpaslan, *Milli Mücadele Döneminin Mihenk Taşları*, 1. Basım, Gece Kitaplığı, Ankara 2021,

durum olmuştu. Fransız kamuoyu Türk ordusunun gittikçe güçlendiğini bilmekle birlikte savunmanın bırakılıp bir taarruza geçebileceğini düşünmemişti.²¹

Mustafa Kemal Paşa, o gün Aslıhanlar-Çal mevkiindeki savaşları cephenin en ön çizgisine kadar çıkararak yönetmiş; bu nedenle Cephe Komutanı İsmet İnönü bu savaşa “Başkomutanlık Meydan Savaşı” ismini vermişti. Mücadele sonucu İzmir yolu açılmış, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa da 1 Eylül’de birliklerine “İlk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!” emrini vermişti. Uşak ve Kütahya’yı düşman işgalinden kurtaran Türk birlikleri ertesi gün Eskişehir’e ulaşmıştı.²² Bu muharebede 15 günde 450 kilometre mesafe kat eden Türk ordusu 9 Eylül 1922 sabahı Türklerin sevinç gösterileri arasında İzmir’e girmişti. İzmir’in yaklaşık 3 yıl 4 ay süren esareti son bulmuştu.²³ Mustafa Kemal Paşa 9 Eylül’de İzmir’e geldiğinde kendisine İsmet ve Fevzi paşalar eşlik etmişti.²⁴ Fransızlarla bir görüşme yapan Mustafa Kemal Paşa, 23 Eylül 1922’de İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları imzalı bir nota aldı. Bu notada iki önemli husus yer almıştı. Bunlardan ilki askerî harekâtın durdurulmasıyla, diğeri de barış konferansı ile ilgiliydi.²⁵ Buna göre Mudanya ve İzmit’te bir toplantı teklifi yapılmıştı. 29 Eylül 1922’de Mustafa Kemal Paşa, bu notaya verdiği kısa cevapta Mudanya Konferansı’nı kabul ettiğini bildirmişti.²⁶ Bunu takip eden günlerde işgal altında bulunan şehir ve kasabalar tek tek düşman işgalinden kurtarılmış ve 11 Ekim 1922’de Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasıyla Batı cephesindeki askerî harekât tamamen son bulmuştu.²⁷ 30 Ağustos 1922’de üç buçuk senelik zorlu bir mücadelenin ardından Türk milleti ebedî varlığını yeniden göstermiş ve bütün dünyaya yeni bir devlet felsefesi armağan etmişti.²⁸

1. İsmet İnönü Dönemi 30 Ağustos Zafer Bayramı Günleri (1939 -1945)

İsmet İnönü döneminde 30 Ağustos Zafer Bayramı günleri yurt genelinde tertip edilen çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nin 18’inci yıl dönümü sebebiyle CHP Erzurum Milletvekili Ahmet Fikri Tüzer tarafından Halkevi ve Halkodası başkanlıklarına yazılan yazıda 30 Ağustos günü halkevlerinde, halkodalarında, parti merkezlerinde toplantılar tertip edileceği bildirilmiştir. 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi zaferinin millete sağladığı feyizli neticeler ve istikbal hakkında konuşmalar yapıp konferanslar verileceği aktarılmıştır.²⁹ Ayrıca Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nin 18’inci yıl dönümü nedeniyle 30 Ağustos’ta Dumlupınar’da Meçhul Asker Abidesi önünde yapılacak tören programına dair bilgi verilmiştir.³⁰ Gümüş Nahiyesi Halkodasında yapılan 30 Ağustos kutlamalarına ilişkin olarak CHP Genel Sekreterliğine

s.126.

21 Yalçın, v.d., s.312.

22 İnal, a.g.e., s.492.

23 Alpaslan, a.g.e., s.126.

24 Rahmi Akbaş, *Mareşal Fevzi Çakmak*, Ötüken Yay., İstanbul 2008, s. 283, 284.

25 Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Bugünkü Dille Yay. Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s.460.

26 Rahmi Akbaş, *Mareşal Fevzi Çakmak*, Ötüken Yay., İstanbul 2008, s. 283, 284.

27 Mehmet Evsile, *Milli Mücadele Tarihi*, 1. Basım, Etüt Yay., Samsun 2012, s.83.

28 BCA, (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), 490.1.0.0./1134.137.1/2.

29 BCA, 30.10.0.0/198.353.20/2.

30 BCA, 30.10.0.0/198.353.20/3.

gönderilen yazıda Zafer Bayramı'nın 19'uncu yıl dönümünün kalabalık bir halk kitlesi huzurunda kutlandığı bildirilmiştir. Halkodası mensupları tarafından günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapılmış, Millî Şef İsmet İnönü'ye ve orduya bağlılık dile getirilmiştir. Etkinlikler çerçevesinde gündüz davul ve çalgılar çaldırıldığı, gece de halkodası önünde meşale yaktırılarak millî oyunlar oynatıldığı belirtilmiştir. İkinci gece halkodasındaki gazilere kahramanlık hikâyelerinin anlatıldığı ve kahramanlık menkıbelerine dair eserlerin okunarak halkın millî duygularının yükseltildiği ifade edilmiştir.³¹

30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 22'nci yılı dolayısıyla Ankara Halkevi'nde coşkulu bir tören tertip edilmiştir. Büyük bir kitlenin eşlik ettiği törene saat 16.30'da İstiklal Marşı ile başlanmıştır. Türk Hava Kurumuna ait bir filo Ankara'da gösteri uçuşları yapmıştır. Bayram münasebetiyle vekillikler ve çeşitli müesseseler tarafından Zafer Anıtı'na ve Atatürk Bulvarı'ndaki Atatürk Anıtı'na çelenkler konulmuştur.³² Bayram nedeniyle erken saatlerden itibaren halk sokaklara dökülmüş, bayraklarla donanan sokak ve meydanlarda hava kararınca kadar sevinç içinde dolaşmıştır. Halkevi ve halkodalarında düzenlenen törenlerde konuşmacılar günün anlamına ilişkin konuşmalar yapmışlardır.³³

CHP Genel Sekreteri Trabzon Milletvekili Ahmet Faik Barutçu tarafından 16.08.1946 tarihli bir genelge yayınlanmıştır. Genelgede Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin 24'üncü yıl dönümü nedeniyle 30 Ağustos 1946 Cuma günü Dumlupınar'da Zafer Anıtı'nda yapılacak tören programının, milletin en geniş ölçüde katılmasını sağlamak üzere belli esaslara göre değiştirildiği bildirilmiştir. Yapılacak tören programına dair bilgi verilmiştir.³⁴

2. DP İktidarının İlk Yıllarında 30 Ağustos Zafer Bayramı Günleri (1950-1954)

1950 yılında yapılan genel seçimler sonucunda Demokrat Parti (DP) iktidara gelmiştir. Demokrat Parti'nin on yıl devam edecek olan iktidarında Celal Bayar cumhurbaşkanı, Adnan Menderes başbakan olarak görev almışlardır. Demokrat Parti döneminde Zafer Bayramı kutlamaları heyecan ve coşkuyla kutlanmaya devam etmiştir. Türk ordularının birçok zafer kazandığı bir ay olan Ağustos ayı, Türk tarih sahnesindeki yerini almıştır.³⁵ O günlerden birisi olan 30 Ağustos Zafer Bayramı'na Cumhuriyet tarihi boyunca her dönem ayrı bir önem ve değer verilmiştir. Demokrat Parti döneminde de her yıl yapılan çeşitli etkinlik ve törenlerle bu önemli gün kutlanmıştır. Demokrat Parti iktidarının ilk yılı olan 1950 yılında zaferin 28'inci yıl dönümü devlet erkânı ve halk kitlelerinin katılımıyla coşkulu bir şekilde gerçekleşmiştir. Zafer Bayramı'nın yıl dönümü Milliyet gazetesinde "Zafer Bayramı Kutlu Olsun" başlığıyla verilmiştir. Haberde, "Türk milletinin bu mutlu günü kutlamanın bahtiyarlığını yaşadığı" ifade edilerek Türk devletinin bağımsız bir şekilde dünyadaki yerini muhafaza edebilmesinin 28 yıl önce bugün gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin, başta Atatürk olmak üzere kadınlı, erkekli genç, yaşlı tüm Türk milletinin yekpare bir kütle hâlinde tarihe eşsiz bir kahramanlık destanı olarak geçen ve uzun yıllar süren Millî Mücadele'nin nihai sonucunu tayin eden

31 BCA, 490.1.0.0/23.118.4/1.

32 BCA, 490.1.0.0/ 1134.137.1/12.

33 BCA, 490.1.0.0./1134.137.1/18.

34 BCA, 30.1.0.0/42.249.11/11.

35 Engin, a.g.e., s.208.

gün olduğuna vurgu yapılmıştır. 30 Ağustos'ta başlayan meydan muharebesiyle Türk'ün makûs talihini yendiğine değinilerek Atatürk'ün “*Düşmanı Anadolu'nun harimi ismetinde boğacağız, ordular hedefiniz Akdeniz'dir.*” emrinin dört günde âdeta bir mucize şeklinde yerine getirildiği ifade edilmiştir. Her yıl coşkulu bir heyecanla kutlanan zaferin milletin siyasi olgunluğunu ispat ettiği 14 Mayıs seçimlerinin verdiği emniyet ve huzur havası içinde tesis edildiği dile getirilmiştir. 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle her yıl olduğu üzere yurdun her tarafında bilhassa İstanbul ve Ankara'da resmigeçit törenleriyle bu anlamlı günün kutlanacağı duyurulmuştur.³⁶ İstanbul Taksim'de büyük bir resmigeçit töreni yapılacağı bildirilmiştir.³⁷ Ali Naci Karacan, “30 Ağustos'un Manası” başlığıyla kaleme aldığı yazısına “Bugün 30 Ağustos, Türk milletinin zafer, kurtuluş ve istiklal günüdür.” sözleriyle başlamıştır. Karacan, yazısında “30 Ağustos topyekûn seferber olan milletimizin kanı pahasına ve Atatürk gibi eşsiz bir kumandanın dâhiyane sevk ve idaresi ve kahramanlığıyla kazanılmıştır.” sözleriyle büyük mücadelenin kazanılmasında Atatürk öncülüğünde verilen millet özverisine vurgu yapmıştır.³⁸

Gerçekleşecek tören programıyla ilgili olarak Zafer Bayramı kutlamalarının İstanbul'da saat 9.30'da Vali Gökay'ın başkanlığında belediye ve vilayet erkânından oluşan bir heyetin İstanbul Komutanı'na ziyaret ve tebriklerde bulunmasıyla başladığı aktarılmıştır. Birinci Ordu Müfettiş Vekili Şükrü Kanatlı yanında komutanlar ve Vali Dr. Gökay ile Taksim Meydanı'na gelerek resmigeçide katılarak askerî birlikleri teftiş etmiştir. Bandonun çaldığı İstiklal Marşı'nın ardından meydana direğe Türk bayrağı çekilmiş ve abideye çelenkler konulmuştur. Tuğgeneral Tahsin Çelebi Can söz alarak günün tarihçesini yapmış ve 30 Ağustos Zaferi'ni kazanan ordunun memleket müdafaası yolunda daha birçok zaferler kazanmaya hazır ve muktedir olduğunu belirtmiştir. Vali, ordu müfettiş vekili ve askerî erkânın şeref tribününe geçmelerinin ardından resmigeçit başlamıştır. Taksim Meydanı'nı dolduran on binlerce İstanbullu kahraman, ordunun geçişini takdir ve heyecanla alkışlamıştır. Aynı gece fener alayları tertip edilmiş, bir askerî birlik meşalelerle İstanbul'dan Beyoğlu'na bir yürüyüş gösterisi yapmıştır.³⁹

Ankara'daki törenler saat 8.30'da Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut, beraberinde askerî erkân ve yüksek subaylarla birlikte Atatürk'ün kabrine çelenk konulup saygı duruşunda bulunmasıyla başlamıştır. Aynı saatte Yedek Subay Okulu kıtası Atatürk'ün Orduevi önündeki heykeline, Harp Okulu alayı Ulus meydanındaki Atatürk anıtına,

36 “Zafer Bayramı Kutlu Olsun”, *Milliyet*, 30 Ağustos 1950, s.1.

37 “30 Ağustos Zafer Bayramının 28'nci Yıldönümü”, *Son Posta*, 30 Ağustos 1950, s.1.

38 Ali Naci Karacan, “30 Ağustos'un Manası”, *Milliyet*, 30 Ağustos 1950, s.1, Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta Başkomutanlık Savaşına dair şunları söylemiştir: *Efendiler, 26/27 Ağustos günlerinde, yani iki gün içinde, düşmanın Karahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20, 30 kilometre uzunluğundaki müstahkem cephelerini düşürdük. Yenilen düşman ordusunun bütün kuvvetlerini, 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar yöresinde kuşattık. 30 Ağustosta yaptığımız savaş sonunda (buna Başkomutan Muharebesi adı verilmiştir), düşmanın ana kuvvetlerini yok ettik, esir aldık. Düşman ordusunun Başkomutanlığını yapan General Trikopis esirler arasına girdi. Demek ki tasarladığımız kesin sonuç, beş günde alınmış oldu. 31 Ağustos 1922 günü ordularımız ana kuvvetleriyle İzmir'e doğru yol alırken, diğer birlikleriyle de düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini yenmek üzere ilerliyorlardı.*” Atatürk, a.g.e., s.456.

39 “30 Ağustos Zafer Bayramı Bu Yıl Yurtta Bugünün Manasıyla Mütenasip Bir Şekilde Kutlandı”, “İstanbul'da Merasim”, “Motorize Kıtaların Geçiş Heyecanla Takip Edildi”, *Milliyet*, 31 Ağustos 1950, s.1, 5.

Muhafız Kıtası da Etnografya Müzesi önündeki heykeline törenle çelenkler bırakmışlardır.⁴⁰ Genelkurmay Başkanlığının şeref salonunda tebrik töreninin yapıldığı bilgisi verilerek Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut tebrikleri kabul etmiştir. Tebrik merasiminin bitiminin ardından Genelkurmay Başkanı ve tebrik merasimine iştirak eden heyet, hipodroma gitmek üzere hareket etmişlerdir. Hipodromda şeref tribününde Başbakan Adnan Menderes ve bakanlar, Genelkurmay Başkanı, kara, hava ve deniz kuvvetleri komutanları, tebrik törenine katılan heyet yer alırken şeref tribününün altında yabancı devlet ateşemiliterleri hazır bulunmuştur. Yapılan konuşmalarda bilhassa tarih boyunca hür yaşamış Türk milletinin mücadele kudretini gösterdiği, Türk ordusunun bugün ve yarın cumhuriyetin temeli olan 30 Ağustoslar yaratabilecek kudrette olduğu ve büyük zaferleri ancak büyük milletlerin kazandığı anlatılmıştır. Daha sonra resmigeçit başlamış; bir süvari alayı, zırlı birlikler ve tank alayının geçişiyle tören sona ermiştir.⁴¹ Başbakanlık Muamelât Umum Müdürlüğü tarafından alınan kararla Pathe News, Warners Brothers ve Paramount Aktualite haber filmleri merkezi muhabirlerinin çektikleri Zafer Bayramı resmigeçidine ait filmlerin banyo yapılmak üzere yurt dışına çıkarılmasına izin verilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından imzalanan karar yazısında;

“Pathe News ve Warners Brothers haber filmleri muhabiri Evangel S. Siotis ile Paramount Aktualite filmleri muhabiri Robert Hecox tarafından çekilen 30 Ağustos zafer bayramı resmi geçidine ait filmlerin banyo edilmek üzere memleket dışına çıkarılmasına izin verilmesi; İçişleri Bakanlığının 8/9/1950 tarihli ve 91124-39/46901 sayılı yazısı üzerine, filmlerin ve film senaryolarının kontrolüne dair tüzüğün 34 maddesine göre, Bakanlar kurulunca 14/9/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır” ifadelerine yer verilmiştir.⁴²

Necmeddin Sadak tarafından kaleme alınan “Bizi Affet” başlığıyla yer verilen köşe yazısında 30 Ağustos Zafer Günü’ne dair şu düşüncelere yer verilmiştir:

*“Büyük adına izafe edilen bu eşsiz zafer, yeni Türkiye kuruluşunun ilk günüdür. Yenilmiş, bölünmüş, her parçası ayrı ayrı işgal altına alınmış, karanlık günleri bitmeyecek sanılan vatanda ilk ümit güneşi bugün doğmuştu. Bu zafer hürriyet ve istiklalin başlangıcı oldu. Millet in şerefini, haysiyetini böyle bir günde, o meydan muharebesinde sen kurtardın. Bugün Türkiye diye, varlığına ve kuvvetine inanılan, itibar gören hür ve müstakil bir devlet varsa onun temeli, sonsuz yoksunluklar, en uygunsuz şartlar içinde, ardi arkası kesilmeyen türlü pusular, ihanetler ortasında hazırladığın bu büyük zaferdir. Bu zaferi otuz seneye varıyor, her yıldönümünde heyecanla kutladık. Bütün millet, sağlığında senin önünde ve sonra da ebedi hatıran huzurunda hep şükranla eğildi. Yendiğin çok kuvvetli düşmanlar yüksek dehana edebi tarihi armağanlar sundular.”*⁴³

Yazının devamında Necmeddin Sadak, içinde bulunulan zamanda memlekette sinsi

40 Ankara’daki Merasim”, “Bakanlar, Kordiplomatik Geçit Resminde Bulundu”, *Milliyet*, 31 Ağustos 1950, s.1.

41 “Ankara’daki Merasim”, *Milliyet*, 31 Ağustos 1950, s.5.

42 BCA, 30.18.1.2/123.71.9.1.

43 Necmeddin Sadak, “Bizi Affet”, *Akşam*, 30 Ağustos 1951, s.1.

kötü bir havanın estiğine işaret ederek Atatürk'ün resimlerine ve heykellerine el uzatanların olduğunu belirtmiştir. Bu olaylar nedeniyle Atatürk'ün ebedî şahsını korumak adına ülkede kanun çıkarıldığına değinen Necmettin Sadak, Atatürk'ün hatırasına saygısızlık edenlerin vatanın ve devletin düşmanları olduğunu dile getirmiştir. Sadak, yazısını; “*Bugün seni andıran her şey önünde millet yeni bir huzura kavuşacak, dünyanın bu karışık tehlikeli devrinde 30 Ağustos'u hatırlayarak, senin öğütlerin gereğince, istikbale emniyetle bakacaktır. Nasıl oldu bilmiyoruz.. Türk milleti nankör değildir. Bizi affet Atatürk!*” sözleriyle bitirmiştir.⁴⁴ Mümtaz Faik Fenik “30 Ağustos'un Verdiği Ders” başlıklı yazısında 30 Ağustos'un sadece bir zafer değil, büyük inkılapların da başı olduğu dile getirilmiştir. Fenik, hür insanlar gibi nefes alınması, fabrikaların bacalarının tütmesi, istibdat zincirlerinin kırılması gibi pek çok kazanımın 30 Ağustos Zaferi sayesinde olduğunu ifade etmiştir. Bu kazanımlar içerisinde en değerlisini de ulaşılan demokrasi merhalesi olarak açıklamıştır.⁴⁵

Zafer Bayramı yurdun her köşesinde heyecanla kutlanmış, Taksim'de geçit töreni gerçekleştirilmiştir. Millete geniş istikbal ufukları açan Millî Mücadele, 30 Ağustos 1922'de kazanılan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin büyük zaferiyle neticelenmiştir. Her yıl olduğu üzere 1951 senesinde de 30 Ağustos Zafer Bayramı, yurdun her yerinde coşkuyla kutlanmıştır. Günlerden beri devam eden merasim ve süsleme hazırlıklarının sona erdiği, sabahın erken saatlerinde törenleri izlemek için halkın caddelere döküldüğü aktarılmıştır. Hazırlanan program gereğince sabah saat dokuzda orduvi salonunda başta generaller ve diğer yüksek rütbeli subaylar, Vali ve Belediye Başkanı ile şehir meclis üyeleri, vilayet ve belediye erkânı, partililerle diğer kurulların tebrikleri Ordu Komutanı tarafından kabul edilmiştir. Saat 10'a kadar devam eden resmî kabulden sonra Vali ve Belediye Başkanı komutanlarla birlikte Taksim Meydanı'na hareket etmişlerdir. Taksim Meydanı'nı öğrenciler, askerî birlikler ve halk doldurmuştur. Vali ve garnizon komutanı birlikleri teftiş ederek bayramlarını kutlamışlardır. Daha sonra İstiklal Marşı okunmuş, sunulan bazı nutukların ardından ordunun geçit resmi başlamıştır. Askerî resmî geçidi partililer ve diğer sivil teşekküllerin geçişi takip etmiştir. Bayram nedeniyle saat 13'te Selimiye'den 21 pare top atışı yapılacağı bildirilmiştir. Akşam saatlerinde ise tüm binaların ışıklandırılacağı duyurulmuştur. 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut, Türk silahlı kuvvetlerine ve Kore'deki Türk silahlı kuvvetleri komutanlığına bir mesaj göndermiştir. Verilen mesajda:

“*Türk silahlı kuvvetlerine Büyük Türk milletinin sevgisine ve güvenine mazhar olan ve büyük güvene layık kalmayı en büyük şeref bilerek çalışan Türk silahlı kuvvetleri camiasına mensup tekmil arkadaşlarımın 30 Ağustos Zafer Bayramlarını kutlar ve bu vesile ile İstiklal savaşının şehitlerini rahmet, gazilerini hürmetle anarım.*” denilmiştir.⁴⁶

44 Necmeddin Sadak, “Bizi Affet”, *Akşam*, 30 Ağustos 1951, s.1.

45 Mümtaz Faik Fenik, “30 Ağustos'un Verdiği Ders”, *Zafer*, 30 Ağustos 1950, s.1.

46 Zafer Bayramı, *Akşam*, 30 Ağustos 1951, s.1, 2. Gönderilen yazıda ise “*Büyük Türk Milletinin olduğu kadar tekmil dünya milletlerinin de sevgi, güven ve hayranlığına mazhar olan ve bu güvene layık kalmayı en büyük şeref bilerek ana yurttan uzaklarda kahramanca savaşan Kore Türk silahlı kuvvetleri camiasına mensup tekmil arkadaşlarımın yeni müstakil Türk devletinin temel atma günü sayılan 30 Ağustos Zafer Bayramlarını kutlar ve bu vesile ile aziz şehitlerimizi rahmet ve gazilerimizi hürmetle anarım*” sözleriyle Kore'de görev alan Türk askerleri de unutulmamıştır, *Zafer Bayramı*, *Akşam*, 30 Ağustos 1951, s.1, 2.

“Zafer Bayramı Törenine CHP Çağrılmadı” başlıklı haberde 30 Ağustos Zafer Bayramı’nın 29’uncu yıl dönümünün yurdun her tarafında kutlandığı ve parti farkı gözetilmeksizin bütün vatandaşların bu mutlu günün kutlama törenine katıldığı belirtilmiştir. Yapılan tören programının hazırlanmasında partililik görüşünün hâkim olduğuna değinilen haberde bir önceki gün gerçekleşmiş olan merasim esnasında şeref tribününde DP temsilcilerinin bulunmasına rağmen Cumhuriyet Halk Partisi ve Millet Partisi temsilcilerinin bulunmamasının birçok vatandaşın dikkatini çektiği aktarılmıştır.⁴⁷ Merasime vilayet tarafından sadece iktidar partisi temsilcileri davet edilmiş, muhalefet partilerine davetiye gönderme lüzumu duyulmadığı değerlendirilmiştir. CHP’den bir heyetin Taksim’deki merasimin ardından Cumhuriyet abidesine ayrıca bir çelenk bıraktıkları aktarılmıştır.⁴⁸

“Zafer Bayramımız” başlığı ile verilen haberin altında Mustafa Kemal Atatürk’ün “30 Ağustos Türk Milletinin hürriyet ve istiklal fikrinin ölmez abidesidir.” sözlerine yer verilmiştir.⁴⁹ Genelkurmay Başkan Yardımcısı Orgeneral Zekai Okan, Zafer Bayramı’nın 30’uncu yıl dönümü münasebetiyle yapılacak kutlama törenlerine ilişkin bir yazı göndermiştir. Zafer Bayramı’nın 30’uncu yıl dönümü nedeniyle Ankara’da yapılacak törenin Kara Kuvvetleri Komutanlığınca hazırlanıp ilgililere gönderilen programa göre uygulanacağı ve Atatürk’ün geçici kabrine çelenk konulacağı belirtilmiştir. Genelkurmay Başkanı’nın Zafer Bayramı kutlama törenini saat 9.00-10.30 arası Genelkurmay’da kabul edeceği bildirilmiştir. Bu kabul esnasında bazı esaslara uyulması gerektiği ifade edilmiştir. Bu esaslar şunlardır: “A. Tebrikleri kabul yeri: Konferans salonu. B. Askerlerin kutlamalarının kabulü: Saat 9.00-9.30 arasında ve ilişik protokol sırasına göre, C. Sivil zevatın kutlamalarının kabulü: 9:30-10:30 arasında olacaktır. D. Kıyafet.”⁵⁰ Kabul töreninde göz önünde tutulacak hususların (ek -1)’de gösterildiği belirtilmiştir. Hipodromda yapılacak geçit törenine protokole dâhil asker ve sivil zevatın çağrılması Kara Kuvvetleri Komutanlığınca düzenlenecektir. Yazıda törenin esaslarına ilişkin ayrıca şu bilgilere yer verilmiştir:

“Genelkurmaydaki kabul töreninden sonra Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları, müsteşarlık mensuplarından protokole dâhil zevatın hipodromdaki geçit törenine gidebilmeleri için lüzumlu araçlar ilgili komutanlıklarca sağlanacak (Müsteşarlık mensupları için gerekli vasıta Kara Kuvvetleri Komutanlığınca) temin edilecektir. Geçit töreni mahallinde protokol dışı bulunanlar içinde münasip yerler ayrılmasını ve tören yerinde gerekli tedbir ve tertiplerin alınmasını arz ve

47 Zafer Bayramı Törenine C.H.P. çağrılmadı!, *Akşam*, 31 Ağustos 1951, s.1.

48 Zafer Bayramı, *Akşam*, 31 Ağustos 1951, s.2.

49 Hasan Ali Yücel, “Hürriyet İçin Hürriyetsizlik”, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1952, s.2, Hasan Ali Yücel tarafından “Hürriyet İçin Hürriyetsizlik” başlığı ile kaleme alınan köşe yazısında “Ağustos ayının son günlerini 1922 den beri hep heyecanla geçiririm. Bunun sebebi, ne bir açılacak törende söylevde bulunmak, ne de terfi listesinde var mıyım yok muyum kaygısıdır. Otuz yıl önce, bir yönü hürriyet, öbür yönü esaret olan bir dönüm noktasında bulunduğumuzu, o günlerde ki kadar canlı duyarım ve Türk milletinin bütün varını ortaya sürdüğünü, eliyle mukadderatın önüne ittiği o anları yeniden yaşarım” sözlerine yer vermişti, Hasan Ali Yücel, “Hürriyet İçin Hürriyetsizlik”, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1952, s.2.

50 BCA, 30.10.0.0/57.349.17.2.

rica ederim.” denilmiştir.⁵¹

Kutlama töreninde göz önünde tutulacak hususlar ve askerî protokol sırasına dair bilgi verilmiştir.⁵² Emekli Korgeneral Baki Vandemir 30 Ağustos Günü’ne dair kaleme aldığı köşe yazısında, Türk milletinin 30 Ağustos’ta yalnız bir askerî zafer kapısını değil, bütün medeni hak ve kapıları da açtığını ifade etmiştir. Türkiye’nin artık hasta adam olmadığını belirten Vandemir, Türkiye’nin düşman çizmeleri altında inleyen bir yurt olmadığını dile getirmiştir. “Her Türk başı dik varım! Hürüm! Kuvvetliyim! Yurdumdan bir karış vermem diyor.” sözleriyle Türk’ü kıştırarak bağlayan, medeni yaratılışını köstekleyen her çeşit zincirin kırıldığını dile getirmiştir. Kadını erkekten, zengini fakirden, ağayı beyden, paşadan ayıran aykırı geleneklerin kalktığını, çeşitli devrimlerle gelecekte korkmadan milletin sosyal yükselmesi ve yurdun bayındırlığa yönelmesi yoluna girildiğini aktarmıştır.⁵³

Başbakanlık Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü Müsteşarı Ahmet Salih Korur tarafından bakanlıklara, 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle yapılan Dumlupınar kutlamalarına her zamankinden daha büyük özen gösterilmesi hakkında tamim gönderilmiştir. Yazıda;

“Bu seneki törenin daha muntazam ve daha tertipli bir şekilde yapılmasının temini, törenin tertip ve tanzimi ile vazifeli içişleri ve Milli Savunma Vekâletlerine ayrıca yazılmıştır. Vekâletinizce de törenin bugünkü vakar ve ciddiyetine layık bir şekilde kutlanmasını temin edecek tedbirlerin alınmasını saygılarımla arz ve rica ederim. Bütün vekâletlere yazılmıştır.” denilmiştir.⁵⁴

1953 yılında Ulus gazetesinde “Bayramı Kutlama Programı” başlığıyla verilen haberde 30 Ağustos Zafer Bayramı’nın kutlama programına dair bilgi verilmiştir.⁵⁵ Ali Rıza Erem, “Eşsiz Zaferin Yıldönümünde” başlıklı yazısında Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden

51 BCA, 30.10.0.0/57.349.17.3.

52 BCA, 30.10.0.0/57.349.17.4, BCA, 30.10.0.0/57.349.17.5.

53 Baki Vandemir, “30 Ağustos Zaferi ve Atatürk’ün Vecizeleri”, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1952, s.2, Baydemir yazısına şu sözlerle devam etmiştir: “Dünyanın şu sıkıntılı zamanlarında göz bebeğimiz şanlı ordumuz gene âleme saygı vermekte, her tarafta bilgi ocaklarımız, okullarımız, yollarımız, demiryollarımız, fabrikalarımız, limanlar, köprüler, kanallar ve sağlık müesseslerimiz durmadan ilerliyor, yükseliyor. Hep biliyoruz ki İkinci Cihan Harbi şeklen bitmiş, fakat cihanda barış fiilen kurulmamıştır. Türk ana yurdundan toprak ve Türk ana geçitlerinden üsler istenmiştir. Soğuk harp dünyadan ve yurdumuz etrafından eksilmemiştir. Bütün cihan emperyalizmine karşı 1919 da tek başına şahlanan Türk, nasıl milli mücadele ruhiyle 1922 yılında 30 Ağustos’a ulaştı ise bugün de çelik gibi ayakta, daha çok uyanık, daha çok rağbette birçok 30 Ağustoslara ulaşacağından emin olarak bekliyor. Çünkü Atatürk ona 30 Ağustosun ardınca: Övün, güven, çalış vecizesini işlemiştir. Bugünü yaratan ve yaşatanların önünde eğilir ve gelecek günlere Atatürk vecizeleriyle dikiliriz. Var olsun Türk milleti”, Baki Vandemir, “30 Ağustos Zaferi ve Atatürk’ün Vecizeleri”, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1952, s.2.

54 BCA, 30.10.0.0/15.85.29.2.

55 “Bayramı Kutlama Programı”, *Ulus*, 30 Ağustos 1953, s.1, Bkz. Saat 8’de Ulus Meydanı, Orduevi ve Etnografya Müzesi önündeki Atatürk anıtlarına çelenkler konulacaktır. Saat 8.30’da Erkânıharbiye Umumiye Reisi, askeri erkân ile Atatürk’ün geçici kabrini ziyaret edecek ve saat 9’dan itibaren Erkânıharbiyeyi Umumiye binasında tebrikleri kabul edecektir. Ayrıca Erkânıharbiyeyi Umumiye Reisi adına Lojistik Başkanı, refakatinde generaller ve yüksek rütbeli subaylar olduğu halde Ankara’daki askeri hastaneleri ziyaret edecek ve hastalara hediyeler dağıtacaklardır. Müteakiben Hipodromda geçit töreni, saat 10.30’da daha önceden yer almış kıtaların Erkânıharbiyeyi Umumiye Reisi tarafından teftişi ile başlayacak ve gece saat 20’den itibaren fener alayları tertiplenecektir. Gece saat 21’de Orduevi’nde bir balo verilecektir, “Bayramı Kutlama Programı”, *Ulus*, 30 Ağustos 1953, s.1.

sonra Türk milletini bırakıldığı büyük felaket uçurumuna düşmekten kurtaran mucizenin 19 Mayıs 1919'da başlayıp 30 Ağustos 1922'ye kadar devam eden 30 Ağustos Zaferi olduğunu belirtmiştir. Erem, herkesin ümitsizliğe düştüğü, kurtuluş için tek çareyi büyük devletlerden birinin kanadı altına sığınmakta aradığı bir sırada Atatürk'ün önderliğinde 19 Mayıs 1919'da başlayan Anadolu Meydan Muharebesi'yle 1922 Ağustos'unun 30'unda kesin neticeye ulaştıran ve adına Başkomutan Meydan Muharebesi denen 30 Ağustos Zaferi sayesinde bağımsız ve yekpare bir vatana sahip olunduğunu ifade etmiştir. Yazar, "Bugün, hür ve medeni milletlerin hayranlıkla seyrettiği, henüz hürriyet ve bağımsızlığına kavuşamamış sömürge milletlerinin de imrenerek baktığı ve ibretle de ders aldığı haysiyetli ve hür bir millet isek, bu 30 Ağustos zaferi sayesinde." demiştir. Erem, Zafer Bayramı kutlamalarının 28, 29 ve 30'uncu yıl dönümlerinin buruk bir şekilde kutlandığını ifade ederek bunun nedenini şu sözlerle açıklamıştır:

*"Atatürk'e onun ideal ve inkılap arkadaşı İnönü'ye biri Devlet Reisi diğeri Hükümet Reisi olarak rehberlikleri ve idareleri ile tahakkuk ettirdikleri inkılaplara, söz ve yazıları ile küfreden, çeşitli iftiralar uyduran, nankörlerin, türediğini ve bu nankörlerin iktidarca resmi ilanlar beslemeciliğine mazhar kıldıklarını ve bu açık küfürlerden cesaretlenenlerin, her biri birer inkılap sembolü, medeniyet anıtı ve güzel sanat eseri Atatürk ve İnönü heykellerini yer yer kırmaya başladıklarını içimiz sızlayarak müşahede ederek kutlamıştık. Sonra bu tecavüzlere karşı Atatürk gençliğinin kükrediğini, İnkılapçı Türk basının şahlandığını, Atatürk neslinin şiddetle direndiğini görünce, o çirkin ve ayıp hareketleri önlemek kastıyla, Bir Atatürk Kanunu çıkarmak zorunda kaldık. Bu kanuna rağmen bu çeşit tecavüzler tamamıyla önlenebilmiş de değildir."*⁵⁶

"Atatürk'ten Dinleyiniz" başlığıyla verilen haberde ise Dumlupınar Zaferi'nden iki yıl sonra 1924'ün 30 Ağustos'unda Meçhul Asker Abidesi önünde yapılan törende Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı Ali Fethi Bey ve komutanların hazır buldukları törende Mustafa Kemal Atatürk'ün yapmış olduğu konuşmaya yer verilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, Meçhul Asker Abidesi önünde yapılan törende yapmış olduğu konuşmadan kesitler aktarılmıştır.⁵⁷

56 Ali Rıza Erem, "Eşsiz Zaferin Yıldönümünde", *Ulus*, 30 Ağustos 1953, s.2.

57 Atatürk'ten Dinleyiniz, *Ulus*, 30 Ağustos 1953, s.6, Bkz. Mustafa Kemal Atatürk: "Arkadaşlar saatler ilerledikçe gözlerimin önünde inkişaf eden manzara şu idi: Düşman başkumandanımızın şu karşığı tepede son gayretle çırpındığını görüyor gibi idim. Bütün düşman mevzilerinde büyük bir heyecan vardı. Artık toplarının, tüfeklerinin ve mitralyözlerinin ateşlerinde sanki öldürücü hassa kalmamıştı. Bu ovadan, şimalden ve cenuptan birbirini velyeden avcı hatlarımızın, gruba yaklaşan güneşin son süratıyla parlayan süngüleri her an daha ileride görülüyordu. Güneş mağribe yaklaştıkça ateşli, kanlı ve ölümlü bir kıyametin kopmak üzere olduğu bütün ruhlarda his olunuyordu. Biran sonra cihanda büyük bir inhidam olacaktı ve beklediğimiz halas güneşinin tulu edebilmesi için bu inhidam lazımdı. Zulmetler bu inhidam vuku bulmamalıydı. Hakikaten semanın karadığı bir dakikada Türk süngüleri düşman dolu o sırtlara hücum ettiler. Artık karşımda bir ordu, bir kuvvet kalmamıştı... Fakat hatırlatmalıyım ki bu güne bu üzerinde bulunduğumuz tepeye, bu yanık Çal Köyüne gelebilmek için yalnız Sakarya'dan sarf ettiğimiz zaman tam bir senedir. Fakat bu tesit ettiğimiz zaferi ihzar edebilmek için bir seneyi çok bulamazsınız zannederim. Çünkü efendiler, harp, muharebe nihayet meydan muharebesi yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir. Meydan muharebesi milletlerin bütün mevcudiyetleri ile ilim ve fen sahasındaki seviyeleri ile ahlakları ile harsları ile hulasa bütün maddi ve manevi kudret ve faziletleri ile ve her türlü vasıtalarıyla çarpıştığı bir imtihan sahasıdır. Bu sahada çarpışan milletlerin hakiki kuvvet

3. DP İktidarının İkinci Evresinde 30 Ağustos Zafer Bayramı Günleri (1954-1957)

“30 Ağustos Zaferinin 32’nci Yılına Kutluyoruz” başlıklı haberde Celal Bayar, A. Menderes, E. Menderes, N. Baransel ve Ridgway’ın orduya tebrik mesajları gönderdiği aktarılmıştır. Zafer Bayramı münasebetiyle Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nureddin Baransel’in, Cumhurbaşkanı Celal Bayar’a göndermiş olduğu tebrik telgrafına cevaben Celal Bayar da mesaj göndererek silahlı kuvvetlerin bayramını kutlamıştır.⁵⁸ Başbakan Adnan Menderes ise orduya göndermiş olduğu mesajda;

“Tarih milletlerin talihi üzerinde mevcudiyetlerinin korunması bakımından hayati tesis olan zaferler kaydetmiş, bizim 30 Ağustos Başkomutanlık meydan muharebesinde milletimizin şerefle var olmasını sağlamıştır. Dâhiyane bir komuta altında kahraman ordumuzun kanı, canı pahasına elde etmiş olduğu bu büyük zaferi temsil eden bayramın yüksek maneviyatı ile beraber yeni ve modern silahlara sahip silahlı kuvvetlerimize kutlu olmakta devam etmesini dilerim.” demiştir.⁵⁹

Başbakan Adnan Menderes ayrıca, 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nurettin Baransel’e bir tebrik telgrafı göndermiştir. Menderes, telgrafında mazisi emsalsiz kahramanlıklarla dolu olan Türk ordusunun kuvvetlenmeye devam etmekte olduğunun görülmesinin herkes için bahtiyarlık kaynağı teşkil ettiğini söylemiştir. Adnan Menderes telgrafın devamında;

“Rütbesiz ve genç kahramanlarından yaşlı ve yüksek rütbeli sahip olanlara kadar bütün mensuplarının sarf etmekte oldukları vatan pervane gayretler, dünyanın içinde bulunduğu ağır ve tehlikeli şartların ordumuzca tamamen kavranmış olduğunun huzur ve emniyet veren delillerini teşkil ediyor.” demiştir.⁶⁰

Menderes, milletin ordu için hiçbir zaman esirgemediği fedakârlıklar, büyük dost ve müttefik ülke Amerika’nın yardımları sayesinde ilerleme yolunda olan Türk ordusunun yakın bir gelecekte millî mevcudiyetin muhafazası, barışın korunması ve dünyada emniyetin yerleşmesini gerçekleştirme yolunda bugünkünden çok daha fazla kıymet ve kuvvet olma vasıflarını kazanacağından emin olduğunu ifade etmiştir. Bu emniyet ve şükran duyguları içerisinde şanlı ordunun bayramını tebrik ettiğini bildirmiştir. Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes de orduya bir tebrik mesajı yollamıştır. Genelkurmay Başkanı Nurettin Baransel, 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle ordu adına Cumhurbaşkanı Celal Bayar’a tebrik mesajı göndermiştir. Baransel, orduya da bir mesaj göndererek cumhuriyeti koruyarak onun yükselmesinde sadık ve sarsılmaz bir dayanak olan yüce Türk ordusunun kahraman mensuplarının, gazilerin ve kutsal vazifeleri yolunda şerefle hizmet etmiş emekli tüm askerlerin 30 Ağustos Zafer Bayramı’nı kutladığını bildirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Genel Kurmay Başkanı Ridgway, 30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla Türk milletine İstanbul’da çıkan ‘Devir’ dergisinin ikinci sayısında yayınlanmak üzere mesaj

ve kıymetleri ölçülür”, Atatürk’ten Dinleyiniz, *Ulus*, 30 Ağustos 1953, s.6.

58 30 Ağustos Zaferinin 32’nci Yılına Kutluyoruz, *Vatan*, 30 Ağustos 1954, s.1.

59 30 Ağustos Zaferinin 32’nci Yılına Kutluyoruz, *Vatan* 30 Ağustos 1954, s.7.

60 30 Ağustos Zaferinin 32’nci Yılına Kutluyoruz, *Vatan*, 30 Ağustos 1954, s.7.

göndermiştir. Türk tugayının Kore'deki kahramanlıkları ile Türk ordusuna ve Türk milletine büyük bir şeref kazandırdığını dile getirmiştir. Türk ordusu ile Amerikan ordusu arasındaki samimi ilişkiler ve karşılıklı saygının gelecek zamanda hür dünya için gittikçe artan bir kuvvet kaynağı olacağına değinmiştir. Zafer Bayramı münasebetiyle Millî Türk Talebe Birliği de orduya saygı ve sevgilerini bildiren bir mesaj iletmıştır.⁶¹ Öte yandan “30 Ağustos En Büyük Zafer Günümüz” başlıklı haberde Atatürk'ün vasiyetinin tutulduğu vurgulanarak nerede bir Türk varsa ister vatanda, ister vatandan uzakta, ister Kıbrıs'ta, ister Londra'da nerede olunursa olunsun içinde bu kutlu hislerin olduğu ifade edilmiştir.⁶² Ömer Sami Coşar da “30 Ağustos Yalnız Bir Askeri Zafer Değildir” başlıklı makalesinde Türk'ü esir etmek isteyenlere 30 Ağustos günü kati cevabın verildiğini, Atatürk'ün dehası ve Türk'ün azim ve cesareti ile bunun başarıldığını belirtmiştir. Yaşanan mücadele sırasında Yunan ordusunun durumuna değinen yazar şu ifadelerle yer vermiştir:

“Ellerinde silahları olduğu halde teslim olanlar, Başkumandanları Trikopis ile birlikte canlarını kurtarıp, gerilerde kamplara giderken Uşak-İzmir istikametinde firara başlayan 4 Yunan fırkasının artıkları ne yapıyordu? Bu Yunan medeniyetinin varisleri, bu insan hakları müdafileri ne iş görüyorlardı? Türk meydan muharebesi kazanırken, onlar da yeni Yunan medeniyetinin! Tarih sayfelerine nelere muktedir olduklarını karalıyorlardı: 31 Ağustos'ta Uşak'ı yakıyorlar, sivil halkı katlediyorlar 2 Eylül'de Aydın'ı ateşe veriyorlar, üç gün sonra, kasabayı alevler içinde terk ediyorlar, 5 Eylül'de Manisa'yı yerle bir ediyorlardı. Tam denize dökülecekleri sırada da gene vakit bulup İzmir'e kundak sokuyorlardı.”⁶³

Ahmed Hidayet Reel “33 Yıl Önce Bugünlerde” başlığıyla 30 Ağustos gününün önem ve anlamını ifade eden bir yazı kaleme almıştır. Reel yazısında 30 Ağustos Zaferi'nin tarihte kazanılmış en önemli mücadelelerden biri olduğunu belirterek onlarda Türk'ün prestiji 30 Ağustos'ta ise varlığı ya da yokluğunun bahis konusu olduğunu ifade etmiş ve müstakil vatanda hürriyet havasının koklayarak, yaşanmasında emeği ve katkısı olanları anarak “Cennette olanlarınıza rahmet, dünyadakilere minnet!” sözleriyle yazısını tamamlamıştır.⁶⁴

Türk milletinin kötü talihini yenerek aydınlığa eriştiği 30 Ağustos Zafer Bayramı, her yıl olduğu üzere 1956 yılında 34'üncü yıl dönümünde de coşkuyla ve sevinçle kutlanmıştır.⁶⁵ Tören sabah saat 9'da başlamış, saat 10'da ise Taksim'de tören yapılmıştır. İstiklal Marşı

61 30 Ağustos Zaferinin 32'nci Yılı Kutluyoruz, *Vatan*, 30 Ağustos 1954, s.7.

62 30 Ağustos En Büyük Zafer Günümüz, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1955, s.1.

63 Ömer Sami Coşar, 30 Ağustos Yalnız Bir Askeri Zafer Değildir, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1955, s.2, Bkz. Ömer Sami Coşar: *Ağustos ayı nelere şahit olmamıştı ki: Girit'te Hanya kalesine Türk bayrağı çekilmiş, Kıbrıs'ta Magosa kalesi Türkler kapılarını açmış, Mustafa Kemal Anafartalar zaferini sağlamış, Malazgirt'te Bizans dize getirilmiş, Kosova'da 200 bin kişilik Haçlı ordusu tarumar edilmiş, Mohaç zaferinin müjdesi alınmıştı. Bugün de bunlardan çok daha şümüllü bir zafer daha bize karışmıştı. Öyle bir zafer ki Avrupalı olsun, Yunan olsun emperyalizme karşı, ilk kati darbeyi indirmiş, Asya'da ve Avrupa'da hürriyet gününü bekleyen milletlere ümit vermişti. Türkün 30 Ağustos'ta indirdiği yumruk, emperyalizm tarihinde gerileme faslını açmıştır”*, 30 Ağustos Yalnız Bir Askeri Zafer Değildir, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1955, s.2.

64 Ahmed Hidayet Reel, 33 Yıl Önce Bugünlerde, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1955, s.4.

65 30 Ağustos Zafer Bayramınız Kutlu Olsun, *Akşam*, 30 Ağustos 1956, s.1.

ile şeref direğine Türk bayrağı çekilmiş, abideye çelenkler bırakılmıştır. Günün anlam ve önemini belirten konuşmalardan sonra resmigeçit töreni başlamıştır. Geçit büyük ilgiyle seyredilmiş, halk tarafından ordu mensuplarına sevgi gösterilerinde bulunulmuştur. Millî Türk Talebe Birliği (MTTB), Zafer Bayramı kutlamaları münasebetiyle Eminönü öğrenci lokalinde bir tören düzenlemiştir. Ayrıca birlik, Türk ordusuna hitaben bir beyanname yayınlamıştır.⁶⁶ 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle Dumlupınar'da yapılacak törene katılmak üzere İstanbul Üniversitesi Talebe Birliğine mensup bir heyet Afyon'a gitmiştir. Ayrıca Talebe Birliği tarafından Millî Savunma Bakanı Şem'i Ergin ve Genel Kurmay Başkanı'na birer tebrik telgrafı çekilmiştir. Bu gün nedeniyle Millî Savunma Bakanı Şem'i Ergin ve Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Tunaboşlu birer mesaj yayınlamışlardır.⁶⁷ Diğer taraftan Safaeddin Karanakçı tarafından kaleme alınan "Zafer Bayramı" başlıklı yazıda Mustafa Kemal Atatürk'ün emir ve komutasında mücadele veren Türk milletinin yaşamak azim ve iradesini Birinci İnönü Zaferi'nde ortaya koyduğunu ve kısa bir müddet sonra İkinci İnönü galibiyetinin bu başarıyı takip ettiğini belirtmiştir. Karanakçı ayrıca, Sakarya Zaferi'yle Türk'ün, yaşama azmini ve bağımsızlık uğruna nasıl bir kuvvete muktedir olduğunu tüm dünyaya gösterdiğini dile getirmiştir.⁶⁸ Türk tarihinin zaferlerle dolu olduğunu belirten Karanakçı, Türk milletinin bütün bayramlarının 30 Ağustos'tan sonra başladığını vurgulamış ve Cumhuriyet akidesinin ve onu takip eden tüm siyasi ve sosyal inkılapların, memleket refahı ve kalkınma hamlelerinin temelini Dumlupınar'da atıldığına değinmiştir. Karanakçı, yazısını Mustafa Kemal Atatürk ve Millî Mücadele şehitlerine duyulan saygı ve minnetle tamamlamıştır.⁶⁹ Feridun Fazıl Tülbentçi ise "Büyük Zafer" başlığıyla yer bulan yazısında 33 yıl evvel 30 Ağustos 1922'de Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin kazanıldığını aktarmıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasında 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin sabahtan akşama kadar şiddetli bir şekilde devam ettiğine değinen Tülbentçi, düşmanın büyük bir çoğunluğunun etkisiz hâle getirildiğini belirtmiştir. Yazıda ayrıca Mustafa Kemal'in başkomutanlık mücadelesine dair duygu ve düşünceleri kendi ağzından anlatılmıştır.⁷⁰ Bu arada 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 34. yıl dönümü münasebetiyle Afyon Valisi Nedim Evliya tarafından Başbakan Adnan Menderes'e bir yazı gönderilmiştir. Yazıda, Türk hürriyet ve istiklaline göz diken

66 "Bayram Bütün Yurtta Kutlanıyor", *Akşam*, 30 Ağustos 1956, s.2.

67 "Büyük Zaferin 34.nci Yıldönümü", *Milliyet*, 30 Ağustos 1956, s.3.

68 Safaeddin Karanakçı, "Zafer Bayramı", *Vatan*, 30 Ağustos 1956, s.2, Yazar şu sözlerle yazısına devam etmiştir: "Harp tarihlerinde eşine ender de olsa tesadüf edilemeyen Sakarya büyük meydan muharebesinden sonra Türk Ordusu, büyük ve yenilmez kumandan Atatürk'ün nezareti altında tam bir sene taarruza hazırlandı. Nihayet 25 Ağustos 1922 günü saat tam 5.30'da topçu ateşinin himayesi altında taarruza başladı. Taarruzu takip eden 26 ve 27 Ağustos günleri zarfında Türk Ordusu Afyonkarahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 kilometre uzunluğundaki düşman müstahkem mevkiilerini düşürmeğe muvaffak oldu. 'Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir' hitabesi taarruza başlayan orduya Başkumandan tarafından verilen emirdi. 9 Eylül günü İzmir ve bütün Garbi Anadolu düşman istilasından kurtuldu", Safaeddin Karanakçı, "Zafer Bayramı", *Vatan*, 30 Ağustos 1956, s.2.

69 Safaeddin Karanakçı, "Zafer Bayramı", *Vatan*, 30 Ağustos 1956, s.2, *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması sonucu başlayan Millî Mücadele döneminde Türkler için esas mesele kendi öz vatanını elinde tutabilmektir. Millî Mücadele'ye öz vatanın sınırları içerisinde tam anlamıyla bağımsız bir Türkiye'yi kurmak için girilmiştir.* Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, 1. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1976, s.24.

70 Feridun Fazıl Tülbentçi, "Büyük Zafer", *Vatan*, 30 Ağustos 1956, s.3.

ve ecdadın kanı ile yoğrulan toprakları çiğnemek isteyenlerin akıbetleri hakkında tarihi dolduran misallerden ibret ve ders almayanların hayatlarına mal olan 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 34'üncü yılı münasebetiyle rozetler yaptırıldığı bildirilmiştir. Günün hatırası olarak 30 tane takdim edildiği ifade edilmiştir.⁷¹

4. DP İktidarının Son Yıllarında 30 Ağustos Zafer Bayramı Günleri (1957-1960)

Demokrat Parti iktidarının son döneminde de Zafer Bayramı anma etkinliklerine devam edilmiştir. 1957 yılı 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 35'inci yıl dönümüne denk gelmiştir. 30 Ağustos 1922 günü Kocatepe'de Yunan ordularını büyük bir hezimete uğratan Türk ordusunun muzaffer Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın "Türk milletinin hürriyet ve istiklal fikrinin sonsuza kadar yaşayacak olan abidesi" olarak vasıflandırdığı bu zafer, Türk Millî Mücadele tarihinin bir dönüm noktası olmuştur. 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın, tüm yurttaki olduğu gibi İstanbul'da da coşkulu törenlerle kutlanması planlanmıştır. Taksim meydanında yapılacak tören saat 10'da başlayıp İstiklal Marşı'nın ardından günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapılacak ve tören resmigeçitle son bulacaktır. Ayrıca bayram nedeniyle İstanbul bayraklarla donatılacak gece de elektrikle aydınlatılacaktır.⁷²

Nejat Arıkan "30 Ağustos Zaferi" başlığı ile kaleme aldığı yazısında Türk tarihinin zafer abidelerinin birbirinden heybetli ve azametli sıradağlar gibi olduğunu belirterek Kosova, Otlukbeli, Malazgirt, Mohaç, Çaldıran meydan muharebeleri; Belgrad, Kandiye kalelerinin zaptı; Mısır ve Tunus seferlerinin ilk akla gelen zaferler olduğunu söylemiştir. Yazıda ayrıca, saymakla bitmeyen ve anlatmakla tükenmeyen çok fazla sayıda tarihî zaferler olduğuna temas edilmiş ve hiçbir milletin tarihinin şeref sayfalarının bu kadar zengin olmadığı ifade edilmiştir.⁷³ Ayrıca Arıkan, 30 Ağustos Zaferi'nin kazanılması ile Yunan ordusunun üç yıldan fazla bir zamandır istilası altında bulunan Türk topraklarının 15 gün gibi kısa bir zaman içerisinde düşmandan kurtarıldığını aktarmıştır. 30 Ağustos'un olağanüstü bir önemi olduğunu belirten Nejat Arıkan, yenilen güçlükler ve elde edilen üstün sonuçların Türk milletini esarete ve korkunç bir yokluğa karışmaktan kurtardığını ayrıca Türk milletine layık olduğu hürriyet ve egemenliği kazandırdığını dile getirmiştir. Bilgi ve demokrasi faziletine dayanan en yeni ve en ileri bir çağın ulusçu ve uygarca tüm özelliklerini kazandırdığını vurgulamıştır.⁷⁴ Bu arada 30 Ağustos Zafer Bayramı törenleri sebebiyle İstanbul'da, Taksim'de yapılacak olan merasim sonuna kadar Kurtuluş, Maçka ve Şişli tramvaylarının çalışmayacağı duyurulmuştur. Taksim ve civarından geçen otobüslerin de trafik memurlarının göstereceği yolu takip edecekleri, araçların tören sonunda normal seferlerine başlayacakları bildirilmiştir. Ayrıca çeşitli gençlik teşekkülleri, 30 Ağustos Zafer Bayramı yıl dönümü sebebiyle beyannameler yayınlamışlardır. Türkiye Millî Talebe Federasyonu 2'nci başkanı Celal Hordan imzasıyla bir mesaj yayınlamıştır. Mesajda zaferin 65'inci yıl dönümünü bütün hatıralarıyla dolu olarak idrak eden Türk gençliğinin dünyada şan ve şerefın sembolü olan Türk Ordusu ve Türk milletinin zafer bayramını

71 BCA, 30.10.0.0/112.712.4.2.

72 "30 Ağustos Zafer Bayramını Kutluyoruz", *Vatan*, 30 Ağustos 1957, s.1.

73 Nejat Arıkan, "30 Ağustos Zaferi", *Vatan*, 30 Ağustos 1957, s.4, Bkz. Osmanlı Türklerinin Rumeli'de tutunmasını Sırp Sındığı Savaşı sağlamış; Rumların mağlup edildiği 30 Ağustos 1922 tarihi ise Anadolu'nun Türklerden alınmayacağını göstermişti, Turan, a.g.e., s. 268.

74 Nejat Arıkan, "30 Ağustos Zaferi", *Vatan*, 30 Ağustos 1957, s.4.

kutladığı ifade edilmiştir. Yine Türk vatanı ve Türk milletinin şeref davalarına el uzatan her saldırıyı yeni bir 30 Ağustos’la tarih sahnesinden silinceye kadar mücadelesine yılmadan devam edileceğinin bilmeyenlere ya da bilmek istemeyenlere hatırlatmak istendiği dile getirilmiştir. Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı Başkanı M. Kemal Okvuran tarafından da 30 Ağustos günü dolayısıyla bir beyanname yayınlanmıştır. Okvuran “Bugün alınımız bütün milletlerinkinden daha açık, bugün imanımız bütün milletlerinkinden daha kuvvetli. Atalarımız bize zaferler armağan ettiler. Gururumuzun, vatanımızın, hürriyetimizin kahraman bekçisi selam olsun.” demiştir. İstanbul Yüksek Okullar Talebe Birliği Başkanı Hüseyin Uysal da bir tebliğ yayınlamıştır.⁷⁵

Büyük zaferin 36’ncı yıl dönümünde bütün yurt tarihî bir günü yaşamış; Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genel Kurmay Başkanı arasında tebrik ve teşekkür telgrafları iletilmiştir. Türk’ün yenilmez gücünü, bağımsızlığını koruma azmini bütün dünya milletlerine bir kez daha tanıtan 30 Ağustos Zaferi’nin 36’ncı yıl dönümünü bütün yurttaki şenliklerle, askerî birliklerde askerî geçit törenleriyle kutlanmıştır.⁷⁶ “Büyük Zaferin 36’ncı yıldönümünü kutluyoruz” başlığıyla verilen haberde tüm yurttaki olduğu üzere İstanbul’da da zaferin parlak bir törenle kutlanacağı ifade edilmiştir. Hazırlanan programa göre saat 9’dan itibaren Birinci Ordu Kumandanı, orduvinde tebrikleri kabul edecek; merasime saat 10’da Taksim’de başlanacaktır. Aynı günün akşamında saat 20’de Harbiye ile Taksim arasında ordu birlikleri tarafından bir fener alayının tertipleneceği bildirilmiştir. Ayrıca Türk Hava Kurumu, 30 Ağustos Zafer Bayramı ve havacılık haftası münasebetiyle bir beyanname yayınlamıştır. Zafer Bayramı nedeniyle Şişli, Maçka ve Kurtuluş tramvaylarının sabahdan başlayarak tören bitimine kadar çalışmayacakları aktarılmıştır.⁷⁷ Feridun Ergin, “30 Ağustos Zaferinin Yıldönümü” başlığıyla kaleme aldığı yazısında Büyük Millet Meclisinin kabartma yazısındaki tasvirde yer alan bir makine çarkı ve bir örs, bir kağıt arabası sembollerini bir yabancı gördüğünde bunları bir iktisadi hareketin sembolü zannedebileceğine değinmiştir. Atatürk’ün davaları anlayış tarzının diğer insanlardan ayrı olduğunu belirten Ergin, yazısının devamında;

“Devlet adamları vardır ki, icraatlarında günlük fırsatlardan başka kanun tanımazlar. Hâlbuki O, gözleriyle daima istikbalin karanlığını delmeye çalışırdı. 17 Rebiyülevvel 339 tarihli ve 66 sayılı İstiklal Madalyası Kanunu çıkarıldığı gün, Mustafa Kemal Milli Mücadele kahramanlarının göğüslerinde bayrak, kılıç ve süngü kabartmaları yerine rejim davasının ve iktisadi faaliyetin sembollerini görmeyi tercih etmişti.” demiştir.

Ergin, Mustafa Kemal Atatürk’ün Çanakkale, Kafkasya ve Yıldırım Orduları grubunda her kumandana nasip olmayacak bir sicil kazanmış olduğunu belirtmiştir. İstanbul hükümetinin, Mustafa Kemal Paşa’ya harbiye nazırlığı görevi vermekten çekindiğini ancak Mustafa Kemal Paşa’nın bir fert olarak mücadeleye sıfırdan başlayıp yeni bir hükümet kurduğunu, orduya hayat kazandırdığını ve Sakarya’da büyük meydan muharebesinden muzaffer çıktığını dile getirmiştir. Ergin, ayrıca 30 Ağustos Zaferi’nin, Mustafa Kemal’in

75 “30 Ağustos Zafer Bayramını Kutluyoruz”, *Vatan*, 30 Ağustos 1957, s.5.

76 “30 Ağustos Heyecanla Kutlandı”, *Vatan*, 31 Ağustos 1958, s.1.

77 “Büyük Zaferin 36’ncı yıldönümünü kutluyoruz”, *Akşam*, 30 Ağustos 1958, s.1.

askerlik sahasında kazandığı son ve en önemli muvaffakiyet olduğuna değinmiştir. Feridun Ergin yazısında, Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'ye başladığı günden itibaren ülkenin istikbalini hukuk kurallarına ve iktisadi gelişmeye bağlı gördüğünü ifade etmiştir. Ergin, Atatürk'ün zaferden sonra da istikbalin askerî başarılarla değil, iktisadi gayretlere bağlı olduğunu söylediğini aktarmıştır.⁷⁸

Diğer taraftan “Zafer Bayramının 37’nci yılını kutluyoruz” başlıklı haberde Orgeneral Rüştü Erdelhun, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes’e gönderdiği telgraflarda ordunun vazifeyi yapmaya hazır bulunduğunu belirtmiştir. Zafer Bayramı’nın 37’nci yıl dönümünün bütün yurttta askerî törenlerle kutlanacağı bildirilerek İstanbul’da yapılacak tören programına dair bilgi verilmiştir. Ayrıca Vatan Caddesi’nde yapılacak olan geçit töreniyle ilgili olarak şu bilgilere yer verilmiştir:

*“Şehrimiz Vatan Caddesinde yapılacak olan geçit törenine İstanbul Valisi, Belediye Başkanı ve Garnizon Kumandanının hazır bulunan birlikleri teftişi ile, başlanacak, İstiklal Marşının çalınması, bayrağın şeref direğine çekilmesinden sonra bir subay günün mana ve önemini belirten bir konuşma yapacaktır. Askeri birliklerin geçit töreni saat 11’de başlayacak, saat 12’de Selimiye ve Fatih’ten tören atışı yapılacaktır. Saat 15’de Edirnekapı Şehitliğine ziyaret yapılacak ve gece şehirde fener alayları tertip edilecektir.”*⁷⁹

30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği 2. Başkanı Dünder Akçetin, gençlik adına Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile İsmet İnönü’ye birer tebrik telgrafi göndermiştir.⁸⁰ Genelkurmay Başkanı, Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan’a, Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes’e, eski muharıpler ve malul gazilere de birer tebrik telgrafi göndermiştir. Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan; Genelkurmay Başkanı’nın telgraflarına karşılık vermişlerdir. Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes orduya da bir mesaj göndererek tebrik etmiştir.⁸¹

Ahmet Emin Yalman “37 Yıl Sonra” başlıklı başyazısında otuz yedi yıl evvel Dumlupınar Zaferi’nin meyvelerinin toplanmaya başlandığını belirtmiştir. Yalman, yazısına şu sözlerle devam etmiştir:

*“Otuz yedi yılda çok şey oldu. Nice zorluğu yendik, memleketi cihazlama bakımından güzel imkânlar bulduk. İlerlemeler elde ettik. Bilhassa dış emniyet sahasında çok yol aldık fakat her iyi şeyin öz kaynağı olan milli birliği ne yazık ki elimizden kaçırdık. Her derde deva diye dört elle sarıldığımız demokrasi, bize hür münakaşanın nimetleriyle beraber dizginsiz iktidar ihtiraslarının musibetlerini de getirdi... Tanzimat, Meşrutiyet, İstiklal mücadelesi, çok partili sistem devirlerinin verdikleri bütün mey’vaları hiçe indirmeğe ve bizi Tanzimat’tan evvelki karanlık günlere yeniden sürüklemeye yobazlığın saltanatını en korkunç şekliyle hortlatmaya çalışıyorlar.”*⁸²

78 Feridun Ergin, “30 Ağustos Zaferinin Yıldönümü”, *Akşam*, 30 Ağustos 1958, s.1.

79 “Zafer Bayramının 37’nci yılını kutluyoruz”, *Vatan*, 30 Ağustos 1959, s.1.

80 “Zafer Bayramının 37’nci yılını kutluyoruz”, *Vatan*, 30 Ağustos 1959, s.1.

81 “Zafer Bayramının 37’nci yılını kutluyoruz”, *Vatan*, 30 Ağustos 1959, s.5.

82 Ahmet Emin Yalman, “Otuz Yedi Yıl Sonra”, *Vatan*, 31 Ağustos 1959, s.1.

30 Ağustos, tüm yurttan coşkunun bir heyecanla kutlanmıştır; Ankara ve İstanbul'da muhteşem geçit törenleri yapılmıştır. Yapılan konuşmalarda günün anlam ve önemi ifade edilmiştir. Zafer Bayramı nedeniyle İstanbul'da bütün resmî ve özel binalar ile limanda bulunan gemiler bayraklarla süslenmiştir. Sabahın erken saatlerinden itibaren on binlerce İstanbullu 'Vatan Caddesi'nde' yapılacak töreni takip etmek için caddenin çevresini doldurmuştur. Sabah 8.45'te Taksim'de yapılan kısa törenle Cumhuriyet Abidesi'ne çelenkler konulmuş ve saat 9.10'dan itibaren Birinci Ordu Karargâhında Ordu Kumandanı Orgeneral Fahri Özdilek, İstanbul'da bulunan bakanların, milletvekillerin, generallerin, vilayet ve belediye ileri gelenlerinin tebriklerini kabul etmiştir. İlk defa askerî törenin yapılacağı Vatan Caddesi sabahın erken saatlerinden itibaren dolmaya başlamıştır. Şeref tribününde yer alan Vali ve Belediye Başkan Vekili Ethem Yetkiner ile ordu kumandanı açık bir askerî otomobille askerî birlikleri teftiş ederek Zafer Bayramı'nı kutlamışlardır.

Ayrıca İstiklal Marşı'nın çalınmasının ardından şeref direğine bayrak çekilmiştir. Ordu adına genç bir subay konuşma yapmış, daha sonra Garnizon Kumandanı Tümgeneral Cemil Tural günün mana ve önemi belirterek Türk askerine hitaben: "30 Ağustos sana aziz Atatürk'ün yadigarıdır ve sen onun ezeli ve ebedi bekçisisin." demiştir. Halkın sevgi gösterileri arasında eski muharipler ve harp malulleri, kara, deniz ve jandarma kıtaları ile motorize zırhlı birliklerin geçit töreni tam bir saat, aralıksız devam etmiştir. Karadaki geçit töreni devam ederken havada da muhtelif filolar hâlinde jet uçakları Vatan Caddesi üzerinden geçerek törene katılmışlardır. Zafer Bayramı münasebetiyle gece şehrin çeşitli yerlerinde fener alayları ve eğlenceler düzenlenmiştir.⁸³ Bu vesileyle anlaşılmıştır ki 30 Ağustos Zaferi'ni kendisini takip eden siyasi zafer ve inkılaplar tamamlamış ve Türk milleti medeni dünyadaki şerefli yerini yeniden almıştır.⁸⁴

Sonuç

30 Ağustos Zafer Bayramı, Türk İstiklal Harbi'nin önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1922'nin 26 Ağustos'unda başlayıp 30 Ağustos 1922 gününde sona eren Büyük Taarruz, Türk ordusunun kesin galibiyeti ile neticelenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği bu muharebeye Başkomutanlık Meydan Muharebesi denilmiştir. Kazanılan zafer, TBMM'de, basında ve halk nazarında büyük bir coşku ve heyecanla karşılanmıştır. Başkomutanlık Meydan Muharebesi, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere kadın, erkek, genç, yaşlı tüm Türk milletinin tek yürek hâlinde tarihe geçen özverisinin ifadesi olmuştur. Türk milleti için hürriyet ve istiklalin başlangıcı olan zafer günü Cumhuriyet tarihi boyunca coşkulu bir şekilde kutlanmaya devam etmiştir. Halk tarafından ilgi ve coşkuyla takip edilen Zafer Bayramı günleri, yurt genelinde düzenlenen çeşitli törenlerle anılmıştır. Yapılan etkinliklerde devlet protokolü de hazır bulunmuş ve günün anlam ve önemine ilişkin tebrik mesajları iletilmiştir. Resmigeçit törenlerinde orduya büyük bir ilgi ve sevgi gösteren halk tarafından ordunun yanında bulunduğu mesajı verilmiştir. Yurdun her yerinde şehirler bayraklarla süslenmiş, gece fener alayları tertip edilmiştir. Demokrat Parti döneminde İstanbul'da Taksim Meydanı bu dönemde yapılan kutlamaların merkezi olmuştur. Bayram nedeniyle İstanbul'da bütün

83 "30 Ağustos Dün Bütün Yurttan Coşkunun Bir Heyecanla Kutlandı", *Vatan*, 31 Ağustos 1959, s.1.

84 "30 Ağustos Zafer Bayramınının 28'nci Yıldönümü", *Son Posta*, 30 Ağustos 1950, s.1.

resmî ve özel binalar ile limanda bulunan gemiler bayraklarla süslenmiştir. Tören günleri erken saatlerden itibaren on binlerce İstanbullu ‘Vatan Caddesi’nde’ yapılacak töreni takip etmek için caddenin çevresini doldurmuştur. Ankara’daki törenlerde genelkurmay başkanı, beraberindeki askerî erkân ve yüksek subaylarla birlikte Atatürk’ün kabrine çelenk konulmuş ve saygı duruşunda bulunulmuştur. Ulus Meydanı’ndaki Atatürk Anıtı’na törenle çelenkler bırakılmıştır. Gazetelerde bu güne dair “Zafer Bayramı Kutlu Olsun”, “30 Ağustos Zaferi ve Atatürk’ün Vecizeleri”, “30 Ağustos Yalnız Bir Askeri Zafer Değildir”, “30 Ağustos Zafer Bayramınız Kutlu Olsun”, “Büyük Zafer”, “30 Ağustos Heyecanla Kutlandı” başlıklı manşetler atılmıştır. Gazetelerde 30 Ağustos Zaferi’ne ve bu başarıyı getiren tarihî sürece dair önemli bilgiler verilmiş, zaferin Millî Mücadele tarihinde dönüm noktası olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu zafer, cumhuriyete giden süreçte ve cumhuriyetin tüm siyasi ve sosyal inkılaplarında, ülkenin gelecek ve refahının temellerinin atılmasında başlangıç noktası olmuştur. Verilen mesajlarda başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Millî Mücadele’nin kahramanlarına duyulan saygı ve Türk milletinin elde ettiği kazanımlar, merasimlerde sıklıkla vurgulanan hususlar olmuş ve istiklal mücadelesinde vatan uğruna canını feda eden şehitler saygı, minnet ve şükranla anılmıştır.

Kaynakça

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.18.1.2/123.71.9.1. (14.09.1950).

BCA, 30.10.0.0/57.349.17.2. (20.08.1952).

BCA, 30.10.0.0/57.349.17.3. (20.08.1952).

BCA, 30.10.0.0/57.349.17.4. (20.08.1952).

BCA, 30.10.0.0/57.349.17.5. (20.08.1952).

BCA, 30.10.0.0/15.85.29.2. (14.08.1953).

BCA, 30.10.0-0/112.712.4.2. (29.08.1956).

BCA, 490.1.0.0/23.118.4/1. (04.09.1941).

BCA, 30.1.0.0/42.249.11/11. (16.08.1946).

BCA, 30.10.0.0/198.353.20/2. (15.08.1940).

BCA, 30.10.0.0/198.353.20/3. (15.08.1940).

BCA, 490.1.0.0/1134.137.1/2. (31.08.1944).

BCA, 490.1.0.0/ 1134.137.1/12. (31.08.1944).

BCA, 490.1.0.0/1134.137.1/18. (31.08.1944).

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Son Posta

Ulus

Vatan

Zafer

Araştırma ve İnceleme Eserler

AKANDERE, Osman, v.d., *Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Eğitim Yay., Konya 2018.

AKBAŞ, Rahmi, *Mareşal Fevzi Çakmak*, Ötüken Yay., İstanbul 2008.

ALPASLAN, Hüseyin, *Milli Mücadele Döneminin Mihenk Taşları*, 1. Basım, Gece Kitaplığı, Ankara 2021.

ARIKAN, Nejat, “30 Ağustos Zaferi”, Vatan, 30 Ağustos 1957.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Bugünkü Dille Yay. Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

ATAY, F. Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul.

AYDEMİR, Şevket S. *Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)*, 28. Basım, Cilt: II Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Edt. Nihal Metin.2. Baskı, Yay. Haz. Enis Şahin, Yeditepe Yay., İstanbul 2020.

COŞAR, Ömer S., “30 Ağustos Yalnız Bir Askeri Zafer Değildir”, Cumhuriyet, 30 Ağustos 1955.

ENGİN, Emel, Vahdettin ENGİN, *Sorularla Milli Mücadele Tarihi*, 1. Baskı, Yeditepe Yay., İstanbul 2019.

EREM, Ali R. “Eşsiz Zaferin Yıldönümünde”, Ulus, 30 Ağustos 1953.

ERGİN, Feridun, “30 Ağustos Zaferinin Yıldönümü”, Akşam, 30 Ağustos 1958.

EVSİLE, Mehmet, *Milli Mücadele Tarihi*, 1. Baskı, Etüt Yay., Samsun, 2012.

FENİK, Mümtaz F., “30 Ağustos’un Verdiği Ders”, Zafer, 30 Ağustos 1950.

İNAL, Halil İbrahim, *Milli Mücadele Tarihi*, 1. Baskı, Nokta Kitap Yay., İstanbul 2008.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yay., 2. Basım, Ankara 2006.

KARACAN, Ali N., “30 Ağustos’un Manası”, Milliyet, 30 Ağustos 1950.

KARANAKÇI, Safaeddin, “Zafer Bayramı”, Vatan, 30 Ağustos 1956.

KİLİ, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, 1. Baskı

, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1976.

KÖYLÜ, Murat, *Kurtuluşun Gölgedeki Kahramanları*, 1. Baskı, Fark Yayınları, Ankara 2007.

ÖZALP, Kâzım, *Milli Mücadele (1919-1922)*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998.

ÖZSOY, Osman, *Kurtuluş Savaşı (1918 -1923)*, Timaş Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2007.

REEL, Ahmed H. , “33 Yıl Önce Bugünlerde”, Cumhuriyet, 30 Ağustos 1955.

SADAK, Necmeddin, “Bizi Affet”, Akşam, 30 Ağustos 1951.

TUNÇAY, Mete v.d., *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908- 1980*, Cem Yay., İstanbul 1990.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, 5. Basım, Bilgi Yay., Ankara 2017.

TÜLBENTÇİ Feridun F., “Büyük Zafer”, Vatan, 30 Ağustos 1956

VANDEMİR, Baki “30 Ağustos Zaferi ve Atatürk’ün Vecizeleri”, Cumhuriyet, 30 Ağustos 1952.

YALÇIN Durmuş v.d., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 2004.

YALMAN, Ahmet E. , “Otuz Yedi Yıl Sonra”, Vatan, 31 Ağustos 1959.

YÜCEL, Hasan A., “Hürriyet İçin Hürriyetsizlik”, Cumhuriyet, 30 Ağustos 1952.

Yüksek Lisans

Enes KAYYALI

anas.kayali12@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4164-8116>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 18/02/2023 24/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1252985>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Siyonistlerin Filistin’de Arazi Satın Alma Faaliyetlerine Tepkiler: El-Münadi Gazetesi Örneği (1912-1913)

Reactions to Zionists’ Land Purchase Activities in Palestine: The Example of al-Munadi Newspaper (1912-1913)

Öz

Siyonizm örgütü, 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa’da gelişen milliyetçiliğe ve Yahudi aleyhtarlığına tepki olarak Theodor Herzl liderliğinde bir grup tarafından kurulmuştur. Örgütün temel amacı, Yahudi kimliğini korumak ve Yahudilerin sorunlarına bir çıkış bulmaktır. Siyonizm’e göre bu çıkış yolu; Yahudileri tanrı tarafından vaat edildiğine inandıkları topraklara ve eski krallıklarının merkezilerine, yani Filistin’e götürüp burayı yurt edindirmektir. Örgüt, bu amacını gerçekleştirmek için bir yandan nüfuzlu ülkeler ve Osmanlı yönetimi ile temaslarda bulunurken diğer yandan da organize olup federasyonlar kurarak toprak satın alma ve Filistin’e Yahudi göçlerini destekleme gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Bunun sonucunda Filistin’deki Yahudi nüfusu ve Yahudilerin elindeki topraklar, 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başlarına kadar bir hayli genişleyip artmıştır. Siyonizm’in 20. yüzyılın başlarından itibaren Filistin’e yerleşmeye yönelik artan faaliyetlerine karşılık Osmanlı Devleti bazı yasaklamalarla tedbir aldığı gibi Filistin halkı da tepki göstermiştir. Bu tepkilerde özellikle Filistin basını önemli bir role sahiptir.

II. Meşrutiyet’in ilanının ardından oluşan serbestlik ortamında Osmanlı Devleti’nin her tarafında olduğu gibi Filistin’de de basın gelişme göstermiş ve çok sayıda gazete neşredilmeye başlanmıştır. Filistin (1912) ve özellikle el-Kermil (1909) Filistin’e Yahudi göçü ve Yahudilerin Filistin’de toprak satın almalarına yönelik politikalara karşı çıkmıştır. Yine bunlardan biri de Siyonizm karşıtı yayın politikasıyla dikkat çeken ve Said Carullah’ın 8 Şubat 1912-17 Temmuz 1913 tarihleri arasında Kudüs’te Arapça olarak neşrettiği el-Münadi Gazetesi’dir. Bu makalede el-Münadi Gazetesi’nde

* Bu makale, Enes Kayyali’nin 2022 yılında Dr. Öğr. Üyesi Adem Korkmaz’ın danışmanlığında, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırladığı el-Münadi Gazetesi’ne Göre Osmanlı Filiştini (19.yüzyıl Başları) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ATIF: KAYYALI Enes, “Reactions to Zionists’ Land Purchase Activities in Palestine: The Example of al-Munadi Newspaper (1912-1913)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (23-38)

CITE: KAYYALI Enes, “Reactions to Zionists’ Land Purchase Activities in Palestine: The Example of al-Munadi Newspaper (1912-1913)”, *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (23-38)

neşredilen Siyonizm, Siyonistlerin Filistin’de toprak satın alma faaliyetleri ve bu durum karşısında bölgedeki Osmanlı memurlarının tutumları hakkındaki haber ve yazılara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Siyonizm, Filistin, Basın, El-Münadi Gazetesi.

Abstract

With the nationalist movement developing in Europe and the anti-Semitism current generated by the same, the Zionist organization was founded by a group of Jews led by Jewish journalist Theodor Herzl, towards the end of the 19th century. The main purpose of the organization was to protect the Jewish national identity. In addition, as a way out of the problems they were experiencing, they aimed to return to the lands they believed were promised to them by God and to the center of the ancient kingdoms, namely Palestine, and to make it their homeland. In order to achieve this goal, the Zionist organization, on the one hand, made contacts with influential countries and the Ottoman administration, and on the other hand, they organized themselves into federations and carried out activities such as buying land and supporting Jewish immigration to Palestine. As a result, the Jewish population in Palestine and the lands held by the Jews expanded and increased considerably between the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. In response to the increasing activities of Zionism to settle in Palestine since the beginning of the 20th century, the Ottoman Empire took measures by some prohibitions and the people of Palestine reacted to these activities as well. The Palestinian press especially played an important role in these reactions.

Following the declaration of the Constitutional Monarchy II, the press developed in Palestine, as in all parts of the Ottoman Empire, and many newspapers began to be published as a result. Filastin (1912) and especially al-Kermil (1909) opposed the policies of Jewish immigration to Palestine and the purchase of land by Jews in Palestine. One of those who opposed these policies was al-Munadi Newspaper which was published by Said Carullah in Arabic in Jerusalem between 8 February 1912 and 17 July 1913, which drew attention with anti-Zionist editorial policy thereof. News and articles about Zionism, the activities of Zionists to buy land in Palestine and the attitudes of Ottoman officials in the region in the face of this situation, will be discussed in this article.

Keywords: Ottoman History, Zionism, Palestine, Press, Al-Munadi Newspaper.

Giriş

Kudüs Şehri anlamına gelen “Siyon” tabirine dayanan “Siyonizm”, Musevilerin “tarihi yurtlarına dönüşü” manasında Filistin’de Yahudi devleti kurmayı amaçlayan siyasi hareketi tanımlamak için kullanılan bir ifadedir.¹ Özellikle 19. yüzyılda Avrupa’da gelişen milliyetçilik akımı, başta Almanya, Fransa ve Rusya gibi devletlerde Yahudi aleyhtarlığı yapan örgütlerin kurulmasına, Yahudilerin dışlanmasına hatta sistemli cinayet

1 M. Lütfullah Karaman, “Siyonizm”, *DİA*, C.37, s.329.

ve katliamlara varan birçok şiddet olaylarının yaşanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle binlerce Yahudi, Avrupa'dan Dünya'nın farklı bölgelerine göç etmek zorunda kalmıştır². Bu ortamda Judah Alkalai, Zevi Hirsch Kalischer, Odessalı Yehuda Leib Pinsker ve Moses Hess gibi Yahudi aydın ve din adamları Yahudi milli bilincinin uyanmasına ve Yahudilerin Filistin'de toplanarak milli birlik sağlamalarına yönelik planlar ve çalışmalar yapmışlardır. Yine Rus Yahudisi Nathan Birnbaum tarafından Yahudileri Filistin'de toplamak ve bir Yahudi devleti kurmak anlamında Siyonizm kavramı siyasal edebiyata sokulmuştur.³ Rusya'nın Yahudilere karşı artan baskısı neticesinde bu ülkede 1882 yılında Chibbath Zion (Siyon Aşkı) hareketi doğmuş ve bu hareket binlerce Yahudi'nin Filistin'e göçünü organize etmiştir.

Teodor Herzl, kaleme aldığı *Der Judenstaat* (1896) adlı kitabında Yahudilere ait bir devlet fikrini işlediği gibi 1897'de Basel'de topladığı Birinci Siyonist Kongre ile birlikte Siyonizm'i politikleştirdi.⁴ Bu kongrede Dünya Siyonist Teşkilatı kurulduğu gibi Yahudi ulusal duygu ve bilincinin kuvvetlendirilmesi, sistemli olarak Filistin'e Yahudi göçünün desteklenmesi ve buranın bir Yahudi yurdu haline getirilmesine yönelik maddi ve siyasi çalışmalar yapılması kararları alındı.⁵ 1913'e kadar neredeyse her yıl olacak şekilde 13 kongre daha toplandı⁶.

Yahudi Ulusal Fonu (Jewis National Found 1901), Yahudi Kolonileşme Tröstü (Jewis Colonial Trust LTD, JTC 1899), İngiliz Filistin Bankası (Anglo-Palestine Company Bank, APC 1902) ve Osmanlı Ziraat Sanayi ve Ticaret Şirketi (1909) gibi finans kurum ve şirketleri ile Dünya Yahudiler Birliği (Alliance Israelite Universelle 1860), Siyon Aşıkları (Hibbat Zion – Hovevei – Chvoevai Zion 1881-1882), İngiliz-Yahudi Derneği (Anglo-Jewish Association 1871), Bilu, Mizrachi (1902) (dini Siyonist hareket), Yahudi Kolonizasyonu Birliği (Jewis Colonization Association, JCA 1891) Dünya Siyonist Örgütü (World Zionist Organization, WZO, 1897), Benei Berit (1882) gibi siyasi örgütler aracılığıyla Filistin'e Yahudi göçü desteklendi. Yine Baron Hirsch ve Rothschild ailesi gibi zengin Yahudiler, göçü ve Filistin'de toprak satın alma faaliyetlerini finanse etti.⁷

Bu dönemde Filistin, Osmanlı Devleti'nin toprağıydı. Bu nedenle Teodor Herzl, Padişah II. Abdülhamid ile bazen irtibat kurarak ve bazen de birkaç kez bizzat görüşerek Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının ödenmesine karşılık Filistin'in bir Yahudi yurdu haline getirilmesi teklifinde bulundu. II. Abdülhamid bu teklifi her defasında reddettiği gibi Yahudilerin Filistin'e göçüne ve burada mülk edinmelerine karşı ciddi yasaklar koydu.⁸ Burada yasaklanan, devlete ait araziler ile vakıf arazileri idi. Şahısların elinde olan mülk araziler bu yasak kapsamında değildi. Hatta II. Abdülhamid bu tür arazileri Yahudilerin

2 Celil Bozkurt, "Birinci Dünya Savaşı'nda Siyonizmle Mücadele ve Yahudi Tehciri: Gazze ve Yafa'nın Tahliyesi", *Belleken*, C.85/302, Nisan 20121, s.194.

3 Taner Aslan, "Yahudilerin Filistin'e Göçü Üzerine Bazı Düşünceler", *Erdem*, Sayı 59, 2011, s.43-44.

4 Bozkurt, "Birinci Dünya Savaşı'nda Siyonizmle Mücadele ...", s.194-195.

5 Karaman, "Siyonizm", *DİA*, C.37, s.329.

6 Ömer Telloğlu, *Filistin'e Musevi Göçü (1880 – 1914)*, Danışman: Prof. Dr. Mahir Aydın, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, s.76-78.

7 Telloğlu, *Filistin'e Musevi Göçü...*, s.55-81.

8 Bozkurt, "Birinci Dünya Savaşı'nda Siyonizmle Mücadele ...", s.195.

eline geçmemesi için kendisi satın alıyordu.⁹ 1908’de Meşrutiyet’in ilanı ve 1909’da II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesiyle iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, padişahın tahttan indirilmesinde güç birliği yaptığı Yahudi ve Siyonistlere Filistin’de toprak satışı yasaklarını kaldırdı. Ancak kısa bir süre sonra Siyonistlerin emellerinin Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğüne zarar vereceğini gören İttihat ve Terakki Cemiyeti 20 Haziran 1909’da çıkarttığı bir kanunla II. Abdülhamid dönemindeki yasakları geri getirdi.¹⁰ Tüm bu yasaklara rağmen Filistin’deki mahalli idarecilerin kayıtsızlığı ve işbirlikçi tavırları ve toprak satın alınırken rüşvet, sahte belge ve buna benzer hileli yöntemlerle yasakların delinmesi sonucu Filistin’deki Yahudi nüfusu 1876’dan 1908 yılına kadar 3 kat artarak 80 bine ulaştı. Siyonistler, Filistin’de 40 bin dönüm arazi almayı ve 33 yerleşim birimi kurmayı başardı.¹¹

Siyonizm’in 20. yüzyılın başlarından itibaren Filistin’e yerleşmeye yönelik artan faaliyetlerine karşı Filistin halkından da çeşitli kanallardan tepkiler gelmeye başlamıştır.¹² II. Meşrutiyet’in ilanının ardından oluşan serbestlik ortamında Osmanlı Devleti’nin her tarafında olduğu gibi Filistin’de de basın gelişme göstermiş ve çok sayıda gazete neşredilmeye başlanmıştır. Bunlardan biri de Siyonizm karşıtı yayın politikasıyla dikkat çeken ve Said Carullah’ın 8 Şubat 1912-17 Temmuz 1913 tarihleri arasında Kudüs’te Arapça olarak neşrettiği el-Münadi Gazetesi’dir.¹³ Bu makalede Siyonizm, Siyonistlerin

-
- 9 Hasan Karaköse, “Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Bey’in Layihası (1911)”, *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5/1, 2004, s.53; Mohammed A.M Yasin, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siyonistlerin Filistin’e Yerleşmelerinin Engellenmesi”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 19(3), 2019, s.325-326.
- 10 Aslan, “Yahudilerin Filistin’e Göçü ...”, s.49-55.
- 11 Bozkurt, “Birinci Dünya Savaşı’nda Siyonizmle Mücadele ...”, s.195. 19. yy. sonları ve 20. yy. başlarında Yahudilerin Filistin’deki nüfusu ve toprak mülkiyeti hakkında rakamlar farklılık gösterse de Yahudi nüfusunun ve toprak mülkiyetinin anormal bir oranda arttığı bu kaynakların ortak noktasıdır. Bu konu hakkında bkz. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s.9-37.
- 12 Adel Menna’a, *Tarihi Filistin fi Evahiri’l-Ahdi’l-Osmani*, 2. bs., Beyrut, Müessesetü’l-Dirasati’l-Filistiniyye, 2003, s.253-254.
- 13 II.Meşrutiyet sonrası Kudüs’te yayımlanmış sekizinci basılı gazete olan el-Münadi, Arapça olarak 8 Şubat 1912-17 Temmuz 1913 tarihleri arasında toplam 73 sayı olarak neşredildi. Haftada bir kere olmak üzere salı günleri yayımlanan gazete dört sayfadan oluşuyordu. Ücreti Osmanlı ülkesi için bir Mecidiye, dış ülkeler için ise bir buçuk Mecidiyeydi. Gazetenin sahibi ve müdürü Said Carullah, editörü ise Muhammed Musa el-Mugrabi idi. Çoğu haber ve makalenin altında yazar bilgisi verilmemesi nedeniyle yazarları haklarında kesin bir bilgi edinilememektedir. Ancak farklı kaynaklara dayanarak el-Münadi’ye yazı gönderenlerin; ünlü edebiyatçılardan, kamu görevlilerinden ve toplumun saygın kişilerinden oluştuğu söylenebilir; O dönem Filistin’in edebiyatçısı olarak bilinen İs’af en-Neşşabi, ünlü Lübnanlı edebiyatçı Şekip Arslan, editör ve şair Ali er-Rimavi, İslam âlimlerinden Hüsam Carullah, İngiliz mandası döneminde Yüksek Adalet Mahkemesi’nin üyeliğini yapan Ali Carullah ve son olarak İstanbul’dan yazılar gönderen Kudüslü öğrenci Arif el-Arif’in gazetenin yazarları arasında olduğu öngörülmektedir. El-Münadi, Osmanlı genelinde ve Filistin yerelinde idari, siyasi ve sosyal olaylara değiniyordu. Ayrıca Siyonizme, Yahudilerin Filistin’e göç etmesine ve toprak satın almalarına karşı duran bir yayın politikasına sahipti. Yine el-Münadi Gazetesi, yazılarında bir yandan eğitimde ve bürokraside ıslahat taleplerine ağırlık vermiş, bir yandan da yanlış gördüğü uygulamaları ağır sayılacak bir dille eleştirmiştir. “Elsirru fi-’n-Nejah (Başarının Sırrı)”, *el-Münadi*, nr 12, 24 Nisan 1912, s.1-2; Adel Menna’a, *The Notables of Palestine at the End of the Ottoman Period (1800-1918)*, Beirut, Institute for Palestine Studies, 1995, s.345; Yakoup Yoush’a, *Tarihi’s-Sahafeti’l-Arabiyye fi Filistin fi Evahiri’l-Ahid el-Osmani (1908-1918)*, Matbaatü’l-Maarif, Kudüs, 1974. s.28; Hey’eti’l-Mevsüatü’l-Filistiniyye, “Said Carullah”, *el-Mevsüatü’l-Filistiniyye*, C.2, Dimaşk, 1984, s.551.

Filistin'deki toprak satın alma faaliyetleri, satışa aracılık eden kişiler ve bölgedeki Osmanlı memurlarının takındıkları tutumlar el-Münadi merceğinden ele alınacaktır.¹⁴

El-Münadi Gazetesi'nin Siyonizm'e Bakışı

El-Münadi Gazetesi, Siyonizm'i, tuzak kurarak Filistin'i ele geçirmeye çalışan bir örgüt olarak tanımlamaktadır. Gazetenin bu konuyla ilgili yazısı şöyledir.

“Bize tuzak kurup memleketimizden kovmaya niyetlenen Siyonist düşmanlarımızın hedeflerinin farkına varmayıp, varlıklarımızı ve topraklarımızı çalışıp büyütme yerine, güvenip onlara satmamız, cahillik ve varlığımıza son vermek değil midir?”¹⁵

Gazete, başka bir yazısında Yahudilerin tarihi kökenlerinden ve Siyonizm'i kurma amaçlarından şu şekilde bahsetmektedir:

“İsrail halkı; cinsini muhafaza etmek için çaba sarf eden, kendisini kalkındırmak için zulme birçok zaman sabreden ve yine Dünya'nın her tarafından fertlerini toplamak ve hedeflerini birleştirmek için fırsatlar kollayan büyük bir halk olarak bilinir. Bu halkın geçmişi, bize bugün fertlerinin ve derneklerinin, uzaklarda yaşayan Yahudilerin dikkatlerini eski krallıklarının merkezi olan Filistin bölgesine göç etmeye çekerek görkemli tarihlerini yeniden ihya etme çabalarını hatırlatır.”¹⁶

Gazete, sinsi olarak tanımladığı Siyonizm'e karşı sadece halkı değil Osmanlı Devleti'ni de uyarır. Bununla ilgili olarak el-Münadi'de yer alan “İsraililer ve Devlet” başlıklı makalede, Yahudilerin tarih boyunca buldukları ülkelerde, kendi canlarını ve çıkarlarını güvene almak için para ve hediye gibi araçlarla hükümetleri yanlarına çekmeye çalıştıkları belirtilmektedir. Ardından, bu hükümetlerin kendilerine karşı bir duruş sergilemeleri durumunda onları düşürmek için her fırsatı değerlendirdikleri söylenmektedir. Gazete daha sonra sözü, Yahudilerin Osmanlıya olan bağlılığına getirerek yaşanmış bir olaydan bahseder. Olayla ilgili yazı şu şekildedir:

“Taberiye bölgesi sakinlerinden İsraililerin, hükümetin askeri hizmet çağrısına karşılık olarak kırk kişiden sadece dört kişiyi sundukları ve kalanları sakladıklarına dair el-Kermil Gazetesi tarafından sunulan haberi, önceki sayımızda vermiştik. Bunun gibi bir olayın birkaç ay önce hükümetin İsraililer cemaatinden asker istediği zaman da yaşandığını görmüştük. Bu olaylar, bu grubun devlete karşı zerre kadar bağlı olduğunu mu gösteriyor ya da fırsat bulduklarında arkadan vurmaya çalışacaklarını mı sanıyorsunuz!”¹⁷

El-Münadi'nin Siyonistlerin faaliyetlerine karşı uyarı içeren bu yazısı ile konuya dair ele alınan önceki yazılar, diğer Siyonist karşıtı gazetelere verilen tepkiye benzer şekilde Yahudi gazetelerinin ve Siyonizm'e yakınlık duyan Arap gazetelerinin tepkisine neden olmuş ve sayfalarında bu ithamlara cevap vermişlerdir. Bu karşıt yazılardan biri, el-Münadi tarafından aktarılan Yahudi gazetesinin yazısıdır. Yazı, aşağıdaki gibidir:

14 El-Münadi Gazetesi 8 Şubat 1912-17 Temmuz 1913 tarihleri arasında toplam 73 sayı olarak neşredilmiştir. Ancak bu çalışmada ulaşılabilen 38 sayı kullanılmıştır. Bu sayılar şunlardır: 4-5,7-16,19,21-25,28-47.

15 “Hayatü'l-Bilad (Ülkenin Yaşamı)”, *el-Münadi*, nr 4, 27 Şubat 1912, s.1.

16 Gazetenin birçok yerinde Yahudiler terimi yerine İsraililer kelimesi kullanılmıştır. Bu durum, o dönemdeki Arap basını için de geçerlidir.

17 “El-İsrailiyyün ve'd-Devle (İsraililer ve Devlet)”, *el-Münadi*, nr 38, 29 Ekim 1912, s.1.

“Önceki sayımızda, Kudüs ’te el-Münadi adında yeni bir gazetenin yayımlandığından bahsetmiştik. Biz o zaman gazetenin, İsrail halkına yönelik siyasi görüşü ile planları hakkında fikir sahibi olmadığımızı söylemiştik. Ancak gazetenin Siyonistlerden uyarıcı ve İsrail halkının Kudüs ’te ve Filistin ’de gerçekleştirdikleri kötülüklerden bahseden yeni bir makale yayımlamasıyla birlikte, planı açığa çıkmıştır. Bu gazete, Hayfali el-Kermil Gazetesi ’nin kız kardeşi ya da Kudüslü bir el-Kermil olup onunla aynı yolu izlemektedir. Biz, sayın el-Münadi sahibinden devlet unsurları ve reyası arasında ayrılık ve tefrikaya sebep olacak şeyler üzerinde durması yerine, memleketi kalkındırarak ve halkı refaha ulaştıracak şeylere yönelmesini dilerdik. Kendisi, eğer İsrail halkının bölgeye olan menfaatinden emin olmak isterse Filistin ’in kırk yıl önceki durumu ile şu anki halini araştırıp karşılaştırır ve farkı görebilir. Böylece Yahudilerin Filistin ’in kalkınmasında en önemli unsur olduklarından emin olabilir.”¹⁸

El-Münadi ’yi, Siyonist karşıtı el-Kermil ’e benzetip onu halk arasında tefrika ve fitne yaymakla suçlayan ve Yahudilerin Filistin ’i kalkındırdığını iddia eden bu Yahudi gazetesinin yanı sıra Siyonist yanlısı Arap en-Nefir Gazetesi de el-Münadi ’ye tepki göstermiştir. El-Münadi ’nin aktardığı bu yazıda en-Nefir, Filistin ’de diğer yabancı unsurlardan ayrı olarak sadece Yahudilere eleştiri yöneltmesinin yanlış olduğunu belirtmektedir. En-Nefir ’e ait yazının bir kısmı şu şekildedir:

“Eğer gazete yazılarımız araştırılırsa, yazılarımızın çoğunun Yahudilere ve Yahudi gruplara karşı savaş açtığı görülür. Kuşkusuz ki vatanımızın cemaatlerinden kolonileşmeleriyle Almanlar; hastaneleri, okulları ve kiliseleriyle İngilizler; Manastırlarıyla rahipler; Yahudilerden daha az öneme sahip değildir.”¹⁹

El-Münadi, bu eleştirilere cevap olarak Siyonizm ’e karşı durmaya davet etmesinin toplum içinde ayrılığa ve tefrikaya ya da Yahudi halkına topyekûn düşman olmaya davet etme anlamına gelmediğini belirtir. Sadece geçmişle bağlantılı hayaller yaşayıp eski krallıklarını geri getirmek için çaba sarf eden bir grup işgalciye karşı olduklarını ifade eder.²⁰ Ayrıca gazete, işgalci Yahudilerin bölgeye yerleşerek Filistin ’i kalkındırdığı iddiasını yalanlar ve bu iddialara aşağıdaki yazı ile cevap verir:

“İsraillilerin Filistin ’i kolonileştirerek kalkındırdığı ve halkla kaynaşarak onları medenileştirdiği iddiası, yalancı Yahudilerin söylentilerinden başka bir şey değildir. Bazı köyleri işgal edip arazilerinden sadece kendilerinin faydalanması, milliyetçilerin²¹ faydasına dokunur mu ya da cahillerden ucuz fiyata bina ve daire satın almak Arap halkının faydasına dokunur mu? Veya kendileri, sokakları çöplüklerle doldurup mikroplarla dolu yemek hazırlamalarını medeniyetten mi sanıyorlar! Eğer Siyonistler, geçmişe dönüp o söz ettikleri Kudüs ’ün kırk yıl önceki hâlini araştırırlarsa, o zamanlarda yaşam sebeplerinin hepsinin bulunduğunu ve inanılmayacak derecede refah olduğunu görebilirler. Aynı şekilde

18 “El-Kermili’l-Cedid (Yeni el-Kermil)”, *el-Münadi*, nr 5, 5 Mart 1912, s.1.

19 “Gazeteler Bizde Nasıl Yaşar”, en-Nefir, (Akt., “Nev’un min difa’uhum ani’s-Sahyuniyye (Siyonizm’i Savunmalarına Bir Örnek)”, *el-Münadi*, nr 25, 23 Temmuz 1912, s.1.

20 “El-Kermili’l-Cedid (Yeni el-Kermil)”, *el-Münadi*, nr 5, 5 Mart 1912, s.1-2.

21 Gazetenin birçok yerinde milliyetçiler anlamına gelen vataniyyin kelimesi geçmektedir. Bu kelime, millî duygulara sahip olan kişilere değil de yerli Arap halkına işaret etmek için kullanılmaktadır.

her türlü sanayi ve ticaret işinin sadece milliyetçilerin elinde olduğunu görebilirler. Yine o zamanlara dönersek binaların çoğunun İslami vakıflara, ilim ve yaşlı bakım evlerine ve soylu ailelere ait olduğunu görürüz. Peki, bunların hepsi nerede şu an!”²²

Yukarıda söz edildiği gibi gazeteye göre Yahudilerin Filistin’e yerleşmesi, iddia edilen tersine bölgeyi kalkındırmamış hatta geri bırakmış ve Arap halkının fakirleşmesine neden olmuştur.

Siyonistlerin Arazi Satın Alma Faaliyetleri ve Yöntemleri

Daha önceden de zikredildiği gibi el-Münadi yayımlandığı zaman Filistin gündemindeki en önemli konulardan biri, Siyonizm ve Filistin’deki Siyonist faaliyetleriydi. Bu faaliyetlerin en başında ise Siyonistlerin geniş çaplı bir şekilde arazi satın alması geliyordu. El-Münadi, Siyonizm ile ilgili yazılarının büyük bir kısmını bu konuya ayırmıştır.

Köy arazilerinin satın alınması ile ilgili bir haberde, Siyonistlerin millî duygulardan yoksun yerli Arap simsarlar aracılığıyla et-Tira köyünden yedi kırat²³; Beyt A’nan köyünden beş buçuk kırat ve Beyt Ovr köyünden on bir buçuk kırat olmak üzere üç köyün ortak olarak sahip olduğu “Hırbatü’l-Kenise” (Kilise Harabesi) adında bir araziye sahip olmaya çalıştıkları bildirilir. Bu köylerden ikisinin araziye Yahudilere satmaya razı oldukları belirtilir. Sadece et-Tira köyü ahalisi, Siyonist işgalcilerin yakınlarında oturmaları sayesinde kendi gözleriyle Siyonist emellerini ve planlarını görmeleri ve topraklarını satanlarının son hâlinin ne olduğunun farkına varmalarından dolayı arazilerini satmaya razı olmamaktadır. Gazete, bu durumla ilgili yorum yaparak topraklarını satan iki köy ahalisini ve buna yardımcı olan Arap simsarları şu cümlelerle eleştirir:

“Satmaya razı olan Beyt A’nan ve Beyt Ovr köyleri ahalilerinin, cahil ve vatanı yabancılara teslim etme sonucundan habersiz olduklarını demekten başka bir şey gelmiyor. Bu toprakları Siyonist Yahudilere satma hususunda simsarlık yapanlardan birinin, Beyt Ovr köyünden Ahmet Mahmut Alan ve ikincisinin Dokur köyünden Muhammed Halil adında biri olduğunu öğrendik. Yine bunlardan birinin, dinî ilimler öğrencisi olduğu bilgisi bize ulaştı. Kendisine, yabancıya arazi satmanın ve vatan ile ümmeti satarak simsarlık etmenin, Allah’ın kitabında ya da peygamberlerin sünnetinde helal olduğunu görmüş mü diye sormak isteriz. Böyle bir dalalete düşenler, Allah’tan korksun ve bu memleket sakinleri, vatanlarından vazgeçmek istemeyen milliyetçi Tira köyü ahalisini örnek alsınlar.”²⁴

Bu satış, Siyonistlere arazilerini satmayı kabul edenler ile buna karşı çıkanlar hakkında bir örnek teşkil eder. Burada aynı şekilde Arap simsarların satış konusunda etkili rollerinden söz edilmiştir. Gazete, satışı kabul edenleri ağır şekilde eleştirmiş, karşı çıkanları ise milli duygularından ötürü övmüştür. Bir başka satış olayı Kudüs’ün önde gelenlerinden biri tarafından el-Münadi müdürüne gönderilmiş bir mektup dâhilinde zikredilmiştir.

22 “El-Kermili’l-Cedid (Yeni el-Kermil)”, *el-Münadi*, nr 5, 5 Mart 1912, s.2.

23 Ölçü birimi olan kırat genel olarak ağırlık birimi anlamında kullanılmakta olup 0,20043 gram ağırlık ölçü birimi olarak geçmektedir. Bunun yanında kırat kelimesi Mısır, Sudan ve Filistin gibi ülkelerde aynı zamanda yüzölçümü birimi olarak da kullanılır. Bu durumda bir kırat, 175 metre kareye mukabildir. Kırat kelimesinin anlamı: Türk Dil Kurumu,(Çevrimiçi) <https://sozluk.tdk.gov.tr/>, 14.10.2022; Bir metre kaç kırat: el-Minhac Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://wiki.almenhaj.net/post/13746>, 14.10.2022.

24 “Hırbatü’l-Kenise”, *el-Münadi*, nr 36, 15 Ekim 1912, s.2.

Söz edilen bu mektubun başında, Kudüs mutasarrıfının Siyonist Yahudilere toprak satılmamasına dair verdiği emirlere rağmen Nasri el-Karimi Efendi ve kardeşlerinin Yafa kazasına bağlı Kefruriye köyündeki arazileri nasıl sattıkları anlatılır. Nasri Efendi, Yafa şehir merkezine seyahat ederek köyün camisine vakfedilmiş 3000 dönüm arazi ile sahiplerinin mirasçısız ölmesiyle devlet eline geçen 2000 dönüm mahlûl araziye, kendi zimmetine geçirmek için tapu kâtibini kandırma hususunda, orada bulunan memurlar ve yönetim kurulu üyeleriyle anlaşmıştır. Daha sonra bu arazilerin Yahudilere satışı gerçekleşmiştir.

Mektubun yazarı, olayı ortaya koyduktan sonra vakıf ve mahlûl arazilerin Yahudilere satışının yasak olduğunun herkes tarafından bilinmesine rağmen bu satışın hangi şartlarla gerçekleştiği ile ilgili sorular sorar. Kendisi, Kudüs mutasarrıfına bir dilekçe gönderip bu konuda gerekli soruşturmanın yapılmasını ve soruşturmanın bitimine kadar satışın durdurulmasını talep eder. Mutasarrıflıktan ise kendisine satışın iki günden fazla durdurulamayacağı ve hükümetin soruşturma masraflarını üstlenemeyeceği şeklinde bir cevap gelir. Bunun üzerine mektup sahibi, soruşturma masraflarını üstlenmeye hazır olduğunu bildirir de mutasarrıf, dilekçeyi Defter-i Hakani'ye gönderir. Yafa'ya bağlı olmasından dolayı satışın Yafa'da tamamlanması gerekirken gizli olarak hükümet binası olmayan bir yerde tamamlanması sağlanır. Mektup sahibi, köy muhtarının da kendisinin gönderdiği dilekçeye benzer bir mektup gönderdiğini ancak onun da dikkate alınmadığını söyler. Üstelik tapu memuruna gönderdiği dilekçenin sonucunu sürekli sorduğunu ancak sorusuna bir yanıt alamadığını belirtir. Son olarak mektup yazarı, bir yandan Yahudilere toprak satılmamasını emrederken bir yandan da onlardan bir gruba satışı kolaylaştıran mutasarrıfın, kendisini hayal kırıklığına uğrattığını dile getirir.²⁵

El-Münadi, bu olayı takipsiz bırakmayarak farkında olmadan satışı onaylayan ve kolaylaştıran Yafa yönetim heyetinden bazı kişilere ve satışı kurallara uygun olmayacak şekilde evde gerçekleştiren Kudüs tapu memuruna, iki ayrı yazıda ağır bir şekilde eleştiriler yöneltir.²⁶

Kudüs tapu memuru Muhammed Nuri, 9 Kanunuevvel 1328/22 Aralık 1912 tarihli mektubunda bu eleştirilere şu cümlelerle cevap verir:

“Sayın el-Münadi Gazetesi Müdürü'ne

Gazetenizin 4 Kanunuevvel tarihinde neşredilen sayısında, Yafa kazasına bağlı Kefruriye köyündeki arazilerin satışı hakkında satışın hangi suretle ve nasıl tamamlandığı hususunda yazılar okudum. Susmanın, gerçek dışı şeylere dikkat çekeceğinden dolayı size şimdi cevabımızla geldik.

Bahsi geçen Kefruriye arazileri, Nasri el-Karimi Efendi ve kardeşlerine ait olup 4777 ile 4781 arası numaralandırılmış senetlere kayıtlı şekilde yedi yüz kırk beş bin beş kuruş değerindedir. Aynı şekilde bu arazi, 4814 dönüm büyüklüğünde olup bunlardan hiçbirini herhangi bir vakfa ya da şahsa ait değildir. Yafa yönetim heyeti üyeleri ve mühendisin bilgisiyle iki kez incelemede bulunan memurlar, durumu onaylamış ve bununla ilgili bir

25 “La Havla ve la”, *el-Münadi*, nr 42, 10 Aralık 1912, s.2.

26 “Sual ile Ba'zi A'za Meclisi İdareti Yafa ve Memuri Tabu'l-Kudüs (Yafa İdari Meclisi Üyelerine ve Kudüs Tapu Memuruna Yöneltilmiş Bir Soru)”, *el-Münadi*, nr 43, 17 Aralık 1912, s.2-3.

harita ve rapor ortaya koymuşlardır.

Satıcıların ve alıcıların sağlıklı olması sebebiyle hükümet binası dışında bir yerde satışın gerçekleşmesinin yasal olmadığı iddiasına gelirsek, elimizde bulunan Şura-yı Devlet emirleri bu uygulamaya izin vermiştir. Aynı şekilde Defter-i Hakani Kanunu'nun 21'inci maddesi, durumu kolaylaştırıp hükümet makamı dışında bir yerde satıcıların ve alıcıların dinlenilmesini, sadece hasta ve kadınlara münhasır bırakmamıştır. Ki biz, satışı bazı şeyhlerin ve önde gelenlerin huzurunda gerçekleştirdik.”²⁷

Bahsi geçen arazilerden herhangi bir kısmının vakıf ya da mahlûl arazi olmadığını, hepsinin Nasri el-Karimi'ye ait olduğunu belirten ve satışın yasalara uyularak yapıldığını ifade eden Kudüs tapu memurunun bu cevabına karşı, ilk mektubu kaleme alan kişi yeni bir yazı yazmıştır.

Gazetenin aktardığı yazıda mektup sahibi, tapu memuru tarafından ileri sürülen kadın ve hastalar haricindeki kişilere de hükümet makamı dışında bir yerde kanunen satış izni verildiği iddialarını yalanlamaktadır. Yine kendisi, Kudüs tapu memurunun dediğinin doğru olduğu farz edilse bile Kefruriye arazilerinin satışının işgalci dernek başkanı Havaca Ayıntebi'nin²⁸ evinde gerçekleştiğini belirterek bu şahsın ne satıcı ne vekil ne de alıcı olduğunu, hangi kanunun veya hükmün buna izin verdiğini soru olarak yöneltmiştir. Aynı şekilde mektup sahibi, tapu memurunun, satışı şeyhler ve önde gelenlerin huzurunda gerçekleştirdiği iddiasını hatırlatıp bunu kanıtlamak adına bu önde gelen kişilerin isimlerini neden zikretmediğini sorar. Ek olarak, Filistin'in idari taksimatına göre satışın Yafa'da tamamlanması gerekmesine rağmen neden Kudüs'te tamamlandığı hususuna dikkat çeker. Son olarak mektup sahibi, tapu memurunun el-Karimi ailesinin sahip olduğu arazilerin büyüklüğü hakkında verdiği rakamları yalanlayıp arazi büyüklüğünün sadece 900 dönüm olduğunu ve Yahudilere satılmadan kısa bir süre önce kendilerinin usulsüz yollarla arazilerini büyüttüklerini ifade eder.

El-Münadi bu duruma yorumda bulunarak olayı takip etmeye devam edeceğini bildirir. *“Hak sahibini bulana kadar ümmet ile vakıf malının kaybedildiği bu satış ile ilgili yayım yapmaya devam edeceğim.”²⁹*

Siyonistlere arazi satışına dair bu olaylı yazıdan sonra, başka bir satış haberi aşağıdaki gibidir:

“Birkaç gün önce Siyonistlerin Kalandiya köyündeki arazilerin satın alımını tamamladığını öğrendik. Köyü ziyaret edenlerden ya da konumunu bilenlerden kim, birkaç gün içinde buranın Siyonistlerin olacağını, köy halkının, açlığı dahi gidermeyecek birkaç dirhem karşılığında, hayvanların yaptığı işleri yapacaklarını ve Siyonistler tarafından başkalarının poşetlerini doldurmak için kiralanacaklarını hayal edebilirdi. Biz, şimdi benzer şekilde şehir yakınındaki Beyt Hanina köyü arazilerinin, Siyonistler tarafından

27 “Cevabü Memuru't-Tabu (Tapu Memurunun Cevabı)”, *el-Münadi*, nr 44, 24 Aralık 1912, s.3-4.

28 Siyonistlerin Filistin'deki vekili olarak tanımlanan Ayıntebi adındaki şahıs, gazetenin birçok içeriğinde geçmektedir.

29 “Rad Ala Cevabi Sahbi'l-İmza (İmza Sahibinin Yazısına Cevap)”, *el-Münadi*, nr 45, 30 Aralık 1912, s.2-3.

satın alınmak üzere olduğunu öğrendik.”³⁰

Köy arazilerinin ardı ardına satın alınması ve bunun sonucunda köy ahalisinin kötü duruma düşmesine değinen bu haberden sonra bir başka köy arazisinin satış olayı gazete sayfalarına taşınmıştır. Bu olay gazeteden tapu memuruna yöneltilmiş bir soru içinde zikredilmiştir. El-Münadi, vakıf arazisi olmasına ve satış komisyonu üyelerinden birinin itirazına rağmen Sur Bahir köyüne ait 10.000 dönümlük bir arazinin, Siyonist Yahudilere satışının nasıl gerçekleştiğini sorgulamıştır.³¹

El-Münadi, Siyonistlerin halkın ekonomik durumundan yararlanarak arazilerine sahip olmaya çalıştıklarını da söylemektedir. Bu konudaki yazı şöyledir.

*“Herhangi bir sokak ve köşede yürüdüğümüzde ya da kahvehaneye göz attığımızda, dedelerinden ve babalarından kalma gayrimenkulleri ellerinden almak için köylülerin veya arazi sahiplerinin etrafını saran kötü simsarlarla ya da Siyonist simsarlarla karşılaşıyoruz. Kendileri, bölgedeki ekonomik krizden faydalanarak işlerini yürütüyorlar.”*³²

Siyonistlere Arazi Satılmamasına Dair Uyarılar

Filistin halkı, Yahudilere arazi satışına büyük bir tepki göstererek zaman zaman buna karşı eylemlerde bulunmuştur. Münadi ise bu tepkileri sayfalarına taşımış ve tepkilerin bir parçası konumunda yer almayı başarmıştır. Bununla ilgili olarak gazetenin birçok köşesinde uyarı yazıları bulunmaktadır.

Bu yazılardan birinde gazete; köylüleri ve Arap halkını paraya kanıp arazilerini satmamaları konusunda uyarmakta olup bu paranın kaybedilenler karşısında hiçbir değere sahip olmadığını izaha çalışmaktadır.³³ Bundan başka, “Daimi Nasihat” başlığı altında gazetenin birçok farklı nüshasında tekrarlanan uyarı yazısı bulunmaktadır. Yazı, şu şekildedir:

“Emlak Sahipleri ve Milliyetçilere,

*Bu livada bir nasihatçinin toprak sahiplerine ve milliyetçilere sunabileceği en iyi nasihat, Siyonistlere toprak satmanın sonuçlarını göstermek olup geçmişte toprak satanların, harcayacak paraları ya da barınacak mülkleri kalmayan hallerini beyan etmektir. Aynı şekilde, arazileri satın alarak milliyetçileri vatanlarından kovmak ve Dünya’daki ‘temiz olmayan Yahudileri’ onların yerine yerleştirmek olan Siyonist hedeflerini daha anlaşılır kılmaktır. Gafil olana tembih olsun ve simsarlar ile hainler Allah’tan korksunlar. Bilenleriniz bilmeyenleri uyarıp durumu bildirsın, iyilik yapanları Allah ödüksüz bırakmaz.”*³⁴

30 “El-Faretü’l-Beriyye ve’l-Beytiyye-el-Vataniyyin ve’l-Sahuyuniyye (Evcil Fare ile Vahşi Fare - Milliyetçiler ve Siyonistler)”, *el-Münadi*, nr 33, 24 Eylül 1912, s.1.

31 “İle Memuri’t-Tabu (Tapu Memuruna)”, *el-Münadi*, nr 46, 7 Ocak 1913, s.4.

32 “Semasiretü’l-Sahayine (Siyonist Simsarlar)”, *el-Münadi*, nr 40, 22 Kasım 1912, s.4.

33 “El-Faretü’l-Beriyye ve’l-Beytiyye-el-Vataniyyin ve’l-Sahuyuniyye (Evcil Fare ile Vahşi Fare - Milliyetçiler ve Siyonistler)”, *el-Münadi*, nr 33, 24 Eylül 1912, s.2.

34 “Nasiha Daima (Daimi Nasihat)”, *el-Münadi*, nr 42, 10 Aralık 1912, s.4.

Siyonistlerin Arazi Satın Almalarıyla İlgili Kudüs Mutasarrıflarının Politikaları

Bu dönemde müstakil³⁵ olarak idare olunan Kudüs Mutasarrıflığı'nda sırasıyla Azmi Bey (1910-1911), Cevdet Bey³⁶ (1911-1912) Muhdi Bey (1912) ve Tahir Hayreddin Bey (1912-1913) mutasarrıf olarak görev yapmışlardır. El-Münadi Gazetesi'nde Kudüs mutasarrıflarının Siyonistlere arazi satışı politikaları hakkında birçok yazı bulunmaktadır.

Azmi Bey³⁷ ile ilgili yazılarda, onun genel olarak Siyonistlerin arazi satın alma taleplerini reddettiği belirtilerek mutasarrıflık günlerinde Siyonistlerin “arazilerden bir kıla bile sahip olamadıkları” yazmaktadır. Onun zamanında Siyonistlerin Bi'rüssebi' kazasında bulunan el-Cemame adında bir bölgeden yedi bin dönümlük bir araziye sahip olmaya çalıştıkları ancak kendisinin buna mâni olduğu söylenir. Yine kendisinin, Siyonistlerin Yafa kazasına bağlı vakfedilmiş bir araziye Ebi-Keşik Arapları adında bir araziye dâhil edilmesi çabalarına karşı çıktığı ifade edilir.

El-Münadi'nin Cevdet Bey ile ilgili yazılarında Cevdet Bey'in delil ile ispatlanacak şekilde Siyonistlerin emellerini gerçekleştiren kişi ve Siyonistlerin vekili Ayıntebi'nin hizmetçisi olduğu söylenmektedir. Yine kendisinin, Ayıntebi tarafından istenildiği gibi yönetilen bir kişi olduğu ve bunların hepsinin resmî yazışmalarda kaydedildiği ifade edilmektedir. Ayrıca yukarıda zikredilen Bi'rüssebi' arazisinin satış emrini Cevdet Bey'in verdiği ve yukarıda sözü geçen vakfedilmiş arazinin bir kısmını, Ebi Keşik arazisine dâhil etmeyi yine onun kolaylaştırdığı belirtilmektedir.³⁸

Gazete, görevden ayrılan Cevdet Bey'in Siyonizm'e yakınlığından söz etmeye devam ederek onunla ilgili şu ifadelerle yer verir:

*“Kendisi, Siyonizm'in en büyük taraftarlarından, koruyucularından ve projelerini destekleyenlerden biridir. Yine o, önceden de belirttiğimiz gibi Siyonistlerin ahaliden önemli arazileri satın almalarını kolaylaştırmıştır. Aynı şekilde kendisi birçok Siyonist projeye ve taraftarlarına yardım etme hususunda kampanya yürütmüştür.”*³⁹

Muhdi Bey'in Siyonistlerle ilgili politikalarına gelince el-Münadi, Siyonizm konusunda Muhdi Bey'den başta umutlu olduğunu ancak onun koloni⁴⁰ liderleriyle beraber

35 Müstakil mutasarrıflık: Bir vilayete bağlı olmayıp mutasarrıf tarafından yönetilen doğrudan merkeze bağlı sancak. Müstakil mutasarrıflar valilerin yetkilerine sahipti. Bkz. Ali Fuat Öreñç, “Mutasarrıf”, DİA, C.31, 2020, s.377-379.

36 Cevdet Bey'in azlinden sonra Askeri Kumandan Abdülhamit Paşa bir süreliğine mutasarrıf vekilliği yapmıştır.

37 O dönemde görev yapan diğer mutasarrıflar gibi görevi kısa süren Azmi Bey'in mutasarrıflıktan önce Üsküdar Mutasarrıflığı, Beyoğlu Polis Müdürü ve Zaptiye Nezâreti Muavini gibi görevler üstlendiği bilinmektedir. Kendisinin görevden uzaklaştırılması ise 1911 yılında meydana gelen Kudüs Harem-i Şerif ile alakalıdır. Azmi Bey ile ilgili diğer bir önemli husus, görevden sonra özel olarak Kudüs şehri, genel olarak ise mutasarrıflık hakkında kaleme aldığı rapordur. Raporda Kudüs şehrinin ve mutasarrıflığın o dönemki sorunları ele alınmıştır. Azmi Bey ve raporu hakkında bkz. Yasemin Avcı – Ömür Yazıcı Özdemir, “Osmanlı Devrinin Son Yıllarında Kudüs'ü Yönetmek: Mutasarrıf Azmi Bey ve 1916 Tarihli Raporu”, *Dr. Kemal Daşcıoğlu'na Vefa Kitabı*, Ankara, Pegem Akademi, 2020, s.341- 362.

38 “A'malü Cevdet Bey (Cevdet Bey'in Yaptıkları)”, *el-Münadi*, nr 10, 10 Nisan 1912, s.1-2.

39 “Seyyi'etü'l-Mutasarrıfı'r-Rahi ve Amalüna fi'l-Mutasarrıfı'l-Kadim (Eski Mutasarrıfın Kötü Yanları ve Yeni Mutasarrıfa Dair Umutlar)”, *el-Münadi*, nr 23, 9 Temmuz 1912, s.1.

40 Filistin'de Siyonist kolonilerinin ve küçük çaplı siyonist yerleşim yerlerinin kuruluşu, Yahudilerin 19.

Siyonist kolonileri ziyaret edeceği haberini duyduktan sonra bu umudunu kaybettiğini söyler.⁴¹ El-Münadi, Kudüs Mutasarrıfı Muhti Bey'in Siyonist kolonilerinden birinde, Siyonist kolonilerin temsilcileri önünde yaptığı konuşmayı aktarır. Aktarılan konuşmanın bir kısmı şu şekildedir:

“Hükümetin Siyonistlere karşı olduğu hakkında bazı duyumlar duydunuz. Ben, size bu duyumların doğru olmadığını temin ederim çünkü biz Türkler, Yahudilerin bu bölgeye karşı niyetlerini en iyi bilen insanlarız. Bu niyetler, siyasi değil; dinîdir. Bunun nedeni ise bu toprakların onlar için kutsal olup gözlerinde çok değerli olmasıdır. Aynı şekilde bu topraklar, babalarının ve dedelerinin topraklarıdır. Hükümet, her an ve zamanda Yahudi halkıyla yakınlaşmak için çaba sarf etmektен çekinmemiş ve zulme maruz kaldıkları zaman onları ağırlamaktan geri durmamıştır.”⁴²

Münadi'nin; Muhti Bey'in gezisi ile ilgili bu yazısına karşı, geziden Kudüs'e dönen Mutasarrıf, gazete sahibi Said Carullah'a karşı bir hamle başlatır. Ona hem devlet memurluğu yapmaya hem de gazete yayımlatmaya hakkının olmadığını söyler. Ardından devlet binasında Said Carullah ile karşılaşan mutasarrıf, onu şiddetli bir şekilde azarlar ve hapisle tehdit eder. Said Carullah ise el-Münadi'de, hakaretlerinden dolayı mutasarrıfa dava açtığını yazarak kanun ve adaletin en iyi hükmü vereceğinden şüphesinin olmadığını belirtir.⁴³

Muhti Bey'in Siyonizm ile ilişkisi hakkında bir başka haberde, mutasarrıfın sahile yakın köylerde daha doğrusu Yahudi yerleşim bölgelerinde okalıptüs ağaçlarının ekilmesine dair bir ferman yayımladığı duyurulur. Gazete, fermanın söz ettikten sonra Uyun adlı Siyonist yerleşim yeri sakinlerinin, kendi tarım arazilerine kumun ulaşmasını engellemek için batı taraflarında kalan kum arazilerine okalıptüs ağaçlarının dikilmesini birçok kez önerdikleri bilgisini verir. Kendilerinin zikredilen bu arazileri, altı bin lira karşılığında hükümetten

yüzyılın sonlarına doğru Filistin'e planlı ve düzenli halde göç etmelerine paralel olarak başlamış ve Musevi göç dalgalarına bağlı olarak da sayısal anlamda artış göstermiştir. İlk kurulan koloni unvanına sahip olan Mikva İsrail (1870) Yafa civarında inşa edilmiştir. Mikva İsrail'den sonra Zihron Ya'akov (1882), Rişon Le Siyon (1882) ve Tel Aviv (1907) gibi daha düzenli ve büyük sayılabilecek koloniler kurulmuştur. Yerli Yahudilerin Filistin'de klasik yaşam yerleri olan Safad, Celil, Kudüs ve el-Halil gibi bölgelerin yanında Yafa ve Hayfa civarlarında inşa edilen kolonilerin sayısı 1908'e kadar 26'yı bulmuştu. Kurulan koloniler, Alliance Israelite Universelle, Siyonu Sevenler Derneği ve Dünya Siyonizm Örgütü gibi kuruluşlar tarafından maddi ve manevi olarak destek görmüştür. Bu derneklerin yanında Baron Rothschild gibi zengin Yahudiler bu yerleşim yerlerinin fonlanmasında ve siyasi olarak desteklenmesinde çok etkili roller oynamıştır. Bu konu hakkında bkz. Nevilla J. Mandel, *The Arabs and Zionism*, London, 1976; Derek J. Penslar, *Zionism and Technocracy*, Indiana, Indiana University Press, 1991; Adel Menna'a, *Tarihi Filistin fi Evahiri'l-Ahdi'l-Osmani*, 2. bs., Beyrut, Müessesetü'd-Dirasati'l-Filistinîyye, 2003, s.227-237; Telliöglü, *Filistin'e Musevi Göçü...*, s.160-181.

41 Arnavut asıllı olup güçlü bir İttihat ve Terakki taraftarı sayılan Muhti Bey'in Remle Kaymakamlığı yakınlarında Siyonist yerleşim merkezinde verdiği demeç, el-Münadi dâhil Filistin Arap basınının tepkisine ve ağır eleştirilerine neden olmuştur. Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, 7.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2018, s. 210; Nevilla J. Mandel, *The Arabs and Zionism*, London, 1976, s.134.

42 Herot Gazetesi, Akt. Tahavvülü'l-Mutasarrıf ve Hitabuhü Lilmüsta'amirin (Mutasarrıfın Değişimi ve İşgalcilere Hitabı)", *el-Münadi*, nr 28, 13 Ağustos 1912, s.3.

43 "Nahnü ve'l-Mutasarrıfı ve Eznabuh (Biz ve Mutasarrıf ile Taraftarları)", *el-Münadi*, nr 28, 13 Ağustos 1912, s.3-4.

satın almaya çalıştıklarını; ancak eski Kudüs Mutasarrıfı Kazım Bey'in çabaları yüzünden bunu başaramadıklarını ifade eder. Devamında, Uyun Siyonist yerleşim yeri sakinlerinin on beş yıllık çabayla başaramadıklarının bu ferman ile bir hafta içinde başarıldığı ifade edilir. El-Münadi, bu olaydan dolayı Muhdi Bey'e olan tepkisini şu sözlerle dile getirir:

“Siyonistlerin başlangıçtan itibaren gerçekleştirmek için çaba gösterdikleri hedefler, eğer Allah onun mutasarrıflığı yönetmesine izin verirse, Sayın Muhdi Bey sayesinde birkaç ay içinde gerçekleşecektir.”⁴⁴

Gazetenin Siyonizm konusunda Muhdi Bey tarafından uğradığı hayal kırıklığı, bir başka yazıda da ifade edilir. Yazıda, onun umutla beklenmesine rağmen göreve gelmesiyle bütün umutları yok ettiği bilgisine yer verildikten sonra ondan önce parça parça satılan memleketin ondan sonra tek parça olarak satılması ağır bir dille eleştirilir. Yabancıların ayak basmadığı köylerin, onun göreve gelmesiyle beraber tamamen Siyonistleştiği ifade edilir.⁴⁵

Yine el-Münadi'deki başka bir haberde Kudüs Mutasarrıfı Muhdi Bey'in, halka, arazilerini Hristiyanlara değil de Yahudilere satmalarını tavsiye ettiği yönünde duyumlar alındığından bahsedilir. Devamında ise bu telkinlere uyulmamasına dair tembihlerde bulunulur.⁴⁶

Muhdi Bey ile ilgili ele alınan haber ve makalelerin ardından, gazetede ondan sonra göreve atanan Tahir Hayrettin Bey'e değinildiği görülür. Bu bağlamda, başta onun mutasarrıflık öncesi hayatından bahsedilerek kendisinin gazetecilik ile uğraştığı ve en büyük özelliklerinden birinin Siyonizm karşıtlığı olduğu ifade edilir. Bu çıkarım ise önceden editörlüğünü yaptığı gazetelerin hepsinin Siyonizm'e karşı duruş sergilemesine bağlanmaktadır. Mutasarrıflık öncesi hayatından bahsettikten sonra el-Münadi, ondan Siyonistlere karşı durmasını ve “kapısından Siyonist simsarlarını ve başkanlarını kovmasını” talep eder.⁴⁷

Sonuç

II. Meşrutiyetin ilanı sonrası Osmanlı Devleti'nin, yaşadığı siyasi çalkantılar sonucu dikkatini başka konulara yönelttiği bir dönemde ve Siyonist faaliyetlerin arttığı bir ortamda Kudüs merkezli olarak yayın hayatına başlayan el-Münadi Gazetesi, bir taraftan müstakil Kudüs Mutasarrıflığının idari, iktisadi ve sosyal sorunlarına değinirken bir taraftan da Siyonistlerin bölgeye yönlendirdikleri Yahudi göçüne ve arazi satın almalarına tepki göstermiştir. Siyonizm karşıtı yayın politikasıyla dikkat çekmeyi başaran gazete, yoğun olarak işlediği Siyonizm ve hedefleri konusunda Filistin halkını bilgilendirdiği gibi ilerde ne gibi tehlikelerle yüz yüze gelineceği hakkında da bir perspektif çizmiştir. Nitekim bölgenin yakın dönem tarihi ve günümüz gelişmelerine bakıldığında gazetenin ne kadar isabetli bir öngöründe bulunduğu görülmektedir.

44 “İhya'ü'l-Arazi'r-Remliyye (Kumluk Arazilerinin İhya Edilmesi)”, *el-Münadi*, nr 29, 20 Ağustos 1912, s.3.

45 “El-Faretü'l-Beriyye ve'l-Beytiyye-el-Vataniyyin ve'l-Sahuyuniyye (Evcil Fare ile Vahşi Fare-Milliyetçiler ve Siyonistler)”, *el-Münadi*, nr 33, 24 Ağustos 1912, s. 1.

46 “İsma'u ve'Safu ve'I'zuru (Duyun, Teesüf Edin ve Korkun)”, *el-Münadi*, nr 35, 8 Ekim 1912, s.2-3.

47 “El-Mutasarrı'r-Rahil ve'l-kadim (Mutasarrıf-Gelen ve Giden)”, *el-Münadi*, nr 44, 24 Aralık 1912, s.1.

El-Münadi, arazilerini Siyonistlere satmayanları övdüğü gibi satanları ve satışa aracılık eden simsarları da açık bir dille yermiştir. Birçok sayısında tekrarladığı “daimi nasihat” başlığı altında yaptığı uyarılarla halkın bu konudaki millî hassasiyet ve bilincini diri tutmaya çabalamıştır.

Son olarak Münadi, Yasak olmasına rağmen Siyonistlerin hileli yollarla arazi satın almalarına göz yuman ve müsamaha ile yaklaşan yerel memur ve idarecilerin tutumlarını da sütunlarına taşımıştır. Gazete, bu şekilde yöneticiler üzerinde kamuoyu baskısı oluşturarak arazi satışlarına engel olmaya çalışmıştır.

Kaynakça

Gazete

El-Münadi Gazetesi, nr 4, 27 Şubat 1912; nr 5, 5 Mart 1912; nr 10, 10 Nisan 1912; nr 12, 24 Nisan 1912; nr 23, 9 Temmuz 1912; nr 25, 23 Temmuz 1912; nr 28, 13 Ağustos 1912; nr 29, 20 Ağustos 1912; nr 33, 24 Eylül 1912; nr 35, 8 Ekim 1912; nr 36, 15 Ekim 1912; nr 38, 29 Ekim 1912; nr 40, 22 Kasım 1912; nr 42, 10 Aralık 1912; nr 43, 17 Aralık 1912; nr 44, 24 Aralık 1912; nr 45, 30 Aralık 1912; nr 46, 7 Ocak 1913.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Armaoğlu, Fahir; *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

Aslan, Taner; “Yahudilerin Filistin’e Göçü Üzerine Bazı Düşünceler”, *Erdem*, Sayı 59, 2011, s.37-81.

Avcı, Yasemin-Ömür Yazıcı Özdemir; “Osmanlı Devrinin Son Yıllarında Kudüs’ü Yönetmek: Mutasarrıf Azmi Bey ve 1916 Tarihli Raporu”, *Dr. Kemal Daşcıoğlu’na Vefa Kitabı*, Ankara, Pegem Akademi, 2020, s. 341- 362.

Bozkurt, Celil; “Birinci Dünya Savaşı’nda Siyonizmle Mücadele ve Yahudi Tehciri: Gazze ve Yafa’nın Tahliyesi”, *Bellekten*, C.85/302, Nisan 20121, s.193-225.

Derek J. Penslar, *Zionism and Technocracy*, Indiana, Indiana University Press, 1991.

Hey’eti’l-Mevsüatü’l-Filistiniyye; “Said Carullah”, *el-Mevsüatü’l-Filistiniyye*, C.2, Dimaşk, 1984, s.551.

Karaköse, Hasan; “Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Bey’in Layihası (1911)”, *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5/1, 2004, s.43-57.

Karaman, M. Lütfullah; “Siyonizm”, *DİA*, C.37, s.329-335.

Kayyali, Enes; *El-Münadi Gazetesi’ne Göre Osmanlı Filistini (19.yüzyıl Başları)*, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Adem Korkmaz, İstanbul Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Mandel, Nevilla J.; *The Arabs and Zionism*, London, 1976.

Menna’a, Adel; *Tarihu Filistin fi Evahiri’l-Ahdi’l-Osmani*, 2. bs., Beyrut, Müessesetü’d-Dirasati’l-Filistiniyye, 2003.

Menna'a, Adel; *The Notables of Palestine at the End of the Ottoman Period (1800-1918)*, Beirut, Institute for Palestine Studies, 1995.

Öke, Mim Kemal; *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, 7. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2018.

Öreñç, Ali Fuat; "Mutasarrıf", *DİA*, C.31, 2020, s.377-379.

Tellioglu, Ömer; *Filistin'e Musevi Göçü (1880 – 1914)*, Danışman: Prof. Dr. Mahir Aydın, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2014.

Yasin, Mohammed A.M; "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siyonistlerin Filistin'e Yerleşmelerinin Engellenmesi", *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 19(3), 2019, s.317-334.

Yoush'a, Yakoup; *Tarihi's-Sahafeti'l-Arabiyye fi Filistin fi Evahiri'l-Ahid el-Osmani (1908-1918)*, Matbaatü'l-Maarif, Kudüs, 1974.

Ek

El-Münadi Gazetesi'nin 4. nüshasının açılış sayfası (el-Münadi, nr 4, 27 Şubat 1912).

Doç. Dr.

Ö. Kürşad KARACAGİL

İstanbul Üniversitesi, Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Enstitüsü,
o.karacagil@istanbul.
edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6543-7786>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 20/03/2023 23/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1268259>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Berlin Sefiri İbrahim Hakkı Paşa'nın I. Dünya Savaşı Hakkında Bilinmeyen İki Raporu (1916)

Two Previously Unknown Reports by Ibrahim Hakki Pasha, Ottoman Ambassador to Berlin, on World War I (1916)

Öz

Türk-Alman ilişkileri uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. İlişkilerde önemli dönüm noktalarından birisi ve belki de en önemlisi, Türk tarihine *Harb-i Umumi* ya da *Cihan Harbi* olarak geçen I. Dünya Savaşı'na müttefik olarak girilmesidir. Savaş içerisinde de ilişkilerin gelişmesine önem veren iki ülke, en tecrübeli bürokratlarını büyükelçi/ Sefir-i Kebir olarak görevlendirmişlerdir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti, Sadrazamlık dahil olmak üzere birçok üst düzey görevde bulunan, Darülfünun'da verdiği dersler ve kitaplarıyla bilinen, batıyı ve batılı fikirleri iyi tanıyan İbrahim Hakkı Paşa'yı 21 Temmuz 1915'te Berlin'e Sefir-i Kebir olarak atamıştır. Kendisi bu görevi Temmuz 1918 tarihine yani vefatına kadar sürdürmüştür.

Makalede, İbrahim Hakkı Paşa'nın bizzat kaleme aldığı iki rapor tartışılacaktır. Raporlar, 3 ve 11 Ocak 1916 tarihlerinde yani I. Dünya Savaşı'nın ortalarında yazılmış; "mahremane" ibaresiyle Osmanlı Hariciye Nezareti'ne yollanmıştır. Bunlar birbirini tamamlar niteliktedir. Raporlarda, I. Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmeler bağlamında, ateşkes, Almanya'nın savaşa bakışı, cepheler ve burada yaşanan gelişmeler, savaşın hangi devlet ya da devletler mağlup edilirse İttifak Devletleri'nce kazanılabileceği konuları tartışılmıştır. Hatta bazı noktalarda Almanya'ya karşı eleştiriler dahi bulunmaktadır. Dönemin Osmanlı yönetimi açısından hayati öneme sahip olan bütün bu bilgiler, bizzat Berlin'de bulunan ve savaşı Almanya'nın başkentinden müşahade etme imkânına sahip olan bir Osmanlı Sefiri gözünden ele alınmıştır.

Anahtar Kelime: Birinci Dünya Savaşı, Almanya, Osmanlı Devleti

ATIF: KARACAGİL Ö. Kürşad, "Berlin Sefiri İbrahim Hakkı Paşa'nın I. Dünya Savaşı Hakkında Bilinmeyen İki Raporu (1916)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (39-57)

CITE: KARACAGİL Ö. Kürşad, "Two Previously Unknown Reports by Ibrahim Hakki Pasha, Ottoman Ambassador to Berlin, on World War I (1916)", *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (39-57)

Abstract

Perhaps the most important one of the milestones in Ottoman-German relationship is Istanbul's decision to enter the Great War in alliance with Berlin. This decision led to intensification of diplomatic relations and the appointment of most experienced bureaucrats as diplomats in each other's capital. A former Grand Vizier, Ibrahim Hakki Pasha, also known not only by his books and lectures in the Imperial University but also his affinity with the Western culture, was appointed in Berlin as ambassador on July 21, 1915, a position which he would hold until his death in July 1918.

This article will discuss two reports penned by Ibrahim Hakki Pasha, written at the height of the World War I, on January 3 and 16, 1916 and sent to the Porte undersigned as "secretly." In these two reports that complement each other, several military and political issues were discussed: Germany's approach to the war, developments in military fronts, the strategy to follow in order to secure victory over the enemy and even criticism directed against Germany. These comments is as valuable to modern historians as it was to the Ottoman government because they have the potential to reflect how an experienced Ottoman diplomats perceived the World War I and Ottomans' alliance with the Germans.

Key Words: World War I, Germany, Ottoman Empire

Giriş

Türk-Alman ilişkileri uzun bir tarihi geçmişe sahiptir.¹ İki ülke arasındaki ilişkilerde hiç şüphesiz dönüm noktası diyebileceğimiz hadise II. Wilhelm'in Alman hükümdarı (Kaiser) olmasıdır. Wilhelm, iktidara geldikten sonra, Bismarck'ın uyguladığı dikkat ve ihtiyat siyasetinden vazgeçerek diğer Avrupa ülkeleriyle mücadeleye ve emperyalist amaçlara yönelen bir politika izlemeye başlamıştır. İmparatoru böyle bir politikaya yönlendiren en önemli sebep, gelişen Alman sanayisinin pazar ve hammadde arayışıdır.² Bu bağlamda Osmanlı Devleti, önemli pazar olarak Almanya'nın dikkatini çekmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1889 ve 1898 senelerindeki Osmanlı ziyareti iki ülkenin yakınlaşmasını hızlandırmıştır.³ Bu yakınlaşmada 1897 senesinde *Baron Marschall von Bieberstein*'in (1898-1912) İstanbul'a büyükelçi olarak atanması da önemli bir faktördür.⁴ İki ülkeyi birbirine yaklaştıran diğer bir etken ise İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik politikalarına karşın Almanya'nın hiç toprak talep etmemesi ve

1 Celalettin Yavuz, *Atatürk ve Almanya*, Ankara 2010, s. 8-9.

2 Rifat Önsoy, *Türkiye'deki Almanya 1914-1918, (Almanya'nın Türkiye'deki Kültürel Etkinliği ve Robert Bosch)*, Ankara 2004, s. 10.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kürşad Karacaçil, *Alman İmparatoru İstanbul'da (1917), Gazi Akademik Bakış*, Sayı 12, Ankara 2013.

4 Baron Marschall von Bieberstein, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in başlattığı sömürgecilik hareketini desteklemiştir. Yaklaşık on beş sene görev yaptığı İstanbul'da Osmanlı Devleti'yle Almanya arasında siyasi ve iktisadi açıdan sıkı bir iş birliği yapılmasında etkili olmuştur. Rifat Önsoy, *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri*, İstanbul 1982, s. 41.

sömürgelerinde Müslüman nüfusun çok az olmasıdır.⁵

II. Abdülhamid'in hükümdar olduğu yıllarda gelişen Türk-Alman ilişkileri II. Meşrutiyetin ilanı akabinde İttihat ve Terakki döneminde yeni aşama kaydetmiştir. Bu yakınlaşmada 1908 Haziran'ında Reval görüşmeleri etkili olmuştur. Almanya'nın Fransa, İngiltere ve Rusya'nın yanında yer almaması İttihat ve Terakki'nin bu ülkeye olan ilgisini daha da arttırmıştır. Bir diğer etken de Osmanlı Ordusu'nun Balkan Savaşlarında aldığı ağır yenilgiden sonra ıslah için Goltz Paşa'nın başkanlığında bir askeri heyetin ülkeye gelmesidir. Bu süreçte iki ülke gerek askeri gerekse ekonomik açıdan birbirine daha bağımlı hale gelmiştir.⁶

İki ülkenin müttefik olmasına giden süreçte dünya savaşının yaklaştığı ortam ve ittifaklar etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında aldığı ağır yenilginin etkisiyle yoğun bir şekilde silahlı kuvvetlerini ıslah etme çabası içerisine girmiştir. Diğer taraftan İtilaf ve İttifak olarak iki bloğa ayrılmış Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtarmak için girişimlerde bulunmuştur. Nitekim ilk girişimi İngiltere nezdinde yapmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey 1911 senesinin Ekim ayında İngiltere'nin Bahriye Nazırı Winston Churchill'e bir mektup yollayarak İngiltere'yle Osmanlı Devleti arasında bir ittifak teklifinde bulunmuş; ancak Churchill, Hariciye Nazırı Grey'e de danışarak "şimdilik yeni siyasi bağlar altına giremeyiz" diyerek teklifi reddetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ikinci ittifak girişimi Bulgaristan'la olmuştur. Hatta teklif Bulgaristan'dan gelse de bu ülkenin Makedonya konusundaki ihtirası söz konusu girişimi akim bırakmıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin diğer bir girişimi Fransa nezdinde oldu. Bahriye Nazırı ve Türk-Fransız Dostluk Cemiyeti Başkanı Cemal Paşa, 1914 senesinin temmuz ayında bir teklifte bulundu. Fransa hükümeti Cemal Paşa'nın teklifine verdiği cevapta Rusya razı olmadığı takdirde gerçekleşmeyeceğini belirterek reddetti. Bu girişimin de sonuçsuz kalması adeta Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanına itti. Kabinede Alman ittifakı taraftarı olanların başında Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Meclis Reisi Halil Bey yer almaktaydı. Bununla birlikte Üçlü İttifak'a katılma teklifi ilk olarak Avusturya'dan gelmiş, Osmanlı Devleti'de 22 Temmuz'da Almanya'ya başvurmuş ve İmparator II. Wilhelm'in isteği üzerine Almanya ve Osmanlı Devleti arasında görüşmeler kısa bir süre sonra başlamıştır. Nihayetinde 2 Ağustos 1914'te görüşmeler sonuçlanarak Türk-Alman ittifakı imzalanmıştır.

Osmanlı Devleti her ne kadar ittifak antlaşması imzalsada da hazırlıklarını tamamlamadığını belirterek savaşa katılmak istememişti. Ancak savaşın başladığı ağustos ayının ilk haftasından itibaren Almanya'nın çabaları ve hadiselerin gelişimi Osmanlı Devleti'ni yavaş yavaş bir dünya savaşına sürükledi. Bu hadiselerden ilki Akdeniz'de İngiliz takibine uğrayan *Goeben* ve *Breslau* adlı iki Alman savaş gemisinin 10 Ağustos'ta Çanakkale'ye sığınması oldu. Osmanlı tarafsız bir devlet olarak bu gemilerin silahlarını söküp personelini de gözaltına alması gerekiyordu. Fakat Almanya'nın itirazı üzerine bu gemileri satın aldığını bildirerek Türk bayrağı çekti ve Yavuz ve Midilli adlarını verdi. Bu durum İtilaf Devletleri'nin gözünden kaçmadıysa da Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığının

5 K. Karacagil, *a.g.m.*, s.112.

6 Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi* (Çev. Fahri Çeliker), Ankara 1985, s.114.

devam etmesi için ses çıkarılmadı. Diğer taraftan Almanya, Avusturya'nın da arzusuyla Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasını istiyordu. Çünkü Osmanlı Devleti savaşa dahil olursa Kafkas Cephesinde bir kısım Rus kuvvetini üzerine çekip Almanya ve Avusturya'nın yükünü azaltacaktı. Osmanlı Devleti bütün bunlara rağmen baskılara karşı koymaya çalıştı. İlk olarak seferberlik henüz tamamlanmamıştı. İkincisi Bulgaristan'ın savaşa katılması ve Romanya'nın da tarafsızlığı sağlanmadıkça savaşa dahil olmak istemiyordu.

1914 senesinin Eylül ayına gelindiğinde Almanya, Fransa'yı Marne muharebesiyle altı haftada mağlubiyete uğratmayı planlıyordu. Fakat bu plan başarıya ulaşamamıştı. Bundan sonra Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için baskılarını daha da arttırdı. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin maddi durumu iyi değildi ve borç paraya ihtiyaç duymaktaydı. Almanya bunu fırsat bilerek Osmanlı Devleti'ne borç para verdi. Öte yandan İstanbul'da bulunan Alman askeri yardım heyeti de Babıali'yi savaşa sokmak için yoğun bir uğraş içindeydi. Bunun dışında başta Harbiye Nazırı Enver Paşa olmak üzere bazı kabine üyeleri de Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasını istiyordu. Bütün bu baskılar sonucunda Enver Paşa'nın emiri ile Alman komutan Souchon, Osmanlı donanmasıyla 29-30 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'e açılarak Odesa ve Sivastopol gibi Rus limanlarını topa tuttu. Bu hadisenin akabinde Rusya, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.⁷

Osmanlı, Almanya'nın müttefiki haline geldi. Bu bağlamda ilişkileri daha da kuvvetli hale getirmek büyük önem arz ediyordu. Bu dönemde Berlin Sefirliğini 1913 senesinde atanan Mahmut Muhtar (Katırcıoğlu) Paşa sürdürmekteydi. Kendisi Almanya ile ittifak yapılmasına karşıydı ve bu durum 2 Ağustos tarihli antlaşmadan sonra da devam etti. Nitekim Temmuz 1915'te kendisinin vazifesine son verildi.⁸ Akabinde oldukça tecrübeli ve İttihat ve Terakki'nin akıl hocalarından birisi olarak kabul edilebilecek bir isim olan İbrahim Hakkı Paşa Berlin'e büyükelçi olarak atandı. Kendisi iyi bir akademisyen olmasının dışında Hariciye tecrübesine de sahipti. Peki İbrahim Hakkı Paşa kimdir?

İbrahim Hakkı, 18 Nisan 1863 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası, Şehremaneti Meclis Reisi Ahmed Remzi Efendidir.⁹ Annesi Mirat hanımdır.¹⁰ İbrahim Hakkı ilk tahsilini *iptidai* mektepte tamamlamış, daha sonra Beşiktaş Mektebi Rüştiyesi'nden (28 Ekim 1880) mezun olmuştur. Eğitimini Mahrec-i Ahkâm¹¹'da sürdüren İbrahim Hakkı, bir müddet mekteb-i idadi ve mülkiyede dersleri takip etmiş, Mektebi Mülkiye'nin ulum-ı siyasiye kısmını birincilikle tamamlayarak (30 Ağustos 1882) mezun olmuştur.

7 Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, (1914-1995)*, İstanbul 2015, s. 101-105.

8 Said Olgun, *Mahmut Muhtar Paşa (1867-1935) Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 251.

9 *BOA, DH. SAİD* 183/100.

10 Muharrem Dördüncü, *Sadrzâam İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Avrupa Seyahati*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:17, S. 1, 2015, s. 80.

11 "1862 yılında Maarif Nâzırı Kemal Efendi'nin girişimiyle kâtip yetiştirmek üzere Mekteb-i Aklâm açılmış, kısa bir müddet sonra adı Mahrec-i Aklâm'a dönüşmüştü. Rüştiyeyi üstün başarı ile bitirenlerin alındığı bu kurumun açılmasına dair tezkirede açılış hedefi açık bir şekilde ifade edilmiştir. Devlet dairelerinde memurun ve özellikle kalem efendisi olmanın çok rağbette olduğu o dönemlerde bu okullara önem verilmiş, öğrencilerin imtihanları Meclis-i Maarif tarafından yapılmıştır." Mehmet İpşirli, "Mahrec" *DİA*, C. 27, 2003, s. 387-388.

İbrahim Hakkı, aynı sene *Tahrîrât -ı Hâriciyye* kaleminde göreve başlamıştır. Yaklaşık olarak on bir ay burada çalıştıktan sonra Divan-ı Hümayun Mütercimliğine (24 Ağustos 1883) tayin olunmuştur.¹² Bunda hiç kuşkusuz kendisinin yabancı dil konusundaki becerisi etkilidir. Hal tercümesinde Arapça, Farsça Fransızca ve Almancaya vâkıf, İngilizce okuyup yazar, İtalyanca konuşabildiği yazılıdır.¹³ Nitekim buradaki görevi sırasında Sultan II. Abdülhamid'in okuması için seçilen romanları da tercüme etmiştir.

Kendisi, 21 Aralık 1886 tarihinden itibaren Mekteb-i Hukuk'ta tarih dersleri anlatmaya başlamıştır. 13 Mart 1888'de Siyasi Hukuk muallimi olmuştur. Ağustos 1892'den itibaren bu derslere ilaveten İdari Hukuk ve ardından Dünya Hukuk'u derslerini vermeye başlamıştır. 2 Nisan 1888 tarihinden 13 Ağustos 1889'a kadar Hamidiye Ticaret Mektebinde iktisat ve ticaret hukuku dersleri vermiştir.¹⁴ Diğer taraftan Mekteb-i Hukuk'taki derslerine Romanya'daki vazifesine başlayıncaya kadar düzenli olarak devam etmiştir. 13 Haziran 1894 senesinde meclisi sıhhiye azalığına atanan İbrahim Hakkı Paşa, 12 Ağustos'ta ise Bâbîâli Hukuk Müşavirliği'ne tayin olmuştur. Maarif Nezaretine tayinine kadar bu vazifesine devam etmiştir. İbrahim Hakkı Paşa, bu vazifeleri dışında birçok toplantıda ve çeşitli kongrelerde murahhas olarak da görev yapmıştır. Ayrıca 1889 senesinde muhtelif siyasi meselelerle alakalı olmak üzere İtalya ve Yunanistan'da bulunmuş, Chicago sergisinde Babialı Komiseri olarak 15 ay kadar görev yapmıştır.

İbrahim Hakkı Paşa Sırbistan Kralı Aleksandır'ın 1894 senesinde İstanbul'a seyahatinde kendisini Selanik'te karşılamış; daha sonra krala Niş'e kadar refakat etmiştir. 1895 Nisan'ında Şark Demiryolları ihtilafını tetkik etmek için oluşturulan komisyonda aza ve Rumeli vilayeti müfettişliğine tayin edilmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898 senesinde İstanbul ziyaretinde mahiyet memuru olarak bulunduğu gibi aynı sene anarşistler hakkında Roma'da toplanan kongrede murahhas, 1905 senesinde İran'da ve Bulgaristan'la olan gümrük ihtilafının bertaraf edilmesi görüşmelerine memur edilmiştir.¹⁵

İbrahim Hakkı Paşa'nın siyasi olarak yükselişi II. Meşrutiyet dönemine denk gelmektedir. Nitekim Meşrutiyet'in ilanından bir gün önce kurulan yedinci Sait Paşa kabinesinde Maarif Nazırı olmuştur. İki gün sonra kurulan Kamil Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı olarak atanmış ve Maarif Nazırlığını da bir süre vekaleten yürütmüştür.¹⁶ Bu dönemde Maarif Nezareti'nde uyguladığı memur tensikatı sebebiyle kendisine gösterilen tepkiler üzerine istifa etmiş ve 15 Aralık 1908'de Roma'ya Büyükelçi olarak atanmıştır. Kendisi yaklaşık bir yıl Roma'da büyükelçi olarak bulunmuştur.

İbrahim Hakkı Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa'nın 28 Aralık 1909'da sadrazamlıktan istifası üzerine İstanbul'a çağrılarak¹⁷ 12 Ocak 1910 tarihinde Sadrazamlığa getirilmiştir. Bu dönemde özellikle İttihatçıların güdümüne girmekle eleştirilmiştir. Eleştirilen diğer bir

12 BOA, DH. SAİD 183/100; *Yeni Tanin*, 11 Mayıs 1325.

13 Kendisinin birçok kitap çevirileri de vardır. Nitekim en bilinenleri; *Hukuk-ı Düvel*, *Tarih-i Hukuk-ı Düvel*, *Hukuk-ı Idare*, *Tarih-i Umumi*, *Tarih-i İslam* adlı eserlerdir. *Yeni Tanin*, 11 Mayıs 1325.

14 BOA, DH. SAİD 183/100; *Yeni Tanin*, 11 Mayıs 1325.

15 *Yeni Tanin*, 11 Mayıs 1325.

16 Zekeriya Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa", *DİA*, C. 21, s. 311.

17 M. Dördüncü, *a.g.t.*, s. 40

konu da Hakkı Paşa kabinesinin Balkanlar'da iç barışı sağlamak amacıyla çıkardığı Kiliseler Kanunu (3 Temmuz 1910) üzerine olmuştur. Zira böylece Balkan uluslarının Rum Ortodoks kilisesinden ayrıldıkları zamandan itibaren aralarındaki en büyük sorun ortadan kalkmıştır. Aralarındaki problem bertaraf edilince Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan'ın Balkan ittifakını gerçekleştirmesi kolaylaşmıştır. İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin dış politikadaki diğer bir büyük hatası da Osmanlı-İtalya ilişkilerinde yaşanmıştır. İtalya'nın uzun süredir Trablusgarp ve Bingazi vilayetlerine ilgisinin bilinmesine karşın buradaki askeri birlikleri Yemen'e, silahları da İstanbul'a yollamıştır. Bu durumdan istifade eden İtalya da 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Yaşanan hadiseden kendisini sorumlu tutan İbrahim Hakkı Paşa, "*Vaktiyle benim duruma düşen sadrazamların padişahlar tarafından boynu vurulur*" diyerek aynı gün vazifesini bırakmış, Darülfünun'da hocalık yapmaya devam etmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir süre sonra hükümet darbesiyle iktidarı (23 Ocak 1913) tekrar ele geçirmiştir. İbrahim Hakkı Paşa Osmanlı Devleti'nin devamının ancak İngiltere ve Almanya'nın desteğiyle olacağı görüşünü İttihatçı hükümet de benimsemiştir. Nitekim kendisi bu sırada İngiltere ile yapılan müzakerelerde vazifelendirilmiş (17 Şubat 1913) ve hatta Osmanlı Devleti adına antlaşma yapma yetkisi dahi verilmiştir. İbrahim Hakkı Paşa, İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey ile beş antlaşma imzalamıştır. Osmanlı Devleti, oldukça ağır şartlar içeren bu antlaşmalardan I. Dünya Savaşının patlak vermesiyle kurtulmuştur.¹⁸

21 Temmuz 1915'te Berlin'e büyükelçi olarak atanan İbrahim Hakkı Paşa, vefatına kadar burada kalmıştır. Paşa, büyükelçi olarak görevde bulunduğu dönemde, 10 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Âyân üyeliğine de getirilmiştir. Berlin Büyükelçiliği vazifesi sırasında, İttifak Devletleri ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasında Osmanlı Devleti heyeti içinde de yer almıştır.¹⁹

İbrahim Hakkı Paşa, 1918 yılı yaz aylarında Berlin'de yakalandığı dizanteriden rahatsızlanmış ve 29 Temmuz Pazartesi günü vefat etmiştir.²⁰ İstanbul'a getirilen naaşı Yahya Efendi Dergahına defnedilmiştir. Paşa'nın her ne kadar siyasi yönü tenkit edilse de ilmi yönü takdire şayandır. Kendisi iyi bir hitabet ve yazma yeteneğine sahiptir. Kaleme aldığı eserler ve hocalığı sırasında öğrencilerinin hayranlığını kazanmıştır.²¹

Paşa hakkında verdiğimiz bu malumattan sonra, makaleye temel teşkil eden ve kendisi tarafından kaleme alınan "mahremane" yani gizli ibareli iki raporu değerlendireceğiz. Hariciye Nezareti'ne gönderilen I. Dünya Savaşı ile ilgili raporlar 3 ve 11 Ocak 1916 tarihlidir. Yukarıdaki satırlarda hayatı hakkında verdiğimiz bilgiler çerçevesinde siyasi yönü, tecrübesi, İttihat ve Terakki'nin önem verdiği hatta bir nevi akıl hocalarından birisi olarak kabul edilmesi, bunun yanında savaş yıllarında Berlin Büyükelçisi olması gibi hususlar, birbirini tamamlayan bu iki raporu daha da dikkat çekici hale getirmiştir.

18 Z. Kurşun, *a.g.m.*, s. 311-314.

19 M. Dördüncü, *a.g.t.*, s. 41.

20 *A.g.t.*, s. 18.

21 Z. Kurşun, *a.g.m.*, s.313.

İbrahim Hakkı Paşa, 3 Ocak tarihli 8 sayfadan oluşan ilk raporda²² cepyelerdeki durum, Almanya ve müttefiklerinin savaşa bakışı ile içinde buldukları çıkmazı ele almıştır. 11 Ocak tarihli 5 sayfadan oluşan ikinci raporda²³ ise İttifak Devletleri'nin şartta elde edeceği başarılar sayesinde dünya savaşını kazanabileceği savını gündeme getirerek tartışmıştır. Çalışmamızda büyük oranda sadeleştirilerek ortaya koymaya çalıştığımız her iki rapor da Osmanlı Arşivi'nin Hariciye Nezareti Siyasi Evrak (HR. SYS.) tasnifinden temin edilmiştir.

İbrahim Hakkı Paşa'nın 3 Ocak tarihli raporu:²⁴

İbrahim Hakkı Paşa raporunun başında kaleme alma sebebini kısaca şu şekilde dile getirmiştir: Savaşın bitişi kimse tarafından tahmin edilememesine rağmen barışın yavaş yavaş yaklaştığına şüphe edilemez. Son zamanlarda Hariciye Nezaretinden gelen haberler Babıali'nin dahi barış şartları konusunu dikkate aldığını göstermesinden dolayı savaşın şu anki durumuna nazaran bazı olasılıklar ve çeşitli fikirlerin özet halinde verilmesini sorumluluk addettim.

Sürmekte olan savaş bir cihan harbidir. Tesirlerinin dünyanın dört bir tarafına sirayet ettiği göz önüne alınırsa sulh şartlarının içeriğini de Osmanlı Devleti'nin menfaatini ilgilendiren ve ilgilendirmeyen olmak üzere iki büyük kısma ayırmak gerekir. Birinci kısım Almanya'nın Asya'da, Büyük Okyanus'ta ve Afrika'daki sömürgeleri sorunu, Belçika meselesi, Fransa ve İngiltere ile ne suretle barış sağlanacağı, Lehistan meselesi, Rusya ile Almanya ve Avusturya'nın akdedeceği barış antlaşması maddeleri, Avusturya ve İtalya'nın barışı meselesini içermektedir. İkinci kısımda ise Balkanlardaki yeni sınırlar, Kafkasya, El-cezire (Mezopotamya), Mısır, Arabistan ve kısmen de İran meselelerini ihtiva etmektedir.

Barış yapmakta en kolay kısım Almanya ve Japonya arasında olacaktır. Hiçbir Alman *Kiautschou (Tsingatao)* geri almayı düşünmediği gibi Japonlar da ele geçirdiklerini bırakmayıp kimse dahi zorla alamayacağından bu mesele sonuçlanmış kabul edilebilir. Almanya'nın Büyük Okyanus'taki sömürgelerinden Japonlar tarafından işgal edilenler için de bu sonuç çıkabilir. Buna karşın aynı bölgede İngilizler tarafından zapt olunan sömürgelerle yine Afrika'da bu devletin işgal ettiği Alman sömürgelerinin tamamen ayrılmasına bir sebep olmadığından hepsinin aynı etkiyi göstermesi tabii karşılanabilir.

Afrika'daki sömürgelerden İngilizler ve Fransızlar tarafından ele geçirilenlerin tamamen iade edileceği Almanlarca ümit edilmektedir. Bununla beraber bu sömürgeler düşman elinde rehin olduğundan, iadeleri Almanya'nın Avrupa'daki durumuna bağlıdır. Bu iadenin karşılığını düşmanların Belçika ve Fransa'da araması büyük ihtimaldir. Belçika meselesi problemin en zor kısmıdır. Almanya'da Belçika'nın ilhakını arzu eden mühim bir kesim vardır. Mesela büyük fabrikacılar, bunlar Ren nehri etrafındaki büyük Alman sanayi tesisleri sahiplerinden oluşmaktadır. Böyle bir ilhak İmparatorlukta sanayi sınıfını arttırırken, doğu vilayetlerinde ziraatla meşgul olanların aleyhine dengeyi bozacaktır. Buna karşın Lehistan'ın işgali, batıdaki sanayinin genişlemesine karşılık doğuda da zirai bir

22 BOA, HR. SYS., 2979/2, lef. 1-4.

23 BOA, HR. SYS., 2979/8, lef. 1-4.

24 BOA, HR. SYS., 2979/2, lef. 1-4.

genişlemeye sebep olacaktır. Ülkedeki entelektüeller bu kadar büyük toprak kazancının karşı tarafa kabul ettirilmesindeki zorluk dışında kabul ettirdiği takdirde ise sonucunun Almanya için zaaf olacağını düşünerek geçen baharda işgaller aleyhine Şansölye'ye bir layiha vermişlerdir.

Belçika ve Lehistan Almanya'ya dahil edilirse meclisi'nde bir Katolik çoğunluğu meydana getirecek ve Alman devletinin şu anki yapısını büsbütün değiştirecektir. Bu sebeplerden dolayı ilhak politikasına karşı gelenler arasında sadece Sosyalistler değil aynı zamanda ileri gelen idareci ve düşünürler de vardır. Şansölye Bethman Hollweg'in geçenlerde Sosyalist Parti'nin soru önergesine verdiği cevaptan anlaşıldığı üzere herhalde Almanya, Belçika'nın tahliyesine karşılık teminat isteyecektir. Bunun gayesinin de Belçika'nın bir daha Almanya'ya karşı İngiltere'nin ileri karakolu şeklini almasını önlemektir. Bu konuya uygun bir çözüm bulmak noktasında müzakereler hayli zor geçecektir. Belçika'nın büyük bir tazminat vermesi veyahut Kongo Krallığını Almanya'ya terk etmesi gibi çözüm şekli hatıra gelirse de bunlar talep olunan teminatlar bağlamında yeterli görülmemektedir.

Almanya ve Fransa arasındaki barış konusunun şu anki şartlara göre pek zor safhalar göstermemesi lazım gelir. Halihazırda Fransa ordusu kesin mağlubiyete uğramamıştır ve müdafaa yapabilmektedir. Yani Fransa, Almanya'nın her teklifini kabul etmeye mecbur olacak şekilde mağlup edilmemiştir. Diğer taraftan Alman programı Fransa'dan toprak almak maksadını ihtiva etmemektedir. Bazı büyük fabrikacıların Müj(Z) (le meuse/Maas) nehrinin vadi kısmında pek küçük bir kısmın ilhakını arzu ettikleri bir aralık söylenmiş; ancak bu söz çok devam etmemiştir. Buna karşılık Fransa da bir buçuk senelik harbe rağmen AlsasLoren'i geri almayı başaramamıştır ve umulur ki artık bunu unutmaması gerektiğini anlamıştır. Fransız sömürgelerinden hiçbirine zarar gelmediğinden, barış antlaşmasında onlar mevzubahis olmayacaktır.

Sonuç olarak şimdi müzakere edilecek mevzu, Fransa'nın Alman işgalindeki yerlerinin tahliyesini sağlamak; yani bunun için tazminat vermek ve Belçika'yı kurtarmak gayesini takip etmektir. Bunun karşılığında bir kısmı hala harbe devam edebilecek Fransız ordusunun mevcudiyeti dolayısıyla bu tazminat dahi Almanya'nın masraflarına oranla pek cüzi kalacaktır. Belki bazı sömürgelerin terkiyle daha azalması bile akla gelebilir. Özet olarak bugünkü duruma göre Uzakdoğu'daki savaş alanında Japonya ve İngiltere galip Almanya mağlup, Doğu Afrika'da Almanya başarılı bir savunmada, Batı Afrika'da Fransa ve İngiltere galip Almanya kısmen mağlup kısmen ümitsiz bir savunma halindedir.

Batı Avrupa'da Belçika Almanya'nın eline geçmiş ve Fransa'nın mühim bir parçası da o suretle işgal olunmuştur. Fakat Fransa'nın savunması kırılmamıştır. İngiltere'ye gelince, henüz topraklarının herhangi bir kısmına saldırı olmamış; kendisi müttefiklerinin veya düşmanlarının sınırlarında savaşmaktadır. İngiltere şu anda zorunlu askerlik hizmetini devreye sokarak savaş gücünü dört buçuk milyona çıkarma girişiminde bulunmaktadır. Dolayısıyla kendisini hala galip kabul ettiğinden, barış şartlarının sömürgeler konusu açısından herhalde az ya da çok Almanya'nın aleyhine olması beklenecektir. Diğer taraftan Avrupa kıtasında en çok fedakarlığı Belçika ve daha sonra Fransa'nın yükleneceği; İngiltere açısından ise fedakarlıktan uzak tutacak bir mahiyette olacağı düşünülebilir. Gerçekte Almanya'da aşırı düşüncelere sahip olanlar İngiltere'nin dahi savaş tazminatı vermesi görüşünü ortaya koymuşlarsa da askeri rical henüz bunu gündeme getirmemektedir. Bunlar

sadece İngiltere'nin Alman sömürgelerini ve Kale şehrini tahliye etmesini önemli bir gaye olarak kafi görmektedir.

Doğu Cephesinin Osmanlı'yla alakası olmayan kısmında Almanya ve dolayısıyla Avusturya-Macaristan galip ve Rusya mağlup vaziyettedir. Rusya'nın savaştığı arazinin tamamı düşmanlarının eline rehin geçmiştir. Henüz işgali altında olan Galiçya'nın küçük bir kısmı buna nispetle önemsizdir. Bununla birlikte Rus ordusu mahvedilmemiştir. Yeniden teşkilatlandırılmaktadır ve İtilaf Devletleri önümüzdeki baharda 4-5 milyonluk bir Rus ordusunun savaşta yerini almasını ümit etmektedir. Şimdiki fiili hudutta Rusya çetin bir müdafaa halindedir. Rusya'nın ekonomisinin kötülüğü savaş tazminatı ihtimalini ortadan kaldırmakla beraber, eğer bugün barış isterse kaybettiği toprakların bir kısmını kurtarmak için diğer bir kısmını feda etmek mecburiyetinde kalacağı şüphesizdir. Mamafih Rusya devletinin büyüklüğü ve kibri, mağlup bir durumda olduğunu kabul etmesine engel olmaktadır. Ülkede pek mühim dahili sebepler olmadıkça buna yanaşmayacağı tahmin edilebilir ve Almanya da en fazla Rusya'nın iç sorunlarını dört gözle beklemektedir.

Rusya'yla alakalı en mühim mesele Lehistan'dır. Lehistan, pek çok konuyu gündeme getirmektedir. Ülkelerinde Lehli nüfusun artmasını istemeyen Almanlar, *Silezya ve Poznan* eyaletlerindeki birkaç milyon Lehli kurtulamadıklarından dolayı Rusya'dan *Kurlandiya* ve kısmen Baltık sahilinin alınmasını ve oradaki çoğunluğu Alman olan halkın asli vatanlarına yerleştirilmesini düşünmektedir. Ayrıca Lehistan'ın ayrı bir hükümet haline getirilmesi, belki de Rusya'ya karşı güvence için bazı ihtiyati tedbirler alınması çoğunluğun arzusuna uygun bir düşüncedir. Hatta Varşova'da Leh Darülfünunu'nun açılışı da bu yolda bir adımdır. Fakat Galiçyası tamamen Lehli olan Avusturyalıların Leh Krallığı fikrine taraftar olup olmadıkları belli değildir. Rusya da henüz kendisini bu kadar büyük araziye terk edecek derecede mağlup hissetmemektedir. Bunun yanında Almanya ve Avusturya arasında bu konuda tam bir birlik olduğu söylenemez.

Avusturya ve İtalya savaşında durum basit olup, İtalyanlar saldırılarında başarılı olamadıkları, Avusturyalılar da İtalya'dan bir şey alamadıkları için oradaki durumun aynı şekilde kalması doğal görünmektedir. Fakat İtalya, karşı tarafla ayrı barış yapılmayacağı yolundaki antlaşmayı imzalamış ve barış istememiş olsa da kendisine kamuoyu hissiyatını okşayacak tavizler verilmesi uygun olurdu. Bu düşünce bazı kişilerin akıllarına gelmişse de Avusturyalıların buna kesinlikle razı olmadıkları söylenmektedir.

Osmanlı Devleti ile ilgili harp sahnesinden birincisi Balkanlardır. Burada Sırbistan ortadan kalkmış ve Karadağ tek savunma hattı halini almıştır. Avusturya ve Almanya orduları Sırbistan ve kısmen Karadağ'ı, Bulgarlar onlarla birlikte Arnavutluk'un bir kısmıyla Sırp Makedonya'sını istila etmişlerdir. Savaşa dahil olmayan Arnavutluk geçen sene hükümete kaldığı gibi bu sene de arazisiz kalmış; İşkodra'yı Karadağlılar, Draç ve kuzey bölgesini Sırp, geriye kalan Avlonya'yı İtalya ve güneyini Yunanistan işgal etmiştir.

İtilaf Devletleri'nin Selanik'te bir saldırı hareketine güç toplamaları ve kuzeyden Rusların büyük bir orduyla Romanya'ya geçmeleri halinde Romanya'nın ve Yunanistan'ın adı geçen bloğa katılma ihtimalleri pek zayıf olmakla beraber halen tamamen ortadan kalkmamıştır. Şimdiki durum gelecekte değişebilirse de görüşlerimizin şu anki duruma dayanması gerekmektedir. Aynı zamanda mevcut olan durum, ikisi savaşlardan biri

savaşmayanlardan olmak üzere üç ülkenin yani Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'un ortadan kaldırılacağını göstermektedir. Bu yüzden barış şartlarının bunların taksimi etrafında olacağı açıktır.

Şimdiye kadar (Alman) Hariciye Nazırıyla yaptığım birçok görüşmeye dayanarak hasıl olan tahminim Sırbistan'ın büsbütün ortadan kaldırılmayacağı; fakat Karadağ ile birleşebileceği ve herhalde Karayorğeviç hanedanının devam etmeyeceği merkezindedir. Nitekim daha önce de öyle ifade etmişim. Bu taksimde aslan payını Bulgarlar alacaktır. Nitekim bütün Sırbistan Makedonya'sından başka eski Sırbistan'dan dahi Niş sancağını ve Nivok vadisini almalarına ve Orşuva karşısına kadar gelmelerine neredeyse kesin gözüyle bakılabilir. Yunanistan, İttifak Devletleriyle birlikte hareket ederse *Gevgeli* ve *Doyran (Toyran)*'ı alabilecek ve güney Arnavutluk'un neredeyse tamamını belki *Elbasan*'a kadar elde edecektir. Fakat Manastır'ı Bulgaristan'a karşı başarılı bir savaş yapmadan alamaz.

Avusturya'nın gayesi henüz kesin olarak anlaşılamamıştır. Hatta bu konudaki belirsizlik dolayısıyla bir dereceye kadar burada hoşnutsuzluk hissetmiyor değilim. Avusturyalılar şimdiye kadar Belgrad şehri ve civarını ve Maçova çıkıntısını alma fikrini söylemişlerdi. Ancak son zamanlarda Sırbistan'dan daha fazla arazi alma düşüncesinin olduğu rivayet olunmuş; buna şiddetle karşı çıkan Mösyo Tisza'nın (İstvan Tisza) dahi bir dereceye kadar kabul ettiği söylenmiştir. Arnavutluk'a gelince; Ergiri ile Görice ve belki de kısmen veya tamamen Berat'ı Yunanistan'a, Avlonya'yı ya İtalya'ya veya Yunanistan'a kaybettikten sonra geri kalan kısmıyla sözde bir istiklal sağlaması gündemdedir. Büyük ihtimal İpek, Yakova, Prizren ve belki de Piriştine sancağıyla büyütülmesi ve genelinde bir çeşit Avusturya himayesinin hüküm sürmesi planlanmaktadır. Fakat bu hükümetin yapısı hakkında henüz hiçbir fikir yoktur. Benim fikrime göre Arnavutluk'a en uygun gelecek şekil kabilelerin ayrı özerkliklerini muhafaza edip, kavmi adetlerine uygun yönetimlerini düzenleyerek birleşmiş bir heyet haline koymak ve hükümet başkanlığına da Müslüman olan birisini getirmektir. Asayiş, düzen ve ülke güvenliğinin temini için Avusturya himayesi zaruri görülmektedir.

Belirttiğim düzenleme halinde Osmanlı Devleti'nin bundan istifade etmemiş olacağı aşikardır. Alman Hariciye Nazır ve müsteşarı ile görüşmelerimde bu konuda görüş açımıza uygun fikirler dile getirip, Alman devletini savaştan bu suretle çıkarmakla nüfuzuna zarar verileceğini anlatmaktayım. Bununla birlikte kendilerinin bir imkansızlık karşısında bulduklarını dahi gizleyemem. Devam eden savaş hiç kimsenin önceden tahmin edemeyeceği güçlükler doğurmuş ve kesin galibiyet konusundan bahsedilemez olmuştur.

Yunanistan'ın İtilaf tarafına geçmesi halinde Makedonya'da düşmanlarımızın sayısı üç yüz bin kişi artacaktır. Buna neden olacak her durum ve harekete Berlin kabinesi katiyen karşıdır. Özellikle Alman İmparatoru'nun Yunan Kralına teminatı ve akrabalığı ile Kraliçe'nin Venizelos'a karşı tutumu, Yunanistan iyi niyet gösterirken zarara maruz bırakılmasının manevi etkisi daima göz önündedir. Romanya'nın Yunanistan'la birlikte hareket etme ihtimali de diğer bir tehlikedir. Bulgaristan'ın savaşa müdahalesi adeta İstanbul'u kurtarmak mahiyetini kazanmıştır. Buna karşı aldığımız fedakarca tedbir ise pek küçük görünmüştür. Halihazırda Bulgaristan bir değişikliğe giderse Avrupa'nın doğusundaki durumun bizim ve müttefiklerimizimizin aleyhine döneceği zihinlerde yer etmiştir. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti ilişkilerine zarar ve gerginlik verecek, Kral Ferdinand'ın

aklına en küçük bir şüphe düşürecek her türlü görüş, tedbir ve teşebbüse Berlin kabinesi kesinlikle karşıdır. Herkesin arzusu harbin eksik gedik bitmesidir.

Yine de Balkanlarda kalıcı bir durum ortaya çıkmayacaktır. Bizimle Bulgarlar arasında Edirne, Meriç ve Gümülcine meseleleri; Bulgarlarla Yunanlılar arasında Kavala, Selanik, Siroz ve belki de Manastır ile Görice meseleleri kalacağını ve ileride İtalyanlarla Yunanlılar arasında sorunlar çıkabileceğini herkes düşünmektedir. Ancak herkes, bu meseleler çıktığı vakit savaş veya barış ile bir suretle çözüleceği fikrindedir. Bugün tamamının halledilmesine imkan yoktur. Yarını çok düşünürsek bugünün sorunlarına çözüm bulamayız. Bu savaşı bitirecek yerde durumu daha vahimleştirecek yeni dertler ortaya çıkarmış oluruz diyorlar ve bu şekilde işi kapatmak istiyorlar.

Savaş başarılı bir şekilde devam ederse Asya'da birçok neticeye ulaşmak mümkün olacaktır. Fakat bu konuda sonuç elde etmek için henüz erkendir. Zira Kafkasya'da her iki taraf da savunmadadır. Van ve Beyazıt Rusların elinde olduğundan, bugün barış yapılacak olsa o coğrafyadaki mevcut tasavvurların geleceğe ait hazırlık dışında bir etkisi olmayacaktır. El-cezire'deki (Mezopotamya) son başarılarımız; İngilizlerin Basra'dan çıkarılması, Basra Körfezi siyasetinin değişmesi, bunların İran ve Turan'da gelecekte ve devamlı etkileri hususunda yeni ümit ufukları açmıştır. Ancak henüz bunun için erken olup orada da müdafaa halindeyiz.

Çanakkale Savaşı müttefikler için tam bir rezalettir. Yakın zamanda sonuçlanması beklenebilirse de oradaki başarı muzaffer mahiyette ve galiba düşmanın savunma gücünden ziyade şöhret ve haysiyetine karşıdır. Mısır Seferi henüz başlamadığı cihetle şimdiden netice hakkında mütalaada bulunmak gereksizdir. Neticenin tahmin edilecek dereceden parlak olması umut edilir. Şimdilik Mısır'a ve Kıbrıs'a dair İngiliz planlarını hükümsüz bırakmak için elde bir teminat yoktur. Rodos ve On İki Ada'nın İtalya tarafından tahliye edilmesi meselesi de böyledir.

Osmanlı Devleti'nin devam etmekte olan savaşta en büyük menfaati; şan ve şerefine iadesi, devletler arasında eski zamanlardaki mevkiini ve hayat hakkını kazanması, bundan böyle dost ve düşmanın hürmet ve saygısına mazhar olması, kapitülasyonlardan kurtulması, uzun bir zaman için barışı kılıcıyla kazanıp ondan istifade ederek gelecekteki mevcudiyetini sağlam temeller üzerine koyacak zamanı bulması olacaktır. Olayların akışı maddi menfaatten daha büyük olan bu manevi başarılarıdır. Buna maddi menfaatler de eklenebilir. Herhalde Almanya'nın vasıtalı sonsuz değildir ve düşmanlarımızın büyüklerinin henüz kesin bir yenilgiyi kabul ederek barış yapmak zorunluluğuna girmedikleri daima düşünülecek önemli bir konudur.

İbrahim Hakkı Paşa'nın 11 Ocak tarihli raporu:²⁵

İbrahim Hakkı Paşa, 11 Ocak tarihli raporuna yukarıdaki satırlarda incelediğimiz raporuna atıfta bulunarak başlamıştır. Devam etmekte olan savaşta sulhun nasıl sağlanacağı hakkında bazı mütalalarda bulunduğunu belirterek, bugün barış sağlanacak olsa bile mevcut meselelerin bir çözüme ulaşmayacağını belirtmiştir. Ona göre taraflardan biri kati surette

yenildiğini kabul etmedikçe galibin şartlarına yanaşmayacaktır. Halihazırda henüz İtilaf Devletleri arasında galip geleceği ümidi devam etmektedir. Sırbistan ve Belçika gibi savaşta adı ve gücü kalmamış ülkeler bile müttefiki olan büyük devletlerin savaşı kazanacağını ümit etmektedir. Bundan dolayı harbin kısa sürede sonuçlanacağı görüşü doğru değildir. Üstelik Alman Genelkurmayı batı yönünde büyük bir taarruz hazırlığı yapsa da bunun her tarafta duyulması üzerine şimdilik bundan vazgeçmiştir.

Almanların birçoğu Fransa'nın mağlup edilmesiyle kesin sonucun elde edileceği fikrinde olmakla birlikte bu da doğru değildir. İlk olarak İngiltere mağlup edilmedikçe Fransa'nın alacağı yenilgi barışı sağlamaz. Fransa'yı baştan başa istila veya ordusunu tamamen esir etmek akla gelmemelidir. Vaktiyle küçük ordularla kazanılan savaşlar galibiyetlere emsal gösterilmemelidir. Günümüzde yüzlerce ve binlerce kilometrelerle mesafelerde yapılan savaşlarla ve miktarı milyonlarla hesap olunan ordularla kıyaslamak uygun olmaz. İkinci olarak Fransız hatlarını yarmak dahi kolay bir şey değildir. Bunun için en az yarım milyon asker feda etmek gerekmektedir. Alman ordusu üç milyon ve belki biraz fazla olduğundan, bu zayıf kolay kolay göze alınmaz ve sağlanacak fayda da belki buna değmeyecektir.

Kesin neticeyi Rusya'nın doğusunda aramak aynı sonucu doğuracaktır. Öncelikle Rusların savunma kuvveti çoktur, hatlarının yarılması da büyük zayıfata sebep olacaktır. Şimdiki sınırlara göre Rus ordusunu sarmak ve esir etmek düşünülemez. İkincisi Rusya'nın daha çok içine girmek yavaş yavaş Alman ordusunun büyüklük ve azametine zarar verecek bir ayrılma ve dağılmaya neden olurdu. Üçüncüsü Rusya'nın doğu cephesinde aldığı mağlubiyet meseleyi bitirmez, İngiltere mağlup olmadan sulh sağlanamazdı. Kesin sonucu İtalya'da aramak da doğru değildir. Almanların savaşa katılması ve yarım milyon Alman'ın Lombardiya ovasına inmesi İtalyanları barış yapmaya zorlayabilirdi. Bu sayede yarım milyon Avusturyalı serbest kalır; fakat bunun da doğu sınırı için sonucu etkileyecek kadar önemi yoktur.

İbrahim Hakkı Paşa'nın düşüncesine nazaran, devam etmekte olan savaş Balkan savaşlarının bir sonucudur. Ve esas Rusya'nın doğudaki emelleri ile İngiltere'nin Alman husumeti noktasındaki kararının birleşimidir. Bundan ötürü kesin neticeye ancak İngiltere ve Rusya'nın şarkta mağlup olmasıyla ulaşılabilirdi. Şark taarruzunun üç amacı olması lazımdır. Bunlar Kafkasya, İran ve Mısır'dır. Fakat bundan önce yolu sağlama almak ve yolda düşman bırakmamak icap ederdi. Çanakkale'de bu maksat hasıl olmuş ve şimdilerde Selanik savaş alanı kalmıştı. Selanik'te düşmanı bırakmamak mühim bir gaye olarak kabul edilmelidir. Orası düşman elinde oldukça Almanya'yla Osmanlı Devleti arasındaki irtibat daima tehdit altında ve Balkanlardaki durumun değişme ihtimali sürekli mevcut olacaktır.

Yunanistan, Bulgaristan'a karşı duyduğu şüphe sebebiyle ikiyüzlü bir oyun oynuyor veyahut tarafsızlık arzusunda ciddi idi. Fakat bunun fiiliyatta farkı pek azdı. İtilaf Devletleri bugün Selanik'te güçlü bir derecede hükümrandırlar. Almanya Yunanistan'a karşı pek anlayışlı ise de bu durumun kendilerinin de asabına dokunduğu Alman Hariciye Nazırı ile yapılan görüşmelerde hissedilmektedir. Selanik'e saldırı halinde Yunanlar tarafsız kalmayıp İtilaf Devletlerine yardım etseler (yanında savaşa girseler) dahi bunun ortaya çıkaracağı sonuç İtilaf Devletlerinin oraya yerleşmesinden çıkacak neticeden daha hafif olacaktır.

Buna benzer bir gayeyi El-cezire’de (Mezopotamya) dahi takip etmek uygundur. Ve nitekim böyle yapılmaktadır. Osmanlı toprağında İngiliz askerleri buldukça bu İngiltere halkına bir galibiyet olarak gösterilecektir. İngilizler Osmanlı toprağında durdukça İran üzerine kesin bir etki sağlanması da mümkün olamayacaktır. Kafkasya ise Rusya’yı ciddi tehdit edecek bir noktadadır. Oradaki ilerleme, Almanların doğu sınırındaki ilerlemesine benzemeyecektir. Kafkasya’nın ilerisinde Rusya’nın en koyu Rus olan kısımları vardır ki işgalci bir orduyu zaafa düşürebilir. Ancak Kafkasya’da ilerlenirse esaslı hareket icra edilmiş olacaktır. Ayrıca Rusya elinden alınan bölgelerde bir daha Rus hakimiyetini arzu etmeyecek şekilde milli teşkilat vücuda getirmek de kolay olur. Diğer taraftan Almanlar, Rusya içindeki her adımlarında etkili veya sessiz düşmana tesadüf edeceklerdir. Osmanlı Devleti ise Kafkasya’da faal bir dost bulup ordusuna iltihak edebilecektir. Fakat burada mühim bir nokta Kafkasyalıların kendi istiklalleri için çalıştıklarından emin olmalarıdır. Osmanlı idaresine girmek bazılarınca gaye olsa bile Kafkasya Şii’leri, Ermenileri ve Gürcüleri bunun için kan dökmeyiz. Halbuki istiklalleri için bunları birleştirmek mümkün olur. Burada yeni bir devlet vücuda getirilebilirse Osmanlı Devleti bunun idarî sıkıntısından uzak kalacaktır. Olumlu bir askeri antlaşma ile de Rusya’ya karşı doğal bir set çekilmiş olacaktır.

Kafkasya’nın istiklali bugün Rusların müttefikleri olan devletlerce bile gelecekte hoş görülecek bir şeydir. Böyle başarılı bir netice oldukça gereklidir. Rusya’nın Hazar Denizi’ndeki durumuna zarar gelirse İran ve Türkistan üzerine baskısı da kısa süre içerisinde önemli oranda azalacaktır. Buna karşılık Kırım ise Rusya’nın büyük ve azametli cüssesine dahil olduğu andan itibaren buranın idaresinde zorluklar yaşanmaktadır.

Doğuda gerçekleşen savaşlar açısından ikinci bir gayeyi İran’da aramak lazım gelir. El-cezire’de İngiliz kuvveti kaldıkça İran’da ciddi bir hareket kolay değildir. Fakat İngilizler Basra’dan çıkarılınca bunun İran’da ve bütün Asya’da etkisi büyük olacaktır. İran gücünün en düşük bir oranda teşkili ve küçük bir ordu meydana getirilmesi bu memleketi ebediyen Rus ve İngiliz istiklaline karşı koruyabilir. İran’ın tamamen İttifak Devletleri’nin yanında olmasıyla bir taraftan Türkistan ahalisini Rusya’ya karşı ve diğer taraftan Afganistan’ı İngiltere’ye karşı ayaklandırmak ve Hindistan’ı pek ciddi bir surette tehdit etmek mümkün olacaktır. İran’ın Osmanlı Devleti’ne karşı emin olması bu neticeyi kolaylaştıracaktır. Bu konuda İranlıların şüphelerinin giderilmesi pek mühimdir.

Doğuda yaşanacak üçüncü savaş Mısır’dadır. İngilizlerin Mısır’ın müdafaası için pek mühim bir gayret sarf edeceklerine şüphe yoktur. Bununla beraber bu sefere başladıktan sonra başarı ümit edilir. Babıali’nin Mısır’ın geleceği hakkındaki düşüncesi, Süveyş Kanalı’nın serbestisi ve uluslararası bir yol olmasını temin etmektir. İdaresi Mısır hıdivlerine şahsi bir surette verilmiş fakat Mısır’a dahil edilmemiş olan Sina’yı almak, Mısırın yönetim şekline dokunmamak ve yalnızca veraset yönünden eski şekle dönmek pek doğru olacaktır. Başarının devamlı olması için halk da kalben razı olmalıdır. Mısır halkı devamlı olarak özel bir yönetime sahip ve bir nevi muhtariyet halinde buldukları için bunun devamından emin olmaları lazımdır. Mısır’da hiç kimsenin ve hatta İngilizlerin bile menfaat ve ticaretine dokunulmaması sayesinde ümit edilen başarı meydana gelecektir. Mısır elde edilmedikçe Afrika’nın kuzeyi için bir yorum yapılamaz. Trablus zaten İtalya’nın elinden çıkmış gibi olduğundan, Mısır’ın fethi savaşı kısa sürede Tunus sınırına ulaştıracaktır. Tunus, Cezayir

ve Fas için o zaman her türlü netice beklenebilir. Eğer Alman devleti bir müddet sonra yine bugünkü tehlikeye maruz kalmak istemez ve ileriki dönemde düşmanlarına karşı önlem almayı düşünürse onların etrafında bir devletler silsilesi ve örneğin çeşitli İslam devletleri oluşturmalıdır.

Rusya'yı bağlayacak şey neticesiz zaferler değil Finlandiya, Lehistan ve belki Kırım, Kafkas, Türkistan devletlerinin vücuda gelmesidir. İran'ın istiklali ve Afganistan'ın denize ulaşan bir devlet olması, Asya'daki İngiliz kontrolünü olumsuz etkileyecektir. Bu arada bağımsızlığını isteyen Hintlilerin gözlerinin açılmasına da belki tesiri olacaktır. Mısır'ın eski haline dönmesi İngilizlerin ticari menfaatlerine zarar vermez; fakat Arap aleminde tasarladıkları üstün mevkiye erişmelerini ve bu yoldaki kötülüklerini önleyecektir. Trablus'un, Tunus'un, Cezayir'in ve Fas'ın birer devlet olmalarıyla denizlerdeki Fransız ve İngiliz üstünlüğü sona erip bütün bu memleketler dünya ticaretine açılacaktır. Bu değişikliklerden yalnız istiklallerini sağlayan kuvvetler değil bütün medeniyet alemi belki de oraları kaybedenler de kendi halkının refah ve saadetini temin yolunda faydalanacaktır.

Savaşın durumuna ait önceki layiha muhteviyatı ne derece "emelleri sınırlandırıcı" ise bu layihanın içeriği de o derece geniş emellere uygundur. Gerçek halen öyle ve harp devam etmektedir. Almanya ve müttefikleri buna teşebbüs ederlerse gelecekte de böyle olması mümkündür. Bu noktada bir düşüncesini paylaşan İbrahim Hakkı Paşa, sekiz- on İslam devleti ve hepsinin başında mukaddes ve muhterem, kimsenin itiraz etmeyeceği ve bütün Müslümanların yardımına güvenebileceği Osmanlı saltanat ve hilafetini hayal etmekteydi. Ona göre bu hususlar şimdi hayalden ibaret sayılsa da savaşın devamı halinde mümkün olabilecek duruma kolaylıkla evrilebilirdi.

Doğuda aranacak netice, Avrupa kıtasında olduğu gibi savaşın gayelerine ulaşmak kadar zor olmayacaktı. Bütün Türkistan'ı Rusların elinden çekip almaya yetecek bir kuvvet, yalnız Riga şehrinin bir tabyasını almaya yetmezdi. Mısır'ın fethine yetecek bir kuvvetle *Flandre cephesinde* yirmi kilometrelik bir İngiliz hattına dahi girilemezdi. Fransa sınırında bir tek kasabayı alamayacak az bir kuvvetle Cezayir ve Tunus tamamen fethedilebilirdi. Almanya eğer kuvvet bakımından fedakarlıkları göze almazsa doğu ve batıda şimdikinden fazla bir netice elde edemeyecek ve muharebe böyle sürüp gidecekti. Halbuki doğuya yapacağı güçlü bir destekle İtilaf Devletleri'nin gücünü teşkil eden sömürgelerinde durumu altüst edebilirdi. Düşmanların doğuda mağlup edilebileceğini ve gelecekteki tehlikelerin ancak Osmanlı Devleti'nin büyüklüğü ve birtakım İslam devletleri kurulmasıyla ortadan kalkacağını söylemek mümkündür. Esasen cihad ilanının gayesi de buydu. Yoksa bir müddet sonra yine her şey eski haline dönecekti.

Sonuç

Tecrübeli bir devlet adamı olan İbrahim Hakkı Paşa, Birinci Dünya Savaşı başladıktan bir süre sonra Berlin'e sefir-i kebir yani büyükelçi olarak atanmıştır. Kendisi İstanbul'a birçok yazı ve rapor yollamışsa da 1916 senesinde gönderdiği savaşın gidişatı ve İttifak Devletleri'nin ne surette savaş kazanabileceği yönündeki tespitleri dikkat çekicidir. İbrahim Hakkı Paşa, bu bağlamda Hariciye Nezaretine birbirini tamamlayan iki rapor göndermiştir.

Paşa, 3 Ocak tarihli raporda Almanya'yı eleştirmenin yanında özellikle Osmanlı

Devleti'nin müttefikleri olan devletlerin cephelerdeki durumu hakkında tespitlerde bulunmuştur. Bunun dışında bazı öngörülerini de gayet yerindedir. Rusya'nın iç sorunlarla karşılaşabileceği ve Almanya'nın bunu dört gözle beklediği, savaş sonunda Karadağ devletinin ortadan kalkacağı gibi hususlar bu öngörülere örnek olarak verilebilir. 11 Ocak tarihli raporda ise İttifak Devletleri'nin savaşı nasıl kazanabileceği konusunu tartışmıştır. Buradaki tespitleri de oldukça yerindedir. İbrahim Hakkı Paşa'ya göre savaş İngiltere mağlup edilmeden kazanılamazdı. Diğer dikkat çekici tespiti, savaşın batıda değil doğuda kazanılabileceği yönünde olmuştur. Sonuç olarak her iki rapor da Alman başkentinde görevli tecrübeli bir Osmanlı devlet adamının cihan harbine bakışını ve tespitlerini yansıtmaya açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

SÜRELİ YAYINLAR

Yeni Tanin

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

ARMAOĞLU Fahir, *Siyasi Tarih, (1914-1995)*, İstanbul 2015, s. 101-105.

DÖRDÜNCÜ Muharrem, *Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Avrupa Seyahati*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:17, S. 1, 2015, s. 79-97.

KARACAGİL Kürşad, Alman İmparatoru İstanbul'da (1917), *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 12, Ankara 2013, s.111-133.

Kurşun Zekeriya, "İbrahim Hakkı Paşa", *DİA*, C. 21,2000, s. 311-314.

İPŞİRLİ Mehmet, "Mahreç", *DİA*, C. 27, 2003, s. 387-388.

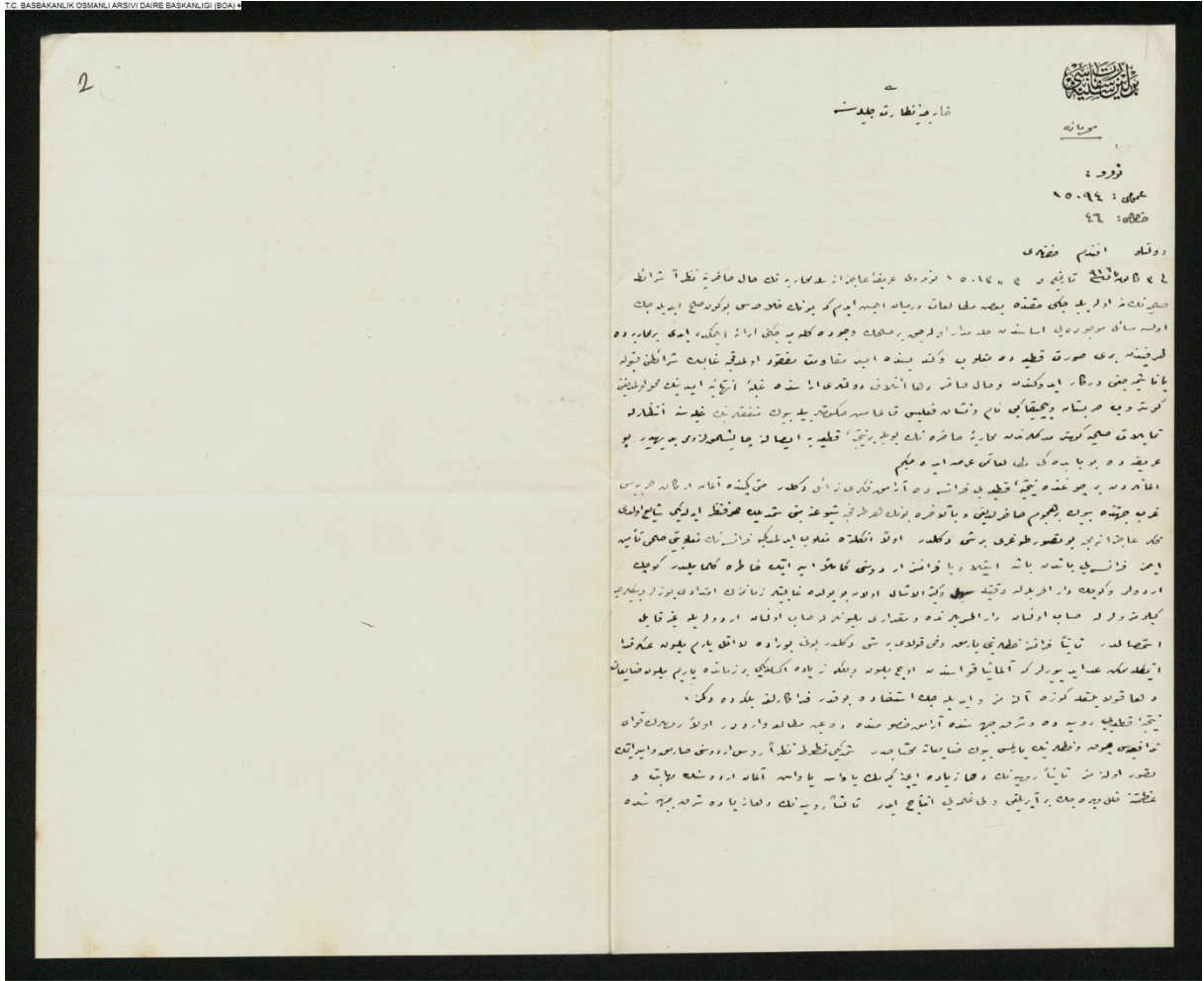
OLGUN Said, *Mahmut Muhtar Paşa (1867-1935) Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 251.

ÖNSOY Rifat, *Türk-Alman İktisadî Münasebetleri*, İstanbul 1982, s. 41.

ÖNSOY Rifat, *Türkiye'deki Almanya 1914-1918, (Almanya'nın Türkiye'deki Kültürel Etkinliği ve Robert Bosch)*, Ankara 2004.

WALLACH Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi* (Çev. Fahri Çeliker), Ankara 1985.

YAVUZ Celalettin, *Atatürk ve Almanya*, Ankara 2010.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

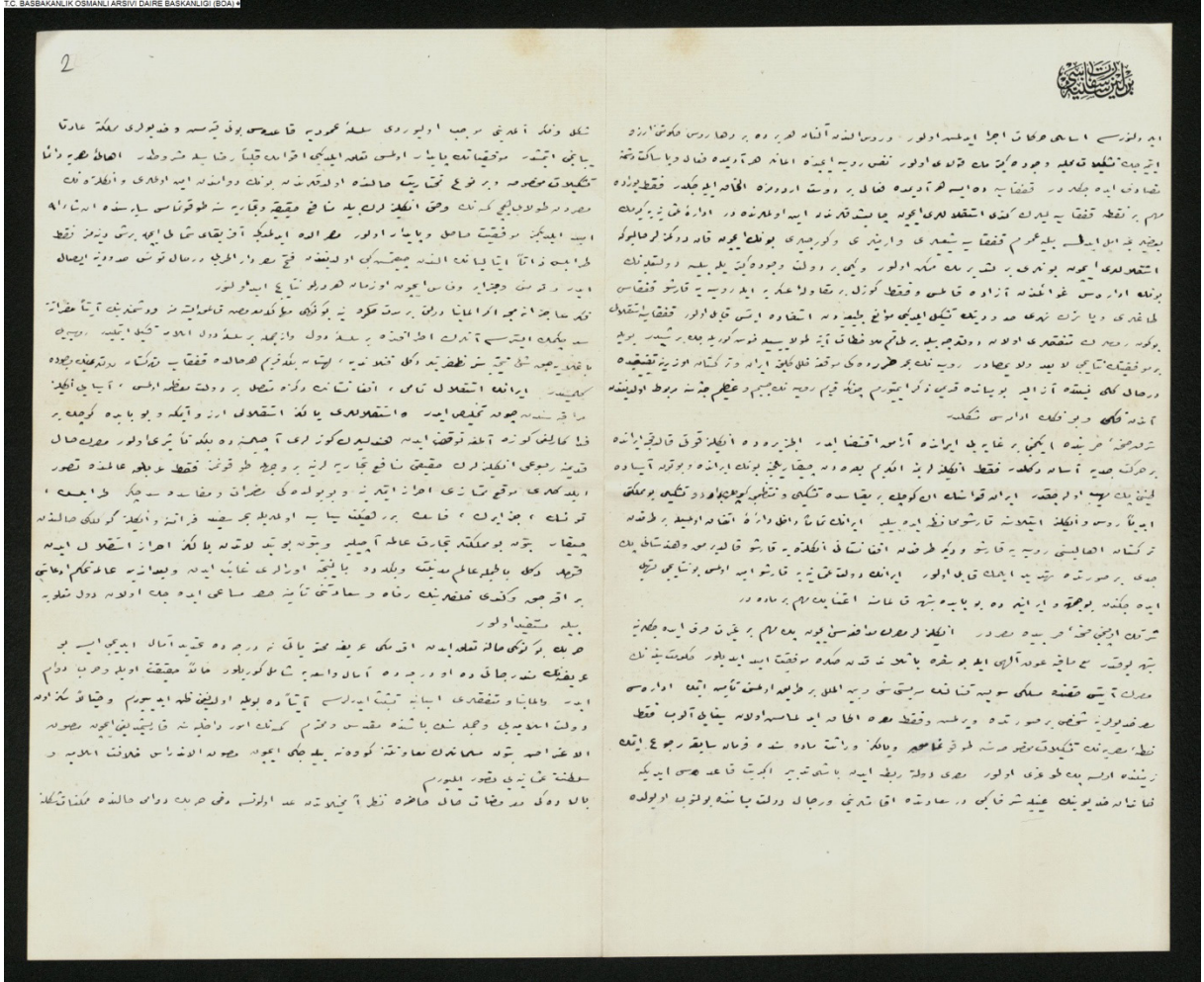
1

مندی بی بی بیتر و انگلستان و فلورنسا و لندون صلح عقیده اعلان بکنند
 نتیجه قطعی ایالتی و آزادی و طوغری و کلد و واقعا امانت حرب استراکی دیاریم بلوغه امانت لویا رومی
 ادره نه ایمنی ایالتی و صلح اجبار اید بیلیر و بوساید ده یاریم بلوغه ادره ایلی سربت قایلر فقط بوده
 صد و شریقه ده بیوک برایشه یا بینه آردور .

مطالعاً عاجزانه بحار حاضره با نقاشه بحار به بند برنجیه بطبعه سید دماس روسه نک آمانت شریقه
 انگلستان آمانت خصوصاً نقطه شده کی عرضت برکننده در بنای عقیده نتیجه قطعی آنچه انگلستان روسه نک شریقه
 فلورنسا ایدلر بله اولور شریقه تقریر ایچمه اوج مقصد اولمد لازم کلد که بنده ده قفقاسه و ایران و روسه
 فقط بونده اول بولی صاعدهم آچمه و بولده دشمنه براتما صواب ایدر کم لاطه جناحه قلعه ده بوقصد
 حاصل اولمد و شمدی سلانک صخره ای قالدور سولیکه دشمن براتما صواب ایدر کم لاطه جناحه قلعه ده بوقصد
 ادلی دشمنه الله اولدجه دانما اعلیایا ابله مواصله شریقت تویید ده در دانما بالقاءه احوالند بکنند
 احتمال موجود در یونانسانه یا بعضه بقا لرک لندی و بولج ایلی بوزلی بر اولوبه اوتیا بور و یا خود
 بیلر خطمه ارز ونده جدیدر فقط بونک ضعیفانه شریقتی بک آردور و دول مؤلفه بولونه سولیکه
 قونلور شریقتی صبح ایدر بک درجه ده حکمندر لر یاریه آخیزه برلی بور کوندر و ب یقزلندی
 صبح ایته لانه لازم کلد بکلر حاصل حاضر دهان یا ده جبر و عهد اعلانه براتما صواب ایدر کم لاطه
 بولاسی یونانان بک توجه ایسه ده شریقت امانت دخی اعصابه طوقوت یعنی خارجه ناطریکت
 بولنده که ملاقاتنده دهان یا ده شریقتی و شایر و بکله ده هاضمی کوردنمید استلال
 ایلیورم سولیکه حرکت حالنده یونانان بیلر قالیوبه استوخونه یاردم دخی ایسه لر بونک بوجب
 اولدغی غایله استوخونک اولار لره آیدر چه برکنه نه تولد ایدر بک صفندنه اخضر
 بولکا محافل برنجیه ایلیزیه ده دخی تصحیح اولدغی بطبعه و نه بکیم اولدغی در بولک لایم نتایج ذاتاً
 الله در عنقی طوبر اغنده انگلستان عکری بولند قی بر انگلستانه اعلیایه بر اثر غالبیت اولدور
 کونتر یلور و آتیاه انظاره هائل اولور و انگلستان عنقی طوبر اغنده طوبر و قی ایدر اوزرینه
 قطعی برتایر اجزاسه قایل اولور
 قفقاسیه روسیه بی جفا تهدید ایدر بک بر نقطه در اولارده ایدر و لایسه اعلان ک شمدی
 فطوط شریقه ایدر دلمه لرینه بکنه در بولمطولک ایدر ونده روسه نک ان قونلور روس اولار
 قشدری واردر که سولیکه براردونک ضعیف آتای ایدر و ملکت دوم دور بر او ده در کم و سقی
 ساعته بطبعه حاضره اولماسیله تصفیر بک استوخونی نقشه بر آب حکمده برایت قفقاسیه ده

HR-SYS 2979/8 Zerk

T.C. BASBAKANLIK KOSMOS (MİLLİ ARŞİV) DAİRE BAŞKANLIĞI (SOM)

HR.SYS.02979.00008.002

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

HR-SYS
2979/8

2

ما سرچله کیر شرفه آراته ججه نیایج بر وجه اور دیا قطعه سنده کی عرب غایبری قدر تکمال الاستعمال اولیجین
در کارور بتونه ترکستانی روسک انده نزع کفایت ایده جک بر قوت بالکذ رینفا شرتیک بر طایه سی آلفه
طایفه کلان: مصری فتحه کانی بر قوتله فلاندر ججه سنده ییدی کله تردولور: ایکله ججه سنه کیریدنه فرانسه خطه ط
صاحزه سنده بر تک قصه بی آلمیه ججه بر قوتله جزیره هزاره و تونسی کلاسه فتح ایده بیلر المانیا دولتی تک
برهم و عادتتا قواشی جدا زده لیه جک فدا کارتمه اختیار تیزسه شرفه و غلبه ججه لنده تمدنکنده
ضد نیایج ایده یه جک و محاربه بویله تمامی ایدوب کیده جکدر حالیکه شرفه جانلیجه بر همت
اتوخی دولتک مظهرینی تشکیل ایده هیبت و شهرت و وسعت ممالکاتی زیر وزیر ایده بیلر
دشمنه که شرفه مغلوب ایدیلر جکدریجی و آیتاً تریدلری آنجه دولت عثمانیه تک عظمتیه و بر طاقم دول
اسلامیه تک وجوده کلیده زائل اولر ججه و بوقه بر مدت صکده نینه هشتی حال اصلینه رجوع ایده بکن
سویکده بویله لسه شرفه افکار ایلکده فانی اولیورم اعلامیه جلادک غایبه سی دفعی بویادی اندازا
جناب صمد بوا مر غطیک بوزمانده مصروفی تقدیر و اراده ایتمدر هر حالده جمله تک مکمل اولدینی
قدر بو غایبه بر صق لغت ایمن و جا بیدندر اولبایده اور فرمانه صرفه نه لار لار کدر

بریده سغری
دقیقه

کماله کماله

Dr.
Hacı Veli GÖKİç İşleri Bakanlığı,
h.veligok@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7419-0271>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 09/03/2023 17/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1262458>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı Döneminde Büyük Doğu'nun Türk İnkılabına Bakışı (1943-1950)

Büyük Doğu's View on the Turkish Revolution during the Period of Republican People's Party in Power (1943-1950)

Öz

26 Mayıs 1904 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelen Necip Fazıl Kısakürek düşünsel, ideolojik, edebi ve politik arenada Türk toplumunun bir kesiti üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Kısakürek yaşamının bir bölümünü özellikle 1943 yılında Büyük Doğu'yu çıkarana dek ciddi bir İslami yaşayış veya düşünceden uzak geçirirken özellikle İslami düşünce tarzını benimsemesinde etkili olan Abdülhakim Arvasi ile tanışması ve ardından gelen süreçte Büyük Doğu'yu çıkarması ile birlikte CHP ve Türk İnkılabına karşı eleştirel bir tavır takınmıştır. Çalışmanın konusunu teşkil eden Büyük Doğu'nun Türk İnkılabına karşı bakışı çerçevesinde Kısakürek'in Büyük Doğu aracılığı ile Türk İnkılabına karşı sert bir tavır takındığı görülmektedir. Kısakürek'in ve Büyük Doğu'nun söz konusu bu sert tavrın muhtevasını ise yapılan inkılapların madde planında kaldığı ve manevi anlamda Türk milletine hitap etmediği yönünde düşünceler oluşturmaktadır. Öyle ki, Büyük Doğu madde planında yani fiziksel olarak kurtarılmış olan vatan topraklarının, geline süreç içerisinde manevi planda gelişim gösteremediğini, inkılapların Türk milletinin talep ve ısrarı üzerine değil jakoben bir yöntemle uygulamaya sunulduğunu bundan dolayı da Türk milleti nezdinde kabul görmediğini iddia etmiştir.

Öte yandan inkılapların Batı temelli bir yaklaşımla tatbik edilmesinin eleştirildiği Büyük Doğu Doğu'da bu gibi yaklaşımların "kopyacılıktan" ibaret olduğu ve Türk milletinin ruh planına kesinlikle uygun olmadığı da sıklıkla dile getirilmiştir. Büyük Doğu'nun inkılaplar karşısındaki bu sert tutumu muhtelif tarihlerde Büyük Doğu'nun kapatılması ile sonuçlanmış ancak Büyük Doğu kapatma kararlarından bir süre sonra tekrardan açılmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta Büyük Doğu'nun tekrardan açıldığı tarihlerde kapatma gerekçelerine neden olan değerlendirmeleri yinelemesi ve CHP'nin iktidar olduğu dönemde CHP'yi ve inkılapları sert bir şekilde eleştirmesidir. Şüphesiz ki, Büyük Doğu'nun CHP ve inkılaplara karşı takınmış olduğu sert tavır siyasi iktidarı harekete geçirmiş, Büyük Doğu'nun CHP iktidarı

ATIF: GÖK, Hacı Veli, "Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı Döneminde Büyük Doğu'nun Türk İnkılabına Bakışı (1943-1950)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (58-87)

CITE: GÖK, Hacı Veli, "Great East's View on the Turkish Revolution during the Period of Republican People's Party in Power (1943-1950)", *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (58-87)

Screened Turnitin

ile iyi ilişkiler kuramamasına neden olmuş, Necip Fazıl Kısakürek ve Büyük Doğu'nun devletin yakın takibine alınmasına yol açmıştır. Bu bağlamda çalışma, Cumhuriyetin ve inkılapların halka benimsetilmeye çalışıldığı CHP iktidarı döneminde Büyük Doğu ile CHP İktidarı arasındaki çekişmenin ayrıntılı bir şekilde ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Doğu, Cumhuriyet Halk Partisi, Türk İnkılabı, Necip Fazıl Kısakürek, Tek Parti.

Abstract

Born on 26 May 1904 in Istanbul, Necip Fazıl Kısakürek had a significant influence on a cross-section of Turkish society in the intellectual, ideological, literary and political arena. While Kısakürek spent part of his life away from strict Islamic living or thinking, especially until he left the Big East in 1943, he took a critical stand against the CHP and Turkish Revolution, especially when he met Abdülhakim Arvasi and removed the Big East in the ensuing process. Within the framework of the Big East's view of the Turkish Revolution, which is the subject of the study, it appears that Kısakürek has taken a hard line against the Turkish Revolution through the Big East. This harsh attitude of Kısakürek and the Big East is reflected in the fact that the denials made remain in the substance plan and do not appeal spiritually to the Turkish nation. As such, the Big East has claimed that the land of the homeland, which was physically liberated in the substance plan, failed to develop in the spiritual plan as a result of the practices carried out, and that the denials were not introduced on the demand and insistence of the Turkish nation, but by a jacobin method.

On the other hand, in the Great East, where denials are criticized for exercising a Western-based approach, such approaches are often said to be “copycat” and not necessarily in accordance with the Turkish nation's spirit plan. This harsh attitude towards the denials of the Big East resulted in the closure of the magazine on various dates, but was reopened some time after the magazine closed. What should be noted here is that the magazine reiterated the assessments that caused the closure reasons on the occasions it was re-opened and harshly criticised the CHP and its denials when the CHP was in power. Undoubtedly, the hard-line attitude taken by the Big East against CHP and denials has activated the state mechanism, caused the magazine to fail to have good relations with the CHP government, led to the imminent follow-up of Necip Fazıl Kısakürek and the magazine. In this regard, the work is important to elaborate on the conflict between the Big East and CHP power during the CHP rule period, when the Republic and the denials are trying to be adopted in public.

Key Words: Great East, Republican People's Party, Turkish Revolution, Necip Fazıl Kısakürek, Single Party.

Giriş

Büyük Doğu'nun konu alındığı çalışmada Büyük Doğu'nun kurucusu Necip Fazıl Kısakürek önemli bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısakürek, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti döneminde kamuoyunun yakından tanıdığı simalar arasında yer almaktadır. Edebi, politik ve farklı birçok konuda kaleme aldığı yazılarla CHP iktidarının yakın takibine alınmış hatta kurucusu olduğu Büyük Doğu'nun yayın hayatına çeşitli tarihlerde son verilmiştir. Bu bağlamda Kısakürek'in kısa yaşam öyküsüne yer vermek konu bütünlüğü açısından faydalı olacaktır. Kısakürek, ailesinin ilk çocuğudur.¹ 26 Mayıs 1904 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Aslen Kahramanmaraşlıdır. Büyükbabası Mehmet Hilmi Efendi Cinayet Mahkemesi ve İstinaf Reisliğinden emekli, II. Abdülhamit döneminde sultana karşı yapılan suikast girişimini gerçekleştiren kişilere karşı yapılan muhakeme sırasında hâkimlik yapmış bir kişidir. Ayrıca Mecellenin hazırlanması sırasında bu işte rol alan heyet arasında da yer almıştır. Babaannesi ise Halep Valisi Salim Paşa'nın kızı Zafer Hanım'dır. Babası ise Mekteb-i Hukuk mezunudur. Gebze'de savcılık, Kadıköy'de hâkimlik yapmış olan Abdülbaki Fazıl Bey'dir. Annesi ise Mediha Hanım'dır. Kısakürek ilk eğitimini, dini eğitim ve terbiyesini dedesi Hilmi Efendi'den almıştır. Çocukluk dönemi ise dedesine ait olan Çemberlitaş'taki konakta geçmiştir.² Küçüklüğünde çok yaramaz olan Kısakürek'i farklı uğraşlara sevk etmek isteyen Zafer Hanım Kısakürek 5-6 yaşlarındayken onu romanlarla tanıştırmıştır. 11 yaşına geldiğinde döneminin birçok klasiğini bitirmiştir.³

Kısakürek'in eğitim hayatının bir kısmı Batı tipi eğitim veren kurumlarda geçmiştir. Öncelikle Fransız Okulu, ardından Amerikan Koleji ve 1916 yılında girdiği Bahriye Mektebi'ni 1920 yılında bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi felsefe bölümüne⁴ kayıt olmuştur. Cumhuriyetin ilanının ardından devlet bursu ile yurt dışına öğrenim görmeye giden ilk kişiler arasında yer almaktadır.⁵ Bu bağlamda Paris'e yükseköğrenim için gönderilmiştir.⁶ Ancak burada kumar alışkanlığı edinen Kısakürek bu nedenle buradaki tahsiline tam anlamı ile odaklanamamıştır. Kısakürek Paris günlerini, "*Paris'te gündüz nasıldır haberim olmadı*" şeklinde tasvir etmiştir. Bu nedenle bursu kesilen Kısakürek, tekrar yurda dönmek durumunda kalmıştır.⁷ 1930'lu yıllarda Kısakürek, döneminin en iyi şairleri arasında gösterilmektedir. Bahse konu bu yıllarda CHP'nin resmi yayın organı olarak kabul edilen Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde rejimi ve Atatürk

-
- 1 Burak Sönmezer, *Necip Fazıl Kısakürek'in Düşünsel Hayatı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 77, 81.
 - 2 Şafak Geyik, *Necip Fazıl Kısakürek'in İslam İnkılabı ve Gençlik Kadrosu*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019, s. 3.
 - 3 Geyik, *a.g.t.*, s.4.
 - 4 Şule Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 10.; 3.; Buse Çirim, *Necip Fazıl Kısakürek'in Siyasal ve İdeolojik Kimliği (1923-1950)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019, s. 3.
 - 5 Meltem Salimoğlu, *Ötekilerin Cumhuriyeti: Necip Fazıl Kısakürek'in Başyücelik Devlet Tasarımı (1943-1952)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020, s. 31, 35, 36, 42, 44.
 - 6 Hazan Kuru, *Türkiye'de Antisemitizm ve Büyük Doğu Dergisi*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 40.
 - 7 Sönmezer, *a.g.t.*, s. 85.

inkılaplarını destekleyen yazılar yazmıştır. Öyle ki, Latin ve Arap harflerinin karşılaştırılması noktasında Arap harflerini “*Hint fakiri*” ne benzetirken Latin harflerini ise “*Roma pehlivani*” na benzetmiştir. 1934 yılında Abdülhakim Arvasi ile tanışması ise onun düşüncelerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Ancak Kısakürek’in 1943’te Büyük Doğu’yu kurana kadar yazmış olduğu yazıların bir kısmında rejim savunucusu bir imaj çizmesi önem arz etmektedir. 1937 yılında Ulus Gazetesi’nin Cumhuriyetin 15. yıl dönümü münasebetiyle bir marş müsabakası açması ve Kısakürek’in katıldığı bu yarışma için yayınlamış olduğu marşın ilk satırında “*Tanrı’nın alnından öptüğü millet*” şeklinde yer alan ifadeler, aslında Kısakürek’in o dönem için Türk İnkılabına karşı çok da muhalif bir tavır sergilenmediğini göstermektedir.⁸ Burada önemli olan temel konu ise “*Allah*” yerine “*Tanrı*” kelimesinin seçilmiş olmasıdır. Kısakürek’in CHP ve inkılap karşıtı bir politika izlemediği dönem içerisinde CHP ile ilişki içerisinde bulunduğu görülmektedir. Öyle ki Kısakürek 1943 genel seçimlerinde CHP’den aday olma girişiminde bulunmuştur. Ancak bu girişim kabul görmemiştir. Aynı yıla tesadüf eden 1943’te ise artık Büyük Doğu idealini teşkil etmeye başlamıştır. 1943’te Kısakürek öncülüğünde yayın hayatına başlayan Büyük Doğu, 1978 yılına kadar dergi ve gazete olarak 512 sayı ile yayın hayatında yerini almıştır.⁹ Büyük Doğu’nun genel bir değerlendirilmesi yapıldığında milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı bir duruş sergileyen Kısakürek öncülüğünde Türk İnkılabı ile çok da barışık olmayan bir çizgide olduğu görülmektedir. Ancak çalışmanın konusunu teşkil eden Büyük Doğu yapılan bu inkılaplarının¹⁰ yanlış bir yöntem ve tepeden inmeci bir anlayışla tesis edildiği görüşünü savunmaktadır.¹¹ Kısakürek,

8 Kuru, *a.g.t.*, s. 49.

9 Salimoğlu, *a.g.t.*, s. 3.; İbrahim Baz, “Necip Fazıl Kısakürek ve Büyük Doğu Düşüncesi”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*, İnsan Yayınları, Proje Editörü: Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya, C.10, İstanbul 2017, s. 395.

10 29 Ekim 1923’de Cumhuriyetin ilanı birlikte artık Türkiye Cumhuriyeti içeride yapılacak tek ve büyük bir iş kalmıştır ki o da muasırlaşmaktır. Bkz. Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.64; Peyami Safa’ya göre Milli Mücadele’nin ardından devlet ve toplum hayatı açısından değiştirilmesi elzem olan birçok husus Mustafa Kemal Paşa tarafından incelenmiştir. Bunun sonucunda Türkiye Cumhuriyeti muasır medeniyet seviyesine ulaşabilmek adına bir takım değişimlere uğramıştır. Bu değişim ise milliyetçi ve medeniyetçi tarafı ağır basan bir takım uygulamaların ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun bir sonucu olarak milli hâkimiyetin tesisi, saltanat ve halifelik kaldırılması, Türk tarih tezinin çok eski tarihlere dayandırılması, dil devrimi ve Kur’an’ı Kerim’in Türkçeye tercüme ettirilmesi bu değişimin milliyetçi ayağını teşkil ederken, laikliğin getirilmesi, şapka kanunu, Batı usulü takvimin ve hafta tatilinin cumartesi ve pazara alınması, Batılı tarzda kıyafetlerin benimsenmesi ve Batı müziğini öğreten konservatuarların teşkil edilmesi gibi uygulamalar ise medeniyetçiliğin birer unsuru olarak görülmüştür. Bkz. Abdullah Uçman, “Peyami Safa’nın Türk İnkılabına Bakışları”, *Erdem Dergisi*, S. 62, 2012, s. 252-253.; Ömer Faruk Kırmıt, “Necip Fazıl Kısakürek’in Adnan Menderes İle Olan İlişkileri”, *Mukaddime*, C. 12, S. 2, 2021, s. 355.

11 Mehmet Şevki Toker, “Bir Batı Dışı Modernlik Yaklaşımı Olarak Büyük Doğu İdeolojisi”, *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2019, s. 65.; Rabia Aşçı, *Büyük Doğu Dergisi’nde Kadın*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 87.; Kısakürek Türk İnkılabının yanlış bir yöntemle yapıldığı iddiasına ilaveten, inkılap kelimesinin karşılığı olarak devrim kelimesinin esas alınmasına da karşı çıkarak devrim kelimesinin bir şeyi devirmek manası taşıdığından ve inkılap kelimesinin de düzen kurmak anlamına geldiğinden, “bizde son zamanlarda, son yarım asır içinde bütün hakikatlerle beraber mefhumlar da gürültüye gitmiştir. Kelimede bile gerçek inkılabı kaybetmiş bulunuyoruz” ifadelerini kullanmıştır. Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, *Dünya Bir İnkılap Bekliyor*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1998, s. 8.; Kısakürek’in bu değerlendirmesi ile Mustafa Gül’ün inkılapçılık tanımı uyusmaktadır. Buna göre inkılapçılık şu şekilde tarif edilmiştir: “Türk milletinin son asırlarda geri bırakmış oldukları kurumları yıkarak yerlerine milletin en yüksek medeni icaplarına göre ilerlemesini temin edecek yeni kurumlar kurmuş olmaktadır.

Büyük Doğu'nun kurulmasından sonra yazmış olduğu yazılar ile CHP hükümetinin tepkisini birden üzerine toplamıştır. Zira bu yazılarda Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün dahi eleştirildiği görülmektedir. Bu eleştiriler 1943-1945 yılları arasında yüzeysel boyutta kalırken 1945-1950 yılları arasında dozajını artırmıştır. Bunun nedeni ise özellikle CHP'nin 17 Kasım 1947 tarihinde gerçekleştirdiği VII. Kurultay kararlarından kaynaklanmaktadır. Kurultay kararları gereğince laiklik ilkesinin yeniden tanımlanması ve komünizme karşı din eğitiminin bir vasıta olarak görülmesi gibi değerlendirmelere yer verilmiştir. Öyle ki bu sebepten dolayı Kısakürek'in yeniden CHP'den milletvekili olma girişimi söz konusu olmuş ancak sonuç olumsuz olmuştur.¹² 1943'ten itibaren Kısakürek, Mustafa Kemal Atatürk'ü heykelleri üzerinden eleştirerek heykeller yerine fikir abidelerinin dikilmesi gerekliliğini savunmuştur.¹³ Yani heykeller yerine heykelleri dikilen, resimleri asılan şahsiyetlerin temsil ettiği ve inandığı fikirlerin halkın kalbine işlenmesi gerekliliğini savunmuştur. Aynı şekilde İnönü'ye karşı da eleştirilerini sıralayan Kısakürek, İnönü'yü “*Türk mukaddesatının feda edilmesinin baş mimarı*” olarak tanımlamıştır.¹⁴ Tüm bunlar ışığında Büyük Doğu, Kısakürek olmadan düşünülemez. Zira onun bu kadar popüler olmasında Kısakürek'in katkıları yadsınamaz. Büyük Doğu'da yer alan yazılar üzerinde Kısakürek'in büyük bir ağırlığının olduğu gerçeği de unutulmamalıdır.¹⁵ Büyük Doğu'nun 17 Eylül 1943 tarihinde çıkan ilk sayısında Kısakürek'in işaret ettiği ölçütlere yer verilerek seyredilecek istikamet belirlenmiştir. Buna göre “*Büyük Doğu bir mefkûrenin ismidir*” ve Büyük Doğu kendisini mekân çerçevesi yerine zaman çerçevesinde gerçekleştirecek bir dava olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Çalışmanın konu alanı olarak 1943-1950 arası baz alınmıştır. Bunun sebebi ise Büyük Doğu'nun yayın hayatına 1943 yılında başlamış olması ve CHP iktidarının 1950 genel seçimleri ile son bulmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

1. Türk İnkılabı ve Yeni Nesil

31 Aralık 1943 tarihli Büyük Doğu'da Necip Fazıl Kısakürek “*Türk Papazı*” isimli yazısında, bahse konu dönem şartlarında yetişen çocukların din adamlarını tanımakta zorluk çektiklerinden bahsetmektedir. Bu durumu yaşadığını iddia ettiği bir vakıa üzerinden değerlendiren Kısakürek'e

Bkz. Mustafa Gül, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Temelini Teşkil Eden Değerler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 10, S. 29, 1994, s.399; İnkılap ve devrim kelimelerinin aynı muhtevaya sahip olmadığını dile getiren farklı değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bkz. Hayati Hazır, “İnkılapçılık ve Atatürk'ün İnkılap Anlayışı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 1989, 133. Ancak bazı eserlerde devrim ve inkılap kelimesi eş anlamlı bir şekilde kullanılmıştır. Bkz. Ergün Aybars, “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Durum Tespiti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 3, S. 1, 1987, s.66.

- 12 Kırmıt, *a.g.m.* s. 355.; Hacı Veli Gök, “CHP İktidarının Son Döneminde Türkçe Ezan Uygulaması Karşısında İslamcı Basın (1947-1950)”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, S. 10, 2022, s. 835.; Çirim, *a.g.t.*, s. 16.
- 13 Kısakürek, konu ile ilgili yazısında şu ifadelere yer vermiştir: “Vatandaş! Benim heykelimi dikme! Eğer ortada temsil ettiğim senin de inandığın bir fikir varsa onun abidesini dik! Resmimi, evlerin, toplantı yerlerinin, iş ve faaliyet çerçevelerinin ölü duvarlarına asıp ensenle seyretme. Eğer ortada temsil ettiğim, senin de inandığın bir fikir varsa onun kandilini yüreğine as.” Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, “Kitabe”, *Büyük Doğu*, C.1, S.8, 5 Kasım 1943, s. 2.
- 14 Nazan Üstün, *Büyük Doğu Mecmuası'nın Siyasal Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 42, 37.
- 15 Ali Osman Çakmak, *Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri Üzerinden 1940-1950 Döneminde Türkiye'de İslamcılık*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 6.
- 16 “Büyük Doğu”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 1, 17 Eylül 1943, s. 2.

göre Ankara ili Yenişehir bölgesinde yaşayan bir çocuk, karşısında sarıklı bir hoca görünce bu duruma bir anlam verememiş ve sarıklı kişinin kim olduğunu sormuştur. Öyle ki, sarıklı kişinin kim olduğu noktasında herhangi bir tasavvuru olmadığı için bu kişiyi “*Türk Papazı*” olarak nitelemiştir. Kısakürek çocuğun İslami yaşam ve bu yaşam içerisinde yer alan din adamlarına bu kadar yabancı kalmasına çok da şaşırمامıştır. Zira ona göre bahse konu tarihte Yenişehir bölgesinde bir tek cami bile bulunmamaktadır.¹⁷ Sonuç olarak çocuğun içinde bulunduğu ruh halini şu ifadelerle özetlemiştir: “*Bu çocuk inkılabın, belli başlı maddeler yıktığı, belli başlı maddeler diktiği kıymetler arasında kendi kendisine türemiş hayati bir nebati mümessilidir.*”¹⁸ Buradan anlaşılmaktadır ki, ona göre Türk İnkılabı toplumun temel taşları ile ilgili önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bu değişikliklerin bir kısmı müspet yöndeyken bir kısmı ise menfi yöndedir. Bu ikilem arasında büyüyen çocuklar ise Kısakürek tarafından herhangi bir dayanaktan yoksun olarak kendi kendine yetişmiş birer bitkiye benzetilmiştir.¹⁹

Kısakürek, Türk İnkılabını gerçekleştiren nesilin fikir ve sanat alanlarında, askerlik ve siyaset gibi alanlarda olduğu gibi başarı kaydedemedikleri için maddi planda düşman işgalinden kurtarılan vatanın, manevi planda “öksüz” kaldığını düşünmektedir. Ona göre Türk İnkılabı sebepleri ve neticeleri ile birlikte ülkeyi ne hakikatine, ne ahlak telakkisine ne de sanatına kavuşturabilmiştir. Cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda henüz üniversite çağında olan nesil, o günden beridir sürdüğü yaşamı içerisinde, bir adım öteye gidememiştir. Kısakürek bu düşüncesini şu şekilde açıklamıştır: “*Ne kendisi bizzat hâkim bir işe memur görünmüş, ne de iktidar mevkiindeki nesil tarafından hâkim bir işe memur edilmiş, sadece dikenli bir inziva ve infırat kabuğu içinde çürümüş durmuştur.*”²⁰ Buradan hareketle Cumhuriyet neslinin yapılan inkılap hareketlerinde saf dışı bırakıldığı görüşünü savunmuştur. Bu görüşünü ise şu şekilde ifade etmiştir: “*Sizin neslinizin inkılapta payı, ancak yaşlılarını İstiklal Savaşı’na gönüllü gönderebilmiş olmak kadardır.*”²¹ Sözlerine devam eden Kısakürek’e göre Cumhuriyet neslinin Türk İnkılabının hazırlanmasında maddi ve manevi katkısı olmamıştır. Bu nesil inkılabı bir “*oldu-bitti*” ile karşısında bulmuştur.²² Tüm bunlar ışığında Büyük Doğu 23 Mayıs 1947 tarihli sayısında “*Gençliğin Çılgılığı*” başlıklı bir anket düzenleyerek gençlere şu soruyu yöneltmiştir: “*Muhitinizi maneviyat bakımından büyük bir inkılapa muhtaç görüyor musunuz?*” Ankete katılım sağlayan ve üniversitelerin; hukuk, edebiyat, tıp, iktisat ve edebiyat hukuku bölümlerinde öğrenci olan 100 kişinin tamamı evet, muhakkak ve şüphesiz gibi cevaplar vermiştir. Büyük Doğu bu anketle savunduğu inkılap düşüncesini öğrenciler ve gençler üzerinden sağlam temellere oturtmayı hedeflemiştir.²³ 30 Mayıs 1947 ve 6 Haziran 1947 tarihli sayılarında da aynı başlıkla yeniden aynı soru ile 100 kişilik bir anket düzenlenmiştir. Anket sonucu ortaya çıkan cevapların değişmediği görülmüştür.²⁴ 17 Ekim 1947 tarihli sayısında ise anket sonuçlarının neticeleri açıklanmıştır. Büyük Doğu neticeyi şu şekilde okuyucuları ile buluşturmuştur:

17 Necip Fazıl Kısakürek, “Türk Papazı”, *Büyük Doğu*, C.2, S. 16, 31 Aralık 1943, s.2.

18 Kısakürek, *a.g.m.*, s.2.

19 Kısakürek, *a.g.m.*, s.2.

20 Necip Fazıl Kısakürek “Ve Senin Neslin”, *Büyük Doğu*, C. 13, S. 1, 25 Ocak 1946, s. 11.

21 Kısakürek, *a.g.m.*, s.11.

22 Kısakürek, *a.g.m.*, s.11.

23 “Gençliğin Çılgılığı”, *Büyük Doğu*, C.64, S.2, 23 Mayıs 1947, s. 13.

24 “Gençliğin Çılgılığı”, *Büyük Doğu*, C.65, S.2, 30 Mayıs 1947, s. 13.; “Gençliğin Çılgılığı”, *Büyük Doğu*, C.66, S.2, 6 Haziran 1947, s. 13.

“Gençliğin ruhu gerçek ideal noktasından doyurulmuş, tatmin edilmiş değildir. Gençlik, ruhunda din iştihak ve hasreti taşıdığını avaz avaz haykırmaktadır. Gençlik, muhitini maneviyat bakımından büyük bir inkılabı muhtaç görmektedir. Efendiler, gençliğe takmak istediğiniz sahte çehreler bakımından elinizden geleni ardınıza koymayabilirsiniz. Fakat gençliğin gerçek sesi ve ruhu şu noktada toplanmaktadır: İdealizm! Din istiyorum! Gerçek inkılabı bekliyorum!”²⁵

CHP’ye inkılaplar üzerinden yüklenmeye devam eden Büyük Doğu’ya göre Türkiye’yi hurafelerden kurtarmak için içtimai ve siyasi inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Bu inkılapların tatbik noktasında ise olağanüstü bazı önlemler alınmıştır. Ancak bu sırada Türk halkının henüz “cahil” olduğu aşikârdır. Üstelik dış tehlikeler de henüz geçmiş değildir. Kısakürek’e göre yeni neslin ve tüm vatandaşların yapılan inkılap hareketlerine karşı mukavemet göstermemesinin başlıca sebepleri arasında bugünkü gibi söz, yazı ve fıkra serbestisinin mümkün olamaması yer almaktadır. Bu bağlamda inkılapların tatbiki sürecinde neşrin yaygın olması durumunda ne devlet, Cumhuriyet şeklini alabilir, ne medeni kanun kabul edilir, ne tekkeler²⁶ kapatılır, ne tesettür kalkar, ne şapka giyilir, ne de harfler değişebilirdi.²⁷ Büyük Doğu’nun tüm bu eleştirilerine karşın Türk Devleti’nin yeni nesle yapılan inkılapların aşılması adına büyük bir faaliyet içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, 20 Mayıs 1934 tarihli Mustafa Kemal Paşa imzalı kararnameye bakıldığında Ankara’da lise ve yüksekokullarda okutulacak inkılap tarihi dersleri hakkında önemli bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Buna göre İstanbul Üniversitesi’nde okutulan Türk inkılap tarihi dersleri Ankara yükseköğrenim öğrencileri için de mecbur hale getirilmiş ve bu dersleri gören öğrencilere devam mecburiyeti getirilmiştir. Derslerin halkevlerinde ve herkesin en müsait olduğu saat olan 17.30’da verilmesi noktasında karar alınmıştır.²⁸ Yine Darülfünun dersleri arasına 13 Ocak 1926 tarihli karar ile Türk İnkılap Tarihi derslerinin de konulması kararlaştırılmıştır.²⁹ Ayrıca verilecek dersler belirli bir takvime bağlanmıştır.³⁰ Böylece genç neslin Türk İnkılabı hakkında, alanında uzman kişiler tarafından kapsamlı bir bilgi dağarcığına sahip olmaları amaçlanmıştır. Öte yandan bir taraftan genç nesle Türk inkılap bilinci aşılana çalışılırken öte yandan da Türk İnkılabı adı altında yayın yapan ancak söylemleri ile Türk İnkılabına zarar verdiğine inanılan bazı yayınların da yayın hayatına son verildiği görülmektedir. Bu duruma örnek olarak İstanbul’da yayın yapan “*Milli İnkılap*” isimli mecmuanın ülke içi ve dışında menfi tesirler yarattığının tespit edilmesi üzerine yayın hayatının durdurulması gösterilebilir.³¹ Bu gibi girişimlerin önüne geçmek adına Türk İnkılabı ile ilgili çeşitli konferanslar düzenlenerek düzenlenen bu konferans metinleri Halk evlerine dağıtılarak buradaki genç neslin istifadesine sunulmuştur.³²

25 “Gençliğin Çıığı”, *Büyük Doğu*, C.68, S.3, 17 Ekim 1947, s. 13

26 Tekkeler 1925 yılında 677 sayılı kanun kapsamında kapatılmıştır. Bkz. Cem Apaydın, “Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 32, 2017, s. 149.

27 Habil Âdem Pelister, “Son Çeyrek Asrın Muhasebesi”, *Büyük Doğu*, C. 78, S. 3, 30 Ocak 1948, s. 13.

28 *BCA*, 30.18.01.02.45.34.2.; *BCA*, 30.18.01.02.53.24.14.; *BCA*, 30.18.01.02.77.70.11.

29 *BCA*, 30.18.01.01.17.83.9.

30 *BCA*, 30.10.00.00.79.523.3.

31 *BCA*, 30.18.01.02.46.48.2.

32 *BCA*, 490.01.00.00.15.78.5.; *BCA*, 490.01.00.00.3.11.17.

2. Türk İnkılabı ve Manevi İnkışaf

Kimi değerlendirmelere göre Cumhuriyet, Tanzimat sürecinin bir devamıdır.³³ Ancak Kısakürek'e göre Tanzimat³⁴ döneminden itibaren gerçekleştirilen inkılap hareketleri Türk toplumuna manevi anlamda köklü bir değişim getirememiştir. Aksine Türk milletinin buhranı Tanzimat ile birlikte başlamıştır.³⁵ Bu durum karşısında Kısakürek'e göre Türk aydınlarının büyük bir kısmı bu değerlendirmeyi desteklerken azınlıkta kalan diğer kısmı ise bahse konu dönemden itibaren yapılan inkılap hareketleri ile manevi anlamda köklü bir oluşa ulaşıldığını iddia etmektedir. Kısakürek'in bu konu ile alakalı şu hükme vardığı anlaşılmaktadır: “*Türk münevveri, yüzde doksan beşi ile Tanzimat'tan beri yaptığımız inkılapların bizi bir oluşa vardırılmamış olduğunu bangır bangır haykırmakta.*”³⁶ Türk İnkılabının ülke ve millet açısından manevi bir çöküşü beraberinde getirdiğini savunan Kısakürek bu konuda şu ifadelerle yer vermiştir:

“*Türk İnkılabı yeni bir ahlak telakkisi gibi bir borçtan nefsi muaf saydı. Aksine İnkılabın müdir kadrosunda bazı unsurlar şahsi ahlakları ile iyi misal teşkil etmekten uzak kaldılar. İçki, kumar, fuhuş, menfaat hırsı, dalkavukluk, samimiyetsizlik, adam kayırmak gibi menfi haller modalaştı. Üç katlı Türk evi, üst katta 80 yaşındaki büyük hanımın ağlaya ağlaya namaz kıldığı, orta katta 40 yaşındaki hanımefendinin âşıkları ve ahbabları ile poker oynadığı, alt katta 18 yaşındaki küçük beyin sving ahengiyle tepindiği garip bir tezat ve uygunsuzluk sergisi haline geldi.*”³⁷

Kısakürek'e göre Türk Milletinin “*manevi zindan rejimi*” son dört beş asırdır devam etmektedir. Bu “*zindan rejimi*” en kuvvetli karakterini son 150 senedir göstermekte, en bariz ifadesiyle de 50 yıldır karşımızda bulunmaktadır.³⁸

Türk İnkılabının manevi ahenkten yoksun olduğunu iddia eden Büyük Doğu bu konuda kendi döneminde yayın yapan Millet isimli bir dergiyi eleştirerek bahse konu derginin Türk İnkılabı ile ilgili iki farklı görüşüne yer vermiştir. Bu bağlamda Millet Dergisi'nin “*Bir Ruh ve Madde Kalkınmasının Ana Prensipleri*” isimli yazısına göre birkaç yüz sene önce Garplılaşmak şeklinde belirli şahıslar ve zümreler tarafından hayata geçirilmek istenilen inkılap hareketleri ne yazık ki sağlam temeller üzerine oturtulamamıştır. Dergi milletin ortak şuurundan ve ihtiyacından doğan ve bu geniş kaynaklardan beslenmesi gereken rejimin kısa bir süre içerisinde teşkilatlanmaya mecbur olduğunun altını çizmiştir.³⁹ Aynı dergi Türk İnkılabı konusunda ilki ile tezatlık ifade eden başka bir görüşe yer vererek son inkılabın Türk tarihinin önemli bir merhalesi ve temel taşlarından birisi olduğunu onun açtığı çığırın bir son değil sonsuzluğu ihtiva ettiği değerlendirmesini okuyucuları

33 Suat Burak, “Cumhuriyetin İlanından Sonra Türkiye’de İnkılap Algısı”, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2018, s. 31.

34 Kısakürek Tanzimat dönemi ve bu dönemin önde gelen simaları arasında yer alan Mustafa Reşit Paşa hakkında şu ifadelerle yer vermiştir: “Adının başına büyük sıfatı eklenen Mustafa Reşit Paşa’dan beri başımıza musallat, boyacı küpü işçisi çeyrek aydınlar. Ne çektik ne çekiyorsak hep bunlardan... Sahte kahramanlar yolunu açan sahte inkılapçı Mustafa Reşit Paşa, bizzat bu satıhçı çeyrek aydın tipinin folluk yumurtasıdır.” Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, *Çerçeve 4, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1996*, s. 145.;

35 Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1986, s. 50.

36 Necip Fazıl Kısakürek, “Netice ve Teşhis”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 4, 8 Ekim 1943, s. 4.

37 Necip Fazıl Kısakürek “Ve Tarihçe”, *Büyük Doğu*, C. 30, S. 1, 24 Mayıs 1946, s.11.

38 Necip Fazıl Kısakürek, *Sahte Kahramanlar*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1996, s. 9.

39 M. Feyzi Denizalan, “Tezatlar Panoraması”, *Büyük Doğu*, C. 83, S: 3, 5 Mart 1948, s. 8.

ile buluşturmuştur.⁴⁰ Büyük Doğu bu tezatlığı gündeme taşıyarak, inkılap ile ilgili farklı yayın kuruluşlarının dahi görüş farklılıklarında olduklarını ve tam manası ile inkılap savunuculuğu içinde olmadıklarını vurgulamaya çalışmıştır.

Kısakürek Türk İnkılabı ve manevi inkişaf arasındaki bağlantıyı üç örnekle özetlemeye çalışmıştır. Buna göre Tanzimat hareketi dinin merkezinde olmasa dahi, “*aciz*”, “*şaşkın*” ve “*kısır*” bir röfarmacı harekettir. Meşrutiyet⁴¹ ise bahse konu bu röfarmacılığın daha az “*şaşkın*” fakat daha çok “*idraksiz*”, “*garp züppelerinin elinde olan*” bir hareketi temsil etmektedir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise röformacılık iyice bozularak Batıyı kökünden benimseme hareketine dönüşmüştür. Tüm bunlar ışığında Kısakürek’e göre suni ışıklar ne kadar zengin olursa olsun güneşini kaybetmiş bir bölgenin vahim durumu gibi Türkiye’nin ufkunda kara bulutlar peyda olmuştur. Burada temel eksiklik din ve iman unsurlarıdır ve bu eksikliğin fark edilmesi üzerine yeni bir sınıf oluşumu gerçekleştirilmiştir. Bu sınıf dini bilgilerinin önemli görüldüğü yeni röformculardır.⁴² Ancak Kısakürek’e göre bu sınıfın din bilgisi halkı müspet değil menfi yönde etkilemiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Kısakürek’e göre inkılap hareketleri manevi unsurlardan beslenmemektedir. Üstelik bu açığı kapatmak için toplum içerisinde devlet kontrolünde oluşturulan yeni sınıf ise dini kaideler ile ters düşen bir ideolojiye sahiptir.⁴³

Öte yandan Kısakürek inkılapların Türk ahlakı ile çatışma içerisinde olduğu görüşünü savunmaktadır. Buna göre “*Misilsiz bir kurtuluş hamlesine dayanan inkılabımız*” Türk milletine manevi bir istikamet çizememiştir. Böyle bir yol haritasının olmamasından yakınan Kısakürek var olan bu yokluğu şu ifadelerle dile getirmiştir: “İnkılabımızın bize gösterebileceği bütün, tamam, eksiksiz ve tezatsız bir ahlak telakkisi var mıdır? Varsa nedir? Bunun kitabı, örgüsü, kanunu, ananesi, tatbik sahası nerededir? Ayrıca bütün cemiyetin topyekûn ruhunu teskin eden mukaddesatın dayandığı iman ve mefkûre zeminimiz üzerinde neler var? Yahut neler yok?”⁴⁴ Bu bağlamda Kısakürek, inkılaplarla zayıfladığını düşündüğü ahlaki yapıda nelerin yok olduğunu sıralamıştır. Bu unsurlar başboşluk, imansızlık, şüphe, inkâr, insiyaklık ve nefsanilik olarak gösterilebilir.⁴⁵ Özetle Kısakürek, yapılan inkılapların manevi unsurların çoğundan mahrum olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Ona göre asıl kurtuluş ahlak kavramının tam manası ile kazanılması ile kazanılmış

40 Denizalan, *a.g.m.*, s.8.

41 Kısakürek meşrutiyet dönemini şu şekilde tasvir etmiştir: Bizde hürriyet ve demokrasi, Meşrutiyete kadar kendisini çölde hayal edenlerin serabıdır. Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, *Türkiye’nin Manzarası*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1995, s. 8.

42 Büyük Doğu’da bahse konu Röformacılar şu şekilde tasvir edilmiştir: “Bunlara göre din lazımdır elbette Allah’a inanılır. Peygamber bazılarınca lüzumludur bazılarınca değildir. Kuran bazılarınca Allah’ın kitabıdır bazılarınca değildir. Peygamberi ve Allah’ın kitabını tanıyanlar için bile günde beş vakit namaz lüzumsuzdur. Namazın şekli iptidaidir. Abdest imkânsızdır. Kıran her dilde kurandır. Kuranda malum ibadetlerin birçoğuna ait sarahat yoktur. Bunların hepsi ham yobazlar tarafından icat edilmiştir. Hadisler hep uydurmadır. Aklın kabul etmediği hiçbir şey doğru olamaz. Şeriat hükümlerinin cemiyet kanunları yerine geçmesi manasızdır. Henüz seslerini işitebilecek hale gelmemiş olsalar da yarın birdenbire zuhurları pek muhtemel olan yeni devrin röformacıları, bugün tam dinsizlerle tam dindarlar arasında bir köprü vazifesindedirler. Aralarında milletvekilleri, profesörler, doktorlar, muharrirler, mühendisler, avukatlar ve daha neler neler vardır.” Bkz. “İslam İnkılabı-Röformacılar”, *Büyük Doğu*, C. 12, S. 5, 30 Aralık 1949, s. 2.

43 *a.g.m.* s. 2.

44 Necip Fazıl Kısakürek, “Ahlak Davamız”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 15, 24 Aralık 1943, s. 5.

45 Kısakürek, *a.g.m.*, s.5.

olacaktır. Büyük Doğu'da sıklıkla tekrarlandığı gibi ona göre Batı'ya karşı kazanılan tek zafer madde planından ibarettir. Zaman planda ise Cumhuriyet dönemi kendisini “kopyacılığa” teslim etmiştir.⁴⁶ Kısakürek işaret ettiği bu kopyacılığı şu şekilde ifade etmiştir: “*Maddesini Batı'nın pençesinden kurtarmasına karşılık ruhunu topyekûn, muhasebesiz ve murakabesiz kopyacılık ukdesine teslim etmiş, büyük hamlesinin sanat ve ideologyasından öksüz yaşamış, böylece zaman anını asırlardır kızışan bir ruh iflasının en şiddetli sağanağı altında her zamankinden daha boş ve daha harap idrake başlamıştır.*”⁴⁷ Tüm bunlar ışığında uyutulduğuna inanılan Türk Milletinin artık uyanması gerektiğini savunan Kısakürek konu ile ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: “*Ey Türk uyan! Arada bir uyandırılmak bahanesiyle büsbütün yatırıldığı asırlık uykudan kalk. Avrupalılaştırmak, medenileşmek, muasırlaşmak gibi sana bu gayenin hakikat ve hâkimiyetini değil de, yalanını ve mahkûmiyetini aşıl原因an bütün dolandırıcı tertiplerin bayılıcı gazlarından silkin!*”⁴⁸ Bu bağlamda Kısakürek, Türk İnkılabının manevi sahada eksik kaldığını ve bu doğrultuda ilerleme ve medenileşme gibi mefhumların esas muhtevasının Türk milletine öğretilmeyip, kendi anlayışlarında bir yenileşme hareketi başlatıldığına dikkat çekmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de Türk milletine karşı yapılan bu hareketi “*dolandırıcı bir tertip*” olarak nitelemiştir. Bu değerlendirmeye karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın inkılap tanımlaması şu şekildedir: “*Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağımıza uygun, bütün mana ve şekli ile medeni bir toplum haline ulaştırmaktır. İnkılaplarımızın temel prensibi budur.*”⁴⁹ Kısakürek ise Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu bu ilkelerin Türk ve İslam kültürü ile yoğrulmamış olmasının menfi neticelere yol açacağı görüşünü savunmaktadır.

3. Türk İnkılabı, Yabancılar ve Fikir Adamları

Kısakürek'e göre Türk İnkılabının yabancı tesirinin etkisi altında kalınması kabul edilemez bir durumdur. Türkiye'de yapılan yenilik ve inkılaplarda mihmendar olarak yabancı tesirine işaret eden Kısakürek bu düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir: “*Eğer sinekler arasında arılaşmak, solucanlar arasında yılanlaşmak, eşekler arasında katırlaşmak diye birer dava olsaydı içlerinde arıdan, yilandan veya katırdan birer yabancı mütehassıs bulunurdu.*”⁵⁰ Bu bağlamda Kısakürek, yapılan inkılap hareketlerinde maddecî⁵¹ olduklarını iddia ettiği yabancı tesirine kesin bir şekilde karşı çıkarak inkılaplar noktasında dışardan çare aramanın nafi bir çaba olduğunun altını çizmektedir. Bu durumu örneklerle açıklama yoluna giden Kısakürek şu ifadelerle yer vermiştir: “*Kuru zanaat ve basit teknika çerçevesi bir tarafa, hele saf ilim ve sanat planına yabancı mütehassıs dikmek kısır bir kocanın yatağına mütehassıs bir erkek, bir milletin kendisine mütehassıs⁵² inkılapçı*

46 “Kendi Mizanımız”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 9, 12 Kasım 1943, s. 2.

47 a.g.m. s. 2.

48 Necip Fazıl Kısakürek, “*Uyan!*”, *Büyük Doğu*, C. 5, S. 7, 25 Kasım 1949, s. 3.

49 Bekir Sıtkı Baykal, “Atatürk ve İnkılap”, *Belleten*, C. 47, S. 188, 1983, s. 898.; Yapılan kimi değerlendirmelere göre ise Mustafa Kemal Paşa'nın “Türk İnkılabının başından itibaren sistemli ve planlı bir hareketle bir düşünce bütününe ulaşmasını ancak onun daha önceden bilgi birikimi ve deneyimine sahip olmasıyla” anlaşılabilirliğine yer verilmiştir. Bkz. Taner Aslan, “Mustafa Kemal'de İnkılap Düşüncesinin Oluşumu ve Gelişimi”, *Erdem Dergisi*, S. 53, 2009, s. 20.

50 Necip Fazıl Kısakürek, “Yabancı Mütehassıs”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 1, 2 Kasım 1945, s. 11.

51 “Batı Nedir”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 3, 1 Ekim 1943, s.2.

52 Necip Fazıl Kısakürek, yabancı eli ile bir takım yenilik faaliyetlerine girişilmesine 18 Şubat 1944 tarihli Dua yazısı ile farkındalık yaratmak istemiştir. Yazıda şu ifadelerle yer vermiştir: “Allah'ım, İstanbul'un fethinden beri dört gözle beklediğimiz müspet bilgi kahramanlarımız bölük bölük akın etse de, yirminci

ısmarlamasından farksızdır.”⁵³ Kısakürek’in işaret ettiği yabancı mütehassıs mevzusu Büyük Doğu yazarlarından M. Faruk Gürtunca’nın da dikkatini çekmiştir. Gürtunca’ya göre Türk milletinde ve idarecilerinde kendine güvenememe duygusu hâkim durumdadır. Özellikle ilim ve sanat alanında yabancı uzmanlara sıklıkla başvurulduğu bilinen Cumhuriyet idaresini eleştiren Gürtunca’ya göre ilim ve güzel sanatlar bir milletin kendi öz kaynaklarının birer ürünüdür. Bu konuda yardımlarına başvuru yabancılara ise ancak “kalıplaşmış”, “donmuş” ve “ruhi alakalarını kaybetmiş” birer teknik şubeden ibarettir. Gürtunca, İstiklal Savaşının Türk Milletinin kendi iradesi ve sonsuz güveni ile birlikte kazanılmasına rağmen, kurtarılan vatan sathının inkılap sürecinde farklı alanlarda görüşlerine başvuru yabancılara ters bir seyirde istikamet aldığını anlatmaya çalışmaktadır. Düşüncesini Mustafa Kemal Paşa özelinde somutlaştırmaya çalışan Gürtunca’ya göre milli kahramanımız Mustafa Kemal Paşa mekân planında ülkeyi düşman işgalinden kurtardıktan sonra, zaman planında yabancı mütehassıslara nasıl olurda tahammül etmiştir. Yazara göre bu izahı güç bir durumdur.⁵⁴ Yine Kısakürek’in 24 Mart 1944’te kaleme aldığı Duyun-u Umumiye yazısı Türk İnkılabı ile Batı taklitçiliği arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Buna göre, yabancı etkiler ve medeniyetler karşısında “körü körüne teslim olmanın ruhunu ifadede” Duyun-u Umumiye bir “şaheserdir.” Yapılan yenilik hareketlerinde Avrupa’yı temel almak demek Kısakürek’e göre “İraden yok! İrademe teslim ol!” anlayışını temsil etmektedir. Tüm bunlar ışığında Kısakürek, “içerisine milli benlik katılmamış her taklit hareketini manevi bir Duyun-u Umumiye” olarak görmektedir.⁵⁵ Bir Misal isimli yazısında ise Kısakürek, yapılan inkılaplarda Batı’yı⁵⁶ temel almayı yine eleştirerek yapılan inkılap hareketlerini ruha tesir edemeden üstün körü yapılan kopyacılık hareketi olarak nitelemiştir.⁵⁷ Zira Kısakürek, Avrupa kaynaklı yenilik hareketlerinden Türk milletine bir “ruh” ve “iman” yoğurabileceği kanaati taşımamaktadır.⁵⁸

Büyük Doğu yazarlarından Burhan Belge ise Türk İnkılabının sağlam bir fikir kubbesi altına alınmasının ve bunun ardından icraya geçilmesinin yararından bahsetmektedir. Belge, bunun aksinin olması durumunda elde edilen maddi ve manevi kazançların çürümeye yüz tutacağı uyarısında bulunmuştur. Öte yandan Belge, Türk inkılap hareketlerinin yapılması sürecinde fikir adamlarının görüşlerinin alınmadığı kanaatindedir. Buna göre Türk İnkılabı iş adamları ya da politikacıların kararları ile gerçekleştirilemeyecek kadar önem ihtiva etmektedir. Bu nedenle Türk İnkılabının inşasında fikir adamlarının görüşleri azımsanmayacak kadar kuvvetlidir. Belge, inkılap sürecinde fikir adamlarının görüşlerinin idare tarafından “idrar tahlillerinden daha az mühim” görüldüğünü iddia etmiştir. Türk İnkılabının hayata geçirilmesinde Türk Devleti elbetteki fikir adamlarının görüşlerine önem göstermiştir. Ancak yapılması kararlaştırılan inkılap hareketlerine

asır aletleri öz elimizle yapılırsa ve Avrupalının elinde yalnız vahşileri hayran edici bir sihirbaz değneği olmaktan çıksa.” Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, “Dua”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 19, 18 Şubat 1944, s. 2.

- 53 Necip Fazıl Kısakürek, “Yabancı Mütehassıs”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 1, 2 Kasım 1945, s. 11.
- 54 M. Faruk Gürtunca, “Yabancı Mütehassıs Derdimiz”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 7, 29 Ekim 1943, s. 3.
- 55 Necip Fazıl Kısakürek, “Duyun-u Umumiye Ruhı”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 24, 24 Mart 1944, s. 2.
- 56 Necip Fazıl Kısakürek Batı’yı referans alan yenilik hareketleri ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir: “Pislik arasındaki odun yığınının gizli bir köşesinde tek bir kıvılcım. Odunların üstüne yıllar ve asırlardır, yağmadık dolu, düşmedik kar kalmadı. Odunların küf basmış, pas tutmuş, rutubet bürümüş, üstelik Garp dünyasının bütün kanalizasyonları bu odunların üzerine akmıştır.” Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, *Rapor 7-9*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1993, s. 16.
- 57 Necip Fazıl Kısakürek, “Bir Misal”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 25, 31 Mart 1944, s. 2.
- 58 Necip Fazıl Kısakürek, *Rapor 10-13*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1993, s. 140.

aksi yönde görüş beyan eden fikir adamlarının görüş ve düşünceleri geri plana itilmiş olabilir.⁵⁹ Belge'nin işaret ettiği fikir adamları devlet politikası ile ters yönde seyir izleyen fikir adamlarının değerlendirmelerinden ibarettir. Bu bağlamda Belge'ye göre inkılap hareketleri sırasında bahse konu fikir adamları saha dışına itilmiştir.⁶⁰ Öyle ki, Belge yaşanan bu durumu şu ifadelerle açıklamıştır: “*O kadar ki, bugün süpürge yapıp satsanız yaşarsınız da, fikir yapmaya kalkışırsanız sinek gibi uzaklaştırılırsınız. Tıpkı sinek gibi, resmi fikir ve kültür imarethanelerinden birinin ballı kâğıdı üzerine konup, orada yalanarak ve hareketsizce ömrünüzü tamam edersiniz.*”⁶¹ Belge bu suretle inkılap hareketleri sırasında fikir adamları arasında ayrımcılık yapıldığını ve “*içtihatlarında celadet sahibi, dövüşken ve erkek fikir adamının yerini bu suretle, uysal, ulusal, dışi münevver almıştır. Her yerde ve her hususta*”⁶² ifadelerine yer vermiştir. Tüm bunlar neticesinde ise Belge şu değerlendirme ile inkılap hareketleri konusundaki kati görüşünü beyan etmiştir.

“Koca bir inkılap cihazını ve ananesini temsil eden devletin bir iki itiraz ve muhalefet şamatası karşısında kem küm edince dilsiz kalmasını konuşunca da şirretlik hissi bırakmasını hayretle karşılamamak lazımdır. İnkılaplar, öyle fikre pehrizli mansup başmuharrirlerin basit bir itaat ya da sadakat ahlakı ile müdafaa edilemez. İnkılapları yaşatan fikirdir. Fikre itibar mütefekkiye de salahiyet payı ayırmayan hareketler bir inkılap olarak doğarsalar bile gerçek manada bir irtica olarak nihayetlenir.”⁶³

Tüm bunlar ışığında Büyük Doğu'nun 21 Aralık 1945 tarihli sayısında ünlü düşünür Goethe'nin inkılabın muhteviyatı ile ilgili düşüncesine yer verilmesi ise manidardır. Goethe'nin inkılap ile ilgili Büyük Doğu'da yer verilen değerlendirmesi şu şekildedir: “*Bir millete, yüreğinde kökleri ve ihtiyacı bulunmaksızın tatbik edilecek her yenilik tecrübesi cinnetten farklı değildir. Bu tarzdaki her ihtilal ve inkılap mutlaka akamete uğramaya mahkûmdur.*”⁶⁴ Buradan hareketle Büyük

59 Bu konu ile alakalı olarak Büyük Doğu'nun 12 Temmuz 1946 tarihli sayısında şu ifadelere yer verilmiştir: “Memleketi dilediği gibi idare etmek inhisarını elinde bulunduran iktidar partilerinin, bütün fazilet ve meziyetleri kendilerine hasrederek kendilerinden olmayanlara şüpheli gözle bakmak, etrafa çamur atmak âdetinden artık vaz geçmeliyiz. Meşrutiyet inkılabından sonra idare başına geçen bütün iktidar partileri kendilerini dev aynasında görmelerinin doğurduğu korkunç, hatta gülünç bir benlik buhranına tutularak tereddi etmişlerdi. Bu inhiraf yüzünden bizde muvafakat, daima vatanseverdir, hamiyet sahibidir, her şeyi bilir, her işte muvaffak olur, hatadan salimdir, kararlarında daima haklıdır, adildir, zekidir hatta dâhidir. Evet, insanüstü bir takım yüksek vasıflar ki, iktidar partilerinin en cahil, en ahlaqsız, en budala mensuplarında bile bol bol vardır. Buna mukabil, kendilerini tenkit cüretinde bulunan en namuslu, en vatanperver, en zeki ve muktedir vatandaşlar da dâhil olmak üzere bütün muhalifler ya vatan haini bir alçak, ya menfaat düşkününü bir ahlaqsız, liyakatten mahrum bir cahil, fena kalpli bir hilekâr yahut elinden iş gelmez bir sersem, budala...” Bkz. “Beklediğimiz İnkılap”, *Büyük Doğu*, C.37, S.1, 12 Temmuz 1946, s.2.

60 Burhan Belge, “Niçin Böyle Kaldık”, *Büyük Doğu*, S.1, C. 2, 29 Kasım 1945, s. 8.

61 Belge, *a.g.m.*, s.8.

62 Belge, *a.g.m.*, s.8.

63 Belge, *a.g.m.*, s.8.; Büyük Doğu'nun dikkat çektiği toplumun geniş kesimlerine hitap eden fikir adamları ile istişare yapılmadan inkılap hareketlerine kalkışılması iddiasına Necip Fazıl Kısakürek de katılmıştır. DP döneminin ilk aylarında Türkçe ezan uygulaması noktasında bu uygulamanın yanlışlığını eleştiren Kısakürek: “İşte Allah'ın, Peygamberin, dinin, kubbenin, mihrabın, ecdadın, nihayet şehit Mehmetçiğin razı olup olmadığı sorulmadan emir olunan işlerin başlıcalarından birisi” şeklinde ifadeler kullanarak, Türkçe ezan uygulamasının halkın bu yönde bir talebi olmaksızın ve halka sorulmaksızın yapılmış olduğunun altını çizmek istemiştir. Bkz. Dedektif X Bir, “O ve Onlardan Biri”, *Büyük Doğu*, C. 5, S. 23, 25 Ağustos 1950, s.11.

64 “Sen Ey Hakikat”, *Büyük Doğu*, C.8, S.1, 21 Aralık 1945, s. 9.

Doğu, Türk İnkılabını Türk milletinin ihtiyaçlarına binaen yine Türk mütefekkirlerin görüş ve düşünceleri dışında yapılmış bir hareket olarak görmemekte bilakis Türk İnkılabını kendi kökleri dışında bir arayışın ürünü olarak değerlendirmektedir. Büyük Doğu'nun karşı geldiği hususlara karşın yabancı memleketlerin Türk İnkılabının tatbikinden memnun olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma örnek olarak 19 Ekim 1933 tarihli Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen yazıda Macar Hariciye Nazırı Andre Puky'nin Türkiye'nin Budapeşte Elçisine Türk İnkılabından duydukları memnuniyeti aktarması verilebilir.⁶⁵ Aynı şekilde Hariciye Vekâleti tarafından 14 Aralık 1933 tarihinde Başvekâlete gönderilen yazıda Fransa Başbakanı Herriot'un Türk İnkılabından duyduğu memnuniyet dile getirilmiştir. Buna göre Herriot, Mustafa Kemal Paşa'nın içtimai, idari, kültürel, medeni, dil ve tarih alanlarında meydana getirdiği inkılaplardan son derece memnun olmuştur. Bu doğrultuda Herriot'a göre Mustafa Kemal Paşa diktatörlükle asla alakası olmayan liberal bir demokrasi tesis etmeye çalışmaktadır.⁶⁶ Öte yandan Türk Devleti'nin, yapılan inkılap hareketlerini yabancılara anlatmak adına bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Hilmi Malik Evren isimli yazarın Türkiye'de yapılan inkılap hareketlerini Anglo Sakson dünyasına anlatabilmek adına İngilizce bir eser ortaya koyması ve bunun da devlet tarafından desteklenmesi örnek olarak gösterilebilir.⁶⁷ Ayrıca Türk İnkılabının dış ülkeler tarafından daha yakından görünümün sağlanması ve doğru bir şekilde aktarımının yapılması, Türk İnkılabı ve müesseselerinin yakından tetkik edilmesi amacıyla yabancı basın mensuplarının Türkiye'ye gelmelerine izin verilmiştir. Bu duruma örnek olarak 26 Haziran 1938 tarihli kararla, içlerinde Suriye Maarif Müfettişinin de bulunduğu bir takım gazetecinin bahse konu maksatla Türkiye'ye gelmelerine izin verilmesi gösterilebilir.⁶⁸

4. Büyük Doğu'ya Göre Beklenen İnkılap

Büyük Doğu'ya göre Türk milleti 380 yıldan beri inkılap ve bir inkılapçı beklemektedir. Bahse konu değerlendirmenin yapıldığı 1946 yılı baz alındığında 1566 yılından beridir Türk milleti gerçek manada bir inkılap hareketi gerçekleştirememiştir. Bu değerlendirmenin Cumhuriyet dönemi inkılap hareketlerini de kapsadığı düşünüldüğünde Büyük Doğu'nun, Atatürk inkılaplarını da gerçek manada bir inkılap hareketi olarak görmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Zira Büyük Doğu Cemiyeti'nin Kayseri Şubesi Açılışında konuşan Kısakürek şu ifadelerle yer vermiştir: “*Hakkı adına didindiğimiz ve yırttığımız Anadolu, birbiri içinde kolay kolay barınmayan ve çok defa birbirini yiyen toplayıcı kıymetlerin ulvi ahengine hasret çekiyor. Biricik hastalığımız bu noktada. İnkılap, inkılapların inkılabı. Laf inkılabı değil hakikat inkılabı. Anadolu ve Anadoluşunu tam ve gerçek bir oluş davası etrafında bir mesut ahenge ulaştırabilmekten ibaret.*”⁶⁹ Büyük Doğu'ya göre Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatından itibaren Türk milleti tam ve kusursuz bir şekilde yapılmış inkılap beklemektedir. Daha da açık bir şekilde belirtmek gerekirse Büyük Doğu bahse konu 380 yıllık bekleyişi kısımlara ayırmıştır. Buna göre Türk milletinin inkılap bekleyiş devresini 4 bölüme ayırmak gerekir. Bu bölümlerden ilki Sultan II. Selim'den Tanzimat dönemine kadar 273 sene, ikincisi Tanzimat'tan Meşrutiyet dönemine kadar 69 sene, üçüncüsü Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı dönemine kadar 10 sene ve dördüncüsü İstiklal Harbinden 1946'ya kadar 28 senelik bir süreci ihtiva

65 BCA, 30.10.00.00.232.564.20.

66 BCA, 30.10.00.00.244.651.20.

67 BCA, 30.10.00.00.84.554.11.

68 BCA, 30.10.00.00.200.369.3.

69 Necip Fazıl Kısakürek, “Açılış Hitabesi”, *Büyük Doğu*, C. 5, S: 19, 17 Şubat 1950, s. 15.

etmektedir. 273 yıllık birinci bölümde Türk milleti kendi kendisinden uzaklaşma süreci yaşamıştır. Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde ise Türk milleti kendi kendini kaybetmeye başlamıştır.⁷⁰ Kısakürek'e göre Tanzimat döneminden itibaren hiçbir asrın, hiçbir yılın, hiçbir ayın, hiçbir günün ve hiçbir saatinde Türk milletine gereken uyandırma hamlesi görülmemiştir.⁷¹ Büyük Doğu bu değerlendirmesini bir adım öteye taşıyarak ikinci, üçüncü ve dördüncü dönem Türk İnkılabını "şahsiyetsiz" ve "asliyetsiz" olarak nitelemiştir. Buradan hareketle Büyük Doğu, Tanzimat yenileşmesi ile birlikte Türk milletinin kaybolmaya başladığını, Meşrutiyet dönemi ile birlikte basit idare şekillerinde teselli arandığını ve kayboluşun derinleştiğini son olarak Cumhuriyet dönemi inkılapları ile birlikte ise kayıpların hemen hemen artık bulunmaz bir hale geldiğini dile getirmiştir. Tüm bunlar ışığında Büyük Doğu bu güne kadar yapılan ıslahat ve inkılapların yeterli olmadığını hatta yanlış bir uygulamanın ürünü olduğu tezini savunurken, beklenen inkılapçının ise ya XX. asrın ilk yarısında geleceğini ya da hiç gelmeyeceğini savunmaktadır.⁷² Büyük Doğu'ya göre asırlardır İslam ve Doğu âleminde dünya çapında bir mütefekkir, inkılapçı ve aksiyoncu çıkmamıştır.⁷³ Öte yandan Büyük Doğu bahse konu süreçte beklenen inkılap hareketinin muhtevasını şu cümlelerle tasvir etmiştir: "Aklın bütün hak ve müesseselerini Garptan öğrenip tam hazmedip ve tam benimseyip bunu kendi öz ruhumuzun emrine vermekten başka bir işimiz ve çaremiz yoktur. Hiçbir ahmak taklit, ezbere tatbik, deri üstü ıslah ve yamalı bohça inkılabına inanmıyoruz."⁷⁴

Büyük Doğu Cumhuriyet inkılapları ile istenilen sonuca ulaşamadığı görüşünü benimsemektedir. Bu görüşünü klasik Osmanlı Devleti döneminden Cumhuriyet devrine kadar uzanan bir çizgide özetlemiştir. Buna göre daha önce de değinildiği üzere Türk milleti Kanuni Sultan Süleyman devrinden beri gerçek inkılabı beklemektedir. Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi Kanuni Sultan Süleyman devrinden sonrasına dayanmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra başa geçen Sultan II. Selim ruh ve madde planında Türk milletinin hastalığını açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁷⁵ Büyük Doğu Sultan II. Selim döneminden itibaren kaydedilen gerilemeyi şu ifadelerle açıklamıştır: "Tek ve kaba bir hat şeklinde ifade bulmak lazım gelirse, Sarı Selim'den bugüne kadar boyuna toprak ve nüfus, hayatiyet ve nüfuz, ahlak ve iman kaydederek gelen gerileme grafiğimizi baş aşağı muntazam bir çizgi kabul etmekte hata yoktur."⁷⁶ Büyük Doğu'ya göre Türk milletinin ve devletin gerilemesine çözüm bulmak adına üç büyük girişim söz konusu olmuştur. Bunlar; Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet inkılaplarıdır. Ancak bu inkılap hareketleri gerilemeyi durduramadığı gibi büsbütün derinleştirmiş ve bu atmosferde Türk milleti bir "heyelan" şeklinde akmaya başlamıştır. Büyük Doğu bu çıkarımın ardından Cumhuriyet idare şekline hiçbir şekilde karşı olmadığını altını çizerek şu ifadelerle yer vermiştir:

"Cumhuriyet mefhumunun bütün dünyaca kabul edilmiş idare şekil ve prensibine karşı hiçbir düşmanlığımız olmadığını kayıt ve sadece bu devre içindeki ruhi kıymetler paniğini kast ederek belirtelim: Garbın akıl ve marifet seviyesine erişmeyi maymunvari bir kopya işi Tanzimat ve

70 "Beklediğimiz İnkılap", *Büyük Doğu*, C.37, S.1, 12 Temmuz 1946, s.2.

71 Necip Fazıl Kısakürek, *Başmakalelerim 2*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1995, s. 125.

72 A.g.m. s.2.

73 Necip Fazıl Kısakürek, "Ya Bu Develeri Gütmeli, Ya...", *Büyük Doğu*, C. 5, S. 17, 3 Şubat 1950, s. 2.

74 A.g.m. s.2.

75 "Gerçek İnkılap", *Büyük Doğu*, C. 2, S. 4, 18 Mart 1949, s. 2.; Necip Fazıl Kısakürek, *İhtilal*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1977, s. 313.

76 "Gerçek İnkılap", *Büyük Doğu*, C. 2, S. 4, 18 Mart 1949, s. 2.

nihayet adi bir mason oyunundan ibaret olan Meşrutiyetten sonra Türk cemiyeti, birdenbire tasfiye tehlikesi ile karşılaşınca artık hem maddede hem de ruhta kurtuluş zoru gibi muazzam bir borcu tarihten devralmış bulundu.”⁷⁷

Bu bağlamda Cumhuriyetin ilanından önce vatan savunmasının başarı ile neticelendirilmesine rağmen yapılan inkılap hareketleri ile bütün ruh planının “*kökünden söküldüğü*” görüşü savunulmuştur. Büyük Doğu, bu durumu, “*acaba bu hale getirilmek için mi kurtarıldık*” ifadeleri ile okuyucularına taşımıştır. Tüm bunlar ışığında Büyük Doğu aranan inkılabın henüz gerçekleştirilmemiş olduğunun altını çizerek, bu durumun henüz gerçekleştirilememiş olmasından dolayı yaşadığı üzüntüyü şu cümlelerle ifade etmiştir: “*inkılap inkılap diye gerçek inkılap iflas ettirilmiştir.*”⁷⁸ Gerçek inkılabın gerçekleştirilmemiş olmasını üzüntüyle karşılayan Büyük Doğu ve Kısakürek “*Cumhuriyet İnkılabını inkılap olma hüviyetinden*” uzakta görmektedir.⁷⁹

Necip Fazıl Kısakürek beklenen inkılabı Büyük Doğu’ya yazdığı yazılarla ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak bu yazılardan en ilginçini Büyük Doğu’nun 19 Kasım 1943 tarihli “*Atatürk Dirilecektir*” isimli yazısı teşkil etmektedir. Zira yazıda Kısakürek, Atatürk’ün dirilmesi halinde dünya muhasebe ve muvazenesinde Türk milletine ait hakların terazi kefesine konulacağını ve o gün Türkiye’nin başında olan kişinin ise Atatürk’ten başkası olmayacağını dile getirmiştir. Özetle Kısakürek, Türk milletinin içindeki Atatürk’leri harekete geçirmesini istemektedir.⁸⁰ Devamında ise Kısakürek Türkiye’de yanlış giden bazı şeyleri eleştirirken şu anki yönetimin Atatürk anlayışının dışında hareket ettiğini anlatmaya çalışmıştır. Yani inkılapların ve devlet düzeninin tesisinde ortaya çıktığını iddia ettiği yönetsel yanlışlıkları mevcut hükümete yani İnönü’ye atfetmiştir. Ancak Büyük Doğu’nun 26 Kasım 1943 tarihli sayısında ismi verilmese de Türk İnkılabının kurucusu Mustafa Kemal Paşa’nın inkılap hareketi hedef alınarak şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Buhranımızın iki büyük devresi var. Tanzimat’tan evvel Tanzimat’tan sonra. Bu devrelerin ilki Tanzimat’tan evvel bir iki asır ikincisi de Tanzimat’tan sonra bir asır boyunca. Buhranımızın ilk devresinde baş illetimiz, ham ve kaba softalıktır. İkinci devresinde de kör kütük hayranlık, şaşkınlık ve şahsiyetsizlik. Buhranımızın ilk devresinde nasıl İslamiyet’in vecd ve aşkı yerine yanlış anladığımız kabuğuna ve dış şekillerine esir isek, ikinci devresinde de Batı’nın belli maktalarını görmeden ve oluş sırlarına ermeden yine kabuğuna ve dış şekillerine esir oluruz. Her iki devrenin de kahramanı, ham ve kaba softa olduğu halde bu iki ham ve kaba softa hakikatte birbirlerinin aynı olduklarından habersiz zahirde birbirine zıt iki temayül vesilesi ile birbirine düşmandır. Buhranımızın Tanzimat’tan sonrası kadrolaştırıcı ikinci büyük devresinde Tanzimat’tan Meşrutiyete Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Cumhuriyetten ikinci dünya harbine gelinceye kadar süren üç merhale, ufak tefek kemiyet farkları ile hesapsız ve kitapsız Batı’ya hayranlık dünyayı ve nefisini müşahede altına alamamak hastalığının yekpareleştiği bir bütündür.”⁸¹

Böylece Büyük Doğu beklenen inkılabın aksi yönünde bir seyir izlendiğini vurgulamaya çalışmıştır. Büyük Doğu’ya göre Türk İnkılabının eksikliklerini ortaya koymuş olmaları kendilerine “*inkılap düşmanı*” gibi yakıştırmaların yapılmasına neden olmuştur. Büyük Doğu bu konudaki

77 a.g.m. s. 2.

78 a.g.m. s. 2.

79 Kısakürek, *a.g.e.*, s. 325.

80 Necip Fazıl Kısakürek, “Atatürk Dirilecektir”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 10, 19 Kasım 1943, s.2.

81 “Bizim Buhranımız”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 11, 26 Kasım 1943, s.2.

savunmasını şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Bize inkılap düşmanı diyenler! İnkılabın ne demek olduğunu ve ne olması gerektiğini öğrenmek istiyorsanız önümüzde dizelin. Biz, iyiyi, güzeli, sonsuzu bulmak ve onu sınımsız tutmak yolunda hudutsuz inkılapçıyız. Fakat sizin inkılap ve inkılapçılık maskesi altında korumak istediğiniz, rezalet, ahlaksızlık, köksüzlük ve şahsiyetsizlik mekanizmasıdır ki, bizim düşman olduğumuz şeydir! Böylece kötüyü, çirkini, faniyi tutmak yolunda mürteci ve muhafazakâr olan siz, inkılapçı olan ise biziz. Biz, Türk istiklal ve inkılabının kendi öz hakikatine kavuşması için hasretle beklediği son iş ve fikir hamlesiyiz.”⁸²

Böylece Büyük Doğu, CHP'nin inkılap anlayışı ile kendisinin inkılap tasavvuru arasında önemli bir fark olduğunu ve doğru olanın Büyük Doğu çizgisinde bir inkılap anlayışının benimsenmiş olmasında yattığını vurgulamıştır. Yine Büyük Doğu, kendi inkılap anlayışı ile mevcuttaki Türk İnkılabı arasındaki farkları belirtirken yapılan inkılapların yanlışlıklarını ortaya koymasının kendilerine karşı “*inkılap düşmanı*”, “*yobaz*”, “*mürteci*” ve “*cahil*” gibi ithamlarda bulunulmasına yol açtığını dile getirmiştir. Ona göre göre; Büyük Doğu'nun, Cumhuriyetin “*kuru bir kelime*” ve “*basit bir kopya işi*” olmadığını iddia etmesi Büyük Doğu'nun Cumhuriyeti küçümsediği sonucunu doğurmuştur. Türk milletinin inkılap hareketlerinin yanlış bir yöntemle⁸³ gerçekleştirilmesinden zarar gördüğü tezini savunan Büyük Doğu'ya karşı, Türk halkını, “*sana küfreden bu adamı geber*” şeklinde bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır. Büyük Doğu'nun “*dün böyle değildik*” savına karşı ise “*dün saltanat vardı sen de saltanatçısın*” cevabı verilmiştir. Son olarak Allah kelimesinin dahi Tanrı şeklinde telaffuz edilmediği için Büyük Doğu'ya bu yönde sert eleştiriler geldiği dile getirilmiştir.⁸⁴

Türk Milletinin milli mücadele ile sadece madde planında kurtuluşa erdiğini defaatle tekrar eden Kısakürek, gerçek tarihin Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Türk milletinin mekân planındaki en büyük kurtarıcısı olarak anacağını altını çizmiştir. Ancak burada kurtarma işleminin mekân planıyla sınırlı kaldığının anlatılmak istenilmesi, Kısakürek'in Cumhuriyetin ilanı ve sonraki süreçte husule gelen inkılap hareketlerinden memnun olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla kurtarma planı ona göre sadece madde planında kalmıştır.⁸⁵ Öte yandan haftalık çıkan Büyük Doğu'nun bahse konu sayısının Cumhuriyetin ilanının 20. yıl dönümüne gelmesi de manidardır.

4. Türk İnkılabının Türk Milletine Etkisi

Büyük Doğu'nun 31 Ekim 1947 tarihli sayısında Necip Fazıl Kısakürek'in kaleme aldığı “*24 Maddede 24 Yıl*” isimli yazısında Türk İnkılabının Türk Milleti üzerinde yaratmış olduğu olumsuz tesirlerin sıralandığı görülmektedir. Buna göre Türk İstiklal Harbi itibarıyla 1947 yılına kadar yaşanan gelişmeler maddeler halinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ana vatanın düşman işgalinden kurtarılması Türk Milletinin başarısına bağlanmıştır. Bu mücadeleyi Türk milletinin başardığı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak bu değerlendirmede Türk ordusunun lider kadrosunun ismen belirtilmemiş olması ve genel bir durum değerlendirmesi içerisinde yer alması farklı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Kronolojik sırayla yapılan değerlendirmeye göre TBMM'nin “*Hâkimiyet*

82 BCA, 490.01.00.00.1329.414.4.

83 Türk İnkılabının yöntemleri için Bkz. Cihat Akçakayalıoğlu, “Cumhuriyet Öncesine Genel Bir Bakış ve Atatürk İnkılabında Yöntem”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 7, 1986, s. 192-194.

84 A.g.a.

85 Necip Fazıl Kısakürek, “Cumhuriyet”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 7, 29 Ekim 1943, s. 2

Milletindir” düsturuyla açılmış olması da eleştirilmiştir. Kısakürek bu durumu, “*Milletin hâkimiyeti kelimesinin duvarda, milletvekillerinin ensesi istikametinde kaldığı*” şeklinde ifadelerle dile getirmiştir.⁸⁶ Cumhuriyetin ilan edilmesi ise “*kopyacılık*” olarak nitelendirilmiştir. Laikliğin getirilmesi ise Kısakürek tarafından şiddetle eleştirilmiş ve bu durum “*dinin baltalanması*” olarak değerlendirilmiştir.⁸⁷ Öyle ki laiklik konusunda Kısakürek şu ifadelerle yer vermiştir: “*Bizde laiklik diye bangır bangır nara atanlar, bu mefhumun ne lügat manasını ne de siyasi ve içtimai delaletini bilirler. Onlara sorarsanız laiklik, dini dünyaya karıştırmamak dini dünyadan ayırmak ve bundan çıkan bir netice halinde onun ellerini kelepçelemek ve ağzını tıkamak demektir. Laiklik, Avrupalı kafasında bu değildir.*”⁸⁸ Hukuk anlamında yapılan inkılaplar arasında yer alan İslami usuldeki hak ve iş kanunu yerine İsviçre Medeni Kanununun alınması ve tatbik edilmesi ise Türk hukuku bağlamında büyük bir tezatlık olarak yorumlanmıştır. Kısakürek bu tezatlığı şu şekilde ifade etmiştir: “*Milli hüviyetimizle bu kanun arasında İsviçre ineğine nazaran Denizli horozunun bakım ve yem şartlarına benzer bir tezat doğdu.*”⁸⁹ Okullardan din ve ahlak derslerinin kaldırıldığını iddia eden Kısakürek’e göre bu uygulama ile genç neslin ruhunun hiçliğe emanet edildiği vurgulanmıştır. Kadın hakları kapsamında kadınlara tütün iççiliğinden hâkimliğe kadar devletin çeşitli kademelerinde istihdam hakkının verilmiş olması da Kısakürek’in eleştirilerine neden olmuştur. Bu bağlamda bu uygulamayı Kısakürek ev ve aile kavramının zarara uğratılması olarak yorumlanmıştır. Aynı şekilde şapka takmanın zorunlu haline getirilmesi Kısakürek tarafından, “*22 yıldır şapka⁹⁰ ruhlar bir tarafa kellelere bile uydurulmadı*” şeklinde eleştirilirken, Latin harflerinin kabul edilmesi ise okuryazarlık oranının ciddi bir sarsıntı geçirmesi olarak değerlendirilmiştir. Takvimde ve kılık kıyafet noktasında Batı’dan esinlenilmesi ise “*Bu papağan marifeti ve maymun zarafetinden en çok Garpli tiksindi*” şeklinde eleştirilmiştir. Tarih anlamında eski Türklerin araştırılması neticesinde “*ortaya ezel günlerinin idarecilerini Türkler diye gösteren bir tarih tezi atıldı*” ifadeleri kullanılarak bu konu da eleştirilmiş ve bu noktada “*parayla tutulmuş Garp âlimleri bu tezi alkışlarken tarih ilmi başını alıp Kaf Dağı’na kaçtı*”⁹¹ şeklindeki ifadelerle ortay atılan tarih tezlerinin gerçekleri yansıtmadığını söylemeye çalışmıştır. Türkçe içerisinde yer alan yabancı kelimeler yerine öz Türkçe kelimelerin bulunmaya çalışılması meselesini de eleştiren Kısakürek bu konu ile ilgili “*kurbağalarla akraba olduk*” ifadelerini kullanmış ve bu çalışmaları henüz insan

86 Necip Fazıl Kısakürek, “24 Maddede 24 Yıl”, *Büyük Doğu*, C. 70, S. 3, 31 Ekim 1947, s. 2.; Necip Fazıl Kısakürek, Çerçeve 2, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1998, s. 106-107.

87 Kısakürek, a.g.e., s. 107.

88 Necip Fazıl Kısakürek, Çerçeve 4, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1996, s. 233.

89 Kısakürek, a.g.m. s. 2.

90 Şapka ile ilgili Büyük Doğu yazarlarından Abdurrahim Zapsu şu ifadelerle yer vermiştir: “Medeniyet, en yüksek beşeri idealdir ve bunun kafalara konacak paçavralarla alakası yoktur. Önümüzden bom boş ve dimdızlak geçen kafalara ilim, fen, irfan, edep ve dünya görüşü koymaya çalışsanıza. Ne işiniz var paçavralarla. Başlara baş geçirin ve insanları kanunen yasak olmayan mevzularda, diledikleri manzarayı seçmekte serbest bırakın. Öbür türlü kendi acinizi göstermiş oluyorsunuz.” Bkz. Abdurrahim Zapsu, “Başın Derdi”, *Büyük Doğu*, C. 11, S. 5, 23 Aralık 1949, s. 9.

91 Kısakürek, a.g.m., s.2. ; Azmi Süslü’ye göre Mustafa Kemal Paşa’nın yapmış olduğu inkılaplardan birisi tarih alanında husule gelmiştir. Bu inkılapla birlikte yıllardan beridir ihmal edilmiş olan Türk tarih tezi yeniden ortaya konulmuştur. Bkz. Azmi Süslü, “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihinin Kaynakları”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, 1989, s. 25.; Adı geçen inkılaplara karşı din görevlilerinin de çeşitli tarihlerde mukavemet ettiği görülmektedir. Bkz. Ömer Karakaş, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yönetimin Din Görevlilerinden Beklentileri ve Din Görevlilerinin İnkılaplar Karşısındaki Tutumu”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 3, 2014, s. 163.

gırtlğından çıkmamış, insan kulağına çarpmamış birer “*hırılı*” olarak nitelemiştir. Kısakürek kız ve erkek öğrencilerin toplu eğitim öğretim faaliyetlerine katılım sağlamanın önünün açılması ise sert bir şekilde eleştirilerek şu ifadelerle yer verilmiştir: “*Kız ve erkek talebeye hocaların gözleri önünde birbirinin iştahını kabartmak sanatından başka bir şey sevdirelmedi.*”⁹² Tüm bunlar ışığında son olarak bir değerlendirmede bulunan Kısakürek, sonuç olarak, Batıya karşı beni bana bırak yeter politikası takip edildiğini “*istiklalimizi verenin sonunda manen kölesi olduk*”⁹³ ifadeleri ile eleştirerek değerlendirmelerini neticelendirmiştir. Tüm bunlar ışığında Kısakürek 25 Nisan 1947 tarihli “*İnanmıyoruz*” isimli yazısında Cumhuriyet dönemi yapılan inkılap hareketlerine itimat edilmediğini dile getirmiştir. Kısakürek Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dönemine eleştiriyi ihtiva eden yazısında şu ifadelerle yer vermiştir:

“Sen, ey bizi son çeyrek asırdan beri güden neslin idarecileri. Sana inanmıyoruz. Dünyayı bildiğine, Batıyı ve Doğuyu tanıdığına inanmıyoruz. Tarih iddiaların şöyle dursun bizzat içinde yetiştiğin Abdülhamit devrini anladığına inanmıyoruz. Bizzat kabul ve tetkik ettiğin ve hala bir türlü tek satır yazamadığın şu Latin harfleri ile eski harfler arasındaki muhasebeyi düsturlaştırabilirdiğine inanmıyoruz. Bizzat elinle başımıza geçirdiğin şu şapkayı kendi başın üzerinde durdurabilirdiğine inanmıyoruz. Çilesini çektiğin, ilerisini gördüğün, başlangıcını sezdiğin, sebebini düşündüğün, neticesini hesapladığın tek dava ve mesele olduğuna inanmıyoruz. Sen, ey bizi son çeyrek asırdan beri güden neslin idarecileri! Sana inanan tek kişi kalmadığını bile anladığına inanmıyoruz.”⁹⁴

Kısakürek’in düşünceleri doğrultusunda Büyük Doğu açık bir şekilde Tanzimat döneminden beri inkılap başlığı altında tatbik edilen bütün uygulamaların Türk milletini bozduğunu, örselediğini ve gerilettiğini savunmuştur.⁹⁵ Ancak Kısakürek, yanlış gittiğini iddia ettiği bir takım işler karşısında herhangi bir şey yapamadığından dem vurarak şu ifadeleri kullanmıştır: “*İğreniyorum. Hala bu memlekette doğru, güzel ve iyi olanı savunma gayretimden, bu gayretin boşluğunu anlayamamak enayiliğinden iğreniyorum!*”⁹⁶

Büyük Doğu’nun inkılaplar üzerinden sert bir şekilde eleştirdiği yönetimin, inkılapları eleştiren kişilere karşı kesin ve sert bir tavır sergilediği aşikârdır. Bu duruma örnek olarak Harp Okulu öğrencisiyken Cumhuriyet ve inkılaplar aleyhinde olduğu delillendirilen Şakir Tandoğmuş isimli öğrencinin mahkemece cezalandırılması örnek olarak gösterilebilir. Buna göre hilafet ve saltanat lehinde, inkılap ve Cumhuriyet aleyhinde fesat çıkardığı iddia edilen Tandoğmuş, staj gördüğü alayın komutanına mektup yazmak, inkılaplar aleyhinde konferanslar düzenlemek ve kişileri isyana teşvik etmek suçundan Harp Okulu Askeri Mahkemesi’nin 21 Aralık 1935 tarihli kararı ile ölüme mahkûm edilmiş ancak daha sonra bu karar 24 sene ağır hapis cezasına çevrilmiştir.⁹⁷ Türk halkı arasında bazı kesimlerce inkılap aleyhtarlığının mevzu bahis olması CHP iktidarının bu konuyu ciddiye almasına neden olmuş ve CHP Seyhan Milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir 10 Kasım 1947 tarihinde bir soru önergesi vermiştir. Soru önergesinin muhtevasına bakıldığında CHP tarafından bu tür düşüncelerin ciddiyetle karşılandığı sonucuna varılmaktadır. Önergeye

92 Kısakürek, *a.g.m.*, s.2.

93 Kısakürek, *a.g.m.*, s.2.

94 Necip Fazıl Kısakürek, “İnanmıyoruz”, *Büyük Doğu*, C. 2, S. 60, 25 Nisan 1947, s. 2.

95 “İnanıyoruz”, *Büyük Doğu*, C. 2, S. 60, 25 Nisan 1947, s. 2.

96 Necip Fazıl Kısakürek, *Bâbîâli*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1994, s. 332.

97 *BCA*, 30.10.00.00.56.374.9.

göre, 1946'dan beri şiddetini iyiden iyiye hissettiren ve “*bir takım kötü niyetli şeriatçılar*” olarak nitelendirilen kişiler İslam dini kendilerine “*alet*” yaparak inkılap ve rejim aleyhinde tezahüratta bulunmaya başlamışlardır. Bu türden kişilere karşı yapılan takibatlarda da bu aleyhtarlık açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Aynı kişiler çeşitli tarikatlar altında bir takım “*saf ve temiz dindaşları iğfal ederek*” inkılap ve rejim aleyhindeki faaliyetleri devam etmektedir. Önerge Adalet, İçişleri ve Dış İşleri Bakanlığı tarafından açıklanmak üzere şu ifadelerle nihayetlendirilmiştir:

“Aylardan beri saf ve temiz insanların vicdanlarını zehirleyen, dinin, akıl ve mantığın hiçbir surette tecviz ve kabul etmediği şeriatçılık propagandası yapanlar hakkında ve yine açıktan açığa padişahçılık reklamı edenler, dini alet ederek tarikatçılık akidesini hortlatarak temiz insanları yakışsız yollara sevk edenler ve neticede inkılap ve rejim aleyhinde harekete geçmiş bulunanlar hakkında bu güne kadar Hükümetin ne gibi ve teşebbüste bulunmuş olduğunun ve bunlar sonrası için ne gibi neler düşünülmekte bulunulduğunun?”⁹⁸

Tüm bunlar ışığında, Türk halkı içerisinde inkılaplara karşı muhalefet eden kişilerin tespit edilerek İstiklal Mahkemelerinde yargılanmaları, devletin bu konudaki net tutumunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Şapka kanuna muhalif etmekten Kayseri’de ikamet eden 5 kişinin 23 Mart 1925 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi’ne verilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁹⁹ Yine aynı konuda muhalif hareket sergileyen Mehmet Fahri isimli vatandaş 31 Ocak 1926 tarihli karar ile İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilmiştir.¹⁰⁰ İnkılap aleyhtarlığının Türk halkı üzerindeki menfi etkisinin yanı sıra yapılan inkılaplara destek verenlerin sayısının da azımsanmayacak derecede olduğu bilinmektedir. Bu duruma örnek olarak Harf inkılabı noktasında Aksaray ve Ispartalı vatandaşların bu konuya çok büyük destek verdikleri gösterilebilir. Öyle ki, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından Başvekâlete gönderilen 29 Aralık 1928 tarihli yazıda, daha önceden okuma ve yazması olmayan bir çobanın yeni harfleri öğrenerek köyünde yer alan bir okula öğretmen olarak atandığı bilgisine yer verilmiştir.¹⁰¹

5. Türk İnkılabı ve Cumhuriyet Halk Partisi

İnkılap hareketlerinin değerlendirildiği Büyük Doğu’nun siyasi arenada Cumhuriyet Halk Partisi’ni hedef aldığı görülmektedir. Büyük Doğu’ya göre Milli Mücadelenin başarı ile neticelendirilmesinin ardından “*mazinin tasfiyesi*” gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte CHP ise Türk İnkılabını ve bunun altı prensibini kendine mal etmeye çalışmaktadır. Büyük Doğu’ya göre CHP gerek inkılabın gerekse altı prensibin hiç birisine samimiyetle bağlı olmamıştır. İnkılapların CHP tarafından “*kendi çıkarı*” doğrultusunda kullanıldığını iddia eden Büyük Doğu konu ile alakalı şu ifadeleri dile getirmiştir: “*Bayrağındaki altı okla inkılabın müdafiliği rolünü kimseye bırakmayan o sayede temin ettiği iktidarı ihtiras ve menfaatlerinin tatmini için tükenmez bir vasıta yapan Halk Partisi, kendi dar ve keyfi gidişinin dışında kalan muazzam halk kitlesine şüphe ve ehemmiyetsizlikle muamele ederken bizzat nefsine karşı yaptığı devamlı sadakatsizlikten de bu millete sorumlu vaziyetine düştüğünün acaba farkında mıdır?*”¹⁰² CHP’nin öncülüğünde yapılan inkılap hareketlerinin büyük oranda madde planında kaldığını dile getiren Büyük Doğu’ya

98 BCA, 30.01.00.00.53.318.1.

99 BCA, 30.18.01.01.16.71.4.

100 BCA, 30.18.01.01.17.89.5.

101 BCA, 30.10.00.00.64.431.43.

102 “Yine CHP”, *Büyük Doğu*, C.62, S.2, 9 Mayıs 1947, s. 3.

göre inkılaplarda mana planı ihmal edilerek “*ulvi bir ruh asaletine*” ulaşılamamıştır.¹⁰³ 16 Mayıs 1947 tarihinde Kısakürek tarafından bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye yönelik kaleme alınan yazıda inkılap hareketlerinin ruh planında yetersiz kaldığını tekrarlamıştır.¹⁰⁴ Kısakürek’e göre inkılap hareketlerinin 1947’deki kadrosu ve onun genel çerçevesini başından sonuna kadar CHP belirlemiştir. CHP bu durumda iki karar vermek zorundadır. Vereceği iki karar şu şekilde olabilir. Birincisi Türk vatani uzun yıllar süren Türk milletine yönelik sergilenen tavsiye hazırlığından sonra verilen istiklal mücadelesinin ardından Türk vatani bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu aşamadan sonra yapılan inkılap hareketleri “*kömürü elmasa çevirici*” niteliktedir. CHP’nin, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından elde ettiği “*hükümranlık haklarından*” vazgeçmesi mümkün değildir ve bu hak adına elinde tuttuğu bütün vasıtalara başvurup yerinde kalmaktan başka bir gaye gütmeyecektir. Bu ilk kararın ardından Büyük Doğu, CHP’nin verebileceği ikinci kararı okuyucuları ile buluşturmuştur. Buna göre CHP, 23 yılın muhasebesini yapmak zorundadır. CHP, madde planında kurtuluşa eren Türk milletinin zaferini “*aynı millete karşı en dar ve en sığ bir anlayış adına korkunç bir varlık vergisi halinde tatbik ve istismar etmektedir*”.¹⁰⁵ Tüm bunlar ışığında Büyük Doğu’nun tabiriyle, “*Bütün salahiyet ve hâkimiyetini İstiklal Savaşı’ndan alan bir parti sıfatı ile*” CHP ne yapmalıdır. CHP’nin seçeceği yol şu şekilde tasvir edilmiştir:

“Geceleyin açık denizde, bin bir pırlıltı içinde yol alan ve bir anda rotasının yanlışlığını seçen bir transatlantik gibi kampana, düdüğü ve kumanda sesleriyle, geride yakamozlu su köpüklerinden zarif helezonlar bırakarak 180 derece çark etmeliyim. Sadece hakka ve hakikate yönelmeliyim. İğneli fıçından daha keskin ve rahatsız bir murakabe devresine girmeli attığım her şeyi iyisi ve kötüsüyle yeni baştan muayeneye, aldığım her şeyi de iyisi ve kötüsüyle yeni baştan teftişe girişmeliyim. İşte yalnız bu takdirlerdir ki, millete karşı vaziyetim, zincirle temin edilmek istenen bir şeyi can ve gönülle almak gibi bir incelik belirtecek ve bir milletin, sen beni köleleştirmek istiyorsun deyişiyle, ben senin can ve gönülden kölen olmak istiyorum deyişi arasındaki fark doğacaktır.”¹⁰⁶

Bu doğrultuda Büyük Doğu, İstiklal Savaşı’nın ardından yeniden tesis edilen Türk Devleti’nin ve yapılan inkılapların kendi penceresinden eksikliklerini ortaya koyarak CHP’yi bu eksikliklere devam etme ya da kamuoyunu dikkate alarak yönetimsel anlamda öz eleştiriye açık olma ve bunu tatbik etme gibi iki yol sunmuştur. Öte yandan Büyük Doğu’ya göre yapılan inkılap hareketleri inkılabı yapan kadro tarafından yanlış bir yöntemle uygulanmıştır. Buna göre, milletleri inkılap hareketlerine sevk eden yegâne unsur idare ahlakında meydana gelen bir takım zaaf lar ve sakatlıkların ürünüdür. Bu bağlamda bahse konu nedenler doğrultusunda gerçekleştirilen inkılap hareketleri daha adil bir idare tesis etme maksadı taşımalıdır. Bu değerlendirmenin ardından Büyük

103 a.g.m. s. 3.

104 Kısakürek bu değerlendirmesini şu cümlelerle ifade etmiştir: “Şu ismine inkılap denilen ve uğrunda en köksüz ve samimiysiz cinsiyle bunca edebiyat köpürtülen hadise, bütün salahiyet ve hâkimiyetini sadece madde planında bir vatan kurtarmaktan almış, sonra bu maddi kurtuluşu ruh planında her gün biraz daha kaybetmiştir. Yoğurduğu nesillere hiçbir vecd ve iman aşıl原因amamış, hiçbir ideolocy ve dünya görüşü kuramamış, üstelik kendinden evvel ata mirası halinde ne kadar ruhi ve ahlaki kıymet varsa hepsinin birden temelini örselemiş, sayısız maddi inşalarına rağmen harabelerin en müthişi halinde memleket sathına çökmüş ve yalnız olmayışın, yapılamayıp, tutturamayışın, ihtarcısı olmaktan başka bir işi kalmamış mahsun ve mustarip bir vakıdır.” Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, «Cumhurreisimiz», *Büyük Doğu*, C. 63, S: 2, 16 Mayıs 1947, s. 2.

105 Kısakürek, a.g.m. s. 2.

106 Kısakürek, a.g.m., s.2.

Doğu inkılap kadrosuna ve CHP'ye ağır eleştirilerini sıralamıştır. Konu alakalı şu ifadelere yer vermiştir:

“Maalesef ruhları dünkü levslerden bin kat kirli bazı insanlar var ki, hala aramızdadır. Memleketin havası onların kokmuş nefesleri ile zehirleniyor. Herkesten fazla inkılap taraftarı gördükleri halde onlar için mühim olan, ancak şahsi ihtiras ve menfaatleridir. Bu zillet mirasını kirli bir paçavra gibi yüreklerinde taşıyan bu mürailer, inkılap mefhumuna en büyük fenalığı yapmaktadırlar. Bunlar o riyakâr ve sefih biçarelerdir ki, hodkâmlığın iğrenç bataklığında kendi sefil ihtiraslarını tatminden başka bir şey düşünmezler. Bunun haricinde hiçbir kutsiyet tanımazlar, anlamazlar, duymazlar ve utanmazlar.”¹⁰⁷

CHP idaresinin inkılap sürecindeki yanlışlarının sıralandığı yazıda Osmanlı Devleti'nin de benzeri bir ahlaki bozulmanın mağduru olduğu, bu mağduriyetin yaşanmaması için inkılap hareketine girişen Türk Devleti'nde ise geçmişteki bozulmaların aynı şekilde tekerrür ettiği vurgulanmıştır. Üstelik bu bozulmaların inkılap Türkiye'sinde meydana geliyor olması iddiası Büyük Doğu'ya göre yapılan inkılapların çözüm anlamında herhangi bir yenilik getirmediği düşüncesini öne çıkarmıştır.

Bunun yanında Büyük Doğu Türk İnkılabını gerçekleştiren CHP iktidarı yerine iktidarın kendi düşüncesinde olan bir parti ya da doğrudan kendilerinde olmaları durumunda ise yapılacakları şu şekilde listelemiştir: 1- Kadın tekrar evine dönmelidir. 2- İçki yasaklanacaktır. 3- Kumar ve fuhuş yasaklanacaktır. 4- Kahvehaneler kapatılacaktır. 5- Yeniden tesis edilene kadar sinemaların faaliyetine son verilecektir. 6- Her vatandaş mutlak surette devletin emir ve talimatlarına uyacaktır. 7- Erkeklerin evlenme çağı 20 yaşını geçemeyecektir. 8- Çocuk doğurma seferberliğine girişilecektir. 9- Bütün hapisaneler boşaltılacak herkes serbest bırakılacak ve bundan sonra suça karışanların nasıl bir yaptırımla karşılaşacağı kendilerine tebliğ edilecektir. 10- Cinayet faileri yarım saat içinde muhakeme edilecek ve hemen “öldürülecektir”. 11- Hırsızlık suçuna karışanların kolu kesilecektir. 12- Sokağa tükürmenin cezası bu suçu işleyenlerin suratına tükürmek suretiyle icra edilecektir. 13- Devlet mekanizması içerisinde rüşvet, iltimas, suiistimal faileri ele geçtiği zaman faili “ölümü canına minnet bilecektir.” 14- Devlet ve toplum bütünlüğüne yönelik suçların cezası ölüm olabilecektir. 15- Hâkimlerin verdiği kararlarda tesir altında kalmaları durumunda devlet başkanı bahse konu hâkimle Allah'ı inkâr eden kişi arasında herhangi bir fark görmeyecektir. 16- Özel olarak yetiştirilmiş 100.000 idealist genç köy ve köylü kalkınması işiyle meşgul edilecektir. 17- Batı'nın ilim ve fenni Türk kültürü altında yoğrulacaktır. 18- Şahsi servetler topyekûn devletin kontrolüne geçirilecek daha sonra bu servetlerin dağılımı yine devletin kontrolünde yapılacaktır. 19- İçerisinde tek aç olan sokak, tek aç olan semt ve tek aç olan şehir baştanbaşa hasta olarak kabul edilecektir.¹⁰⁸

İnkılap hareketlerinin meydana getirilmesinde mevcut siyasi iktidarın orduyu bir vasıta olarak gördüğü fikrini savunan Büyük Doğu'ya göre Türk toplumunda iyi ya da kötü bütün inkılap hareketleri orduya dayanılarak husule getirilmiştir. Bu durumu örneklerle açıklama yoluna giden Büyük Doğu Tanzimat'tan bu güne kadar gerçekleştirilen devlet ve idare değişikliklerinin sadece yeniçeri ve “çerileştirilmiş isyan hizipleri” tarafından gerçekleştirildiği fikrini savunmaktadır. Yeniçerileri ortadan kaldıran unsurun ise yine ordu kaynaklı olması Büyük Doğu'nun dikkat çektiği

107 “Hükümet Ahlakı”, *Büyük Doğu*, C.63, S.2, 16 Mayıs 1947, s. 3.

108 Necip Fazıl Kısakürek, “İktidar Bizde Olsa Ne Olur”, *Büyük Doğu*, C. 84, S. 3, 12 Mart 1948, s. 2.

bir başka hususu göstermektedir. Sonuç olarak Büyük Doğu inkılaplarıyla ilgili çok dikkat çeken bir tanımlamada bulunarak şu ifadelerde bulunmuştur: “Bizim tarihimizde, fikrin bizatihi fikirden yola çıkarak meydana getirebildiği tek bir inkılap yoktur.”¹⁰⁹ Ordunun inkılap hareketlerinde vasıta olarak kullanılmasına karşı çıkan Büyük Doğu, bu düşüncesini “artık bu memlekette tokmak inkılabına değil, fikir inkılabına sıra geldiğinin kafalara dank etmesi lazımdır”¹¹⁰ ifadelerine yer vermiştir. Kısakürek, CHP’nin inkılaplar noktasında Türk milleti üzerinde tahakküm kurmasını eleştirerek şu ifadelerle yer vermiştir: “Bu milletin tarihi 1923’te başlamıyor. Bizi yoktan var eden siz değilsiniz. 1923 oluşunu mümkün kılan millettir. Artık bu kadarı yeter!”¹¹¹ Tüm bunlar ışığında yapılan inkılapların ve CHP’nin halktan kopuk bir seyirde yol aldığı altını çizen Kısakürek’e göre CHP, “hak ve hakikat semtine” yönelirse gerçek ve büyük inkılap işte o zaman husule gelecektir.¹¹² Ancak CHP’nin asla bu çizgide seyir izlemediğini düşünen Kısakürek’e göre Türk milletinin “büyük inkılap hasretine” erişmesinde CHP destek değil engel konumunda bulunmaktadır. Kısakürek böylesi bir inkılap hareketine ulaşmanın yolunu ise şu çarpıcı ifadelerle dile getirmiştir: “Halkın büyük bir inkılap hasreti vardı o da CHP şekavet ocağının manada Sultan Mahmut topçu ateşiyle yıkılmasıydı.”¹¹³ Kısakürek, CHP’yi gerçek inkılabın önünde büyük bir engel olarak görürken, inkılapların halka doğru bir şekilde aktarılması adına 1933 yılında İstanbul Üniversitesi’ne bağlı olarak kurulan Türk İnkılabı Enstitüsü’nün meydana getirildiği bilinmektedir.¹¹⁴ Ancak Büyük Doğu anlayışından yola çıkılarak bu tür teşekküllerin dahi gerçek inkılabı halka aktarmada yetersiz kaldığı sonucuna varılabilir. CHP’yi gerçek inkılapçı olmamakla itham eden Büyük Doğu bu düşüncesini, CHP’nin temel ilkeleri üzerinden okuyucuları ile şu şekilde buluşturmuştur: “Cumhuriyetçi parmağı Firavunlar istibdadının, milliyetçi parmağı Garp taklitçiliğinin, devletçi parmağı zümre saltanatının, inkılapçı parmağı dalalet muhafazakârlığının, halkçı parmağı da mezbahada koyunlara karşı kasap himayeciliğinin himayeleri.”¹¹⁵

Büyük Doğu’nun, inkılapların tatbikinde CHP tarafından yönetsel yanlışlıklardan bahsetmesine rağmen CHP bu konuda net bir tavır sergileyerek inkılapların vatandaşlara aktarımı konusunda kesin bir duruş göstermeye devam etmiştir. Öyle ki, bu yöntemde CHP içerisinde önemli görevleri işgal eden simalar seçilerek bunlar tarafından inkılapların halka aktarımı yolu tercih edilmiştir. Bu duruma örnek olarak CHP Genel Sekreteri ve Kütahya Milletvekili Recep Peker’in İstanbul Üniversitesi’nde Türk İnkılap Tarihi derslerini vermesi gösterilebilir.¹¹⁶ Bunun yanında CHP içerisinde İnkılap Tarihi ile ilgili konularda konferanslar düzenlenmiş ve bu konferanslarda konuşmacı olarak parti adına görevlendirilen kişiler tercih edilmiştir.¹¹⁷ Buradan anlaşılmaktadır ki, CHP inkılaplar noktasında vatandaşlara hitap edecekleri kişileri özenle CHP içerisinde seçmekte ve bu faaliyeti tamamen kendi kontrolünde sürdürmek istemektedir. Öyle ki bu yöntem içerisinde sadece konferanslar verilmekle yetinilmemiş görsel materyallere de önem

109 “Ordu ve İnkılap”, *Büyük Doğu*, C. 8, S. 4, 29 Nisan 1949, s. 2.

110 A.g.m., s. 2.

111 Necip Fazıl Kısakürek, “Artık Bu Kadar Yeter”, *Büyük Doğu*, C. 5, S. 3, 28 Ekim 1949, s. 2.

112 Necip Fazıl Kısakürek, *Hücum ve Polemik*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1997, s. 67.

113 Necip Fazıl Kısakürek, *Rapor 4-6*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1993, s. 192.

114 Mahmut Bolat, “Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’nün Kuruluşu ve Misyonu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 2017, s. 72.

115 “Altıparmak”, *Büyük Doğu*, C. 5, S. 16, 27 Ocak 1950, s.2.

116 *BCA*, 490.01.00.00.41.173.1.

117 *BCA*, 490.01.00.00.3.12.12.

verilerek halkevi binalarında inkılap temalı resim sergileri açılmıştır.¹¹⁸ CHP'nin İnkılapların daha geniş kesimlere yayılması adına resim sergilerinin yanında bir takım film hazırlıklarına da giriştiği görülmektedir. Bu bağlamda Türk İnkılabını ve Cumhuriyet rejimini ve bu uğurda yapılan çalışmaları geniş halk kitlelerine yaymak için hazırlanacak filmlerin vatandaşlara, askerlere ve öğrencilere gösterilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁹ CHP, inkılapların bu denli yaygınlaşması için çaba sarf ederken öte yandan inkılapların halk nazarında yaygınlaşması adına engel olarak gördüğü girişimlerin de önüne geçmeye çalışmıştır. 23 Kasım 1930 tarihli Mustafa Kemal Paşa imzalı kararnamede yüz ellilikler listesinde yer alan Ömer Lütfü tarafından Paris'te çıkarılan İnkılap Gazetesi'nin yurda sokulmasının yasaklandığı görülmektedir.¹²⁰ Bunun gibi inkılaplara zarar verdiğine inanılan birçok yayının muhtelif tarihlerde yurda sokulması yasaklanmıştır.¹²¹

6. Büyük Doğu ve CHP

Büyük Doğu ve kurucusu olan Kısakürek, çalışmanın konusunu teşkil eden 1943-1950 yılları arasında tek parti dönemi iktidarını sert bir şekilde eleştirmiş ve yapılan inkılap hareketlerini ciddi boyutta tenkit etmiştir. Yukarıda birçok başlıkta değinilen bu eleştiriler dolayısıyla Büyük Doğu, CHP iktidarının yakın takibine alınmıştır. Zira inkılapların hayata geçirilmesi ve sonrasında halka benimsetilmesi sırasında CHP burada belirleyici bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle inkılap aleyhtarlığı yapan şahıs ya da kurumlara karşı sert ve caydırıcı tedbirler alındığı görülmektedir. Bu doğrultuda Büyük Doğu ve Kısakürek'in sivri ve sert dili münasebetiyle Büyük Doğu ve Kısakürek'in düşünce ve fikirleri devlet ve toplum hayatı için bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. 18 Şubat 1944 tarihinde Basın ve Yayın Umum Müdürü Selim Sarper tarafından Başvekâlete gönderilen raporda Kısakürek ve Büyük Doğu ile ilgili önemli bilgilere yer verilmiştir. Buna göre Kısakürek tarafından İstanbul'da haftada bir yayınlanan Büyük Doğu'nun 1-9. sayıları arasında dini propaganda güttüğüne dikkat çekilmiştir. Rapora göre Kısakürek, Büyük Doğu'daki yazılarından ötürü siyasi iktidar tarafından devamlı bir surette uyarılmış olmasına rağmen, aynı maksat ve yolda yürümeye devam etmiştir. Kısakürek'in, "*din mayalı*" bir oluşa varma ve bir oluş oldurma fikri bütün yazılarında görülmektedir. Daha öncede bahsi geçen Kısakürek'in "*Atatürk Dirilecektir*" başlığında kaleme aldığı rapora dikkat çekilerek, Kısakürek'in maksadını Atatürk'ün adı ile maskeleyişine vurgu yapılmıştır.¹²² Rapora göre, Büyük Doğu bütün ruh ve ahlak bozukluklarını maddeleştirmek ve bunu kendi propagandası için kullanabilmek adına halk arasında röportajlar yapmakta ve üniversite öğrencilerine inkılaplar konusunda anketler düzenlemektedir. Bunun yanında Ankara Yenişehir'de bir cami bulunmamasına, çocuklara din terbiyesi verilmemesine yönelik itirazlarda bulunmaktadır. Bu gibi sebeplerle Kısakürek, rejime ve Türk milletine hücumlarda bulunarak genç nesli şüphe içinde bırakmaktadır. Bunun yanında Kısakürek yazdığı yazılarla ismi verilmemekle birlikte yabancı bir devlet hesabına "*gizli ve aşikâr propagandalar*" yaparak bunu siyasi bir hareket gibi göstermeye çalışmaktadır. Raporda Kısakürek hakkında öne sürülen görüşlerin somutlaştırılması adına Kısakürek'in muhtelif tarihlerde yazdığı yazılardan şu örnekler verilmiştir:

118 BCA, 30.10.00.00.173.194.5.

119 BCA, 490.01.00.00.1207.5.3.

120 BCA, 30.18.01.02.15.76.15.

121 BCA, 30.18.01.02.20.38.2.; BCA, 30.18.01.02.107.84.9.

122 BCA, 30.10.00.00.86.570.4.

“Cumhuriyet devri, bütün Türk ve fikir hayatında bahtsız hengâmedir. Türk cemiyeti I. Dünya Harbi’nden sonra zaman sahasında olduğu kadar, mekân sahasında da tasfiye edilmek mevkiine düşünce, sadece maddi bir hareket mefkûresiyle kendini kurtarabildi. Bu kurtuluş Cumhuriyeti doğurmuş, fakat ruhta ve manada dengini bulamamak yüzünden ister istemez asırlık bir çürüyüşün son tecelli haddine ayak basmıştır. Cumhuriyetten sonraki azami hercümerç, azami düzensizlik ifadesini milli kurtuluş hamlesinin ruh ve fikirde hazırlanmamış, ondan sonra da sindirilmemiş bir hareket olmasından başka hiçbir türlü izah mümkün değildir. Bugün Harp dışındayız, fakat harp sonrasında bu cemiyetin kurtulması için aramızdan birisi çıkacak ve bu batakhane içinde alev fişkıran borusu ile kalk borusu çalacaktır.”¹²³

Tüm bunlar ışığında raporda Kısakürek’in Büyük Doğu’daki yazıları, şiirleri, fıkraları, hikâyeleri, karikatürleri, fotoğrafları ve bütün hacmiyle Türk gençliğini menfi yönde tesir altında bırakmaktadır. Dünya kamuoyu karşısında Türk milletini bozuk ve düzensiz göstermektedir. Raporun son bölümü Kısakürek’in “*bir takım kelime oyunları*” ile Türk milletini gençliğini rejimine ve kendine inanmaktan uzaklaştırmaya çalıştığının altı çizilmiştir.¹²⁴

Raporun ardından 8 Mayıs 1944 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından imzalanan kararname gereğince Büyük Doğu’nun kapatılmasına karar verilmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki, söz konusu raporun ardından böyle bir karar alınmış olması, raporun devlet ricali üzerinde etkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir.¹²⁵ Büyük Doğu’nun kapatılmasının ardından yine İnönü imzası ile 30 Mart 1945 tarihli çıkarılan kararname gereğince Büyük Doğu’nun yeniden yayın hayatına devam etmesine karar verilmiştir.¹²⁶ Büyük Doğu’nun CHP açısından görünümünü aktarabilmek adına CHP İl Başkan Vekili Muhittin Dinçsoy’un CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazı önem arz etmektedir. Bahse konu yazıya göre, Atatürk’ü tahkir ve Türk milletine “*küstahça tecavüz eden*” Kısakürek için bütün memleket çocukları, muvafık ve muhalif bütün yurttaşlar bu hareketi protesto etmektedirler. Kısakürek’in söylemleri dolayısıyla mahkemeye sevk edildiği ve buradan serbest bırakıldığına değinilen yazıda bu durumdan duyulan üzüntü dile getirilmiştir. Bu üzüntünün kararı veren hâkime veryansın edilerek dile getirildiği yazıda hâkim ile ilgili şu ifadeler yer verilmiştir:

“Hemen belirtmek isteriz ki, hâkim kararına müdahale manasına alınacak herhangi bir düşünceden uzağız. Ancak kanunlar Türk milleti namına tedvin edildiğine, bu hâkim de Türk milleti adına icrayı adalet ettiğine göre, Türk milletinin tek vücut olarak tel’in ettiği bu adamın beraat kararı almasındaki zihniyeti kavrayamadık. Türk milletinin umumi vicdanı karşısında ve milletçe mahkûm edilen bir şahsın kanun yolundan kurtuluşu Türk milletinin şuurunda daima bir soru halinde kalacaktır.”¹²⁷

Yazıda Kısakürek’in muhakeme edildiği mahkemeye de eleştiriler sıralanmıştır. Buna göre Kısakürek’in ailesi polis aramasına rağmen mahkeme gününe kadar bulunamamıştır. Ancak

123 BCA, 30.10.00.00.86.570.4.

124 BCA, 30.10.00.00.86.570.4.

125 BCA, 30.18.01.02.105.29.19.; Büyük Doğu’nun kapatılması 27 Mayıs Askeri Darbesi sonrasında da gerçekleşmiştir. Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, *Cinnet Mustatili*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1995, s. 300.

126 BCA, 30.18.01.02.107.107.11.

127 BCA, 490.01.00.00.1329.414.4.

mahkemenin başlamasından 15 dakika önce gelerek teslim olmuşlardır. Yazıya göre bu durum Kısakürek'in ailesinin mahkeme kararından haberlerinin olduğunu göstermektedir. Tüm bunlar ışığında Dinçsoy, CHP Genel Sekreterliğinden Kısakürek'in muhakeme sürecinde kafalarda oluşan soru işaretini gidermek adına bahse konu adli hadiseye el koymasını istemiştir.

Büyük Doğu'nun yayın politikasının CHP'yi önemli ölçüde tedirgin ettiği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak Büyük Doğu yayın hayatına başlamadan evvel müessis ve başmuharrir Necip Fazıl Kısakürek ve imtiyaz sahibi Faruk Güntunca imzası ile CHP Genel Sekreterliğine 3 Mayıs 1943 tarihinde yazılan yazıda dikkat çekici bir ifade geçmektedir. Yazıda, Büyük Doğu isimli haftalık fikir ve sanat mecmuasının kurulduğu, Kısakürek ve Gürtunca ile birlikte iki ortak arasında yapılan mukaveleye göre Büyük Doğu'nun fikir ve ruh cephesinin mutlak surette Kısakürek'e ait olacağı vurgulanmıştır. Yazının en dikkat çeken kısmında ise şu ifadeler yer verilmiştir: "*Mecmuanın, CHP ölçülerine uygun olarak bütün dünya hadiselerini kucaklayıcı bir hareket ve hadise cephesine malik olması başlıca hedefidir.*"¹²⁸ Buradan anlaşılmaktadır ki, Büyük Doğu yayın hayatına başlamadan önce CHP ideolojisine bağlı kalacağı teminatını vermiştir. Öte yandan CHP Genel Sekreterliğinden 500 TL'lik bir kefalet mektubu istenmiştir.¹²⁹

Sonuç

Necip Fazıl Kısakürek gerek CHP gerekse Demokrat Parti döneminde kamuoyunun, edebi çevrenin ve politika hayatının yakından tanıdığı simalar arasında yer almaktadır. Çalışmanın konusunu teşkil eden tek parti dönemi özelinde incelendiğinde Kısakürek'in somut olarak 1943'te Büyük Doğu kurulana kadar CHP ile çok da kötü giden bir ilişkisinden söz edilemez. Ancak 1943 sonrasında kimi değerlendirmelere göre CHP'den milletvekili adaylığının veto edilmesinin etkisiyle Kısakürek CHP iktidarını sert bir dille eleştirmiştir. Bu eleştiriler Büyük Doğu üzerinden özellikle CHP döneminde tatbik edilen Türk İnkılabı üzerine yoğunlaşmıştır. Burada Büyük Doğu'ya göre temel kıstas ise yapılan inkılap hareketlerinin manevi anlamda Türk halkına çok da bir şey katmadığı hatta zarar verdiği yönünde olmuştur. Büyük Doğu bu iddiasını öylesine ileri götürmüştür ki, Mustafa Kemal Paşa tarafından maddi anlamda kurtarılan vatan topraklarının ve Türk milletinin, manevi planda çöküntüye uğradığını okuyucuları ile buluşturmuştur. Büyük Doğu'nun bu değerlendirmede temel aldığı kıstas ise Türk İnkılabının Batı'dan kopya edilerek, Türk ve İslam kültürü süzgecinden geçmeden aynen tatbik edildiği noktasında toplanmıştır.

Bu bağlamda Büyük Doğu, inkılap hareketlerine karşı göstermiş olduğu menfi tutumu sağlam temellere oturtabilmek adına öncelikle genç nesle hitap etmeyi düstur edinmiştir. Bu doğrultuda genç neslin İslam kültürü üzerinde bilgisiz bırakıldığını ve yeni neslin manevi planda adeta "öksüz" kaldığını vurgulamıştır. Öte yandan muhtelif tarihlerde "*Gençliğin çılgılığı*" başlığı altında anket çalışmaları düzenleyerek Türk gençliğinin yapılan inkılap hareketlerinden duyduğu memnuniyetsizliği kamuoyuna duyurmak istemiştir. Büyük Doğu inkılapları ve yenilikleri eleştirirken sadece Cumhuriyet dönemini kıstas almamış bu gibi girişimlerin Tanzimat döneminden itibaren yanlış bir yol ve yöntemle tatbik edilmeye çalışıldığının altını çizmiştir. Bahse konu dönemden Cumhuriyet inkılaplarına kadar uzanan dönem içerisinde gerçekleştirilen yenileşme hareketlerinin çoğunlukla Batı referanslı olması Büyük Doğu'nun dikkat çekmeye çalıştığı önemli hususlardan birisini teşkil etmektedir. Zira Büyük Doğu Batı'nın modernlik anlayışı ile Türk milleri

128 BCA, 490.01.00.00.1329.414.4.

129 BCA, 490.01.00.00.1329.414.4.

ve İslam coğrafyasının modernlik anlayışı arasında ciddi farklar bulunduğu kanaatindedir. Ayrıca Büyük Doğu'ya göre yapılan inkıpların hazırlanma sürecinde fikir adamlarının görüşlerine yer verilmeden tepeden inmece bir anlayışla inkılap hareketinin tesis edilmeye çalışılması ise ayrı bir yönetsel yanlışlığı ifade etmektedir. Böylece Büyük Doğu'ya göre her ne kadar kapsamlı inkılap çalışmaları yapıldıysa da bu inkıplar Türk milletinin beklediği inkılap anlayışından uzak çalışmaları ihtiva etmektedir. Zira Büyük Doğu yapılan inkıpların “laf inkılabı” değil “hakikat inkılabı” olması beklentisi içerisinde. Öte yandan inkıpların tesis edilmesi ve halk nazarında kuvvetlendirilmesi için CHP'nin büyük bir çaba içerisinde olduğu bilinmektedir. Büyük Doğu bu süreçte CHP'yi inkılap hareketlerini kendisine mal ettiği iddiasını ortaya atmıştır. Büyük Doğu'ya göre CHP yapılan inkılap hareketlerine samimi bir duruş sergilememiş ve inkıplara sıkıca bağlanmamıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki Büyük Doğu'ya göre, inkıplar CHP tarafından “kendi çıkarı” doğrultusunda kullanılmıştır. Büyük Doğu bu iddiasının öylesine takipçisi olmuştur ki, bizzat Kısakürek tarafından Cumhurbaşkanı İnönü'ye yapılan inkıpların manevi yoksunluğundan bahsedilmiş ve bu durumdan duyulan üzüntü dile getirilmiştir. Tüm bunlar ışığında Büyük Doğu'nun gerek CHP gerekse bu dönemde tesis edilmeye çalışılan inkılap hareketlerine karşı göstermiş olduğu mukavemet, siyasi iktidarın Büyük Doğu'yu yakın takibe almasına yol açmıştır. Bu takip bazı zamanlar tahkikat aşamasına dönüşmüş ve bu tahkikatlar neticesinde CHP iktidarı döneminde Büyük Doğu her ne kadar kapatılmışsa da, daha sonra tekrardan yayın hayatına devam etmesine izin verilmiştir.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30.18.01.02.45.34.2, BCA, 30.18.01.02.53.24.14, BCA, 30.18.01.02.77.70.11, BCA, 30.18.01.01.17.83.9., BCA, 30.10.00.00.79.523.3., BCA, 30.18.01.02.46.48.2., BCA, 490.01.00.00.15.78.5, BCA, 490.01.00.00.3.11.17., BCA, 30.10.00.00.232.564.20., BCA, 30.10.00.00.244.651.20., BCA, 30.10.00.00.84.554.11., BCA, 30.10.00.00.200.369.3., BCA, 490.01.00.00.1329.414.4., BCA, 30.10.00.00.56.374.9., BCA, 30.01.00.00.53.318.1., BCA, 30.18.01.01.16.71.4., BCA, 30.18.01.01.17.89.5., BCA, 30.10.00.00.64.431.43, BCA, 490.01.00.00.41.173.1., BCA, 490.01.00.00.3.12.12., BCA, 30.10.00.00.173.194.5.7, BCA, 490.01.00.00.1207.5.3., BCA, 30.18.01.02.15.76.15., BCA, 30.18.01.02.20.38.2., BCA, 30.18.01.02.107.84.9., BCA, 30.10.00.00.86.570.4., BCA, 30.10.00.00.86.570.4., BCA, 30.18.01.02.105.29.19, BCA, 30.18.01.02.107.107.11., BCA, 490.01.00.00.1329.414.4.

2- Süreli Yayınlar

“Altıparmak”, *Büyük Doğu*, C. 5, S. 16, 27 Ocak 1950, ss.2.

“Batı Nedir”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 3, 1 Ekim 1943, ss.2.

“Beklediğimiz İnkılap”, *Büyük Doğu*, C.37, S.1, 12 Temmuz 1946, ss.2.

“Bizim Buhranımız”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 11, 26 Kasım 1943, ss.2.

“Büyük Doğu Dergisi”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 1, 17 Eylül 1943, ss. 2.

Dedektif X Bir, “O ve Onlardan Biri”, *Büyük Doğu*, C. 5, S. 23, 25 Ağustos 1950, ss.11.

- “Gençliğin Çılgılığı”, *Büyük Doğu*, C.64, S.2, 23 Mayıs 1947, ss. 13.
- “Gençliğin Çılgılığı”, *Büyük Doğu*, C.65, S.2, 30 Mayıs 1947, ss. 13.
- “Gençliğin Çılgılığı”, *Büyük Doğu*, C.66, S.2, 6 Haziran 1947, ss. 13.
- “Gençliğin Çılgılığı”, *Büyük Doğu*, C.68, S.3, 17 Ekim 1947, ss. 13.
- “Hükümet Ahlakı”, *Büyük Doğu*, C.63, S.2, 16 Mayıs 1947, ss. 3.
- “İnanıyoruz”, *Büyük Doğu*, C. 2, S. 60, 25 Nisan 1947, ss. 2.
- “İslam İnkılabı-Röformacılar”, *Büyük Doğu*, C. 12, S. 5, 30 Aralık 1949, ss. 2.
- “Kendi Mizanımız”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 9, 12 Kasım 1943, ss. 2.
- “Ordu ve İnkılap”, *Büyük Doğu*, C. 8, S. 4, 29 Nisan 1949, ss. 2.
- “Sen Ey Hakikat”, *Büyük Doğu*, C.8, S.1, 21 Aralık 1945, ss. 9.
- “Yine CHP”, *Büyük Doğu*, C.62, S.2, 9 Mayıs 1947, ss. 3.
- Belge, Burhan, “Niçin Böyle Kaldık”, *Büyük Doğu*, S.1, C. 2, 29 Kasım 1945, ss. 8.
- Denizalan, M. Feyzi, “Tezatlar Panoraması”, *Büyük Doğu*, C. 83, S: 3, 5 Mart 1948, ss. 8.
- Gerçek İnkılap”, *Büyük Doğu*, C. 2, S. 4, 18 Mart 1949, ss. 2.
- Gürtunca, M. Faruk, “Yabancı Mütehasşıs Derdimiz”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 7, 29 Ekim 1943, ss. 3
- Kısakürek, Necip Fazıl “Ve Senin Neslin”, *Büyük Doğu*, C. 13, S. 1, 25 Ocak 1946, ss. 11
- Kısakürek, Necip Fazıl “Ve Tarihçe”, *Büyük Doğu*, C. 30, S. 1, 24 Mayıs 1946, ss.11.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Cumhurreisimize”, *Büyük Doğu*, C. 63, S: 2, 16 Mayıs 1947, ss. 2.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Açılış Hitabesi”, *Büyük Doğu*, C. 5, S: 19, 17 Şubat 1950, ss. 15.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Ahlak Davamız”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 15, 24 Aralık 1943, ss. 5.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Artık Bu Kadar Yeter”, *Büyük Doğu*, C. 5, S. 3, 28 Ekim 1949, ss. 2.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Atatürk Dirilecektir”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 10, 19 Kasım 1943, ss.2.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Bir Misal”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 25, 31 Mart 1944, ss. 2.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Dua”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 19, 18 Şubat 1944, ss. 2.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Duyun-u Umumiye Ruhı”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 24, 24 Mart 1944, ss. 2.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “İktidar Bizde Olsa Ne Olur”, *Büyük Doğu*, C. 84, S. 3, 12 Mart 1948, ss. 2.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “İnanmıyoruz”, *Büyük Doğu*, C. 2, S. 60, 25 Nisan 1947, ss. 2.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Kitabe”, *Büyük Doğu*, C.1, S.8, 5 Kasım 1943, ss. 2.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Netice ve Teşhis”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 4, 8 Ekim 1943, ss. 4.

- Kısakürek, Necip Fazıl, “Türk Papazı”, *Büyük Doğu*, C.2, S. 16, 31 Aralık 1943, ss.2
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Uyan!”, *Büyük Doğu*, C. 5, S. 7, 25 Kasım 1949, ss. 3.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Yabancı Mütahassıs”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 1, 2 Kasım 1945, ss. 11.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Yabancı Mütahassıs”, *Büyük Doğu*, C.1, S. 1, 2 Kasım 1945, ss. 11.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Ya Bu Develeri Gütmeli, Ya...”, *Büyük Doğu*, C. 5, S. 17, 3 Şubat 1950, ss. 2.
- Zapsu, Abdurrahim, “Başın Derdi”, *Büyük Doğu*, C. 11, S. 5, 23 Aralık 1949, ss. 9.

3- Kitaplar

- Baz, İbrahim, “Necip Fazıl Kısakürek ve Büyük Doğu Düşüncesi”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, Proje Editörü: Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya, , İnsan Yayınları, 2017.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Dünya Bir İnkılap Bekliyor*, Büyük Doğu Yayınları, 1998.
- Kısakürek, Necip Fazıl, Çerçeve 4, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kısakürek, Necip Fazıl, İdeolocya Örgüsü, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1986.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Sahte Kahramanlar*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Türkiye'nin Manzarası*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Rapor 7-9*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Rapor 10-13*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Başmakalelerim 2*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kısakürek, Necip Fazıl, Çerçeve 2, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Bâbiâli*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1994, s. 332.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Hücum ve Polemik*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Rapor 4-6*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Cinnet Mustatili*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1995.

4- Makaleler

- Akçakayalıoğlu, Cihat, “Cumhuriyet Öncesine Genel Bir Bakış ve Atatürk İnkılabında Yöntem”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 7, 1986, ss. 171-196.
- Apaydın, Cem, “Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 32, 2017, ss. 149-171.
- Aslan, Taner, “Mustafa Kemal'de İnkılap Düşüncesinin Oluşumu ve Gelişimi”, *Erdem Dergisi*, S. 53, 2009, ss. 1-22.
- Aybars, Ergün, “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Durum Tespiti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 3, S. 1, 1987, ss. 63-77.
- Baykal, Bekir Sıtkı, “Atatürk ve İnkılap”, *Bellekten*, C. 47, S. 188, 1983, ss. 893-902.

Bolat, Mahmut, “Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’nün Kuruluşu ve Misyonu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 2017, ss. 47-77.

Burak, Suat, “Cumhuriyetin İlanından Sonra Türkiye’de İnkılap Algısı”, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2018, ss. 31-47.

Gök, Hacı Veli, “CHP İktidarının Son Döneminde Türkçe Ezan Uygulaması Karşısında İslamcı Basın (1947-1950)”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, S. 10, 2022, ss. 832-859.

Gül, Mustafa, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Temelini Teşkil Eden Değerler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 10, S. 29, 1994, ss. 391-400.

Hazır, Hayati, “İnkılapçılık ve Atatürk’ün İnkılap Anlayışı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 1989, ss. 133-156.

Karakaş, Ömer, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yönetimin Din Görevlilerinden Beklentileri ve Din Görevlilerinin İnkılaplar Karşısındaki Tutumu”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 3, 140-166.

Kırmıt, Ömer Faruk, “Necip Fazıl Kısakürek’in Adnan Menderes İle Olan İlişkileri”, *Mukaddime*, C. 12, S. 2, 2021, ss. 347-379.

Kısakürek, Necip Fazıl, “24 Maddede 24 Yıl”, *Büyük Doğu*, C. 70, S. 3, 31 Ekim 1947, ss. 2

Kısakürek, Necip Fazıl, “Cumhuriyet”, *Büyük Doğu*, C. 1, S. 7, 29 Ekim 1943, ss. 2

Pelister, Habil Âdem, “Son Çeyrek Asrın Muhasebesi”, *Büyük Doğu*, C. 78, S. 3, 30 Ocak 1948, ss. 13.

Süslü, Azmi, “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihinin Kaynakları”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, 1989, ss. 26-33.

Toker, Mehmet Şevki, “Bir Batı Dışı Modernlik Yaklaşımı Olarak Büyük Doğu İdeolojisi”, *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2019, ss. 50-68.

Uçman, Abdullah, “Peyami Safa’nın Türk İnkılabına Bakışlar’ı”, *Erdem Dergisi*, S. 62, 2012, ss. 252-259.

5- Tezler

Aşçi, Rabia, *Büyük Doğu Dergisi’nde Kadın*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2021.

Çakmak, Ali Osman, *Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri Üzerinden 1940-1950 Döneminde Türkiye’de İslamcılık*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016.

Çetin, Şule, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul, 2016.

Çirim, Buse, *Necip Fazıl Kısakürek’in Siyasal ve İdeolojik Kimliği (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2019.

Geyik, Şafak, *Necip Fazıl Kısakürek'te İslam İnkılabı ve Gençlik Kadrosu*, Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Van, 2019.

Kuru, Hazan, *Türkiye'de Antisemitizm ve Büyük Doğu Dergisi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

Salimoğlu, Meltem, *Ötekilerin Cumhuriyeti: Necip Fazıl Kısakürek'in Başyücelik Devlet Tasarımı (1943-1952)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2020.

Sönmezer, Burak, *Necip Fazıl Kısakürek'in Düşünsel Hayatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2014.

Üstün, Nazan, *Büyük Doğu Mecmuası'nın Siyasal Analizi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2011.

Prof. Dr.
Bayram AKÇAORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7396-3498>Muğla Sıtkı Koçman
Üniversitesi
abayram@mu.edu.trBaşvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 13/02/2023 17/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1250595>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Sancılı Yıllar: Yerel Basına Göre İkinci Dünya Savaşı'nın Muğla'ya Yansıması

Years of Hardship: Reflection of the the Second World War over Muğla Province According to the Local Press

Öz

1933 yılında Almanya'nın, İkinci Dünya Savaşı sonrası imzaladığı Versay Antlaşması'nı tanımaması ve ardından da 1939 yılında Çekoslovakya'yı işgal etmesi hem Avrupa ülkelerini hem de Türkiye'yi endişelendirmiştir. 1940 yılında İtalya'nın önce savaşa girmesi ardından da Yunanistan'a saldırması savaşın Balkanlara ve Ege Adalarına yayılmasına neden olmuştur. 1941 yılında Yunanistan, İtalyan yayılmasını durdurmuş, ancak defa da Almanlar önce Balkanları sonra da Yunanistan ve Ege Adalarını işgal etmiştir. Almanlar Balkanlar ve Yunanistan'ı işgal ettikten sonra savaşa girmesi konusunda Türkiye'ye baskı yapmıştır. Ancak bu konuda başarılı olamamıştır. 1942 yılından itibaren bu defa müttefikler Casablanka, Tahran, Kahire ve Yalta Konferansları sırasında savaşa girmesi konusunda Türkiye'ye baskı yapmıştır. Türkiye bu baskılara direnmiş ve savaşa girmemiştir. Ancak 1945 yılında toplanan Yalta Konferansı'ndan sonra Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek müttefik devletlerin yanında yer almıştır. Böylece Türkiye 5 Mart 1945 tarihinde toplanan San Fransisko Konferansı'na katılan Türkiye Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yerini almıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'ndan en fazla etkilenen illerden birisi olan Muğla İlinde yaşanan olaylar 1939-1945 yılları arası yayınlanan yerel basın takip edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, 1939 yılında savaşın başlaması üzerine Muğla'da Valilik tarafından korunma tatbikatları yapılmış sonra savaşın Yunanistan ve Ege Adaları'na yayılması üzerine ışık karartma gibi korunma tedbirleri uygulanmıştır. Diğer yandan savaşın Ege adalarına yayılmasından sonra Muğla İli birçok bombalama, vapur batırma v.b tecavüz olaylara maruz kalmıştır. Ancak savaş sırasında Muğla İli'nin yaşadığı en önemli olay Ege Adalarının önce İtalyanlar, sonra Almanlar ve daha sonra da İngilizler tarafından bombalanması üzerine buradaki birçok sivil ve asker daha güvenli bir yer olan Muğla İline göç etmiştir. Ayrıca bu çalışmada İkinci Dünya savaşı sırasında dönemin Hükümeti tarafından acil askeri ihtiyaçları karşılamak için çıkarılan Varlık Vergisi'nin Muğla İlinde uygulanışı hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Muğla İli, Yerel Basın, Göç

ATIF: AKÇA, Bayram, "Sancılı Yıllar: Yerel Basına Göre İkinci Dünya Savaşı'nın Muğla'ya Yansıması", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (88-107)

CITE: AKÇA, Bayram, "Years of Hardship: Reflection of the the Second World War over Muğla Province According to the Local Press", *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (88-107)

Screenedturnitin

Abstract

Germany's refusal to recognize the Treaty of Versailles, which it signed after the Second World War, in 1933, and then its invasion of Czechoslovakia in 1939 worried both European countries and Turkey. In 1940, Italy first entered the war and then attacked Greece. This caused the war to spread to the Balkans and the Aegean Islands. In 1941, Greece stopped the Italian expansion, but the Germans first occupied the Balkans, then Greece and the Aegean Islands. After the Germans invaded the Balkans and Greece, they put pressure on Turkey to enter the war. However, he was not successful in this regard. Since 1942, this time the Allies put pressure on Turkey to enter the war during the Casablanca, Tehran, Cairo and Yalta Conferences. Turkey resisted these pressures and did not enter the war. However, after the Yalta Conference convened in 1945, Turkey declared war on Germany and Japan and sided with the allied states. Thus, Turkey participated in the San Francisco Conference held on March 5, 1945 and took its place among the founding members of the United Nations.

In this study, the events in Muğla Province, one of the provinces most affected by the Second World War in Turkey, were striven to be revealed by following the local press published between 1939-1945. In this context, upon the commence of the war in 1939, protection exercises were carried out by the Governor's Office in Muğla, and after the extension of the war to Greece and the Aegean Islands, protection measures such as light dimming were implemented. On the other hand, after the war spread to the Aegean islands, Muğla Province was exposed to many bombings, sinking of ships, rapes etc. However, the most important event that Muğla Province experienced during the war was that the Aegean Islands were bombed first by the Italians, then by the Germans, and then by the British, and many civilians and soldiers migrated to Muğla Province, which was a safer place. In addition, in this study, detailed information is given about the implementation of the Wealth Tax, which was issued by the Government of the period during the Second World War to meet the urgent military needs, in Muğla Province

Keywords: Second World War, Muğla Province, Local Press, Migration

Giriş

1 933 yılında Almanya'nın, I. Dünya Savaşı sonrası imzalamış olduğu Versay Antlaşması'nın zincirlerini kırmaya başlaması batılı devletleri endişeye sevk ederken Sevr Antlaşması'nı unutmayan Türkiye tarafından haklı bir davranışı olarak görülmüştür. Ancak 1939 yılında Almanya'nın "Hayat Sahası" olarak gördüğü Çekoslovakya'yı işgal etmesi Türkiye'yi hem endişelendirmiş hem de batılı devletlerle ittifak antlaşmaları yapmasına neden olmuştur¹.

1939 yılında meydana gelen olaylar Avrupa'nın geleceği ile ilgili bazı fikirler vermeye başlamıştı. İşte bu dönemde Almanya ve İtalya'nın Balkanlar Bölgesi'nde bazı faaliyetlere girişmesi Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939 tarihinde bir ittifak antlaşması

1 Mehmet Gönlübol vd., "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası" *Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, Ankara,1996,s.137, Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih Dersleri*, İstanbul,1995,s.358.

yapmasına sevk etmiştir².

10 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın Fransa'ya savaş ilan ederek II. Dünya Savaşı'na katılması ve ardından da 8 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan'a saldırması savaşın Balkanlara yayılmasına neden olmuştur. Ancak 1941 yılının Mart ayında Yunanlıların İtalyanları bölgede durdurduğu bir sırada Almanlar Balkanlara girip Yunanistan işgal etmiştir. Aynı yılın yaz aylarında bu kez Almanlar Trakya sınırimıza dayanmıştır. Bunun nedeni ise Rusya'ya saldırmak isteyen Almanların güney kanadını güvenlik altına almak istemesidir³.

Almanya'nın Balkanlara yerleşmesinden sonra bölgede Türkiye'nin durumu daha da önem kazanmıştır. İşte bu ortamda hemen Rusya'ya saldırmayı isteyen Almanya, önce Türkiye'ye savaşa girmesi konusunda baskı yapmış ama mukavemetini kıramayınca 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye ile bir saldırmazlık paktı imzalamış ve ardından da 22 Haziran 1941 tarihinde Rusya'ya saldırmıştır⁴.

1942 yılında ise Türkiye üzerindeki Alman baskısı kalkarken bu defa da müttefiklerin baskısı artmıştır. Nitekim 1943 Casablanka Konferansı'nda Roosevelt ile Churchill Türkiye'nin savaşa sokularak bir Balkan Cephesi'nin açılması konusunda anlaşmışlardır. Ancak, 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihleri arasında Türkiye'ye gelen Churchill bu konuyu Adana'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye açmış ama sonuçta başarılı olamamıştır⁵.

1943 Kasımındaki Tahran Konferansı'nda bu defa Rusya Türkiye'nin savaşa sokulmasını istemiştir. Bu durum 4-6 Aralık 1943 tarihleri arasında yapılan Kahire Konferansı'nda bizzat Churchill tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye iletilmiştir. Türkiye bu teklifi prensip olarak kabul etmiş ancak savunma güçlerinin yetersiz olduğunu belirtmiştir⁶.

1943 yılının yaz aylarında İtalya'nın çökmesi ile Mussolini hükümeti düşmüştü. Bu durum üzerine İngiltere Yunanistan'ı Ruslara kaptırmamak için ondan daha hızlı davranarak 1944 yılında Yunanistan'a girip duruma hâkim olmuştur⁷.

1944 yılında Almanya'nın askeri durumu tamamen kötüye gidince Türkiye müttefiklerle olan ilişkilerini düzeltmek için 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile ilişkilerini kesmiştir. Fakat bu süreçte Türk-Rus ilişkileri iyice soğumuştur. Çünkü Türkiye üzerindeki Rus baskısı hissedilmeye başlamıştı. İşte bu nedenle 1944 Sonbaharında İngilizlerin Yunanistan ve Ege Adalarını işgal etmesi Türkiye'nin hoşuna gitmiştir. 1945 yılına girerken Türkiye'nin en büyük endişesi Rus tehlikesi olmuştur. Çünkü Orta Avrupa ve Balkanlar şimdi Rus işgali

2 Gönülöbol, *a.g.e.*, s.143.

3 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1990), Cilt.I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s.371, Asa Briggs- Patricia, Clavin, *Modern Europe (1789-1989)*, Longman Limited, United Kingdom-Edinburg, 1997, s.346-349.

4 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, (1920-1945), I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1983, s.639. Armaoğlu, *a.g.e.*, s.375.

5 Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s.164-170.

6 Armaoğlu, *a.g. e.*, s.413.

7 Armaoğlu, *a.g.e.*, s.398

altına girmişti⁸.

4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Rusya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri temsilcilerinin katılımıyla yapılan Yalta Konferansı'nda, Türkiye'nin durumu, Boğazların statüsü ve Birleşmiş Milletler kararları tartışılmıştı. Burada özellikle Rusya kendi lehlerine Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini talep etmiştir. Türkiye, Yalta Konferansı'ndan sonra 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etmiş ve ardından da 27 Şubat 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Bildirisine imza atmıştır. Böylece Türkiye Yalta'da tespit edilen şartları yerine getirerek savaş sonrası yeni dünya düzeninin belirleneceği San Fransisko Konferansı'na katılma koşullarını yerine getirmiştir. Böylece 5 Mart 1945 tarihinde toplanan San Fransisko Konferansı'na katılan Türkiye Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yerini almıştır⁹.

Yerel Basına Göre İkinci Dünya Savaşının Muğla'ya Yansıması

Muğla, Türkiye'nin güneybatı ucunda ve Ege Bölgesi ile Akdeniz Bölgesi'nin kesiştiği yerde konumlanan bir ildir. İlin, kuzeyi Aydın, kuzeydoğusu Denizli ve Burdur, doğusu Antalya ve batısı da Ege Denizi ile çevrilidir. II. Dünya Savaşı'nın Yunanistan ve Ege Adalarına sıçraması üzerine bu bölgelere en yakın yerlerden birisi olan Muğla İli, savaş sürecinden diğer yerlere göre çok daha fazla etkilenmiştir. Özellikle adalardaki sivil halk ve asker, işgal sırasında daha güvenli bir yer olan Muğla sahillerine iltica etmiştir. Bu da bölgede nüfus hareketliliğine sebep olmuştur. Neticede, bu süreçte Muğla İlinde yaşanan bazı olaylar yerel basından takip edilerek ortaya konmuştur.

Öncelikle II. Dünya Savaşı sürecine baktığımızda, 1939 yılında Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi Türkiye'yi endişelendirmiştir. Ancak 1939 yılının sonlarına doğru hem Almanya'nın hem de İtalya'nın Balkanlarda bazı faaliyetler içine girmesi hem Türkiye'nin endişelerini artırmış hem de bazı korunma tedbirleri almasına neden olmuştur. İşte bu dönemde yani 25 Kasım 1939 günü Muğla-Merkez'de¹⁰ pasif korunma tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda sabahleyin şehirde bir hareketlilik başlamış, herkes kendisine tahsis edilen mıntikalara gitmiş, kuşluk vakti şehrin kuzeyindeki dağlar insanlarla dolmuş ve şehirde yalnız görevliler dışında hiç insan kalmamıştı. Şehirde kalan bu görevliler kollarına mensup oldukları tarafın işaretini takmış taarruzu beklemiştir. Belediye binasının önü hareketli, tulumbacılar tulumbalarının başında ve Sıhhiye Binası'nın önünde de bir doktor arabası ve sedyeler hazır bekletilmiştir. Saat 11'de Belediye'nin alarm düdüğünün çalmaya başlaması ile tehlikenin başladığı halka bildirilmişti. Bu durum üzerine şehir

8 Armaoğlu, a.g.e, s.414.

9 Armaoğlu, a.g.e,s.414-416.

10 Muğla kent merkezi, Tarihi Arasta'sı, Yağcılar Hanı, bir dönem yurtluk yaptığı Rum sakinlerinin izlerini taşıyan Saburhane Semti, Filvari Usta'nın elinden çıkan ve hâlâ saat başı çalarak zamanı bildiren Saatli Kule'si ile geleneksel olanı muhafaza etme gayretinde bir kent görüntüsü çizmektedir. Muğla çarşısını, Kurşunlu Camii önü, Saatli Kule'ye doğru uzanan cadde, Kocahan'ın yanı sıra Gölcüklüoğlu ve Balcıoğlu Hanı çevreleri ile Belediye Hamamı'ndan Konakaltı'na doğru uzanan bölge oluşturmaktadır. Bkz. Onur Berber ve Metin Menekşe, "Unutulmuş veya Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Meslekleri İcra Eden Ustaların Karşılaştıkları Sorunlara Dair Bazı Tespitler: Muğla Kent Merkezi Örneği", *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*

derin bir sessizliğe bürünmüş ve Hükümet Binası ve Saat Kulesi yakınlarında suni sis yükselmeye başlamıştır. Bu sırada şehre bombalar düşmüş ve şehrin girişinde iki yaralı olduğu bildirilmiştir. Sıhhiye doktoru bu yaralıları araç ile derhal hastaneye yetiştirmiştir. Bu arada bir yangın bombası da Saburhane Meydanı'na düşmüş ve buradaki tulumbacılar bu yangını hemen söndürmüştür. Bu alarm düdüğü yarım saat sürmüş ve bu sırada Vali İbrahim Etem Akıncı tatbikatı bizzat takip etmiştir. Bu tatbikatı gerçek sanan bazı kişiler şehri terk ederek köylerine gitmiştir. Sonuç olarak II. Dünya Savaşı'nın kapımıza dayandığı bir dönemde bu tatbikatın yapılmış olması hem yetkililer hem de halk için iyi bir tecrübe olmuştur¹¹.

Resim 1: Muğla Kasabası¹²

24 Ağustos 1940 tarihli yerel gazete haberlerine göre, İngilizler ile yapılan bir antlaşma çerçevesinde ülkemizden İngiltere'ye 200-250 bin ton maden ihraç edilecekti. Bunun 180 bin tonu 1940 senesinde geri kalanı da 1941 senesinde ETİBANK vasıtasıyla İngilizlere teslim edilecekti. Türkiye'de belli başlı krom yatakları Kütahya ve Muğla bölgesinde olduğu için İngilizlere madenler bu illerden ihraç edilecekti. Bu miktarın %25'i ise Muğla ilinden ihraç olunacaktı. İngilizler aldıkları madenlerin parasının %80 peşin ödeyecekti. Bu durumdan Halk ve madenciler çok memnun kalmışlardı¹³.

12 Ekim 1940 tarihli yerel gazete haberlerine göre ise, 12 Adalar İngiliz uçakları tarafından bombardıman edilmiştir. Hatta bomba sesleri Muğla sahil ilçelerinden duyulmuştur. İşte bu nedenle adalarda yiyecek ve içecek maddesi sıkıntısı baş göstermiş ve

11 Muğla da Halk 2 Aralık 1939.

12 Berber ve Menekşe, a.g.e., s.286.

13 Muğla da Halk 24 Ağustos 1940

bu durum üzerine adalarda gıda maddeleri karneye bağlanmıştır¹⁴.

19 Ekim 1940 tarihinde Muğla'nın sahil ilçelerinden alınan bilgilere göre, bir haftadan beri Rodos ve Leryos Adalarından aralıklarla top seslerinin geldiği bildirilmiştir. Bu adaların İngiliz uçakları tarafından bombalandığı ve bombalama sonucu adalarda şiddetli patlamaların olduğu ve ardından da yangınların çıktığı haberi alınmıştır¹⁵.

25 Kasım 1940 tarihinde Muğla ve ilçelerinde şiddetli top sesleri işitilmiştir. Bu sesler gece saat 4'den sabah 5.30' kadar devam etmiştir. Ajansların bildirdiğine göre bu sesler Leryos Adası'nın uçaklar tarafından bombalanması sonucu ortaya çıkmıştır¹⁶.

28 Kasım 1940 tarihinde ise Rodos Adası'nın Yunan Konsolosu yanında eşi ve kâtabi olduğu halde Marmaris üzerinden Muğla'ya iltica etmiştir. Bu konsolos Muğla'da birkaç saat kaldıktan sonra kara yoluyla İzmir'e gitmiştir. Konsolos, Rodos'ta kırk gün halktan tecrit edilmiş bir halde kaldığını, hatta Yunan ve İtalyan harbinden bile haberdar olmadığını ve daha sonra Yunan muzafferiyetinden çok memnun olduğunu belirtmiştir¹⁷.

30 Kasım 1940 tarihinde Muğla- Merkez'de pasif korunma tatbikatı yapılmıştır. Bu tatbikatı İl Emniyet Müdürlüğü idare etmiş ve Vali İbrahim Etem Akıncı da tatbikatı bizzat yerinde takip etmiştir. Bu işlemin nedeni ise saat 20'de Marmaris'ten alınan bir telgraf üzerine tahmini 2500-3000 m. yükseklikte bir uçağın kuzey-doğuya doğru ilerlediği haberinin alınması idi. Bunun üzerine derhal elektrik fabrikası alarm düdüğü çalmaya başlamış ve herkes sığınak ve siperlere saklanmıştır. Bu alarm düdüğü bir saat kadar devam etmiştir. Tehlike geçtikten sonra herkes işine dönmüştür¹⁸.

1 Aralık 1940 tarihinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti hava saldırılarına karşı ülke genelinde korunma tedbirleri uygulamaya başlamıştır. İşte bu bağlamda Muğla-Merkez ve İlçelerinde de resmi dairelerde ışıkların maskelenmesine, sokak lambalarını erken söndürülmesine, sokak lambalarının fazlasının kaldırılarak ancak elli lambanın bırakılmasına, bu lambaların da maskelenmesine ve mavi lamba takılmasına, evlerde lamba ve pencerelerin maskelenmesine başlanmıştır. Böylece şehirler adeta karanlığa bürünmüştür. Ancak halk bu maskeleyişine büyük bir titizlikle uymaya başlamıştır¹⁹.

7 Mayıs 1941 tarihinde Muğla-Merkez'de savaş tehlikesine karşı korunma tedbirleri uygulanmıştır. İşte bu bağlamda şehirde 15 dakikalık alarm düdüğünün çalması üzerine insanlar evlerde ve valilik de sokaklarda bulunan lambaları söndürmüş ve pasif korunmada görev alan kişiler de derhal vazifeleri başına koşmuşlardır²⁰.

1942 yılına gelindiğinde II. Dünya Savaşı'nın Ege Adalarına kayması üzerine Türkiye'de savaştan en fazla etkilenen bölgelerden de birisi Muğla İli olmuştur. Bu etkilenme zaman zaman Ege Adalarından kaçan mültecilerin Muğla İline sığınması şeklinde olurken

14 *Muğla da Halk 12 Ekim 1940.*

15 *Muğla da halk 19 Ekim 1940.*

16 *Muğla da Halk 30 Kasım 1940*

17 *Muğla da Halk 30 Kasım 1940*

18 *Muğla da halk 7 Aralık 1940*

19 *Muğla da Halk 30 Kasım 1940.*

20 *Muğla da Halk 10 Mayıs 1941.*

zaman zaman da bölgeye bazı tecavüzü hareketler şeklinde gerçekleşmiştir. Bölgede ilk tecavüzü hareket 15 Mart 1942 tarihinde Milas İlçesinin kime ait olduğu belli olmayan bir uçak tarafından bombalanması ile gerçekleşmiştir. Bu bombalama olayında Milas İlçesine 15 bomba atılmıştır. Bombalar şehrin Topbaşı Mahallesinde iki eve isabet etmiş ve bu evler tamamen yanmış ve yanındaki üç ev de ağır hasar görmüştür. Bu olayda bir kişi ölmüş ve bir kişi de yaralanmıştır²¹.

Ankara Hükümeti Milas İlçesinde yaşanan olayı duyunca hemen faillerini araştırmaya başlamıştır. Olaydan birkaç gün sonra İngiltere'nin Ankara Büyük Elçisi Sir Hüge Kuacthbull Hugessen Türk Hükümeti'ne başvurarak İngiltere Hükümeti'nin bu yaşanan olaydan dolayı üzüntülerini bildirmiştir. Ayrıca Büyük Elçi Milas İlçesindeki bombalama olayının İngiliz uçakları tarafından yanlışlıkla yapılmış olduğunu ve oluşan zararların İngiliz Hükümeti tarafından ödeneceğini bildirmiştir. Bu olaydan sonra Cumhurbaşkanı İnönü, basına verdiği bir demeçte; “*Bu harpten dipdiri ve daha güçlü bir millet olarak çıkacağız*” demiştir²².

1943 yılının yaz aylarında Ege Adaları üzerinde savaşın yoğunlaşması üzerine Ege Adalarına yakın komşu olan Muğla İlinde olası bir saldırıya karşı Valilikçe tedbirler artırılmaya başlanmıştır. Bu konuda ilk alarm denemesi 8 Haziran 1943 tarihinde Muğla-Merkez'de yapılmıştır. Bu bağlamda saat 9.25 ile 10.00 arası yapılan bu denemede alarm zili çalmaya başlayınca bütün çalışma ekipleri ve polis memurları vazifelerinin başına koşarak gerekli olan tedbirleri almışlar ve sokaklara da kimse çıkmamıştır²³.

10 Ağustos 1943 tarihinde Muğla-Merkez'de hava tehlikesine karşı ayda bir yapılan ışıkların söndürülmesi tatbikatı yapılmıştır. Bu bağlamda saat 21'de alarm düdüğünün çalmaya başlaması ile dışardaki tüm lambalar söndürülmüş, ekipler vazifelerinin başına koşmuş ve dışarda bulunanlar da karanlık yerlere saklanmışlardır. Ancak bazı evlerde ışıkların maskelendiği görülmüştür²⁴.

11 Eylül 1943 tarihinde Rodos Adası'nın Almanlar tarafından işgal edilmesi üzerine burada bulunan birçok sivil ve asker kaçarak Muğla'nın Datça, Marmaris ve Fethiye sahillerine iltica etmiştir. Bunlar arasında 39 subay, 252 er ve 208 sivil vardı. Bu mülteciler içindeki subay ve erler hemen Muğla-Merkez'e getirilmiş ve enterne edilmiştir. Siviller hakkında ise gerekli makamlara bilgi verilmiştir. Daha sonra bu siviller Muğla'dan İzmir'e gönderilmiştir²⁵.

Rodos Adası'nın Almanlar tarafından işgali üzerine Muğla'da da herhangi bir işgale karşı ışıkların karartılması tedbiri alınmıştır. Hatta bu konuda tedbirlere uymayan 8 kişi hakkında da kanuni işlem yapılmıştır²⁶.

21 *Muğla da Halk*, 21 Mart 1942.

22 Zekeriya Türkmen, “Türk Basınında Çıkan Haberlere Göre İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Cumhuriyetini Savaş Ortamına Çekme Gayretleri”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*,(20-22 Ekim 1997 İstanbul), Ankara, 1999,s.111.

23 *Muğla da Halk* 12 Haziran 1943.

24 *Muğla da Halk* 15 Ağustos 1943.

25 *Muğla da Halk*, 2 Ekim 1943.

26 *Muğla da Halk*,13 Eylül 1943.

1943 yılı sonlarına doğru İtalya'da Mussolini Hükümeti'nin yıkıp yerine yeni hükümetin kurulması üzerine bu hükümet 3 Eylül 1943 tarihinde İtalya ile müttefikler arasında bir mütareke imzalanmıştır. Buna göre İtalya müttefiklerine her türlü kolaylığı sağlayacak, donanmasını teslim edecek ve Almanya'ya karşı savaş ilan edecekti²⁷. Bu antlaşmadan sonra İngiltere, Yunanistan ve Ege Adalarını Rusya'ya kaptırmamak için daha hızlı davranmış ve buraları ele geçirmek için uçaklarla bombalamaya başlamıştır.

Bu bağlamda 26 Eylül 1943 tarihinde Kıbrıs Adası'ndan Rodos Adası'na giden bir İngiliz savaş uçağı Muğla semalarında arızalanmış ve acil iniş yapmak zorunda kalmıştır. Bu uçağa hükümet derhal el koyarak gerekli işlemleri hemen yapmıştır²⁸.

1943 yılının ilk aylarında İngilizler Muğla İlinin hemen karşısında bulunan İstanköy, Leryos ve Sisam Adalarını işgal etmiştir. Fakat yaz sonu yani 25 Eylül 1943 tarihinde bu kez Almanlar 2 kruvazör, 2 destroyer, 25 uçak ve birkaç nakliye gemisini bu adalara göndermiştir. İşte bu durum üzerine İstanköy Adası'ndaki bir kısım İngilizler Bodrum'a iltica ederken bir kısmı da burada kalarak Almanlara karşı savunmaya geçmiştir. Hatta bu dönemde İstanköy Adası'ndaki Alman bayrakları Bodrum'dan bile görülmüştür. 5 Ekim 1943 tarihinde bu kez Rodos Adası Almanlar tarafından bombalanmaya başlanmıştır. Bu bombardıman sesleri hem Marmaris'ten hem de Muğla-Merkez'den duyulmuştur. Rodos Adası'ndaki bu olaydan sonra burada yaşayan birçok İtalyan yine Muğla sahillerine iltica etmiştir. Diğer yandan 1943 yılının ekim ayında Ege Adaları'nda cereyan eden olaylardan sonra buralardan Marmaris'e kayıklarla 4 üsteğmen, 5 teğmen, 15 başçavuş, 7 çavuş, 2 onbaşı, 7 er, 5 gedikli ve 9 sivil olmak üzere toplam 50 kişi sığınmıştır. Bu gelenler içinde asker olanlar hükümet tarafından enterne edilmiş ve geri kalanlar da İzmir'e nakledilmiştir²⁹.

11 Ekim 1943 tarihinde ise Muğla'nın Milas İlçesi'nin Güllük Limanı'na 1.000 ton hacminde bir İtalyan Gambotu iltica etmiştir. Yapılan araştırma sonucu gambotun faşist olduğu ve bu nedenle İngilizlerden kaçarak Güllük Limanı'na geldiği anlaşılmıştır. Gambotun içinde 1 yüzbaşı, 5 subay ve 83 asker ile bol miktarda mühimmatın olduğu anlaşılmıştır. Bu gambot Türk yetkililer tarafından önce müsadere edilmiş sonra da içindeki mürettebatı enterne edilmiştir³⁰.

Diğer yandan 1943 yılının sonbahar aylarında Muğla İli'nin Ula İlçesi'nin Kızılyaka Köyü'ne İngilizler tarafından 3.000 dönümlük alana bir havaalanı inşa edilmiştir. Yine aynı günlerde yine İngilizler tarafından Muğla İli'nin Milas İlçesi'ne de bir havaalanı inşa edilmiştir. Ancak bu havaalanları hiç bir zaman kullanılmamıştır³¹.

Diğer taraftan 12 Ekim 1943 tarihinde Muğla İli'ne en yakın adalardan olan Sömbeki Adası Almanlar tarafından 2.000 paraşütçü indirilerek ve birçok tank çıkarılarak işgal edilmiştir. Bu işgalden sonra adadaki İngilizler kaçarak önce Marmaris'e gelmişler sonra da buradan Meis Adası'na gitmişlerdir. Yine bu işgal olayından sonra adadan 2'si kadın

27 Armaoğlu, a.g.e, s.398.

28 Muğla da Halk 2 Ekim 1943.

29 Muğla da Halk 9 Ekim 1943.

30 Muğla da Halk, 16 Ekim 1943.

31 Bayram Akça, "İkinci Dünya Savaşında Muğla", *Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları*, Yıl.25, Sayı.49, Ağustos 2000,156-158.

olmak üzere 10 İtalyan sivil Köyceğiz sahillerine ve 1 yarbay komutasında 153 İtalyan askeri de Marmaris sahillerine iltica etmiştir. Bu kişiler de İngilizler gibi 24 saat burada kaldıktan sonra Meis Adası'na gitmiştir³².

Ege Adalarında çatışmaların arttığı bir dönemde yani 23 Ekim 1943 tarihinde 1 Yunan torpidosu İstanköy Adası yakınlarında bir torpile çarparak ağır yara almıştır. Bu çarpma sonucu 30 kişi ölmüş ve 20'den fazla kişi de yaralanmıştır. Daha sonra bu torpido en yakın güvenli yer olan Bodrum Limanı'na sığınmıştır³³.

Ege Adalarında çatışmaların artmasına paralel olarak Muğla İline bir taraftan mülteci akını devam ederken diğer yandan da tecavüzü hareketler devam etmiştir. İşte bu bağlamda ikinci tecavüz hareketi olarak 1 Kasım 1943 tarihinde tuz ve diğer inhisar maddeleri taşıyan *Hüdaverdi* adlı bir gemimiz Bodrum ile Datça arasında bir Alman denizaltısı tarafından batırılmıştır. Bu olayda 2 can kaybı olmuş ve diğer kalan tayfalar ise sağ olarak kurtarılmıştır³⁴.

Yine aynı günlerde yani 18 Kasım 1943 tarihinde üçüncü tecavüz olayı gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Datça İlçesi'nin Karakaya Köyü'ne bir bomba düşmüştür. Bu bombadan can kaybı olmamış ancak 1 ev hasar görmüştür³⁵.

Ege Adalarındaki savaşın şiddetine paralel olarak Muğla İlinin sahillerine de iltica olayları artmıştır. İşte bu bağlamda 19 Kasım 1943 tarihinde Sisam, Patnös ve diğer adalardan Muğla'nın Marmaris, Datça ve Bodrum sahillerine birçoğu asker olmak üzere 1.500 kişi iltica etmiştir³⁶.

1943 yılının sonu ve 1944 yılının başında Ege Adalarında bir süre sessizlik hâkim olmuşken Şubat ayında Rodos Adası'nın bombalanması ile bu sessizlik bozulmuştur. Yaklaşık 4 saat süren bu bombalama olayı sonrası oluşan zayıyat hakkında Muğla yerel basını yeterli bilgi alamamıştır. Ancak bu bombalamanın sırasında Aydın-Söke sahiline bir uçak düşmüştür. İşte bu olay sırasında bölgeden geçen *Maraş* adlı vapurumuz hemen yardıma koşarak uçağın mürettebatını kurtararak Bodrum'a getirmiştir³⁷.

1944 yılının ilk aylarında Ege Adalarında, savaş nedeniyle dışardan iaşe tedarik edilememesi ve Almanların mevcut olanları toplayarak yalnız kendi askerlerine vermesi nedeniyle, iaşe sıkıntısı ortaya çıkmıştır. İşte bu dönemde iaşe sıkıntısı çekilen adalardan Muğla sahillerine mülteci akını sıklaşmıştır. Bu bağlamda 10 Şubat 1944 tarihinde bir grup mülteci aç kalmamak ve canlarını kurtarmak için adalardan sandal, kayık ve hatta botlara binerek Marmaris sahillerine iltica etmiştir³⁸.

1 Mart 1944 tarihinde ise bir başka mülteci grubu da adalardan Bodrum sahillerine iltica etmiştir. Mart ayının ilk haftası itibariyle Bodrum'a iltica eden mülteci sayısı 200'ü

32 *Muğla da Halk*, 16 Ekim 1943.

33 *Muğla da Halk*, 30 Ekim 1943.

34 *Muğla da Halk* 11 Kasım 1943.

35 *Muğla da Halk*, 20 Kasım 1943.

36 *Muğla da Halk*, 20 Kasım 1943.

37 *Muğla da Halk*, 12 Şubat 1944.

38 *Muğla da Halk*, 12 Şubat 1944.

geçmişti³⁹

Diğer yandan 12 Şubat 1944 tarihinde Mısır'dan Ege Adaları'na doğru gelmekte olan bir İngiliz bombardıman uçağı İstanköy Adası yakınlarında Almanlar tarafından düşürülmüştür. Bu olaydan kurtulabilen 6 İngiliz mürettebat kauçuk sandallara binerek Bodrum'a iltica etmiş ve burada Türk doktorlar kendilerini tedavi edilmiştir⁴⁰.

15 Mart 1944 tarihinde ise Muğla'nın Milas İlçesi'nin Ören Nahiyesine, Afrika'dan kalkıp Ege Adalarını bombaladıktan sonra geri dönüş sırasında arıza yapan bir İngiliz uçağı düşmüştür. Türk makamlarınca kurtarılan uçağın iki pilotu buldukları yeri bilmedikleri için önce konuşmamışlar ancak daha sonra buldukları yerin Türk toprağı olduğunu öğrenince hem sevinmişler hem de konuşmuşlar. Yine aynı tarihlerde bir başka uçak Milas İlçesi'nin Akbuk Adası yakınlarında denize düşmüştür⁴¹

II. Dünya Savaşı döneminde Muğla İlinde yaşanan dördüncü tecavüz olayı ise, 31 Mart 1944 tarihinde Devlet Demir yollarına ait bir krom vapurunun Marmaris yakınlarındaki Fenaket Burnu civarında yer alan Kızıl Ada bölgesinde meçhul bir denizaltı tarafından batırılması ile yaşanmıştır. Bu olay sırasında yaralanan gemi kaptanı ve yaralı mürettebat kıyıya çıkarılarak kurtarılmıştır. Gemi kaptanı olayla ilgili olarak; 3.500 ton arpa ve yulaf yüklü vapur İskenderun'dan İstanbul'a gitmekte iken Marmaris'in Kızıl Ada civarında bir uçak tarafından takip edilmeye başlanmış, işte bu sırada vapur bir torpile çarparak ikiye ayrılmış, ancak kendilerini izleyen denizaltıyı görmediklerini, ifade etmiştir⁴². Bu olayda yaralanan gemi kaptanı ve mürettebat ise önce Muğla'ya getirilerek tedavi edilmiş ve sonra da İzmir yolu ile İstanbul'a gönderilmiştir⁴³.

II. Dünya Savaşı'nın başından beri Muğla'da halkı zaman zaman tehlikelere karşı uyanık tutmak için pasif korunma tedbirleri yapılmıştır. 1939, 1940 ve 1943 yıllarında Ege Adalarında çatışmaların yoğunlaştığı dönemlerde bu korunma tedbirleri de artırılmıştır. Bu bağlamda 7 Haziran 1944 tarihinde de Muğla da yeni bir pasif korunma tatbikatı yapılmıştır. Tatbikat süresince alarm zilleri çalmış, ev ve sokak ışıkları söndürülmüş ve halkın sokağa çıkışı engellenmiştir⁴⁴.

1944 yılının yaz aylarına gelindiğinde ise Ege Adalarında bulunan Alman askerleri diğer cephelerden gelen haberler üzerine savaşı kaybedeceklerini anlama başlamışlardı. İşte bu bağlamda adalarda bulunan Alman askerleri daha önceki dönemlerde İtalyan ve İngiliz askerlerinin yaptığı gibi daha güvenli yer olan Muğla sahillerine iltica etmeye başlamıştır. Bu bağlamda 5 Haziran 1944 tarihinde 3 Alman askeri Marmaris'e iltica etmiştir⁴⁵.

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Muğla'da tekrar pasif korunma tedbirleri artırılmıştır. İşte bu bağlamda 1944 Ağustos'unun ilk haftası Muğla'da tüm sokak lambaları

39 Muğla da Halk, 4 Mart 1944.

40 Muğla da Halk, 19 Şubat 1944.

41 Muğla da Halk 18 Mart 1944.

42 Muğla da Halk, 31 Mart 1944.

43 Muğla da Halk, 8 Nisan 1944.

44 Muğla da Halk, 10 Haziran 1944.

45 Muğla da Halk, 10 Haziran 1944.

maskelenmiştir. Hatta ev ışıklarının kullanımı da sınırlandırılmıştır⁴⁶.

1945 yılının ilk aylarında Alman askerlerinin hemen hemen her cephede yenilmesi ile artık savaşın sonu görünmüştü. İşte bu sırada Birleşmiş Milletler kararı gereğince 23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir⁴⁷.

Almanya'nın cephelerde birer birer savaşı kaybetmesi üzerine Girit, Rodos ve 12 Adalar'da Almanların elinden çıkarak muhaliflerin eline geçmiştir. Bu durum üzerine 8 Mayıs 1945 tarihinde Girit, Rodos vb. adalardaki 17.000 Alman askeri ya müttefiklere teslim olmuş ya da Türkiye'ye göç etmiştir. Böylece Ege Adalarındaki savaş sona ermiştir⁴⁸. Bu süreçte Muğla da etkilenmiş ve göç almıştır.⁴⁹

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı'nın Ege Adalarına yayılmasından sonra bu adalardan birçok sivil ve asker daha güvenli bir yer olan Türkiye'ye göç etmeye başlamıştır. Bu bağlamda II. Dünya Savaşı süresince adalardan Türkiye'ye 1941 yılında 6902, 1942 yılında 642, 1943 yılında 696, 1944 yılında 99 ve 1945 yılında da 2059 kişi göç etmiştir. İşte bu dönemde göç alan yerlerden birisi de Muğla İli olmuştur⁵⁰. Özellikle savaşın Yunanistan ve Ege Adalarına sıçraması üzerine bu bölgelere en yakın yerlerden birisi olan Muğla İli, savaş sürecinden diğer yerlere göre çok daha fazla etkilenmiştir. Adalardaki sivil halk ve asker, işgal sırasında daha güvenli bir yer olan Muğla sahillerine iltica etmiştir. Bu da Muğla İlinde nüfus hareketliliğine sebep olmuştur. Buraya gelen insanlar bir süre gözetim altında tutulduktan sonra önemli bir kısmı İzmir'e nakledilirken, bir kısmı da Meis gibi yakın adalara gönderilmiştir.

Yerel Basına Göre Varlık Vergisi'nin Muğla'da Uygulanması

II. Dünya Savaşı sırasında yani 11 Kasım 1942 tarihinde Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, harp yıllarının ekonomik sıkıntılarını daha kolay aşmak ve acil askeri masrafları karşılamak için servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinde alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere Varlık Vergisi adı ile bir kanun çıkarmıştır. Bu kanunun uygulanması için her il ve ilçede komisyonlar kurulmuştur. Muğla İlinde kurulan komisyon ise, Belediye'den Faik Gazezoğlu ve Tüccardan İsmail seçilmiştir. Bunun dışında Milas, Bodrum, Datça, Marmaris, Köyceğiz ve Fethiye'de de komisyonlar oluşturulmuştur. Ancak

46 *Muğla da Halk*, 9 Ağustos 1944.

47 *Muğla da Halk*, 24 Şubat 1945.

48 *Muğla da Halk*, 9 Mayıs 1945.

49 Osmanlı son döneminde de Balkanlar'da ve Girit, Rodos, İstanköy gibi Ege Adaları'nda yaşanan olaylar esnasında buradaki Müslüman halk da can güvenliği dolayısıyla Türkiye'ye göç etmiştir. Bunların bir kısmı da Muğla İline gelmiştir. Bu dönemle ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. Metin Menekşe, "Osmanlı'da Balkan Göçlerinin Sosyo-Psikolojik Boyutu Üzerine Bir İnceleme: "Bir Ayrılık, Bir Yoksulluk, Bir Ölüm", *Uluslararası Göç Çalışmaları Kongresi (20-22 Mayıs 2021, Ankara/Turkey) Tam Metin Kitabı*, (Editors: Meryem Bulut, Ceren Aksoy Sugiyama, Kadriye Şahin), Bidge Publications, Ankara 2021, s. 276-294; Metin Menekşe, "Girit Müslümanlarının İskân Yerlerinde Karşılaştıkları Kültürel Uyum ve Toplumsal Kabul Sorunu: Ana Dilde Yabancılaşma", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 19(30), (2021), s. 1-50; Metin Menekşe, "Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış", *Tarih Okulu Dergisi/Journal of History School*, Yıl: 13, Sayı: XLV, Nisan 2020, s. 784-832.

50 Yusuf Çam, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'ye Göçler", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, (20-22 Ekim 1997 İstanbul), Ankara, 1999, s.312-313.

bu komisyon üyelerine ulaşamamıştır⁵¹.

11 Aralık 1942 tarihine gelindiği zaman mahallinde kurulan yani Muğla İli merkezi ve ilçelerde kurulan komisyonlar tarafından tespit edilen varlık vergisi miktarları bütün Muğla'ya ilan edilmiştir. Ayrıca bununla ilgili mükellef defterleri de ilgili yerlere asılmıştır. Tespit edilen vergi miktarları aşağıda olduğu gibidir⁵².

Merkez 244.150

Milas 323.300

Bodrum 37.250

Datça 12.550

Marmaris 19.900

Köyceğiz 15.350

Fethiye 33.550

2 Ocak 1943 tarihli Muğla'da Halk Gazetesi; "*Varlık Vergisi, Vilayet İçinde Ne Kadar Tesir Yaptı? Piyasada Tesiri Oldu mu? Ne Miktarda Tahsil Edildi?*" başlığı altında aşağıdaki yazıyı yayınlamıştır⁵³:

"Hükümet tarafından muayyen bir miktar üzerinden konulan varlık vergisi her yerde olduğu gibi vilayetimizde de memnuniyetle karşılanmıştır. Bu vergi ile mükellef her vatandaş borcunu memnuniyetle vermektedir. Şimdiye kadar verginin önemli bir kısmı tahsil edilmiş ve mükellefler tarafından yatırılmıştır.

İlimiz iktisadiyatının mühim piyasalar üzerine bir tesiri olmadığından şehir ve kasaba piyasalarında yaptığı tesir önemli değildir. Mamafih hariç piyasaların gidişine uyan piyasalarımızda diğer piyasalarda görülen düşüklüğe tabi olacaktır. Yalnız umumi efkâr gıda maddelerinde olsun giyim ve diğer eşya maddeleri üzerinde olsun düşüklük beklenmekte ve hatta geç kaldığı kanaatine varılmaktadır".

Diğer yandan 2 Ocak 1943 tarihi itibariyle Muğla İlinin genelinde mükelleflerden 600 küsur bin lira vergi tahsilatı yapılmıştır. Toplanması gereken toplam vergi 722.000 Lira olduğuna göre geriye çok az bir miktar kalmıştı. Birçok ilçede vergi tahsilatı sona ermişti. Geriye kalanlar ise peyderpey vergilerini ödemekte idi. Bu kişilerin vergilerini ödemede geç kalmalarının temel sebebi ise köylerde ilan tarihinin geç olmasından kaynaklanmıştı. 2 Ocak 1943 tarihinde ilçe itibariyle tahsilat miktarı şöyle idi:

Merkez 216.600

Milas 290.250

Fethiye 29.525

Köyceğiz 13.750

51 *Muğla da Halk*, 21 Kasım 1942, Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul,1996,s.111-112

52 *Muğla da Halk* 12 Aralık 1942

53 *Muğla da Halk*, 2 Ocak 1943.

Bodrum 72.350

Marmaris 16.300

Ayrıca Milas İlçesi'nde vergisini zamanında ödeyemeyen bazı mükelleflere ceza kesildiği haberi alınmıştır⁵⁴.

9 Ocak 1943 tarihi itibariyle mükelleflerin varlık vergisini ödeme süreleri bitmiştir. Bu tarihe kadar Muğla İlinde mükelleflerin çoğunluğu borçlarını ödemiştir. Hükümet tarafından borç ödeme süresi uzatılmayacağına göre süre bitip de vergisini ödemeyenler hakkında emval kanunu tatbik edileceği belirtilmiştir. Ödeyemeyecek durumda olanalar hakkında da çalıştırma mükellefiyetinin tatbik edileceği söylenmiştir. Muğla İlinde şimdiye kadar 603.992 lira tahsilat yapılmıştır. Kişilere yazılan vergilerin büyük kısmı bu güne kara ödenmiştir. Milas İlçesi'nde vergisini ödemeyenler hakkında tahsil emval kanunu uygulanmaya başlanmıştır. Alınan son bilgilere göre yalnız Datça İlçesi Varlık Vergisi tahsilatını bitirmiştir. Merkezde borcunu ödemeyenlerin bir kısmı ise şehir dışında oldukları için borcunu zamanında ödeyememiştir. 9 Ocak 1943 tarihi itibariyle tahsil edilmeyi bekleyen vergi miktarları şöyledir⁵⁵:

Merkez 19.050 lira

Milas'ta 89.988Lira

Fethiye'de 2.975 Lira

Köyceğiz'de 1.600

Bodrum'da 2.550 Lira

Marmaris'te 11.075 Lira

16 Ocak 1943 tarihinde ise Muğla İlinde tahsil edilen vergi miktarı hemen hemen vergilendirilen miktara yaklaşmıştır. Bütün il dâhilinde sadece 10-15 kişi mükellef borcunu ödememiştir. Bunlar hakkında ise tahsil-i emval kanunu tatbik edileceği belirtilmiştir. Bu da borcunu ödemediği takdirde yol mükellefiyetine sevk edileceği anlamına gelmektedir. Verilen bilgiye göre yol mükellefiyeti doğu mıntıklarında kar açmaktır. Ayrıca diğer işleri de yaptırılacaktır⁵⁶.

Muğla İlinin varlık vergisi toplamı 722 bin lira olarak belirlenmişti. 16 Ocak 1943 tarihi itibariyle bu miktardan 634.509 lirası tahsil edilmiştir. Geriye kalan 87.491 lira ise tahsil edilememiş vergi olarak kalmıştır⁵⁷.

30 Ocak 1943 tarihi itibariyle Muğla İlinin içinde varlık vergisinin tamamı tahsil edilmiştir. Bu suretle birinci komisyonun tayin ettiği vergi kalmamıştır. Birinci komisyonun işi bittikten hemen sonra il merkezi ve ilçelerde ikinci komisyonlar teşekkül etmiş ve derhal işe başlamışlardır⁵⁸.

54 *Muğla da Halk*, 2 Ocak 1943

55 *Muğla da Halk*, 9 Ocak 1943

56 *Muğla da Halk* 16 Ocak 1943

57 *Muğla da Halk* 16 Ocak 1943

58 *Muğla da Halk* 30 Ocak 1943

20 Ocak 1943 tarihli Halk Gazetesi'ne göre, Bütün vilayet dâhilinde bu hafta toplanan komisyonlar unutulmuş vatandaşlara 118.850 Liralık vergi yazmıştır. Bu vergiye bundan önceki vergi miktarını katarsak bütün verginin toplamı 910.515 liraya ulaşmıştır⁵⁹.

Sonuç

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Ege Adalarına en yakın sınırı olan yerlerden birisi Muğla İli idi. Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı'nın Muğla İli'ne yansımaları yerel basını takip ederek ortaya konmaya çalışılmıştır. Yani 1939 yılı ile 1943 yılı arası Muğla İlinde hava saldırılarına karşı Valilikçe yapılan pasif korunma tatbikatları, ışık karartma tedbirleri, topraklarımıza yapılan tecavüz hareketleri, Ege Adalarından Muğla'ya yapılan iltica olayları ve acil askeri ihtiyaçlar için çıkarılan Varlık Vergisi'nin Muğla'da uygulanması gibi konular ele alınmıştır. İşte bu bağlamda;

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından bitişine kadar Muğla İli savaş tehlikesini en fazla yaşayan yerlerden birisi olmuştur. Bu nedenle Muğla Valiliği tarafından savaş süresince pasif korunma tatbikatları, ışık karartma tedbirleri ve sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Böylece halk özellikle gece yaşanacak bir hava saldırısına karşı korunmaya çalışılmıştır.

II. Dünya Savaşı süresince bölgeye bazı tecavüz hareketleri de olmuştur. Bunlardan birincisi, 15 Mart 1942 tarihinde Milas İlçesi'ne İngiliz uçakları tarafından yapılan bombalama olayı, ikincisi, 1 Kasım 1943 tarihinde Hüdaverdi adlı bir gemimizin Bodrum-Datça arasında Almanlar tarafından batırılması olayı, üçüncüsü, 18 Kasım 1943 tarihinde Datça'nın bombalanması olayı ve dördüncüsü de 31 Mart 1944 tarihinde Marmaris-Kızıllı Ada yakınlarında bir vapurumuzun batırılması olayı idi. Bu olayların bazıları tesadüfi olsa da bazılarının Türkiye'ye gözdağı vermek için yapıldığı düşünülmüştür.

Diğer yandan 1943 yılının sonbaharında Muğla'nın Ula İlçesi ile Milas İlçesine İngilizler tarafından birer tane havaalanı yapılmıştır. Her ne kadar bu havaalanları hiç kullanılmadı ise de hem bölge halkının dikkatini çekmiş hem de günümüze kadar varlıklarını devam ettirmiştir.

12 Şubat 1944 tarihinde İstanköy Adası yakınlarında bir İngiliz savaş uçağı ile 15 Mart 1944 tarihinde Milas-Ören yakınlarında yine bir İngiliz savaş uçağı Almanlar tarafından düşürülmüştür. Bu iki olayda kurtulan mürettebat Bodrum ve Milas İlçelerine sığınarak burada Türk doktorlar tarafından tedavi edilmiştir. Bu da savaş döneminde Türkiye'nin hem güvenli bir yer olduğunu hem de Türklerin yardımseverliğinin göstermiştir.

Diğer taraftan İkinci Dünya savaşı süresince Ege Adaları'ndan daha güvenli yer olan Türkiye sahillerine 10.000 üzerince faklı milliyetlerden insanlar iltica etmek durumunda kalmışlardır. Ancak, Türkiye'de Ege Adaları'na en yakın yerlerden birisi Muğla İlinin sahilleri olduğu için bu gelenlerin büyük bir kısmı buralara iltica etmişlerdir. Daha sonra bunlardan sivil olanlar ülkelerine dönerken asker olanlar ise Türk Hükümeti tarafından enterne edilmiş ve ilgili yerlere gönderilmiştir.

II. Dünya savaşı sırasında acil askeri ihtiyaçları karşılamak üzere dönemin hükümeti tarafından varlık sahibi kişilerden bir defama mahsus alınmak üzere belirlenen Varlık

Vergisi Muğla İlinde de uygulanmıştır. Bu dönemde Muğla İlinden 910.515 Lira vergi toplanmıştır. Bu uygulama sırasında en fazla vergi mükellefi Milas İlçesi'nde tespit edilmiştir. Milas'ı sırasıyla Muğla-Merkez, Bodrum ve Fethiye İlçeleri takip etmiştir. Milas İlçesi'nin ilk sırada olmasının nedeni burada varlıklı birçok Yahudi asıllı vatandaşın yaşıyor olması idi. Hatta bunlardan bazıları vergilerini zamanında ödeyemediği için cezai yaptırımlara dahi uğramıştır.

Kaynaklar

Sürelî Yayınlar:

- Muğla da Halk* 2 Aralık 1939.
Muğla da Halk 24 Ağustos 1940.
Muğla da Halk 12 Ekim 1940.
Muğla da halk 19 Ekim 1940.
Muğla da Halk 30 Kasım 1940.
Muğla da halk 7 Aralık 1940.
Muğla da Halk 10 Mayıs 1941.
Muğla da Halk, 21 Mart 1942.
Muğla da Halk, 21 Kasım 1942.
Muğla da Halk 12 Aralık 1942.
Muğla da Halk, 2 Ocak 1943.
Muğla da Halk, 9 Ocak 1943.
Muğla da Halk 16 Ocak 1943.
Muğla da Halk, 30 Ocak 1943.
Muğla da Halk 20 Şubat 1943.
Muğla da Halk 12 Haziran 1943.
Muğla da Halk 15 Ağustos 1943.
Muğla da Halk,13 Eylül 1943.
Muğla da Halk, 2 Ekim 1943.
Muğla da Halk 9 Ekim 1943.
Muğla da Halk, 16 Ekim 1943.
Muğla da Halk, 30 Ekim 1943.
Muğla da Halk 11 Kasım 1943.
Muğla da Halk, 20 Kasım 1943.
Muğla da Halk, 12 Şubat 1944.

Muğla da Halk, 19 Şubat 1944.

Muğla da Halk, 4 Mart 1944.

Muğla da Halk 18 Mart 1944.

Muğla da Halk, 31 Mart 1944

Muğla da Halk, 8 Nisan 1944.

Muğla da Halk, 10 Haziran 1944.

Muğla da Halk, 9 Ağustos 1944.

Muğla da Halk, 24 Şubat 1945.

Muğla da Halk, 9 Mayıs 1945.

Kitaplar ve Makaleler:

Akça, Bayram, “İkinci Dünya Savaşında Muğla”, *Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Yıl.25, Sayı.49*, Ankara, Ağustos 2000.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1990), Cilt. I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,1992.

Berber, Onur ve Metin Menekşe, “Unutulmuş veya Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Meslekleri İcra Eden Ustaların Karşılaştıkları Sorunlara Dair Bazı Tespitler: Muğla Kent Merkezi Örneği”, *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, Cilt: 3, (Editörler: M. Fatih Sansar vd.), Asos Yayınevi, İzmir 2022, s.284-312.

Briggs, Asa- Clavin, Patricia, *Modern Europe (1789-1989)*, Longman Limited, Edinburg-United Kingdom, 1997.

Çam, Yusuf, “İkinci Dünya Savaşında Türkiye’ye Göçler”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye,(20-22 Ekim 1997 İstanbul)*, Ankara, 1999,s.312-313.

Esmer, Ahmet Şükrü-Sander, Oral, “İkinci Dünya savaşında Türk dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, Ankara,1996.

Gönlübol, Mehmet v. d, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, Ankara,1996.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul,1996.

Menekşe, Metin, “Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış”, *Tarih Okulu Dergisi/Journal of History School*, Yıl: 13, Sayı: XLV, Nisan 2020, s. 784-832.

Menekşe, Metin, “Girit Müslümanlarının İskân Yerlerinde Karşılaştıkları Kültürel Uyum ve Toplumsal Kabul Sorunu: Ana Dilde Yabancılaşma”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 19(30), (2021), s. 1-50.

Menekşe, Metin, “Osmanlı’da Balkan Göçlerinin Sosyo-Psikolojik Boyutu Üzerine Bir İnceleme: “Bir Ayrılık, Bir Yoksulluk, Bir Ölüm””, *Uluslararası Göç Çalışmaları*

Ek-2: Milas'ın Bombalanma Olayına Dair Haber, 21 Mart 1942

MUĞLADA
HALK

Yıl 10. Sayı 1674
Tarihi 100 PARA

Millî Şefimizin Mühim Nutukları

Millî Şefimizin İsmirde Çok Mühim Bir Nutuk Söylediğinden, Nutuk Her Tarafa Alâka ile Dinlendi.

Şanlı Millî Şefimiz İsmet Çankaya'nın İzmir'de yaptığı bu büyük konuşması, Halk Çankaya'nın sözlerinde büyük bir ilgiyle dinlenmiştir. Nutuk her tarafa alâka ile dinlendi.

Üç yabancı tayyare Milâsa bomba attılar

Makinalı tüfek ateşiyle tutulan Milâs'ta bir vatandaş ölüyor, bir vatandaşta yaralanıyor.

Aynı gün saat 12.30'ta üç yabancı tayyare Milâs üzerine bomba yağdırdı. İlk bomba saat 12.35'te atıldı. İkinci bomba saat 12.45'te atıldı. Üçüncü bomba saat 12.55'te atıldı. Bombaların bir kısmı makinalı tüfek ateşiyle tutulan Milâs'ta bir vatandaşın ölümüne ve bir vatandaşın yaralanmasına sebep oldu. Diğer bombalar ise boş yere atıldı.

Balıkan Devlet çiftliğinde açılan ceza evinin açılışı töreni geçen Çarşamba günü çok güzel bir şekilde yapılmıştır

Törende köylülerden, Köyceğizden gelen davetliler kurum ve adliye müfettişi, Muğla müderrisleri ve diğer davetliler katılmıştır.

Yüksek Ziraat Enstitüsü Şöhrerinden

Doktor Bay Cemal Güner Muğlada

Yüksek Ziraat Enstitüsü Şöhrerlerinden Doktor Bay Cemal Güner Muğla'da. Doktor Güner, Ziraat Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Muğla'da yaptığı çalışmalar ve verdiği dersler için takdir edilmiştir.

Fethiyede Açılan kooperatifler

Fethiye'de açılan kooperatifler. Kooperatifçiler, tarımsal ürünleri toplu olarak pazarlayarak gelirlerini artırmayı amaçlamaktadır.

İlan

İlan. Balıkan Devlet Çiftliği'nde açılan ceza evi için yapılan ihale. İhaleye katılmak isteyenler için ilana davet edilmiştir.

Fethiyede Açılan kooperatifler

Fethiye (Halk) - Fethiye kooperatifleri gün geçtikçe gelişmektedir. Kooperatifçiler, tarımsal ürünleri toplu olarak pazarlayarak gelirlerini artırmayı amaçlamaktadır. Bu kooperatifler, tarımsal ürünleri toplu olarak pazarlayarak gelirlerini artırmayı amaçlamaktadır.

İlan

İlan. Balıkan Devlet Çiftliği'nde açılan ceza evi için yapılan ihale. İhaleye katılmak isteyenler için ilana davet edilmiştir.

İlan

İlan. Balıkan Devlet Çiftliği'nde açılan ceza evi için yapılan ihale. İhaleye katılmak isteyenler için ilana davet edilmiştir.

Zayı mübür

Zayı mübür. Muğla İ. M. müdriğünden. Zayı mübürün kaybolması üzerine yapılan ihale.

Zayı mübür

Zayı mübür. Muğla İ. M. müdriğünden. Zayı mübürün kaybolması üzerine yapılan ihale.

Çağır

Çağır. Balıkan Devlet Çiftliği'nde açılan ceza evi için yapılan ihale. İhaleye katılmak isteyenler için ilana davet edilmiştir.

105

Ek-3: Muğla İlinde Varlık Vergisi Haberi-1, 12 Aralık 1942

MUĞLADA

HALK

Yıl : 16 Sayı : 1711
Tanesi 100 PARA

Cumartesi Günü Çıkar Halkın Sıvazal gazetidir

İnceyaz İstiklal
C. Karamuğla
B. YAKAR KAD. MUĞLA İLİ MÜHÜR
C A V I T A K A H
A D R E S
MUĞLADA HALK
Balkıncılar Hattı Daire

Parti parti toplantıları için bu hafta muğla ilinde ve ilçelerde büyük toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda parti üyeleri ve halkın temsilcileri bir araya gelmişlerdir.

Vilâyet Partî Kongresi Dünkü Gün Halkevi Salonunda Toplandı.

Kongre parti müfettişimizin riyasetinde toplanmış ve partimizin kurucusu ve Ebedî Şefimiz Atatürk'ün manevi huzurunda beş dakika saygı - sukutu yapılmıştır. Bilhassa dilekler üzerinde samimi ve ciddi münakaşalar olmuş, dileklere yeni teklifler yapılmış, bütçeler tasdik edilmiş ve yeni idare heyetiyle büyük kongre azaları seçilmiş ve parti müfettişimizin uzam bir nutkiyle kongre sona ermiştir.

Varlık Vergisi

Bütün vilâyette tesbit edilen miktar ilân edilmiştir.

Mahallelerde kurslar kurularak tarafsızca tesbit edilen varlık vergisi miktarı aşağıdaki gibidir. Kanun mahallelerinin nispeti birinci maddede belirtilen nispetlere göre tesbit edilmiştir.

Muğla	214150	Fethiye	33550
Milâs	323 bin 500		
Bodrum	37 " 250		
Dedop	12 " 550		
Marmaris	19 " 900		
Küçükdeniz	15 " 350		

Parti Müfettişimiz

Parti müfettişimiz ve parti üyeleri bir araya gelmişlerdir. Her kazanın birer temsilcisi olarak seçilmiş ve parti müfettişimiz tarafından tesbit edilmiş miktarlar hakkında münakaşalar yapılmıştır. Her kazanın birer temsilcisi olarak seçilmiş ve parti müfettişimiz tarafından tesbit edilmiş miktarlar hakkında münakaşalar yapılmıştır.

Kestep Haberleri

Kestep - (Hamsi) mahiyetinin haricinde kalan diğer mahallerde bulunan Ege kırsal mahallerinde bulunan Hamsi mahalleri hakkında münakaşalar yapılmıştır ve gelip geçirenler için münakaşalar yapılmıştır.

Nahiye merkezi terakki ediyor

Dört yıldan beri bitirilmeyen odaya gibi kalan köy odaya parti ve halk olan mahalleri gene müdürümüzün çalışmaları sonucunda bitirilmektedir.

Nahiyemiz güden güne ilerliyor. Her gün yeni mücellerleri mahallerimize muntazam devam etmekte, alış ve alışkanlıklarını...

Afrikada harekete hazır bir Amerikan tankı

Sıtma Mücadelesi

Sıtma mücadelesi heyeti teşkil edilmiştir. Alışkanlıklarını münakaşalar yapılmıştır. Her gün yeni mücellerleri mahallerimize muntazam devam etmekte, alış ve alışkanlıklarını...

Çok çocuklu ailelere ikramiye veriliyor

Umumi sikkat koruma kanununun 156. maddesine uyun ve bu kanunun neği tarih olan 6 mayıs 1930 tarihinden sonra üç çocukları altı veya daha fazla olan ailelere...

Cepheleerde

Cepheleerde dış dokunuşlar için büyük önem veriliyor. Bilhassa park cephesinin merkezi bölgesinde güdülme yapılmıştır. Her iki tarafta bahçelerde kıyafetler yapılmıştır.

Ve Artırma

İftası

İftası için büyük önem veriliyor. Bilhassa park cephesinin merkezi bölgesinde güdülme yapılmıştır. Her iki tarafta bahçelerde kıyafetler yapılmıştır.

Ek-4: Muğla İlinde Varlık Vergisi Haberi-2, 2 Ocak 1943

Bilim Uzmanı
Levent ÇÖREKLİMilli Eğitim Bakanlığı
leventcorekli01@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5181-6544>

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu. / Applied 17/03/2023 Kabul edildi. / Accepted 23/03/2023

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1266720>

Araştırma Makalesi

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Bir Devlet Adamı Olarak Hasan Tahsin Banguoğlu Hayatı Üzerine Bir Çalışma

A Study on the Life of Hasan Tahsin Banguoğlu as a Statesman

Öz

Osmanlı devleti yıkıldıktan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti kendinden önce Osmanlı devletinin yaşamış olduğu problemleri yaşamamak adına eğitimde modern, çağın gereklerine cevap verebilen, bilimsel bir yapı oluşturmuştur. Bu sayede çağdaş ve medeni olarak adlandırılan Batılı devletleri eğitim ve bilim anlamında yakalamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda birçok yenilik ve inkılaplara imza atılmıştır. Bu yeniliklerin hayata geçirilmesi ve uygulanması hususunda hiç şüphesiz liyakatli devlet adamlarının payı çok büyüktür. Cumhuriyet ilan edildikten sonra eğitimde modernleşme faaliyetleri hızlı bir şekilde sürdürülmüştür. Tahsin Banguoğlu'nun Milli Eğitim bakanlığına kadar devam eden yenilik hareketleri bu dönemde kendisinin katkılarıyla ciddi bir dönüşüm yaşamıştır. Tarihte yer etmiş önemli kişilerin hayatları o dönemi aydınlatması açısından önemlidir. Cumhuriyet dönemi eğitimcilerinden ve Milli Eğitim bakanlığı yapan Tahsin Banguoğlu da bu önemli şahsiyetlerden biridir. Bu çalışma ile Cumhuriyet döneminde yaşayan ve önemli hizmetlerde bulunan bir devlet adamı olan Hasan Tahsin Banguoğlu'nun kişiliği ve hayatı ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Tahsin Banguoğlu, Eğitim Tarihi.

Abstract

The Republic of Turkey, which was established after the collapse of the Ottoman state, has created a modern, scientific structure in education that can meet the requirements of the age in order not to experience the problems experienced by the Ottoman state before it. In this way, he tried to catch up with the modern and civilized Western states in terms of education and science. In this direction, many innovations and reforms have been signed. There is no doubt that the share of qualified statesmen in the implementation and implementation of these innovations is enormous. After the Republic was declared, modernization activities in education continued rapidly. The innovation movements that continued until Hasan Tahsin Banguoğlu's ministry of National

ATIF: ÇÖREKLİ, Levent, "Bir Devlet Adamı Olarak Hasan Tahsin Banguoğlu Hayatı Üzerine Bir Çalışma", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (108-117)

CITE: ÇÖREKLİ, Levent, "A Study on the Life of Hasan Tahsin Banguoğlu as a Statesman", *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (108-117)

Education experienced a serious transformation with his contributions in this period. The lives of important people in history are important in terms of illuminating that period. Tahsin Banguoğlu, who was a republican educator and minister of National Education, is one of these important figures. In this study, information about the personality and life of Tahsin Banguoğlu, a statesman who lived in the Republican period and served important services, was given

Keywords: Hasan Tahsin Banguoğlu, History of Education.

Giriş

Hasan Tahsin Banguoğlu Cumhuriyet döneminde Milli Eğitim Bakanlığı yapmış önemli şahsiyetlerden biridir. Kendisi İstanbul Üniversitesinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdikten sonra Almanya’da doktorasını yapıp döndüğünde Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde Türk Dili Doçenti olarak görev yapmaya başlamıştır. 1943 yılında siyasete atılmış ve CHP’den Bingöl milletvekili olmuştur. 1948-1950 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Görevi sonlandıktan sonra bir süre inzivaya çekilmiş çiftçilik ile meşgul olmuştur. 1955-1959 yılları arasında Londra Üniversitesinde Karşılaştırmalı Türk dilleri derslerine girmiştir. 1960 yılına gelindiğinde Türk Dil Kurumu Başkanlığına getirilmiş ve bu görevi 1963 yılına kadar sürdürmüştür. Kendisi siyasi anlamda da aktif olmuştur. CHP’de “Ortanın Solu” görüşüne karşı çıktığından ötürü partiden ihraç edilmiş ve sonrasında Yeni Türkiye Partisi’ne katılmış ve bu partide genel başkanlık yapmıştır. 1973 seçimlerinden sonra ise aktif siyaset hayatına nokta koymuştur. Geri kalan vaktini bilimsel çalışmalara ayırmıştır. Bu çalışmada Tahsin Banguoğlu’nun hayatı ve faaliyetlerine dair bilgiler verilecektir.

Hasan Tahsin Banguoğlu Hayatı ve Faaliyetleri

Hasan Tahsin Banguoğlu çocukluğunu 21 Nisan 1904 yılında günümüzde Yunanistan sınırları dâhilinde bulunan Drama şehrinde doğmuştur.¹ Kendisinin mensubu olduğu Banguoğulları küçükbaş hayvancılıkla uğraşan bir ailedir. Bu aile 1700’lü yıllarda sürüleri ile birlikte Konya’dan Rumeli topraklarında bulunan Radiboş köyüne göç etmiştir. Babası Ahmet Cevdet Efendi ve dedesi Hacı Salih Ağa aynı zamanda tütün tüccarlığı da yapmışlardır. Buldukları yörede saygı duyulan kişiler olduklarından dolayı her ikisi de belediye başkanlığı ve vilayet meclisi umumi azalığı görevlerinde bulunmuşlardır. Drama şehrinde yaşayan insanlar, Balkan savaşları başlamadan önce sürekli Bulgar çetelerinin tehdidi altında zorlu bir yaşam sürmüşlerdir. Balkan savaşlarından sonra sırf Müslüman ve Türk oldukları için insanlar zulme maruz kalmıştır. Bu durumda halk canını kurtarmak için sınır köylerine göç etmek zorunda kalmıştır. Bu zulümden kaçan ailelerden biri de Banguoğlu’nun ailesidir. Drama şehrinde Kavala’ya gelmişler ve sonrasında vapurla önce İzmir sonrasında da İstanbul’a geçmişlerdir.² Tahsin Banguoğlu’nun eğitim hayatına baktığımızda, ilköğrenimini doğduğu yer olan Drama’da, ortaöğrenimini Balıkesir ve

1 Osman Fikri Sertkaya, “BANGUOĞLU, Hasan Tahsin”, İstanbul, TDV Yayınları, *TDV İA*, C. V, 1992, s. 57.

2 Tahsin Banguoğlu, “Ankara’dan Hatıralar-Düşünceler”, İstanbul, Boğaziçi, S. 37, Temmuz 1985, s. 4-5.

İstanbul Kadıköy Sultanisi'nde sürdürmüş 1926 yılında İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni kazanmıştır.³

İstanbul Üniversitesi'nde iken önemli tarihçi ve dilbilimci Fuat Köprülü ve Ragıp Hulusi Özdem gibi isimlerden akademik anlamda destek almıştır. 1930 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden “*Şuara Tezkireleri*” adlı tezi yazarak mezun olmuştur.⁴ Kendisi İstanbul Üniversitesi'nde okurken Hüseyin Nihal Atsız, Ziya Karamuk, Pertev Boratav, Nihat Sami Banarlı gibi isimler ile aynı sınıfta eğitim almış ve Fuat Köprülü'nün öğrencisi olmuştur.⁵ Bir edebiyatçı olduğu için gençlik yıllarında şiirler yazmış ve sonrasında fıkra ve hikâye yazımına başlamıştır. Henüz bir üniversite öğrencisi iken Vakıf gazetesi ve Cem dergilerinde Dermend ve Penguen mahlaslarını kullanarak yazılar yazmıştır. Edebiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Gazi Terbiye Enstitüsü'nde orta kısım edebiyat öğretmenliğine tayin edilmiştir. Burada ünlü şairlerimizden Ahmet Hamdi Tanpınar ile oda arkadaşlığı yapmıştır.⁶ Cevat Dursunoğlu, Suut Kemal Yetkin gibi dönemin önemli isimleriyle de tanışma imkânı bulmuştur. Ankara'da çalıştığı esnada yazma işlerine devam etmiş Vakıf dergisinde “*Nedim Nasıl Ölmüştü?*” ve sonrasında Nisan 1931 yılında “*Safvet Tezkiresi*” adıyla yazılar yayınlamıştır. Yine aynı yıl Faruk Nafiz Çamlıbel, Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Ömer Bedrettin Uşaklı gibi isimler ile “*Hız*” adında bir kültür ve edebiyat dergisi çıkarmışlar fakat derginin ömrü kısa olmuştur.⁷

Gazi Terbiye Enstitüsü'nde çalıştığı esnada doktorasını yapmak üzere Maarif Vekâleti tarafından 1932 yılında Berlin'e gönderilmiştir. Berlin'de eğitim görürken karşılaştırmalı Türk Dili Araştırmaları Okulu ve Uyguroloji'nin kurucusu Alman Türkolog Willy Bang Kaup'un öğrencisi olmuş, Annemarie von Gabain, Kari Heinrich Menges, Reşit Rahmeti Arat, ve Saadet Şakir Çağatay gibi isimler ile sınıf arkadaşı olmuştur.⁸ Danışmanı olan W. Bang Kaup'un 1934 yılında ölümü üzerine tezini bitirmek için Breslau Üniversitesi'ne Friedrich Giese ve Cari Brockelmann gibi hocaların yanına gitmiştir. Burada XIV. Yüzyıl Şairi Hoca Mesud tarafından Farsça yazılmış olan “*Süheyl ü Nevbahar*” isimli çalışmayı dil yönünden incelediği “*Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar*” adlı doktora tezini yazarak 1936 yılında mezun olmuştur.⁹ Doktorasını bitirip yurda döndükten sonra kendi çalıştığı üniversitede 1936 yılında asistan olmuş, sonrasında 1936-1943 yılları arasında doçent olarak aynı enstitüde görev almıştır.¹⁰

3 Erdoğın Başar, *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920 – 1960)*, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s. 406/ Hamza Zülfikar, “Prof. Dr. Hasan Tahsin Banguoğlu ve Türkçecilik Akımı İçindeki Yeri”, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türkoloji Dergisi, C. XI S. I, 1993, s. 1.

4 İlker Dere, Hasan Tahsin Banguoğlu'nun Milli Eğitim Bakanlığı Dönemi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s.25.

5 Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s.4.

6 Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s.4-5.

7 İlker Dere, *a.g.t.*, s.27.

8 Osman F. Sertkaya, “Bang Kaup, Willy”, İstanbul, TDV Yayınları, TDV İA, C. V, 1992, s. 56.

9 Osman Fikri Sertkaya, “Kendi Kaleminden Tahsin Banguoğlu”, Ankara, Türk Dil Kurumu, *Türk Dili*, S. 465 Eylül–II, 1990, s. 129.

10 Fethi Tevetoğlu, “Prof. Dr. Hasan Tahsin Banguoğlu”, Ankara, Türk Dil Kurumu, *Türk Dili*, Cilt. 58 Sayı. 451, 1989, s. 52.

*Çalıştığı dönemde ciddi bir Türkoloji disiplini oluşturmaya çalışmış aynı zamanda Devlet Konservatuarında da fonetik derslerine girmiştir.*¹¹ 1938 yılında dilde tasfiye ve uydurmacılık hareketine karşı durmuş bu doğrultuda Ülkü dergisi ve Ulus gazetesinde bu hareketin aleyhinde yazılar kaleme almıştır. Tahsin Banguoğlu “*Dil için yanlış kelime, yabancı kelime hükmündedir.*” Fikrini savunmuş ve bu yüzden Besim Atalay ile bu konuda büyük tartışmalar içerisine girmiştir. Hatta o kadar büyümüştür ki bu tartışma fakülte dekan vekiline sirayet etmiştir. Konunun çözümü için Prof. Hikmet Bayur, Prof. Naim Hazım Onat, Prof. Abdülkadir İnan ve tartışmanın tarafları olan Tahsin Banguoğlu ve Hikmet Bayur’u toplantı yapmak için çağırmıştır. Yapılan karşılıklı savunmalar ve tartışmalar sonuç vermemiştir.¹²

Tahsin Banguoğlu dil ile ilgili düşüncelerini Ulus gazetesi ve Ülkü dergisinde yayınladığı yazıların bir kısmını üç broşürlük bir yazı haline getirmiştir. İçeriğinde *Dil Bahisleri 1, Dil Bahisleri 2 ve Devlet Dili Türkçe Üzerine* başlığı altında yazılar yayınlamıştır.¹³ 1940 yılına gelindiğinde gramer dersi için okullarda okutulmak üzere bir temel kitap yazma görevi kendisine verilmiştir. Bu doğrultuda çalışmalarını yürütmüş ve netice olarak “*Ana Hatlarıyla Gramer*” adlı eser Türkçe ve Edebiyat öğretmenlerine dağıtılmış ve denendikten sonra 1941 yılında ders kitabı olarak kabul edilip okutulmaya başlanmıştır.¹⁴

Siyasi Hayatı ve Vefatına Kadar Geçen Süredeki Gelişmeler

Mesleki ve akademik anlamda başarılı olan Tahsin Banguoğlu dönemin siyasi çevrelerinin ilgisini çekmiş ve kendisini siyasete atılması hususunda ikna etmişler ve 1943 yılında CHP’den Bingöl milletvekili seçilmiştir. Milletvekili olunca Ankara Üniversitesi’nden ilişkisi kesilmiştir.¹⁵ Milletvekili olmasını Banguoğlu şu şekilde nakletmiştir: “*...Sene 1943. Memduh Şevket Bey bir sene önce Halk Partisi Genel Sekreteri olmuş. Bir gün “Seni Memduh Şevket Bey çağırıyor” dediler. Beni fazla tanımazdı. Biraz da işkillendim. Gittim. Telefonla konuşuyordu.*

“Otur.” diye işaret etti. Oturdum. Sonra telefonu bıraktı. Hal hatır sorduktan sonra “Tahsin Bey seni mebus yapacağız.” dedi.

“Teşekkür ederim teveccühünüzdür. Ama neden icap etti” dedim.

“...Lazımsın da ondan. Bu rejim böyle gitmez” diye yarım saat kadar konuştu. O zaman konuşulabilen laf değildi. Sonra “Siz gençler yetiştiniz. Kaçamazsınız hizmetten” dedi. O, İnönü’nün iki yıl sonra mayıs nutkunda söylediği “Rejimi normale götüreceğiz” sözlerini ima ediyordu. Mebus olduktan sonra, yani mebus tayin edildiğim Bingöl’ü gördüm ve hatırlattılar ki partiye kaydolmak lazım. Politika hayatım böyle başladı...”¹⁶ Vekil olarak seçildikten sonra Bingöl’e 1943 senesinde ilk ziyaretini dönemin Bingöl Milletvekili

11 Sertkaya, a.g.m, s.131.

12 Besim Atalay, *Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız*, İstanbul, Alaeddin Kıral Basımevi, 1940, s. 8– 15.

13 Dere, a.g.t, s.29.

14 Dere, a.g.t, s.29.

15 Zülfikar, a.g.m, s. 2.

16 Tahsin Banguoğlu, “Bingöl’den Hatırlar- Düşünceler”, İstanbul, *Boğaziçi*, Sayı. 33, Mart 1985, s. 4–5.

Feridun Fikri Düşünsel ile birlikte gerçekleştirmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra tekrardan Bingöl'e gidip halk ile daha yakından ilgilenmiş ve dertlerini dinleme imkânı bulmuştur. Bingöl'ü gezdiği esnada kendisine “Poşa” diye hitap eden bir yaşlı yurttaşla aralarında çok ilginç bir diyalog geçmiştir. Yaşlı yurttaş ve Banguoğlu arasında geçen diyalog şu şekildedir:

“Poşa, gördün halimiz. Bizim geçimimiz bir avuç darı ile birkaç keçi. Birini birine ekleriz. Eskiden kıtlık yıllarında bir iş daha görürdük. Onu yasak ettiniz.

Nedir o?

Eşkiyalık, dersiniz

Sen de yaptın mı?

Gençlikte yaptık Poşam. Açlık bu. Sivas'a kadar uzandık.

Şimdi?

Şimdi keçiyi de yasak ettiniz. Orman devletin, biz kimin?

Ne yapıyorsunuz?

Arada candarma uğrar, bir teneke yağ yaparız, gider.”

Bu diyalog Banguoğlu'nun halk ile yöneten arasındaki uçurumu anlaması açısından önemli bir gelişme olmuştur. Zaten Banguoğlu'nun bu ziyareti Bingöl valisini de rahatsız etmiştir. Banguoğlu bu tecrübeden yola çıkarak bölgeyi ve insanları tanıma ve değerlendirme noktasında büyük tecrübeler edinmiştir.¹⁷

Bu tecrübeler sonraki yıllarda siyasi bakış açısının değişmesine ve bazı şeylere karşı muhalefet edeceğinin sinyalini vermiştir. Milletvekili iken aynı zamanda Maarif Encümenliği ve yanı sıra Halkevleri Yüksek Danışma Kurulu Başkanlığı ve Ülkü dergisinde yöneticilik gibi görevlerde bulunmuştur.¹⁸ Banguoğlu siyasetçilerin halktan kopuk olmamaları gerektiği düşünüyordu. Bu durum İsmet İnönü'nün 12 Temmuz 1947 beyannamesinden sonra Banguoğlu'nun mecliste kürsüye çıkıp yapmış olduğu konuşmada hükümeti eleştirmesiyle açık hale gelmiştir. Kendisine dönemin önemli şahsiyetlerinden Memduh Şevket Esenal gibi aydınlar destek vermiştir. Dönemin Başbakanı Recep Peker bu tepkiler karşısında parti grubundan güvenoyu alma yoluna gitmiş 303 güvenoyuna karşılık 35 kişi karşı oy kullanmıştır. Bu muhalefete 35'ler olayı adı verilmiştir. Bu olay neticesinde Recep Peker 9 Eylül 1947 tarihinde istifa etmiştir.¹⁹

Banguoğlu eğitim ile ilgili ortaya attığı fikirlerden dolayı 1948 yılında göreve gelen Hasan Saka hükümetinde Milli Eğitim Bakanı olarak göreve başlamıştır. Ayrıca din dersleri ile ilgili çalışma yapan komisyonda üyelik yapmıştır.²⁰ 1949 yılında Şemsettin Günaltay hükümeti başa gelince Tahsin Banguoğlu Milli Eğitim Bakanlığı görevine devam etmiştir.²¹

17 Banguoğlu, a.g.m, s.4-5.

18 Milli Eğitim Dergisi, “Tahsin Banguoğlu Kimdir?”, Ankara, S. 85, Mayıs 1989, s. 9.

19 Dere, a.g.t, s.30-32.

20 Selamet Dergisi, Sayı.31, Aralık 1947, s. 6-7.

21 Dere, a.g.t, s.33/ Cumhuriyet, 17 Ocak 1949

Mil Eğitim Bakanlığı döneminde birçok faaliyette bulunmuştur. Sırayla İlkokulların son sınıflarına din derslerinin getirilmesi, köy enstitüleri ve öğretmen okullarının sayısının artırılması, İmam hatip kurslarının açılması, Ankara’da İlahiyat Fakültesinin açılması, UNESCO Türkiye Milli Komitesi, Türk Büyüklerine ait türbelerin açılması, Yüksek Öğretim Yurtlarının açılması, Lise ve ortaokul ders programlarının yeniden düzenlenmesi gibi faaliyetleri olmuştur.²² CHP 14 Mayıs 1950 seçimlerinde seçimi kaybedince iktidarı Demokrat Parti’ye bırakmıştır. Tabii iktidar değişince Tahsin Banguoğlu da görevini Demokrat Parti’den Avni Başman’a teslim edip siyasetten çekilmiştir.²³

Kendisi siyasetten ayrıldıktan sonra çiftçilik ile meşgul olmuş 1955 yılında ise Londra Üniversitesi “*School of Oriental and African Studies*” bölümünde hoca olarak görev almıştır.²⁴ Burada çalışırken “*Türk Grameri Birinci Bölüm Ses Bilgisi*” adlı kitap çalışmasını tamamlamıştır. 1956’da “*Türkçede Tekerrür Fiilleri*” adındaki makalesini yayımlamıştır.²⁵ Sonrasındaki ilmi çalışmalarına baktığımızda; 1957 yılında “*Türkçede Benzerlik Sıfatları*”, 1958’de *Uygurlar ve Uygurca Üzerine*” ve 1960’da ise “*Oğuz Lehçesi Üzerine*” adlı makaleleri yayımlanmıştır.²⁶

Londra’dan sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Klasik Dini Türkçe Metinler kürsüsüne bilimsel çalışmaları Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, Prof. Fahir İz, Prof. Ahmet Ateş ve Prof. Bedi Ziya Egemen gibi isimlerin yer aldığı jüri tarafından değerlendirildikten sonra Tahsin Banguoğlu’na Profesörlük derecesi verilmiştir.²⁷ Profesör unvanını aldıktan sonra dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Adnan Menderes ve Tefik İleri’nin imzalarıyla Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine profesör olarak ataması yapılmıştır.²⁸ Burada derslere devam etmiş, aynı zamanda uluslararası konferanslara da katılmış bilimsel faaliyetlerini sürdürmüştür. Bunlardan dikkate değer olanı Moskova’da *düzenlenen Oryantalistler Kongresi*’ne katılmış olmasıdır.²⁹ 27 Mayıs darbesinden sonra 1961’de tekrardan siyasete atılmış ve CHP’den Edirne Senatörü olarak tayin edilmiştir. 1968 yılına kadar bu görevi sürdürmüş aynı zamanda Halkevleri Başkanlığı ve Türk Dil Kurumu Başkanlığı da yapmıştır.³⁰ Tahsin Banguoğlu 1963 yılında senatoda eğitim ile ilgili yaptığı konuşmada eğitim sisteminin eksikliklerine vurguda bulunmuş ve *hükümeti bu konuda*

22 Dere, *a.g.t.*, s.33.

23 Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, İstanbul, Ülke Kitapları, 2001, s. 82.

24 Dere, *a.g.t.*, s.34.

25 Tahsin Banguoğlu, “Türkçede Tekerrür Fiilleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara. TTK Basımevi, 1956, s. 111–123.

26 Tahsin Banguoğlu, “Türkçede Benzerlik Sıfatları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TTK Basımevi, 1988, s. 13–27/ Tahsin Banguoğlu, “Uygurlar ve Uygurca Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TTK Basımevi, 1958, s. 87- 113/ Tahsin Banguoğlu, “Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TTK Basımevi, 1959, s. 1–26/ Tahsin Banguoğlu, “Oğuz Lehçesi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TTK Basımevi, 1960, s. 23– 48.

27 Hamza Zülfikar, *a.g.m.*, s. 3.

28 Dere, *a.g.t.*, s.38.

29 Hamza Zülfikar, *a.g.m.*, s. 4.

30 İhsan Işık, *Türk Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Ankara, Elvan Yayınları, Cilt.2, 2006, s. 567.

eleştirmiştir.³¹ Yine 1965 yılında Aşık Veysel'e milli birliğimize ve dilimize katkılarından dolayı maaş bağlanması önerisinde bulunmuş ve sonrasında bu öneri kabul görerek Aşık Veysel'e maaş bağlanmıştır.³²

Tahsin Banguoğlu senatörlük yaptığı dönemde dönemin CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından ortaya atılan "Ortanın Solu" düşüncesine muhalefet etmiştir.³³ 1965 yılında partiyi ve İnönü'yü sol etkiler hususunda uyarmak adına birçok mektup göndermiştir.³⁴ Bu durum o dönemde CHP'nin geleneksel yapısından farklı olarak yeni bir bakış ve kimlik ile halkın karşısına çıkma çabası olarak nitelendirilebilir. 1965 öncesinde bu yeni yapılanma ile ilgili çalışmalar başlatılmış ve tartışılmaya başlanması İbrahim Öktem'in parti meclisine vermiş olduğu önerge ile partiye yeni bir çehre yeni bir vizyon kazandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu düşünce tepki ile karşılaşınca önerge geri çekilmiştir. Yaklaşık 4 yıl sonra 1965'te İsmet İnönü tarafından yeniden gündeme getirilmiştir.³⁵

Tahsin Banguoğlu yukarıda da ifade edildiği üzere bu düşünceye karşı olduğunu birçok kez mektup göndererek sol fikirlere karşı İnönü'nün bu düşüncesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Bu beyanatları ve faaliyetlerinden dolayı Tahsin Banguoğlu aleyhinde *dönemin CHP Sivas milletvekili Nazif Aslan tarafından partiden ihracına yönelik bir öneri sunulmuştur*. Sonrasında ise 1966 yılında CHP'den ihraç edilmiştir.³⁶ CHP'den ihraç edildikten sonra partiye olan eleştirilerine devam etmiştir. Hatta "Kendimize Geleceğiz" adlı çalışmasında bu durumu; "Bizim programımız Atatürk'ten gelmiştir. Ben partiye girdiğim zaman bir şahsa değil, bir programa söz verdim. Solculuk hareketi Türkiye'de aşırı devletleştirme yönünde görülmüştür. İsmet Paşa aşırı devletçidir. Sosyalizm parti programında 1960'dan sonra yer almıştır. Ortanın solu bir sınıf ifade etmez. Ortanın solunun bir tarifi yoktur. Yeryüzünde ortanın solu diye bir meslek yoktur. Bu sebeple maalesef CHP Grubunda iki zıt fikir şimdiden karşılaşmış bulunuyor." şeklinde ifade etmiştir.³⁷ Sonrasında siyasi faaliyetlerine Yeni Türkiye Partisi'nde devam etmiş hatta Genel Başkanlık dahi yapmıştır. Tahsin Banguoğlu 1973 seçimlerinin ardından aktif siyaset hayatına son vermiş ve bilimsel çalışmalarına dönerek eksik bıraktığı "Türkçenin Grameri" adlı kitabını bitirmiştir.³⁸ Aynı zamanda kültürel faaliyetlerine devam ederek birçok komisyonda görev almıştır. Bunlardan biri, 1975 yılında İstanbul'da Devlet Türk Halk Musikisi Korosu kurulurken Kültür Bakanlığı'nın ihtisas komisyonunda yer almasıdır.³⁹

31 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, B: 105 4.9.1963 O:1, s. 208.

32 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, B: 119 16.7.1965 O:2, s. 587-588.

33 **Ortanın Solu:** 1965 seçimleri öncesinde 25 Temmuz 1965 yılında İsmet İnönü tarafından CHP'nin çok partili hayata geçildikten sonra bütün partilerin arasındaki yerinin ortanın solu olduğunu ifade etmesiyle ortaya çıkan bir düşüncedir. Bkz. Ali Turgan, "CHP tarihine bir bakış: 1961 Anayasası döneminde CHP (1960-1980)", *Sosyal Demokrat Değişim Dergisi*, Sayı 15, 2000, s.86.

34 Cumhuriyet Gazetesi, 31 Temmuz 1965.

35 Altuğ Kurtul, *Umudun Tükenişi*, Kervan Yayınları, Ankara, 1971,s.12.

36 Milliyet Gazetesi, 23.12.1966.

37 Dere, a.g.t, s.41.

38 Cumhuriyet Gazetesi, 6 Mart 1973; Cumhuriyet Gazetesi, 4 Kasım 1974.

39 Necmettin Hacıeminoğlu,"Tahsin Banguoğlu'nun Ardından", İstanbul, *Türk Edebiyatı*, Sayı.187, Mayıs 1989, s. 14.

1984 yılında Atatürk Kültür Dil ve Yüksek Kurumu'na bağlı Türk Dil Kurumu'na asli üye olarak seçilmiştir. Yine Türk dili ve Türkoloji alanında Türkiyat Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen Beşinci Uluslararası Türkoloji Kongresi'nde Türkoloji'ye üstün hizmet ödülüne layık görülen ilk Türkolog olmuştur. Yanı sıra Türk Dil Kurumu Terim Bilim ve Uygulama Kolu Başkanlığı da yapmıştır.⁴⁰ Tahsin Banguoğlu bütün yönleriyle gerçek bir kültür ve devlet adamı olarak, edebiyat, siyaset, tarih konularında düzenlenen birçok akademik toplantıda yer almış ve fikirlerini serbestçe ifade etmiştir. Konuşmalarında sisteme eleştiri yapmaktan çekinmemesine rağmen sistemin kendisine sadık bir devlet adamı olmuştur. Dil alanında kendini yetiştirmesinin yanı sıra siyaset ve eğitim konusunda da önemli işlere imza atmıştır. Tahsin Banguoğlu 3 Mart 1988 yılında rahatsızlanarak hayata veda etmiştir.⁴¹

Sonuç

Hasan Tahsin Banguoğlu, Türkiye Cumhuriyeti tarihine damga vurmuş önemli şahsiyetlerden biri olmuştur. Banguoğlu Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdikten sonra bu alandaki kendisini geliştirmiş, alanında öne çıkan uzmanlardan biri olmuştur. Banguoğlu bilimden siyasete, çiftçilikten eğitime kadar birçok alanda faaliyetlerde bulunmuş, çalışmalarını ömrünün sonunda taçlandırarak eserler bırakmıştır. Banguoğlu'nun vizyonu onu uzunca bir süre siyaset içerisinde tutmuş, bu süreçler dâhilinde yaptığı çalışmalar Türk eğitim sisteminde önemli mesafelerin kaydedilmesine yardımcı olmuştur.

Banguoğlu'nun dünyaya geldiği dönem Osmanlı Devleti'nin sınırların Anadolu sınırlarına kadar daraldığı I. Dünya Harbi arifesindeki dönem olmuştur. Bu dönemde Anadolu coğrafyasına kadar daralan topraklar nedeniyle doğudan batıya kuzeyden güneye neredeyse kaybedilen her Osmanlı toprağından binlerce Türk ve Müslümanın Anadolu'ya akın ettiği görülmüştür. Banguoğlu ve ailesi de bu süreç içerisinde yer almış yaşananlardan etkilenenlerden olmuşlardır. Nitekim Banguoğlu'nun ailesi Balkan Savaşları sonrasında Türk ve Müslümanlara yapılan zulüm nedeniyle Balkanlardan Anadolu'ya göç etmişlerdir.

Banguoğlu ilk ve ortaöğretimini Drama şehrinde görmüştür. Anadolu'ya geldiğinde ise İstanbul'a yerleşmişler ve lise ve yükseköğrenimini de burada tamamlamıştır. Yükseköğrenim hayatına başladığı İstanbul Üniversitesi'nde okurken Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli yerlere sahip olmuş Hüseyin Nihal Atsız, Ziya Karamuk, Pertev Boratav, Nihat Sami Banarlı gibi şahsiyetlerle sınıf arkadaşlığı yaparken Fuat Köprülü ve Ragıp Hulusi Özdem gibi önemli şahsiyetlerden de akademik anlamda dersler almıştır. Türk Dili ve Edebiyatı alanında gördüğü öğrenimini tamamladıktan sonra Gazi Terbiye Enstitüsünde orta kısım edebiyat öğretmenliği yapmıştır.

Öğretmenlik yaptığı esnada kendini geliştirmeye devam etmiş Vakit ve Cem dergilerinde edebiyat yazıları yazarken Faruk Nafiz Çamlıbel, Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Ömer Bedrettin Uşaklı gibi şahsiyetlerle birlikte de "Hız" dergisini çıkarmışlardır. Yine öğretmenlik yaptığı esnada doktora eğitimini Berlin'de tamamlamıştır. Burada tamamladığı doktora eğitimi ile Türkçe'nin gramer yapısı alanlarında önemli

40 *Cumhuriyet gazetesi*, 24 Eylül 1985; *Cumhuriyet gazetesi*, 6 Temmuz 1986.

41 Sertkaya, *a.g.m.*, s.133.

çalışmalar yapmıştır. Özellikle Türk dilinin korunmasını amaç edinerek dilde tasfiye ve uydurmacılık hareketlerine karşı çıkmıştır.

Öğretmenlik hayatına başladığı Gazi Terbiye Enstitüsünde asistan ve sonrasında doçent olarak çalışan Banguoğlu burada gösterdiği başarılar dolayısıyla dikkatleri üzerine çekmiş ve siyasi hayata davet edilmiştir. Nitekim Bingöl şehrinden CHP milletvekili seçilmiştir. Parti içindeki duruşundan taviz vermeyen Banguoğlu halk ile yönetenlerin birbirlerinden kopuk olmalarını her dönemde muhalefet etmiştir. Banguoğlu, aldığı eğitim ve tecrübeler dolayısıyla Milli Eğitim bakanlığına seçilmiş bu dönemde ilkokulların son sınıflarına din derslerinin getirilmesi, köy enstitüleri ve öğretmen okullarının sayısının artırılması, İmam hatip kurslarının açılması, Ankara’da İlahiyat Fakültesinin açılması, UNESCO Türkiye Milli Komitesi, Türk Büyüklüklerine ait türbelerin açılması, Yüksek Öğretim Yurtlarının açılması, Lise ve ortaokul ders programlarının yeniden düzenlenmesi gibi birçok faaliyette bulunmuştur.

Demokrat Parti iktidara gelince Milli Eğitim bakanlığı görevi de son bulan Banguoğlu akademik çalışmalarına devam etmiştir. Banguoğlu’nun akademik çalışmaları arasında Türk Grameri Birinci Bölüm Ses Bilgisi adlı kitabı; Türkçede Tekerrür Fiilleri, Uygurlar ve Uygurca Üzerine, Türkçede Benzerlik Sıfatları, Oğuz Lehçesi Üzerine gibi birçok makale bulunmaktadır. Yurtdışında Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies gibi önemli bir üniversitede Türkiye’yi temsil etme başarısı gösteren Banguoğlu’na yaptığı çalışmalar ve ortaya koyduğu eserler neticesinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından Profesörlük unvanı verilmiştir.

Dolu dolu bir öğrenim ve öğreticilik hayatı geçiren Banguoğlu’nun siyasi hayatı da nerdeyse aynı yoğunlukla geçmiştir. Hayatında ikinci kez CHP ‘den vekil seçilen Banguoğlu’nun siyasi hayatında en dikkat çekici evreyi ise İsmet İnönü’nün Ortanın Solu düşüncesine muhalefet ettiği dönem oluşturmuştur. Banguoğlu’nun bu muhalefeti partiden ihraç edilmesiyle sonuçlanmış bu sürecin sonunda siyasi hayatını devam ettirmek istemiş Yeni Türkiye Partisinde başkanlık yapmıştır. Hayatının son evresinde Türkolog unvanı alan Banguoğlu, edebiyat, siyaset, tarih alanlarında birçok çalışmaya imza atmış Türkiye Cumhuriyeti tarihinde adı unutulmayacaklar arasına girmiştir.

Kaynakça

- ALTUĞ Kurtul, *Umudun Tükenişi*, Kervan Yayınları, Ankara, 1971.
- ATALAY Besim, *Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız*, İstanbul, Alaeddin Kırıl Basımevi, 1940.
- BANGUOĞLU Hasan Tahsin, “Rumeli’den Hatıralar-Düşünceler”, İstanbul, *Boğaziçi*, S. 35, s. 4–5. 1985.
- BANGUOĞLU Tahsin, ”Uygurlar ve Uygurca Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TTK Basımevi, 1958.
- BANGUOĞLU Tahsin, “Ankara’dan Hatıralar-Düşünceler”, İstanbul, *Boğaziçi*, S. 37, Temmuz 1985.
- BANGUOĞLU Tahsin, “Memduh Şevket’ten Hatıralar-Düşünceler”, İstanbul, *Boğaziçi*, S. 32, Şubat 1985.
- BANGUOĞLU Tahsin, “Oğuz Lehçesi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*

Bellekten, TTK Basımevi, 1960.

BANGUOĞLU Tahsin, “Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bellekten*, TTK Basımevi, 1959.

BANGUOĞLU Tahsin, “Türkçede Benzerlik Sıfatları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bellekten*, TTK Basımevi, 1988.

BAŞAR Erdoğan, *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920 – 1960)*, MEB Yayınları, İstanbul 2004.

CUMHURİYET SENATOSU TUTANAK DERGİSİ, B: 105 4.9.1963 O:1, s. 208–213.

CUMHURİYET SENATOSU TUTANAK DERGİSİ, B: 119 16.7.1965 O:2, s. 587–588.

CUMHURİYET, “Banguoğlu İnönü’ye Uyarıcı Bir Mektup Gönderdi”, 31 Temmuz 1965.

CUMHURİYET, “Yeni Kabine”, 17 Ocak 1949.

CUMHURİYET, 24 Eylül 1985.

CUMHURİYET, 4 Kasım 1974.

CUMHURİYET, 6 Mart 1973.

DERE İlker, Hasan Tahsin Banguoğlu’nun Milli Eğitim Bakanlığı Dönemi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2012.

HACIEMİNOĞLU Necmettin, “Tahsin Banguoğlu’nun Ardından”, İstanbul, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı.187, Mayıs 1989.

IŞIK İhsan, *Türk Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Ankara, Elvan Yayınları, C.2, 2006, s. 567.

MİLLİ EĞİTİM DERGİSİ, “Tahsin Banguoğlu Kimdir?”, Ankara, S. 85, Mayıs 1989.

MİLLİYET, 23.12.1966.

SERTKAYA Osman Fikri, “ BANGUOĞLU, Hasan Tahsin”, İstanbul, TDV Yayınları, *TDV İA*, C. V, 1992.

SERTKAYA Osman Fikri, “Kendi Kaleminden Tahsin Banguoğlu”, Ankara, Türk Dil Kurumu, *Türk Dili*, S. 465 Eylül–/II, 1990.

SERTKAYA Osman Fikri., “Bang Kaup, Willy”, İstanbul, TDV Yayınları, *TDV İA*, C. V, 1992.

TEVETOĞLU Fethi, “Prof. Dr. Hasan Tahsin Banguoğlu”, Ankara, Türk Dil Kurumu, *Türk Dili*, C. 58 S. 451, 1989.

TURGAN Ali, “ *CHP tarihine bir bakış: 1961 Anayasası döneminde CHP (1960–1980)*”, *Sosyal Demokrat Değişim Dergisi*, Sayı 15, 2000.

ZÜLFİKAR Hamza, “Prof. Dr. Hasan Tahsin Banguoğlu ve Türkçecilik Akımı İçindeki Yeri”, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, *Türkoloji Dergisi*, C. 11, S. 1, 1993.

Doç. Dr.
Metin MENEKŞE

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1192-3161>Muğla Sıtkı Koçman
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
m.menekse@mu.edu.trAraştırmacı
Onur BERBERORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1387-8117>Muğla Sıtkı Koçman
Üniversitesi Tarih Bölümü
Mezunu,
onurberber67@gmail.comBaşvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 16/03/2023 22/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1265882>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Muğla Kentinde Kültürel Mirasın İzini Sürmek: Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Bir Meslek Olan “Semercilik” Üzerine İnceleme

Tracing the Cultural Heritage in the City of Muğla: An Investigation on the Forgotten Traditional Profession of “Saddlebags”

Öz

İnsanlığın tarihi kadar eski olan el sanatları geleneği, insanoğlunun ihtiyaçları doğrultusunda giderek zenginleşmiştir. Belli bir yeteneği olan insanlar, farklı zamanlarda el emeği ürünler ortaya koymuşlar ve zaruri ihtiyaçların giderilmesini sağlamışlardır. Fakat günümüzde meydana gelen gelişim ve bunun beraberinde getirdiği değişim, toplumların kültürüne de yansımıştır. Özellikle değişen teknoloji, yaşam biçimleri ve ihtiyaçlar söz konusu mesleklerin geleceğini de etkilemiştir. Bu etki ise geleneksel meslekler açısından iyi yönde olmamıştır. Geleneksel kültürün bir parçası olan el sanatları, değişimin de etkisiyle günümüzde işlevini yitirmeye başlamıştır. El sanatlarına duyulan ihtiyaç giderek azalmış, hazır ürüne rağbet artmıştır. Bu alanlarda çalışacak eleman bulunamamaya başlamıştır. Dolayısıyla eski ustaların sahip olduğu meslekî bilgi ve tecrübe yeni kuşaklara aktarılamamıştır. Bu nedenle de el sanatlarıyla uğraşacak çıraklar yetiştirilememiş, ilgili mesleklerin unutulup gitmesi durumu ortaya çıkmıştır.

* Makalenin, “3. Muğla Arasta’da Son Semerci Ustalarına Dair Bilgiler” başlığı altında kullanılan veriler ve görseller, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Programı desteğiyle Muğla Arasta’da yürütülen “Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Meslekler: Muğla Örneği” projesi kapsamında elde edilmiştir. Bununla ilgili olarak 05.06.2022 tarihli Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Kararı da mevcuttur.

ATIF: MENEKŞE Metin, BERBER Onur, “Muğla Kentinde Kültürel Mirasın İzini Sürmek: Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Bir Meslek Olan “Semercilik” Üzerine İnceleme”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (118-151)

CITE: MENEKŞE Metin, BERBER Onur, “Tracing the Cultural Heritage in the City of Muğla: An Investigation on the Forgotten Traditional Profession of “Saddlebags””, *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (118-151)

Bu çalışmada, kökleri çok eskilere giden ve sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan önem taşıyan geleneksel mesleklerden semerciliğin tarihi seyri Muğla kenti özelinde incelenmiştir. Nitekim Muğla, tarihî Arasta'sı, Yağcılar Hanı, Saburhane Semti, Saatli Kule'si ile geleneksel olanı muhafaza etme gayretinde olan bir kenttir. Geleneksel kent dokusu izlerinin günümüzde de yaşatılmaya çalışıldığı bir yerleşim yeri olma özelliğini taşımaktadır. Aynı zamanda, el sanatları alanında da önemli bir potansiyele sahiptir. Arşiv belgeleri ve diğer yazılı kaynaklardan hareketle bu el sanatlarına dair bilgilere ulaşılabilmektedir. Ayrıca sözlü tarih yöntemi de kullanılarak birtakım bilgiler elde edilebilmektedir. Nitekim Muğla kent merkezinde semercilik mesleğini icra etmiş olan son ustaların yanında çalışmış iki kaynak kişi tespit edilerek onların bilgilerinden istifade edilmiştir. En nihayetinde bu çalışmayla, Muğla kent merkezinde unutulmaya yüz tutmuş geleneksel bir meslek olan semerciliğe dair yazılı kaynaklardan ve mesleği icra edenlerin gözlemlerinden, deneyimlerinden yararlanılması yoluyla kültürel mirasa dikkat çekmek ve daha sonra bu alanda yapılacak çalışmalara referans oluşturmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muğla, Arasta, Kültürel Miras, Geleneksel Meslekler, Semercilik

Abstract

The tradition of handicrafts, which is as old as the history of humanity, has gradually become richer in line with the needs of human beings. Professional people produced handmade products at different times and ensured that essential needs were met. However, today's development and the accompanying change have also been reflected in the culture of societies. Especially changing technology, lifestyles and needs have also affected the future of these professions. This effect was not good for traditional professions. Handicrafts, which are a part of traditional culture, have begun to lose their function with the effect of change. The need for handicrafts has gradually decreased, and the demand for ready-made products has increased. The shortage of personnel to work in these areas has begun. Therefore, the professional knowledge and experience of the old masters could not be transferred to the new generations. For this reason, apprentices to deal with handicrafts could not be trained. Eventually, the situation of forgetting related professions has emerged.

In this study, the historical course of saddle making, which is one of the traditional professions that has very old roots and is important in terms of social, cultural and economic aspects, has been examined in the city of Muğla. As a matter of fact, Muğla is a city that strives to preserve the traditional with its historical Arasta, Yağcılar Han, Saburhane District and Saatli Kule. It has the characteristic of being a settlement where traces of traditional urban texture are tried to be kept alive today. At the same time, it has an important potential in the field of handicrafts. Based on archival documents and other written sources, information about these handicrafts can be reached. In addition, some information can be obtained by using the oral history method. As a matter of fact, two source people who worked with the last masters who have practiced the saddlebag business in the city center of Muğla have been identified and their knowledge has been benefited from. Ultimately, it is aimed to draw attention to the cultural heritage by benefiting from the written sources about saddle-making, a forgotten traditional profession in the city center of Muğla, and from the observations and experiences of those who practice the profession, and to create a reference for the studies to be done in this field later on.

Keywords: Mugla, Arasta, Cultural Heritage, Traditional Professions, Saddlebags

GİRİŞ

“El sanatlarında icra, üretim demektir. Geleneğin ustası, sözle ifade edebileceğinden daha fazlasını icrasına yansıtır. Ortaya çıkan eserden sözün gücünü aşan daha derin izler ve deneyimler görülür.”¹

Türk Kültüründe Geleneksel Meslekler

Insanoğlu, temel ihtiyaçlarını gidermek ve yaşamını pratik olarak sürdürmek amacıyla çeşitli ürün ve alet-edevat üretme uğraşı içerisine girmiştir. İnsanoğlunun, yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmesi için doğadan yararlanması ve taş, toprak, ağaç, maden, kemik vb. kullanabileceği her şeyi kullanarak temel ihtiyaçlarını karşılaması gerekmiştir. Temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik girişimler de sanatların/zanaatların ortaya çıkmasını ve şekillenmesini sağlamıştır. Sanat, Arapça’da san‘ (sun‘); “yapmak, etmek”, sana‘; “işinde mahir olmak”, san‘at ise; “yapılan iş, meslek” anlamına gelmektedir. Terim olarak sanat; “maddî veya zihnî bir iş ve çabada izlenen düzenli ve özel yol, yöntem” diye tarif edilmiştir. Literatürde sanat için; insanın el becerisiyle yaptığı şeyler; gözlem, çalışma veya uygulama yoluyla elde edilen üstün nitelikli öğrenme yeteneği; bir işi belli bir estetik duyguyu yansıtacak biçimde gerçekleştirme tarzı; bir etkinliğin gerçekleştirilmesi veya belli bir işin yapılmasıyla ilgili yöntem, bilgi ve kuralların tamamı şeklinde birçok tanım yapılmıştır.² Zanaat ise Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre, insanların maddeye dayanan ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan, öğrenimle birlikte tecrübe, beceri ve ustalık gerektiren iş, sınaat, el ustalığı isteyen işleri içerisine alan bir kavramdır.³ 20. yüzyıl ortalarında yaşayan sosyolog C. Wright Mills, zanaatkârın niteliğini tanımlama çabasına katkıda bulunurken şu bilgilere yer vermiştir:

“Zanaat duygusu taşıyan bir emekçi, kendi içinde yer aldığı ve kendisi için yaptığı bir işle ilgilenir, yaptığı işten duyduğu memnuniyetler kendi ödülleri, gündelik emeğin ayrıntıları ortaya konulan ürünle bağlantısını işçinin zihninde kurar, beceri iş sürecinde gelişir, iş de deney yapma özgürlüğüyle bağlantılıdır, nihayet aile, toplum ve siyaset zanaat emeğindeki içsel tatmin, uyum ve deney tarafından ölçülür”⁴

El sanatları geleneğinin tarihi, insanlığın tarihi kadar eskidir.⁵ İnsanoğlunun ihtiyaçları zengin bir el sanatları geleneğini ortaya çıkarmıştır. Türk kültüründe çinicilik, ebru, hat, dokumacılık, cam işlemeciliği, taş işçiliği, tezhip, bakırcılık, minyatür, ahşap oyma ve demircilik gibi el sanatları yer almaktadır. El sanatları geleneğinde toplumun estetik değerlerinin yanı sıra bireyin sanatsal

- 1 Henry Glassie, *Günümüzde Geleneksel Türk Sanatı*, (Çev. Yasemin A. Süha Oğuzertem), Pan Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 17.
- 2 Turan Koç, “Sanat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul 2009, s. 90.
- 3 *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 2497.
- 4 Richard Sennett, *Zanaatkâr*, (Çev. Melih Pekdemir), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 2009, s.42.
- 5 Mustafa Arlı, “El Sanatlarının-Gerileme, Kaybolma ve Öğretim Biçimlerinin Değişme Nedenleri ile Geliştirilme ve Yaşatılmasına İlişkin Öneriler”. *I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri 18-21 Kasım 1981*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, s. 41.

yaratıcılığının izlerini görmek de mümkündür.⁶

El sanatları, toplumun ihtiyaçlarını karşılayan zanaat kolunu işaret etmektedir. Bu zanaat, ölçüsü göz kararı olan, el işçiliğine ve bilek gücüne dayanan, el yapımı aletlerle icra edilen, toplumun zekâ seviyesini ve karakterini gösteren, daha ziyade ustalık isteyen, çoğu kez talebe göre üretimi gerçekleşen geleneksel meslekleri tanımlamaktadır.⁷

El sanatları, geçmişle gelecek arasında kurulan bir kültür köprüsüdür.⁸ El sanatlarının pek çok türü, kültürel ifadelerin ve çeşitliliğin yansıtıldığı eşi ve benzeri olmayan özgün ürünlerdir. Farklı ustalar bir yana, aynı ustanın aynı türde ürettiği ürünler bile birbirinin aynısı değildir. Sadece birtakım benzerlikleri vardır.⁹

Türkler, gerek Atayurt Orta Asya’da, gerekse Anadolu’da kurdukları medeniyetler dolayısıyla büyük ve zengin bir kültür birikimine sahip olmuşlardır. Bu zengin kültür birikimini gittikleri her yere taşımaları, Anadolu’nun el sanatları hazineleri ile dolu olmasında ve anayurdun el sanatları ve kültür merkezi olarak tanınmasında önemli bir etken olmuştur.¹⁰

Anadolu’da mesleki örgütlenme, koordinasyon ve denetim unsurlarından sorumlu bir kurum olarak *Ahilik* teşkilatı önemlidir. Ahilik ilk etapta, ihtiyaç sahiplerine gönüllü yardım, çeşitli mahalli çözümsüzlüklere çözüm üretme ve İslam bilgilerinin paylaşıldığı toplantılar şeklinde kendisini göstermiştir. Daha sonrasında özellikle Osmanlı Devlet’i döneminden itibaren oluşmaya başlayan sıkı sosyo-kültürel düzende meslek erbabları ve esnaf tarafından sahiplenilmiş ve onların organize olmasında, denetlenmesinde, üretim emeklerinde ve ahlaki değerlerinde belirleyici bir esnaf ve zanaatkâr teşkilatlanması haline gelmeye başlamıştır.¹¹ Çarşıların güvenliliği yine Ahilik teşkilatı tarafından sağlanmıştır.¹²

Osmanlı Devleti’nde de esnaf teşkilatı, üretim yapan, hizmet sunan ve ticari faaliyetlerde bulunan örgütlenmiş bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı kentlerinde halk ve esnafı yakından ilgilendiren en önemli hususlardan biri günlük gereksinimlerin karşılanması olmuştur. Özellikle temel ihtiyaç maddelerinin uygun fiyatlarla sağlanması, yönetimin başlıca amaçlarından birisidir. Bu doğrultuda esnaf liderleri aracılığıyla çeşitli kural ve nizamların uygulanmasına çalışılmıştır.¹³ Örneğin, 1650 tarihinden sonra kaleme alındığı anlaşılan, yazarı veya bir araya toplayanı belli olmayan, çeşitli sanat dalları ve bunlarla uğraşanların durumlarını, bunların uymaları gereken hususları açıklayan *Kanun-nâme-i Ehl-i Hiref* adlı yazma eserde, oduncu mesleği ile ilgili

6 H. Örcün Barışta, *Türk El Sanatları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. IX.

7 Cavit Polat, *Osmanlı’dan Günümüze Maraş’ta Bakırcılık*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2014, s. 11.

8 Cavit Polat, *a.g.e.*, s. 8.

9 Feriha Akpınarlı vd., *Kahramanmaraş El Sanatları*, Cilt: 1, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2014, s. 20.

10 Mücella Kahveci, “21. Yüzyıla Giderken Geleneksel Türk El Sanatları”, *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara 1998, s. 387.

11 Hamdi Kızıler, “Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinde Ahilik Kurumu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4 (2), 2015, s. 411.

12 Mehmet Arı, “Ahiliğin Siyasal Boyutları ve Günümüzde Yeniden Yorumlanması”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 2008, s. 42.

13 Fahri Maden, “XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu’da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:15, Güz 2007, s.152.

şunlar yazılıdır: “Odunlarının katır yükünde her biri üç karış yüksekliğinde, altı karış boyunda, eşek yükünde odunun iki buçuk karış olması gerekir. Bundan aşağı olması yasaktır. Şehir yakınına gelindiğinde bir kısmı çıkarılarak azaltılmadan adedini aynı tutarak, yükünü de fazla yapmamak gerekir. Nalları ve semeri düzgün olmalıdır. Buna uymayarak inat eden cezalandırılır.” Kanun-nâmede sözü edilen kaybolmuş veya kaybolmaya yüz tutmuş esnaf zümreleri hakkında verilen bu bilgiler, Türk toplumunun 17. yüzyıldaki sosyal yapısına ışık tutması bakımından önemlidir.¹⁴

Ülkemizde Selçuklulardan Osmanlıya, Osmanlıdan Cumhuriyet’e taşınan, bir yönüyle geçmişimizi ve geçmişten günümüze taşınan kimliğimizi yansıtan Türk kültürünün maddi ürünleri, Cumhuriyet’in ilk yıllarında (1930’lu yıllarda) el sanatları adıyla anılmaya başlanmıştır. Tüm dünyada geleneksel meslekler dâhilinde üretilen el sanatları, sanayi devrimine kadar varlığını güçlü olarak devam ettirmiştir. Sanayi devriminden günümüze geldikçe el emeğine dayalı üretilen ürünler yavaş yavaş azalmış, bazıları tamamen ortadan kalkmış, bazıları da şekil veya işlev değiştirerek günümüze gelebilmiştir.¹⁵

Değişen ticari, ekonomik, teknolojik ve kültürel koşullara ayak uyduramayan ya da yeterince uyum sağlayamamış geleneksel meslekler, bir toplumun gelenek ve görenekleri çerçevesinde sahip olduğu kültür ve sanat düzeyinin bir yansımasıdır. Dolayısıyla UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin özellikle korunmasını istediği beş halk kültürü alanından biri de “El Sanatları Geleneği” olmuştur. Zira bu el sanatları, dünyadaki üretim ve tüketim tarzlarının değişmesiyle birlikte hızla ortadan kalkmaktadır. İşte bu noktada, UNESCO tarafından hazırlanan “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”, somut olmayan kültürel mirası “yaşatarak koruma” prensibini esas almıştır. Sözleşmede “insan” kavramının öne çıkarılmasıyla kültürel mirasın korunmasında; “kültürel mirası üreten ustalara”, “kültürel mirası taşıyan ve aktaran bireylere” ve de “kültürel mirasların aktarıldığı mekânlara” özel bir önem atfedilmiş ve “yaşatarak koruma” yöntemi benimsenmiştir. Somut olmayan kültürel mirası yaşatarak korumanın mümkün olabilmesi için de somut olmayan kültürel mirasa “görünürlük” ve “sürdürülebilirlik” kazandırmak; bu konuda “kültürel bellek oluşturmak”, somut olmayan kültürel mirasa “sahip çıkmak”, bu mirası “korumak” ve “aktarmak” gerekmektedir. Başka bir ifadeyle; somut olmayan kültürel mirası yaşatarak korumak için bu mirası çok yönlü olarak ele almak ve korumak ve aktarmak gerekmektedir.¹⁶ Nitekim bu çalışmayla da somut olmayan kültürel mirasın önemli örneklerinden biri olan semercilik geleneğinin Muğla kenti özelinde ele alınması, işlenmesi ve gelecek nesillere aktarılması hedeflenmiştir.

Türk Kültüründe Semercilik

Kâmûs-ı Türkî’de semer; “yük hayvanlarına yükü bağlamak için sırtlarına konulan şey ve hamal arkılığı” olarak açıklanmıştır.¹⁷ Türk Dil Kurumu Sözlüğünde ise Yunanca kökenli bir kelime olarak verilirken; “beygir, katır gibi hayvanların sırtına yerleştirilen, üzerine yük bağlanan veya binilen, iskeleti ağaçtan olan bir yastık, hamalların yük taşırken kullandığı deriden sırt

-
- 14 Zanaatkârlar Kanunu (Kanun-Name-İ Ehl-İ Hiref), Haz. Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Yayın no:498, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, s.93.
- 15 İsmail Öztürk, “Türk El Sanatlarının Günümüzdeki Durumu (Tarihçe, Sorunlar, Öneriler)”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, (7), 2005, s. 67-68.
- 16 Metin Ekici ve Pınar Fedakâr, “Ege Üniversitesi” Deneyimleriyle Somut Olmayan Kültürel Mirası Yaşatarak Koruma”, *Millî Folklor*, 25(100), s. 60.
- 17 Semseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317, s. 735.

yastığı, arkalık” olarak tanımlanmıştır.¹⁸ Daha detaylı bir anlatımda ise semerin, *eşek, katır ve beygir gibi binek ve yük hayvanları için kullanılan, hayvanların sırtlarına yerleştirilen, üzerine yük bağlanan ya da binilen bir araç olduğu, ağaçtan yapılan iskelet üzerine deri, keçe, dokuma gibi malzemeden kalıpların içi semer otu (kamuş, sazlık vb.) ile doldurulup sarılarak dikilen bir eşya olduğu* belirtilmiştir.¹⁹

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'a göre semercilere, eğercilere “*ekkâf*”²⁰ adı verilmektedir. Semer yerine *eğer, eyer, rihale*²¹ *pâlân*²², *rahal*²³, *rahl*²⁴ da kullanılmıştır. Ayrıca semercilik işini yapanlara, *semer dikici, palancı pâlân-dûz*²⁵ adı verilmiştir. *Pâlân-dûzân*²⁶ ise eğer, semer gibi şeyler diken saraçlar, palanduzlar anlamına gelmekle birlikte *pâlânî*²⁷ de semerci olarak tanımlanmıştır. Doğramacılık, semercilik gibi işlerde kullanılan avadanlığa da *miyân-ger*²⁸ denilmektedir.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'ne göre *palan duzân-ı hassa*, sarayın has ahır halkı arasındaki palancılar için kullanılan bir tabirdir. *Pâlân*; yük hayvanlarına vurulan semer, *palanduz* da palan yapan, semerci demektir. Vesikalarda *palanduz* yerine yine o mânaya gelen “*palanî*” de geçmektedir. *Palanî*, yük hayvanlarına palan, semer yapanlar için kullanılmaktadır.²⁹

Semerin ilk ne zaman ortaya çıktığı konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. *Taner*, Mısır, Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerine ait arkeolojik buluntu, kabartma ve duvar resimlerinde hayvanların sırtlarına yük taşımaya yarayan bir araç yerleştirildiğini belirtmiştir. Yine, Arap ve Farsların da semeri kullandığına işaret ederek Türklere de bu milletler aracılığıyla geçmiş olma ihtimali üzerinde durmuştur. Diğer taraftan, Türklere de “*eyer*”in varlığına işaret etmiştir. Bu hususta, eski Türk medeniyetinin at ve demircilik gibi iki ana unsur üzerine şekillendiğini, bunu koyun yetiştiriciliği ve dokumacılığının desteklediğini belirtmiştir. Dolayısıyla hayvan yetiştiriciliğinin merkezde olduğu Bozkır kültür çevresi için *eyer, semer* gibi araçların erken dönemden beri kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.³⁰ Neticede, semerin ilk kez Arap veya İranlılar tarafından kullanıldığı düşünülürse de atın ilk ehlileştirilmesi ve eyerin ilk kez Türk medeniyeti dâhilinde yer alması semer benzeri yaygının Türklere yakınlığını ortaya çıkarmaktadır.³¹

18 *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 1937-1938.

19 Pakize Kayadibi, “Semercilik, Hamuççuluk, Kürtüncülük”, *Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi*, C. 2, T.C. Ticaret Bakanlığı Yayını, Ankara 2021, s.374.

20 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 212.

21 *Eyer, at semeri*. Ferit Devellioğlu, a.g.s., s. 893.

22 *Semer, eğer*. Ferit Devellioğlu, a.g.s., s. 852.

23 (*Rihâl*), *semer, palan*. Ferit Devellioğlu, a.g.s., s. 872.

24 (*Rihâl*), *semer, palan*. Ferit Devellioğlu, a.g.s., s.874.

25 *Palancı, semer dikici, semerci*. Ferit Devellioğlu, a.g.s., s. 852.

26 *Eğer, semer gibi şeyler diken saraçlar, palanduzlar*. Ferit Devellioğlu, a.g.s., s. 852.

27 *Semerci*. Ferit Devellioğlu, a.g.s., s.852.

28 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.781.

29 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 752.

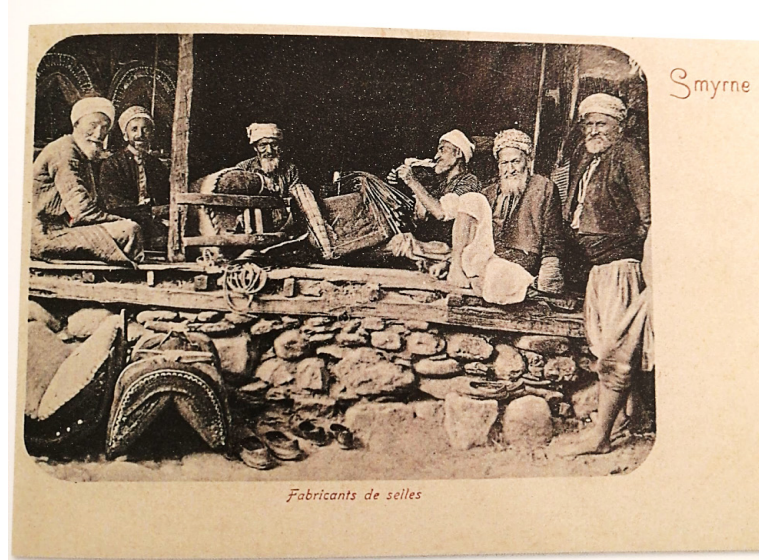
30 Nuri Taner, “Bir Halk Sanatı olarak Semercilik ve Türkiye’de Bu Sanatla İlgili Terim, Deyim ve Araçlar”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri V*, 23-27 Haziran 1986, Başbakanlık Basımevi, Ankara, ss. 377-398.

31 Ayşe Levent-Cumali Levent, “Arapgir’in Son Palancıları”, *International Social Mentality and Researcher*

Semer kullanımındaki amaç, yük hayvanının sırtına konulacak yükün sırtına zarar vermeden ağırlığını dengeleyerek rahat taşınmasını sağlamaktır. İnsanların katır, eşek, deve gibi hayvanların sırtında uzak mesafelere ulaşımında semer; atlar da ise daha çok eyer denilen “binek hayvanlarının sırtına konulan ve oturmaya yarayan nesne” tercih edilmektedir.³² Asya’da tarımsal faaliyetlerde semerin kullanımı şöyle dile getirilmiştir: “*Harman sürececek adam vurur eşeklere veya yük hayvanları arasında bulunan öküzlere bir eşek ya da yük semeri vurur ve üzerine binerek harman düğür.*”³³ Selçuklu çağının başlarından itibaren semer, eyer ve havutların konması için ayrı bir yer yapıldığı ve bu yere de “*eyerlik, edherlik*” denildiği ifade edilmektedir.³⁴

18. yy sonlarında Türkiye’ye seyahatlerde bulunan *Olivier*’in, Türklerin semer kullanımıyla ilgili izlenimlerine ulaşılabilir. Seyyah, Bozcaada’dan Midilli’ye geçerken kullanılan ulaşım hayvanına ve semerine dair şu bilgilere yer vermiştir: “*...bize yük taşıyacak ve binek görevi görecektir katırları getirdiler. Biz de yola koyulduk. Bütün gayretlerime ve yeniçerilerin iltimasına rağmen katırın sırtına koyacak bir semer bulamamış, bir kalın keçe ile yetinmek zorunda kalmıştık. Aslında buraların halkı hep böyle seyahat ederlermiş. Semeri olan sadece birkaç ağa varmış.*”³⁵ Seyyahın bu ifadelerinden hareketle, semerin, herkeste kolay bulunan bir eşya olmadığı anlaşılmaktadır.

Semerciler, kent merkezindeki çarşıların yanı sıra saraçhanelerin yanı başında, yolcuların konaklamasına mahsus hanların yanında, kervansarayların yakınında mesleklerini icra etmişlerdir. Bu alanlarda bazen eskiyen semerleri tamir etmişler bazen de yenisiyle değiştirmişlerdir.³⁶

Resim 1: İzmir’de Semerciler³⁷

Thinkers Journal, 2021, 7(47), s.1453.

32 Pakize Kayadibi, “Semercilik, Hamutçuluk, Kürtüncülük”, *Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi*, C. 2, T.C. Ticaret Bakanlığı Yayını, Ankara 2021, s.375.

33 Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri (Tarım, Hayvancılık, Meteoroloji)*, Bölüm 3, 2/C, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 379.

34 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 35.

35 Antonie Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi*, C. 2, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1977, s. 35-36

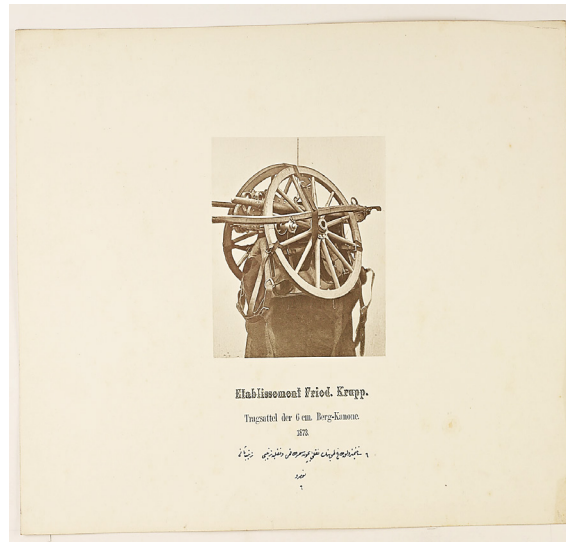
36 *Evvel Zaman İçinde İzmir*, (Yayına Hazırlayan: Uğur Yeğın), İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları 10, İstanbul 2009, s. 91.

37 *Evvel Zaman İçinde İzmir*, s. 91.

Osmanlı Devleti'nde cephaneden gönderilen barut varilleri ve fişek sandıkları üzerine keçe ve meşin sarmak üzere semercilerin istihdam olunduğu görülmektedir. Nitekim 9 Mart 1804 tarihinde bu şekilde istihdam olunan semercilerin ücretleri olan 458,5 kuruşun ödenmesi istenmiştir.³⁸ Yine, İstanbul Baruthanesinde istihdam olunan semercilerin sekizer kuruş yevmiye aldıkları, fakat bunun yeterli gelmediği nezaret tarafından bildirilmiş, yevmiyelerine ikişer kuruş zam yapılarak onar kuruş yevmiyeye çıkarılması hususu Meclis-i Vâlâ'da da görüşülerek Sadarete sunulmuştur.³⁹ En nihayetinde ilgili durum uygun bulunarak kabul edilmiştir.⁴⁰

Resim 2: 6 Santimetrelik Dağ Topunun Nakli İçin Smer Takımı ve Nakliye Tertibi⁴¹

Resim 3: 6 Santimetrelik Dağ Topunun Nakli İçin Smer Takımı ve Nakliye Tertibi⁴²

38 BOA, C.AS., 271/11270, 27 Zilkade 1218/9 Mart 1804.

39 BOA, İ.MVL. 298/12109, 22 Cemaziyülevvel 1270/20 Şubat 1854.

40 BOA, İ.MVL. 298/12109, 29 Cemaziyülevvel 1270/27 Şubat 1854.

41 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Koleksiyonu, Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91189---0005.jpg>, 05.03.2023.

42 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Koleksiyonu, Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91189---0006.jpg>, 05.03.2023.

Anadolu’da semer yerine “*palan, paldım, kürtün, gürtün, binim, göçek, peki, çul*” gibi yöreden yöreye değişen adlar kullanılmaktadır.⁴³ Türk kültüründe semer üzerine atasözü ve deyimler de mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: “*Onun semeri eksik. Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir. Eşeğe semer yük değil. Hamala semeri yük olmaz (değildir). İnsan eşek olunca semer vuran çok olur.*”⁴⁴

Semercilik, Türkiye’nin hemen hemen her yerinde 20. yüzyılın son çeyreğine kadar canlılığını sürdürmüştür.⁴⁵ Fakat günümüze yaklaştıkça semer kullanımının azalmasına paralel olarak bu canlılığını yitirmiştir. Semerler önce kentlerde sonra yavaş yavaş köylerde önemini kaybetmiştir. Nitekim artık en ücra yerleşim birimlerinde bile eşekler yük hayvanı olarak kullanılmamaktadır. Bu da aslında mesleğin yaşatılmasının ne kadar zor olduğunun başka bir göstergesidir.⁴⁶

Semercilik, Türkiye’nin hemen her şehrinde ya bitmiş ya da birkaç temsilcisi ile aile mesleği olarak varlığını devam ettirmektedir. Semerciliğin kaybolmaya yüz tutmuş meslekler içinde bulunmasına ve kültürel, sanatsal, tarihi değeri olan bu mesleğin ortadan kalkmasına neden olan en önemli sorun, mesleği icra edebilecek ve gelecek kuşaklara aktarabilecek yeni ustaların yetişmemesidir. Bunun nedeni, semercilik sanatının zor oluşu, ekonomik değerinin düşük olması ve ayrıca gelecek vaat etmemesi söylenebilir.⁴⁷

Anadolu’da semercilik geleneğini devam ettiren ustalara nadir rastlanmaktadır. Örneğin, Erzurum’da geçmişi yüzyıllara dayanan semercilik mesleğinin günümüzde yaşayan tek ustası kalmıştır. Gürcükapı semtinde baba mesleğini yaşatmaya çalışan *Abdülhamit Akbulut*, mesleği devam ettiren şu an tek kişidir. Semer ustası *Abdülhamit Akbulut*, bu konu ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

*“Semercilik hayvanın sırtında yükün taşınmasını sağlayan araçtır. Semercilik artık bitti tükendi. Bu semeri artık benden başka yapanda kalamadı. Biz normalde Saraçcıyız ama ihtiyaç olduğunda semeri de yapıyoruz. Bu mesleğin en genci en yaşlısı da benim. Semercilik mesleğini teknoloji bitirdi. Dağa bile traktör çıktığı için hayvana ihtiyaç kalmadı durum böyle olunca semercilikte bitti. Hayvancılık artık son dönemini yaşıyor. Herkes lükse alışmış. Önceden at binmek ihtiyaçtı şimdi ise lüks oldu. Bizi ayakta tutan Erzurum’a has olan ata sporumuz cirittir, 40 sene önce işlerimiz çok yoğundu. Sipariş bile yetiştiremiyorduk. Doğunun her yerinden sipariş aldığımız oluyordu. Yaklaşık olarak bu mesleği icra eden 50 dükkân vardı. Ama şimdi tek ben kaldım. Benden sonrada bu meslek biter.”*⁴⁸

43 Pakize Kayadibi, “Semercilik, Hamutçuluk, Kürtüncülük”, *Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi*, C. 2, T.C. Ticaret Bakanlığı Yayını, Ankara 2021, s.375.

44 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2011, s.27, 124, 137, 148, 167.

45 Süleyman Fidan, “Gaziantep’te Zanaatler: Semercilik, Çulculuk ve Palancılık”, *Journal of Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(2), s. 581.

46 Canser Kardaş, *a.g.m.*, s. 42.

47 Canser Kardaş, “Zamanın Yükü: Muş’ta Geleneksel Semerciliğin Son Temsilcisi Burhan Usta”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, Cilt 2, Sayı 2, s.41.

48 Oğuz Dilmaç, «Erzurum’da Kaybolmaya Başlayan Yöresel El Sanatları», *Akdeniz Sanat Dergisi*, 2013, 6 (11), s. 95.

Semer Yapımında Kullanılan Malzemeler

At, eşek, katır gibi binek ve yük hayvanlarının taşıyacakları yükün hayvanın sırtına zarar vermemesi için ağaç iskeletli bir ürün olan semer yapılmıştır. Zira semerin yapımı zahmetli olduğu kadar özen de isteyen bir sanattır.⁴⁹ Semerin içi hasır otuyla doldurulmakta, dış kısmı deri ve keçeyle desteklenmektedir. Ancak en dış kısımda özel bükümlü ağaç kısımları vardır. Bu ağaç kısımlar yük bağlamak için yapılmış özel donanımlardır.⁵⁰

Semer yapımında genellikle kavak ağacının kullanıldığı görülmektedir. Yalnız kavak ağacının dirsekli kütük olması gerekmektedir. Ağaç kesildiği gibi yaş halde olduğundan yapısının deforme olmasına sebep olacağı için dinlenmiş ve kurumuş ağaç kütüğü kullanılmaktadır.⁵¹ Genel olarak semer yapımında kullanılan araç-gereçler şu şekildedir; ölçü ipi, ağaç (semerin ön, arka ve yan tahtalarını oluşturan kısımda), balmumu, berdi (çil, kamış, sazlık), kazıl ipi, keçe, kumaş, dokuma (halı, kilim), kınnap/hınnap, pamuklu ip, pamuklu bez, sahtiyen, sırim ve teliz/çuval gibi malzemelerdir. Semerci ustaları, kullandıkları berdi (çil, sazlık, kamış), eğri ağaç (meşe, söğüt, gürgen), deri ve keçe, dokuma gibi malzemeleri genellikle yakın çevreden temin ettiklerini ifade etmektedirler.⁵²

1. Muğla Tarihî Arasta Çarşısı ve Geleneksel Meslekler

1.1. Muğla Kenti ve Tarihî Arasta Çarşısı

Muğla'da Türk-İslam kültürüne ait ilk yapıların oluşması Menteşe Beyliği dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim fizikî doku içerisinde Türk dönemine ait bilinen en eski yapı, 1344 yılında Menteşe Beyi İbrahim'in inşa ettirdiği Ulu Camii'dir. Kentteki yerleşim bu merkezden başlayarak gelişme göstermiştir. 1493 yılında Hacı Muslihiddin tarafından yaptırılan câmi, medrese, muallimhâne ve çeşme gibi unsurlardan oluşan külliye kentteki ikinci bir merkez oluşturmuştur.⁵³ Kentin yerleştiği Asar Dağı'nın üzerindeki kale içinde başlayan yerleşme, daha sonra Asar'dan aşağı güneye doğru önceleri düzensiz olarak yayılmış, Ulu Cami, Yağcılar Hanı, Kocahan, Kurşunlu Camii, Şahidi Türbesi gibi dini ve ticari merkezlerin kurulmasıyla ve Asar'ın doğu ve batı kenarlarından akan Kara Muğla ve Basmacı derelerinin etrafında kentsel gelişim göstermiştir.⁵⁴

49 Canser Kardaş, *a.g.m.*, s.41.

50 Pakize Kayadibi, *a.g.m.*, s.375.

51 Osman Kunduracı, "Muğla- Yatağan İlçesi Turgut Köyünde Semercilik", *14. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi*, Aydın, 11-13 Kasım 2020, s.96.

52 Pakize Kayadibi, "Semercilik, Hamutçuluk, Kürtüncülük", *Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi*, C. 2, T.C. Ticaret Bakanlığı Yayını, Ankara 2021, s.377.

53 Zekai Mete, "Muğla", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, İstanbul 2007, s. 377.

54 Oktay Ekinci, *Yaşayan Muğla*, Bilimsel Eserler Kolektif Şirketi, İstanbul 1985, s. 20.

Resim 4: Muğla Kasabası ⁵⁵

Çelebi Mehmed (1413-1421)'in ölümü üzerine tahta geçen II. Murad (1421-1451), 1424 yılında Menteşe Beyliği'ne son vermiş ve beylik topraklarını Osmanlı sınırlarına dâhil etmiştir.⁵⁶ Klasik Osmanlı mahallelerinde olduğu gibi Muğla mahallelerinde de camii, mescit, tekke, zaviye gibi dini yapılar yer almıştır. Nitekim Camii-i Kebir Mahallesi, Muğla'nın en eski mahallesi olup bugün Ulu Camii olarak bilinen caminin etrafında teşekkül etmiştir. Zira Hacı Rüstem, Muslihiddin, Şeyh Bedreddin ve Kiramüddin mahalleleri de aynı adlı kişiler tarafından yaptırılan veya adlarına yapılan mescitler etrafında vücut bulmuştur. Ahmed Hoca, Bâli Hoca, Emir Küçük, Hacı Bayezid ve Kara Memi mahalleleri ise isimlerini şahıslardan almıştır.⁵⁷

1671 yılında Muğla'ya gelen *Evliya Çelebi*, kentte 2.170 ev, 11 mahalle ve 70 mihrap olduğunu, Tabakhâne yakınındaki Eski Camii'nin toprak örtülü, Ulu Camii'nin gayet sanatlı olduğunu, kentte Şeyh Camii, Pazar, Yeni Camii, Şeyh Osman Efendi Camii, Abdülgaffâr Efendi Camii, Hacı Dede ve Mustafa Efendi gibi camilerin bulunduğunu seyahatnamesinde yazmıştır. Ayrıca, Muğla'da Elvan Bey ve Ahmed Gazi'ye ait hamam bulunduğunu, içinden dere geçen çarşıda 200 dükkân, derenin üzerinde altı yerde kargir, yedi yerde ağaç köprü ve kasaphâne bulunduğunu belirtmiştir. Yine, kentte yedi medrese, 11 mektep ve iki misafirhâne, 70 çeşme mevcut olduğunu, Kurşunlu Camii yanında da paşalara mahsus kargir bir saray bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁸

19. yüzyılın sonlarında şehri ziyaret eden *Cuinet* ise, buradaki yerleşime ve sosyo-ekonomik yapıya dair gözlemlerini şu şekilde anlatmıştır:

55 İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş No: Krt-015119.

56 İsmail hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s. 77 ve 81.

57 Volkan Levent Akgünlü, *a.g.e.*, s. 8.

58 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. IX, (Sadeleştiren Mümin Çevik) Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, s. 88.

“Pazar, geniş ve taş bir yapı olan Hükümet Konağı, hanlar ve mağazalar ovada yapılmış mahalleler içerisinde bulunmaktadır. Oldukça iyi hizalandırılmış geniş bir yol kenti ve pazarı en geniş kesiminden geçmektedir. Mağazalar ve konutlar giriş katları taştan inşa edilmiştir... Pazar önünden geçen anayol dışındaki yol ve sokaklar dar ve kıvrımlıdır. Bu yollardan ancak çok önemlileri gazla aydınlatılmaktadır. Bununla beraber bütün sokaklarda su dağıtımı bulunmaktadır...”⁵⁹

20. yüzyılın başında kendi içine kapalı bir yerleşim yeri olan Muğla, küçük çapta üretim ve perakende ticareti yapan küçük esnaf ve zanaatkârlarla, bölgeden topladıkları ürünleri düşük vergilerle dış pazarlara satan ve bu yolla zengin olan tüccarlardan oluşmuş iki sınıfa sahiptir. Kentte yaşamını sürdüren bu iki kesimin yerleşim yerleri de birbirlerinden farklılık göstermiştir. Nitekim esnaf ve zanaatkârlardan oluşan yerli halk, bugün hala “Arasta” olarak adlandırılan loncaların bulunduğu mevkide yoğunlaşmıştır. Yine bu dönemde İstanbul kökenli asker ve sivil bürokratlar da kentte yeni yaşam çevreleri oluşturmuşlardır. Saburhane denilen alanda ise daha çok Rumlar yerleşmiş ve bunlar dış ticarete etkinlik göstermişlerdir.⁶⁰ Zira Rumlar, kentteki bu mekânsal ayrışmaya karşın, Kurtuluş Savaşı öncesi de dâhil olmak üzere Muğla’daki sosyal ve ticari yaşamın en belirleyici öğelerinden biri olmuşlardır. Nitekim *Aladağ*’a göre, Rumların 1922’nin sonbaharında Muğla’dan ayrılmaları ile birlikte kentteki sosyal ve ticari yaşam olumsuz yönde etkilenmiştir.⁶¹

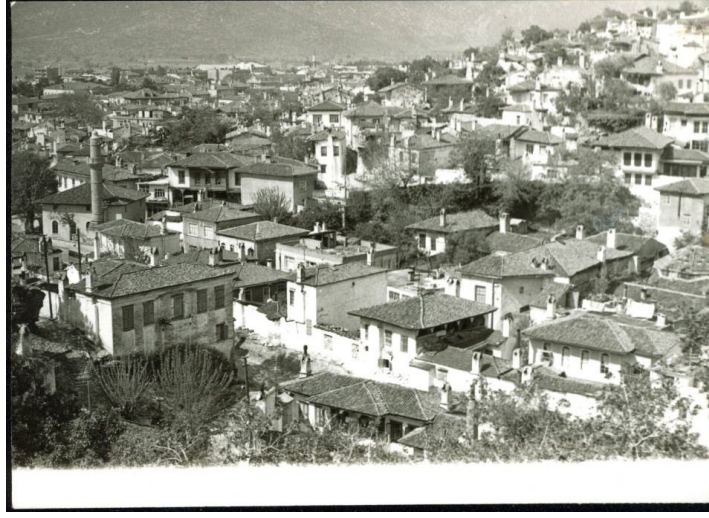
Günümüzde Muğla kenti, kale etekleri doğrultusunda güneye doğru, dini ve ticari merkezler eşliğinde, mahalleler şeklinde gelişmiştir. Kentteki merkezler; Ulu Camii çevresi (1344), Kurşunlu Camii külliye çevresi (15. yüzyıl), Arasta ve Saburhane çevresi (19. yüzyıl), Cumhuriyet Meydanı ve çevresi (20. yüzyıl) olarak dönemlere bağlı olarak değişmektedir. Tarihî Arasta ve İsmet Çatak Caddesi bölgesi gibi yeni yerleşim bölgelerinde ızgara kent dokusunun hâkim olduğu görülmüştür. Saburhane Meydanı ve çevresinin plansız olarak kendiliğinden geliştiği, Cumhuriyet Meydanı ve İsmet Çatak Caddesi bölgelerinin planlama kararları ile oluşturuldukları anlaşılmaktadır. Bölgede, tarihî Arasta Çarşısı, Cumhuriyet Meydanı, Saburhane Meydanı ve park alanı gibi kentsel mekânlar biçimsel olarak öne çıkmaktadır.⁶²

59 Vital Cuinet, *La Turquie d’Asie*, C. III, Ernest Leroux, Paris 1893, s 659.

60 Sevgi Aktüre, “19. Yüzyılda Muğla”, *Tarih İçinde Muğla*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara 1993, s. 76-78.

61 Ertuğrul Aladağ, *Muğla Evi*, Hamle Matbaacılık, Muğla 1991, s. 5.

62 Havva Özdoğan, “Plansız Gelişen Meydanlarda Mekânsal Bütünleşme ve Morfolojik Bileşenlerin Çözümlemesi: Muğla Saburhane Meydanı Örneği”, *MEGARON*, C. 16, S. 1, 2021, s.149-150.

Resim 5: Muğla Evleri⁶³

Muğla'nın tarihî ve kültürel dokusunu yansıtan Arasta Çarşısı, kervan yolu üzerinde kuzey-güney, doğu-batı akslarının kesiştiği noktada yer almaktadır. Arasta içerisinde ayakkabıcılar, berberler, nalburlar, esnaf lokantaları gibi dükkânların bulunduğu toplamda 134 adet işletme yer almaktadır. Arasta'nın kuzey yönünde bulunan Tabakhane, kent yapısı için önemli bir ticaret noktasıdır. Arasta Çarşısı'nın merkezinde, merkez bölgesine de adını veren şadırvan bulunmaktadır. Arasta Çarşısı içerisinde ayrıca Şeyh Cami, bir diğer merkez noktasında eski çınar ve çınarın sembolü Şemsi Ana Çeşmesi, Saat Kulesi yer almaktadır.⁶⁴

Resim 6: Muğla Arasta Çarşısı⁶⁵

63 İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: FOTO_031864, Erişim: 09.03.2023, https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Fotograf/HTayla/Foto_030000/FOTO_031864.pdf.

64 Merve İpek Çubukcuoğlu, "Tarihi Gerde Arastası Sağıklaştırma Çalışması", *Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karabük 2019, s. 26-28.

65 24.06.2022 tarihinde tarafımızca çekilmiştir.

Arasta, Muğla'nın eski kervan yolu güzergâhı üzerinde yer alan geleneksel ticaret merkezidir. Tarihi dokusu sivil mimari özellikleri yansıtan ticari yoğunluğa sahip bir bölgedir. Menteşe merkezde Valiliğin yakınında bulunmaktadır. Arasta, çarşılarda aynı işi yapan esnafın bir arada bulunduğu bölümlere verilen addır. "Demirciler Arastası", "Bakırcılar Arastası" günümüzde de hala aynı şekilde adlandırılarak hizmet vermektedir. Semercisiyle, ayakkabıcısıyla, berberiyile, nalbur dükkânlarıyla, esnaf lokantalarıyla, meydandaki şadırvanıyla Arasta, 20. yüzyıl başına kadar canlılığını korumuştur. Eskiden bu şehri dış dünyaya bağlayan tek unsur, İzmir-Aydın-Çine, Tavas-Denizli güzergâhı olup, bu güzergâhı kullanan kervan yolu Muğla'dan geçmiştir. Deve kervanları bugünkü Sekibaşı Sokağı'ndan kente girmiş ve bu yolu takip ederek merkeze varmıştır. Kervanlar Saburhane semtinden şehri terk ederek, bugün de mevcut olan "Yılanlı Dağı Yolu" üzerinden Tavas'a ulaşmış ve oradan da Denizli'ye geçmiştir.⁶⁶

Muğla kent yapısı içinde önemli bir ticaret merkezi olan Tabakhane'de işlenen deriler kervancılardan çok ilgi görmüştür. Kervancılar için önemli olan diğer mallar ise el tezgâhlarında dokunan bezler, orman ürünleri ve Hamursuz Dağı'ndan çıkarılan yüksek kaliteli kireçtir. Bunlar karşılığında Muğla'da yeterli oranda ekilmeyen buğday, diğer bazı tarım ürünleri ve kumaşlar alınmıştır. Bu bölge, özellikle 1980'li yıllardan itibaren toplum yaşayışının çeşitli nedenlerle değişmesi, kent merkezinin güneye doğru kayması, eski ustaların yerini alacak yeni ustaların olmayışı, alttan eleman yetişmeyişi gibi nedenlerle eski önemini kaybetmeye başlamıştır.⁶⁷

1.2. Muğla Kentinde Geleneksel Meslekler

Türklerin, gerek Atayurt Orta Asya'da, gerekse Anadolu'da kurdukları medeniyetler dolayısıyla büyük ve zengin bir kültür birikimine sahip olmaları ve bu birimi gittikleri her yere taşımaları, Anadolu'nun el sanatları hazineleri ile dolu olmasında ve anayurdun el sanatları ve kültür merkezi olarak tanınmasında önemli bir etken olmuştur.⁶⁸ Nitekim Muğla kent merkezi de geleneksel kent dokusu izlerinin günümüzde de yaşatıldığı bir yerleşim yeri olma özelliği taşımaktadır. Tarihi Arasta'sı, Yağcılar Hanı, bir dönem yurtluk yaptığı Rum sakinlerinin izlerini taşıyan Saburhane Semti, Filvari Usta'nın elinden çıkan ve hâlâ saat başı çalarak zamanı bildiren Saatli Kule'si ile geleneksel olanı muhafaza etme gayretinde bir kent görüntüsü çizmektedir.⁶⁹

Her biri birer dokuma ürünü olan giyim eşyaları Muğla endüstrisinin tespit edilebilen ilk izleridir. Kurtuluş Savaşı öncesinde Muğla merkezi, ipekli, pamuklu, yünlü "Düven" dokumaları ile ünlüdür. Deri endüstrisinde, Muğla merkezde Türk unsurdan oluşan halk faaliyet gösterirken, Bodrum'a doğru gittikçe Rumlar ön plana çıkmaktadır. Muğla önceden beri gerek merkez gerekse Bodrum debbağhanelerinde eski Menteşe beyliğinden bu yana iyi cins ve ihraç malı dericilik işlemine sahne olmuştur. Muğla endüstrisi, zamanla bardakçılık, kâsecilik, sırlı desticilik ve

66 Ünal Türkeş, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, Yelken Matbaası, İstanbul 1973, s. 34.

67 *Menteşe Kaymakamlığı Resmi İnternet Sitesi*, "Arasta", Erişim: <http://www.mentese.gov.tr/arasta>, 08.03.2023.

68 Mücella Kahveci, "21. Yüzyıla Girerken Geleneksel Türk El Sanatları". *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara 1998, s. 387.

69 Aslı Çandarlı Şahin, "Kent'in Kültürel Aktarım Mekânları Muğla Kent Merkezi Örneği", *ERDEM*, Haziran, Sayı: 80, 2021, s. 12.

çanakçılık gibi ufak yan kollara ayrılmış, kireççilik ve değirmencilikte de faaliyet göstermiştir.⁷⁰

1844-1845 yılı verilerini içeren *Muğla Temettuat Defterleri*, şehrin sosyal ve iktisadi hayatında zanaatın önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Muğla şehrinde oturan toplam 1168 hane sahibinden 998'inin (%86.4) belirli bir mesleğinin olduğu görülmektedir. Farklı alanlardan 77 çeşit meslek bulunmaktadır.⁷¹ Muğla'da zanaat sahipleri ise kentte toplam mesleği olanlar içerisinde %12.4'lük bir paya sahiptir. Muğla şehrinde zanaatla uğraşan toplam 140 hane reisi tespit edilmiştir. Bunların en çok Cami-i Kebir ve Muslihiddin mahallelerinde buldukları görülmektedir. Temettuat defterlerine göre 19. yüzyılın ortalarında Muğla'da giyim eşyası üretenler veya dokumacılar olarak nitelendirilen zanaatlar şunlardır: *ayakkabıcı, ayakkabıcı çırağı, çulha (dokuyucu), gazzaz (ipek işleyici/dokuyucusu), mutaf (keçi kılından hayvan çulu, yem torbası dokuyan), terzi, terzi çırağıdır*. Dericilik ve Deri Yan Sanayi ile uğraşan esnaflar ise *debbağ, debbağ çırağı, keçeci, keçeci çırağı, semerci, sarrac, sarrac çırağıdır*. Verilere göre mahalle bazında Cami-i Kebir Mahallesi'nde dericilikle uğraşanların sayıca fazla olduğu tespit edilmiştir. Madenci/ Madeni eşya üreten esnaflar içinde ilk sırada 26 kişi ile *demirci* esnafı yer almıştır. Buna ek olarak *nalbant, demirci çırağı, bıçakçı, bakırcı, kömürcü, kuyumcu, lüleci, tüfekçi* esnafları bulunmaktadır. Muğla'da geniş ormanlık alanların bulunması burada odunculuk mesleğinin önemli bir geçim kaynağı olduğu ve dolayısıyla ağaç eşya üreten zanaatkârların var olduğunu göstermektedir. Nitekim toplam 108 hane ağaç eşya üreticisidir. Bu esnaflar *davulcu, dülger, kirişçi, kürekçi, oduncu, sandıkçı, sandıkçı çırağı, santurcu, tahtacıdır*. Bu meslek grupları dışında belli bir grubun içine dâhil edilmeyen meslekler ise *berber, bardakçı, çapakçı, duvarcı, duvarcı şakirdidir*.⁷² Temettuat defterlerine göre 19. yüzyıl ortalarında Muğla merkezinde icra edilen meslekler aşağıdaki tabloda olduğu gibi gösterilmiştir⁷³:

Tablo 1: Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Muğla'da Meslekler			
Meslek	Toplam	Meslek	Toplam
Asker	1	Kayyum	1
Atar	4	Keçeci	8
Ayakkabıcı	10	Keçeci çırağı	1
Ayakkabıcı çırağı	9	Kiracı	46
Bahçıvan	26	Kirişçi	1
Bakırcı	2	Kömürcü	1
Bakkal	25	Kuyumcu	3
Bazubend	1	Kürekçi	1
Berber	14	Lüleci	9
Bıçakçı	4	Muallime-i Sıbyan	2
Calık?	1	Muallim-i Sıbyan	2

70 Ünal Türkeş, *a.g.e.*, s. 123-126.

71 Volkan Levent Akgünlü, *Temettuat Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Muğla'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Ed. Ahmet Yiğit), Renk; Ofset Baskı, Muğla 2008, s. 29.

72 Volkan Levent Akgünlü, *a.g.e.*, s. 34-39.

73 Volkan Levent Akgünlü, *a.g.e.*, s. 28-29.

Cirazcı?	2	Muhtar-1 evvel	8
Çapakçı	1	Muhtar-1 Evvel/Attar	1
Çiftçi	86	Muhtar-1 sani	6
Çoban	0	Muhtar-1 sani	0
Çubukcu	1	Muhtar-1 sani/Sandıkçı	1
Çulhacı	33	Mutaf	3
Davulcu	1	Müderris	2
Debbağ	47	Müezzin	2
Debbağ çırağı	15	Mümeyyiz-i Evvel-Kuyumcu	1
Değirmenci	28	Nalband	11
Dellal	3	Nalband çırağı	1
Demirci	26	Natır	2
Demirci çırağı	7	Oduncu	79
Derviş	4	Papuşçu	43
Deveci	14	Papuşçu çırağı	10
Duhacı	6	Papaz	1
Duvarcı	17	Papaz/Kuyumcu	1
Duvarcı şakirdi	1	Rençber	1
Dülger	13	Sa'i	3
Ekmekci	11	Sandık Emni	1
Ekmekci çırağı	5	Sandık Sarrafı	1
Eskici	5	Sandıkçı	2
Gazzaz	5	Sandıkçı çırağı	1
Hademe	2	Santorcu	1
Hancı	1	Sarrac	8
Hane Odabaşısı	1	Sarrac çırağı	1
Hasta ve İhtiyar	2	Seis	2
Hatip	6	Semerci	7
Hekim	1	Sığırtmaç	5
Helvacı	5	Talebe	8
Hizmetkâr	49	Tekke Şeyhi	1
İmam	10	Tellak	2
Kahveci	10	Terzi	29
Kahveci çırağı	8	Terzi çırağı	3
Karakullukçu	20	Tüccar	73
Kasap	6	Tüfekçi	1
Kasap çırağı	2	Tütüncü	6
Toplam			998

Muğla'daki esnafların izini sürmeye kaynaklık edecek bir arşiv malzemesi de *Muğla Şeriyeye Sicilleridir*. Sicillerden 19. yüzyıl ortalarında Muğla'da görülen meslekler tespit edilebilmektedir.

Ayrıca sicillerde *Papuçcu Arastası*, *Sûk-i Sultani Pazarı*, *Muğla Çarşusu*, *Rişte (iplik) Pazarı* gibi ticaret merkezleri ön plana çıkmaktadır. Bu merkezler mesleklerin icra edildiği en önemli yerlerdir. *Muğla Şeriyeye Sicillerinde* herhangi bir nedenle mahkemeye yansımış kişilere ait mesleklerin sayısı 63 olarak saptanmıştır. Diğer taraftan, o dönemde Muğla'da varlığını sürdüren meslek sayısının daha fazla olduğu ileri sürülmekte, bir sebeple davaya konu olmadığı için ortaya çıkarılmadığı belirtilmektedir. Sicillerden hareketle Muğla'da tespit edilen meslekler şunlardır: *Abacı, anbarcı, bacacı, bağlamacı, bağçıvan, bakırcı, bakkal, berber, bazergan, bıçakçı, boyacı, çerçiler, çıkıkçı, çırıkçı, çiftçi, çoban, çukacı, debbağ, değirmenci(asiyab), dellal, demirci, deveci, duhancı, duvarcı, ekmekçi, hamamcı, hancı, helvacı, hizmetgar, kahveci, kalaycı, kasab, kaşıkçı, katırcı, kazgancı, kazzaz, kebabçı, keçeci, keşkekçi, kınacı, kırıkçı, kiremitçi, kirişçi, kunduracı, kuyumcu, kürkçü, lüleci, manifaturacı, nalbant, papuçcu, rençber, sabuncu, sarraf, sandıkçı, semerci, serraç, tahtacı, taşçı, tenekeci, terzi, tuzcu, tüccar, tütüncü, yatakkıdır.*⁷⁴

1922 yılı sonlarına kadar Muğla'nın sınai ve ticari hayatının ağırlıkta olarak Muğla Rumlarının elinde olduğu görülmektedir. *Türkeş*'in çalışmasının sayfa aralıklarında bu Rumların, *hamamcılık, fırıncılık, dülgerlik, yapıcılık, değirmencilik, kireççilik, ormancılık, terzilik* mesleklerinin büyük bir bölümünü icra ettikleri tespit edilmektedir.⁷⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında Muğla'da bütün esnaf gruplarının diğer bir deyişle ahi esnaf teşkilatının idare merkezi bugünkü Kurşunlu Sokağı üzerindeki Yağcılar Hanı ile Sekibaşı Sokağı arasında kalan mevki kapsamaktadır. Her sanat grubunun lokal şeklinde iki kattan oluşan bir binası olmuştur. Bu binaların alt katları Arasta'da yer alan sanat grubuna ait çalışanların gidebileceği lokallerdir. Üst katları ise Arasta'da yer alan değişik esnaf gruplarının idari merkezleridir.⁷⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında Muğla'da tabakçılığın yapıldığı tespit edilmektedir. Bunlardan birincisi Ulu Camii'nin hemen altında yer alan aşağı tabakhane'dir. İkincisi ise Kızıldağ'ın hemen eteğinde bulunmaktadır. Aşağı tabakhane'de toplam 9 dükkân, yukarı tabakhane'de ise toplam 13 dükkân yer almıştır. Bu dükkânlarda imal edilen derilerin bir kısmı ayakkabıcılar, semerciler ve sarnıççılar tarafından satın alınarak kendi işlerinin hammaddesi olarak kullanılmıştır. Ayakkabıcılar bu derilerden Ula pabucu denilen bir çeşit ayakkabı yapmışlardır. Ula pabucu, öküz derisinin terbiye edilmiş halinden yapılmıştır. Bu pabuçlar topuksuz, düz, altı kalın ve dayanıklı idi. Bunlar elde mum ve ip kullanılarak dikilmiştir. Ula pabucunu, çiftçi, esnaf gibi orta tabaka insanların giydiği ayakkabılardır. Bu ayakkabılar bu insanlar tarafından çorapsız ve sadece düğün ve bayramlarda giyilmiştir.⁷⁷

Zaman içerisinde, özellikle çağ değiştiğçe ve insanlar küreselleştikçe geleneksel olanlar da unutulmaya başlanmıştır. Nitekim Çolak, bir çalışmada, *Sakız Hanım'la Mahur Bey'in Muğla'sından* bahsederken, özellikle meşhur Arasta Çarşısı'nın şehrin ruhunu taşıdığına, fakat nalbantların, semercilerin, kalaycıların, demircilerin ahenk içinde çalışırken çıkardıkları seslerinin kaybolduğuna dikkat çekmiş ve eski Muğla'daki değişime dair şu ifadelerle yer vermiştir:

74 Erdoğın Keleş, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Muğla'da Aile Yapısı*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002, s.104-114.

75 Ünal Türkeş, *a.g.e.*, s. 29-31.

76 Bayram Akça, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muğla'da Debağ (Tabakçılık) Esnaf Teşkilatı", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 4, Bahar 2001, s. 2-3.

77 Bayram Akça, *a.g.m.*, s. 2-5.

“Eski Muğla, bizim yetişemediğimiz, ancak büyüklerden dinlediğimiz “yuğu taşı” ile düzleştirilen tek tük toprak damlı, beyaz badanalı ya da başka bir anlamı olsa da “Sakız Hanım’a” ithaf edilmiş gibi sakız biçimi denilen, içerden merdivenli evleriyle Arasta ile bütünleşir. Nalbantların, semercilerin, kalaycılarının, demircilerin, tenekeçilerin, ayakkabıcıların ahenk içinde çalışırken çıkardıkları ve birbirine karışan seslere biz yetişemedik, ama Arasta’nın şehrin ruhu ve üretim merkezi olduğu bugün bile anlaşılıyor. Ancak çağ değiştikçe ve biz küreselleştikçe kaybolan bazı mesleklerin izlerine rastlamak, elbette Saburhane’de taş köprüyü aramak kadar imkânsız hale geliyor.”⁷⁸

Çolak’ın da ifade ettiği gibi, “çağ değiştikçe ve biz küreselleştikçe kaybolan bazı mesleklerin izlerine rastlamak, elbette Saburhane’de taş köprüyü aramak kadar imkânsız hale” gelmiştir. Artık hem somut hem de somut olmayan kültürel mirasın izleri yok olmaya başlamıştır.

2. Muğla Kentinde Semercilik Mesleğine Dair Tespitler

Araştırmada, Muğla kent merkezi esas alınmış ve mahalle-köy sınırları dâhil edilmemiştir. Bunun nedeni, köy-mahalle ayrımının araştırmanın alanını zorlaştıracak olmasıdır. İlk olarak yazılı kaynaklar üzerinden tarama yapılmıştır. Bu anlamda Osmanlı Arşivi’nde yer alan kayıtlar incelenmiş ve elde edilen veriler kullanılmıştır. Ayrıca Muğla’daki meslekî yapıya dair bilgi veren araştırma eserlerden de istifade edilmiştir.

1831 yılı nüfus sayımı kayıtlarını içeren *Menteşe Sancağı Nüfus Defteri*, meslek gruplarına dair bilgi vermektedir. Mesleği yazılan haneler dikkate alındığında ticaret yapanların oranı %74 olarak çıkmaktadır. İlimiye ricali %12; yiyecek maddeleri, saraciye ve koşum takımları imal ve satıcılarıyla vazifelilerin oranları %2’şer; nakliye işiyle uğraşan deveci, katırcı ve arabacıların %1 olup, ihtiyaç maddeleri, mutfak eşyaları imal ve satıcılarıyla sağlık hizmetleri mensupları, hizmetliler ve gösteri sanatlarıyla uğraşanların oranları %1’in altında kalmaktadır. Koşum malzemesi yapanlar içerisinde değerlendirilen semercilerin 17 kişi olduğu görülmektedir. Bu meslek grubu **içerisinde** semerciler, sayısal olarak nalbantlardan sonra ikinci sırada gelmektedir.⁷⁹

1835 yılı nüfus sayımına ait verileri içeren *Aydın Eyaleti, Mentese Sancağı, Muğla Kazası Müslim Nüfus Defteri*⁸⁰, hane sahiplerinin mesleklerine dair veriler sunmaktadır. Yapılan inceleme neticesinde 7 hane sahibinin semerci olarak kaydedildiği tespit edilmiştir. Semercilik mesleğini icra eden bu hane sahiplerine dair bilgiler şu şekildedir:

78 Melek Çolak, “Sakız Hanım’la Mahur Bey’in Muğla’sı”, *Konuşan Sokaklar Mentese*, (Edt. Mustafa Gökçe-Aslı Çandarlı Şahin-Ahmet Karadeniz), Günce Yayınları, Ankara 2020, s.16.

79 Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 148-149.

80 *BOA, NFS.d. 3160, 7 Rebiülahir 1251/2 Ağustos 1835.*

Menteşe Sancağı, Muğla Kazası Deksid Mahallesi Nüfus Defteri⁸¹

Tablo 2: Mentеше Sancağı, Muğla Kazası Deksid Mahallesi Nüfus Defteri				
Hane	Numara	Hane Sahibi	Yaşı	Mesleği
14	34	Maç oğlu kısa boylu köse siyah sakallı palancı Ahmed bin İsmail	35	Palancı
	35	Oğlu İsmail	6	
	36	Diğer oğlu Salih	1	
21	55	Uzun boylu aksakallı semerci İbrahim bin Abdülfettah	55	Semerci

Menteşe Sancağı, Muğla Kazası Ahmed Hoca Mahallesi Nüfus Defteri⁸²

Tablo 3: Mentеше Sancağı, Muğla Kazası Ahmed Hoca Mahallesi Nüfus Defteri				
Hane	Numara	Hane Sahibi	Yaşı	Mesleği
9	24	Kanbur oğlu orta boylu kır sakallı Halil bin Ahmed	52	Semerci
	25	Oğlu Ahmed	13	
	26	Diğer oğlu Memiş	10	
10	27	Kanbur oğlu orta boylu kumral sakallı Ali bin Ahmed	48	Semerci
	28	Oğlu Abdülfettah	30	
16	43	Semerci Osman oğlu orta boylu kumral sakallı Mehmed bin Osman	38	Semerci
17	44	Semerci Osman oğlu orta boylu kır sakallı Mustafa bin Osman	52	Semerci
	45	Oğlu Salih	2	

Menteşe Sancağı, Muğla Kazası Bâli Hoca Mahallesi Nüfus Defteri⁸³

Tablo 4: Mentеше Sancağı, Muğla Kazası Bâli Hoca Mahallesi Nüfus Defteri				
Hane	Numara	Hane Sahibi	Yaşı	Mesleği
41	87	Orta boylu kumral sakallı palancı Salih bin Süleyman	33	Palancı
	88	Karındaşı orta boylu şabb-1 emred Süleyman	16	-

81 BOA, NFS.d. 3160, 7 Rebiülahir 1251/2 Ağustos 1835, s. 32-33.

82 BOA, NFS.d. 3160, 7 Rebiülahir 1251/2 Ağustos 1835, s. 90-91.

83 BOA, NFS.d. 3160, 7 Rebiülahir 1251/2 Ağustos 1835, s. 101.

Menteşe Sancağı, Muğla Kazası Kerâmüddin Mahallesi Nüfus Defteri⁸⁴

Tablo 4: Mentеше Sancağı, Muğla Kazası Kerâmüddin Mahallesi Nüfus Defteri				
Hane		Hane Sahibi	Yaşı	Mesleği
10	23	Buca oğlu orta boylu kır sakallı Ali bin Mehmed	65	Semerci
	24	Oğlu Süleyman	16	Semerci

1844-1845 yılı verilerini içeren *Muğla Temettuat Defterleri*, şehrin sosyal ve iktisadi hayatında zanaatın önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. *Akgünlü* tarafından yapılan çalışmada, bu kayıtlardan hareketle Muğla'da semercilik mesleğini icra eden 7 hane sahibinin olduğu belirtilmiştir.⁸⁵ Defterlerin tarafımızca incelenmesi neticesinde ise Muğla mahallerinde semerci/palancı olarak kaydedilen 8 hane sahibi olduğu tespit edilmiştir. Bu hane sahiplerine dair elde edilen veriler aşağıdaki tablolarda olduğu gibidir.

Aydın Eyaleti Mentеше Sancağı Muğla Kazası Hoca Ahmed Mahallesi Temettuat Defteri⁸⁶

Tablo 5: Aydın Eyaleti Mentеше Sancağı Muğla Kazası Hoca Ahmed Mahallesi Temettuat Defteri				
Hane		Hane Sahibi	Mesleği	Meslek Geliri (Kuruş)
13	15	Kanbur oğlu Ali	Semerci	650
14	16	Diğer Kanbur oğlu Ahmed	Semerci	550
15	17	Diğer Kanbur oğlu Hacı Mehmed	Semerci	650

Aydın Eyaleti Mentеше Sancağı Muğla Kazası, Bâli Hoca Mahallesi Temettuat Defteri⁸⁷

Tablo 6: Aydın Eyaleti Mentеше Sancağı Muğla Kazası, Bâli Hoca Mahallesi Temettuat Defteri				
Hane		Hane Sahibi	Mesleği	Meslek Geliri (Kuruş)
18	19	Palancı Hacı Salih	Palancı	300
19	20	Palancı Hacı Salih Biraderi Süleyman	Semerci	450

84 BOA, NFS.d. 3160, 7 Rebiülahir 1251/2 Ağustos 1835, s. 124.

85 Volkan Levent Akgünlü, *a.g.e.*, s. 36.

86 BOA, ML.VRD.TMT.d. 2390, 1261/1844-1845, s. 6-7.

87 BOA, ML.VRD.TMT.d. 2389, 1261/1844-1845, s. 8.

Aydın Eyaleti Mentеше Sancağı Muğla Kazası, Kerâmüddin Mahallesi Temettuat Defteri⁸⁸

Tablo 7: Aydın Eyaleti Mentеше Sancağı Muğla Kazası, Kerâmüddin Mahallesi Temettuat Defteri				
Hane		Hane Sahibi	Mesleği	Meslek Geliri (Kuruş)
39	41	Basdırma oğlu Hüseyin	Semerci	400

Aydın Eyaleti Mentеше Sancağı Muğla Kazası, Kara Memi Mahallesi Temettuat Defteri⁸⁹

Tablo 8: Aydın Eyaleti Mentеше Sancağı Muğla Kazası, Kara Memi Mahallesi Temettuat Defteri				
Hane		Hane Sahibi	Mesleği	Meslek Geliri (Kuruş)
69	83	Basdırma oğlu Mehmed	Semerci	200

Aydın Eyaleti Mentеше Sancağı Muğla Kazası, Bayezid Mahallesi Temettuat Defteri⁹⁰

Tablo 9: Aydın Eyaleti Mentеше Sancağı Muğla Kazası, Bayezid Mahallesi Temettuat Defteri				
Hane		Hane Sahibi	Mesleği	Meslek Geliri (Kuruş)
29		İzmirli Abdülkadir	Semerci	350

Yukarıdaki tablolarda verilen Hoca Ahmed, Kerâmüddin, Kara Memi ve Bayezid mahallelerindeki 6 hane sahibi *semerci*; Bâli Hoca Mahallesi'ndeki 2 hane sahibinden biri *palancı*, diğeri ise *semerci* olarak kaydedilmiştir. Bâli Mahallesi'ndeki bu iki hane kardeş olup isimlerinin önünde de *balancı/palancı* ibaresi yer almıştır. Neticede 8 hane sahibinin bu meslekten yıllık geliri ise toplam 3.550 kuruş olarak hesaplanmaktadır. Hane başına semercilikten elde edilen bir yıllık gelirin 200 ilâ 650 kuruş arasında değiştiği görülmektedir. Bu meslek gelirleri, defterlerde diğeri gelirlerden ayrı olarak belirtilmiş ve yıllık toplam gelire eklenmiştir.

Muğla Şeriyye Sicilleri'den hareketle 19. yüzyıl ortalarında Muğla'da görülen meslekler incelendiğinde, mahkemeye yansımış kişilere ait mesleklerin sayısı 63 olarak saptanmaktadır. Bunlar içerisinde semerciler; *Göcekli Semerci*, *Semerci İsa*, *Semerci Süleyman* şeklinde geçmektedir. ⁹¹

88 BOA, ML.VRD.TMT.d. 2405, 1261/1844-1845, s. 15.

89 BOA, ML.VRD.TMT.d. 2383, 1261/1844-1845, s. 26.

90 BOA, ML.VRD.TMT.d. 2388, 1261/1844-1845, s. 11.

91 Erdoğan Keleş, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Muğla'da Aile Yapısı*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002, s. 114.

3. Muğla Arasta'da Son Semerci Ustalarına Dair Bilgiler

Araştırmada, Muğla Arasta'da semercilik mesleğini son olarak icra etmiş olan insanların bilgilerine de müracaat edilmiştir. Bunu yaparken de *sözlü tarih* yöntemine başvurulmuştur. *Sözlü tarih*, insanlar ile görüşme yapılarak anlatı ve veri toplanmasıdır. Bu yöntemle bireylerin deneyimleri, gözlemleri ve öyküleri kullanılarak yazılı kaynaklar tarafından belgelenmemiş kayıtlar ve anlatılar ortaya çıkmakta ve bunlar mülakat yoluyla kaydedilmektedir. Araştırma sürecinde derinlemesine görüşme esnasında meslek sahiplerine yöneltilen soru başlıkları ise şu şekildedir:

1: Sizi tanıyabilir miyiz?

2: Bu mesleğe nasıl başladınız?

3: Bu mesleğin incelikleri, yapım aşamaları nelerdir?

4: Yanınızda eleman yetiştiriyor musunuz, yetiştiriyorsanız nasıl bir yöntem uyguluyorsunuz?

5: Bu mesleğin geleceğini nasıl görüyorsunuz?

6: Günümüzde hazır giyim, hazır gıda vs. artmış durumda, bunu mesleğiniz açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

7: Arasta hakkında ne düşünüyorsunuz? Burada bir şey değiştirecek olsanız neyi değiştirirsiniz?

8: Yapmış olduğunuz mesleğe karşı halkın ilgi ve tutumunu nasıl görüyorsunuz?

9: Gelecek nesle neler tavsiye edersiniz?

Bu araştırmada, semerciliği icra etmiş olan 2 kişi ile yüz yüze görüşülerek bilgi alınmıştır. Bu kişiler, mesleği bizzat icra eden ustanın yanında uzun süre çalışmıştır. Fakat her iki kişi de ustalarının ölümünden sonra başka sektörde çalışmaya devam etmiştir. Bu kişilere ait bilgiler aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

Tablo 10: Muğla Merkezde Semercilik Mesleğini İcra Etmiş Olan İki Kaynak Kişiye Ait Bilgiler			
Usta Adı-Soyadı	Doğum Tarihi	Mesleği	Görüşme Tarihi
Usta: Baba: Hayri Yumurtaş (vefat: 1999) Oğul: Mehmet Yumurtaş (Babası ile birlikte yapmıştır)	1920 1957	Semerci	21 Mayıs 2022
Usta: Baba: Mehmet Küçük (vefat: 2019) Oğul: Nebi Küçük (Babası ile birlikte yapmıştır)	1963 1989	Semerci	23 Mayıs 2022

Bu kaynak kişiler özelinde Muğla'da semerciliğin tarihsel süreçteki durumuna odaklanılmış, yaşanan olumlu veya olumsuz gelişmeler onların ifadelerinden hareketle değerlendirilmiştir.

Kaynak Kişi-1:

- Mehmet Yumurtaş (Oğul)

Ustası: Hayri Yumurtaş (Baba)

Kaynak Kişi Tanıtımı: Semerci Hayri Yumurtaş ustanın oğlu Mehmet Yumurtaş, 1957 yılı Muğla doğumludur. 6 kardeşlerdir. İlkokuldan mezun olduktan sonra 15 yaşında babasının yanında semerciliğe başlamıştır. Babası rahmetli Hayri Yumurtaş usta, vefat edene kadar semercilik mesleğini yapmıştır. Yani, tarihî Arasta'daki dükkânında 1999 yılına kadar semerciliğe devam etmiştir. Fakat oğlu Mehmet Yumurtaş, babasının ölümünden sonra mesleğe devam etmeyip belediyede çalışmaya başlamış ve buradan da emekli olmuştur.

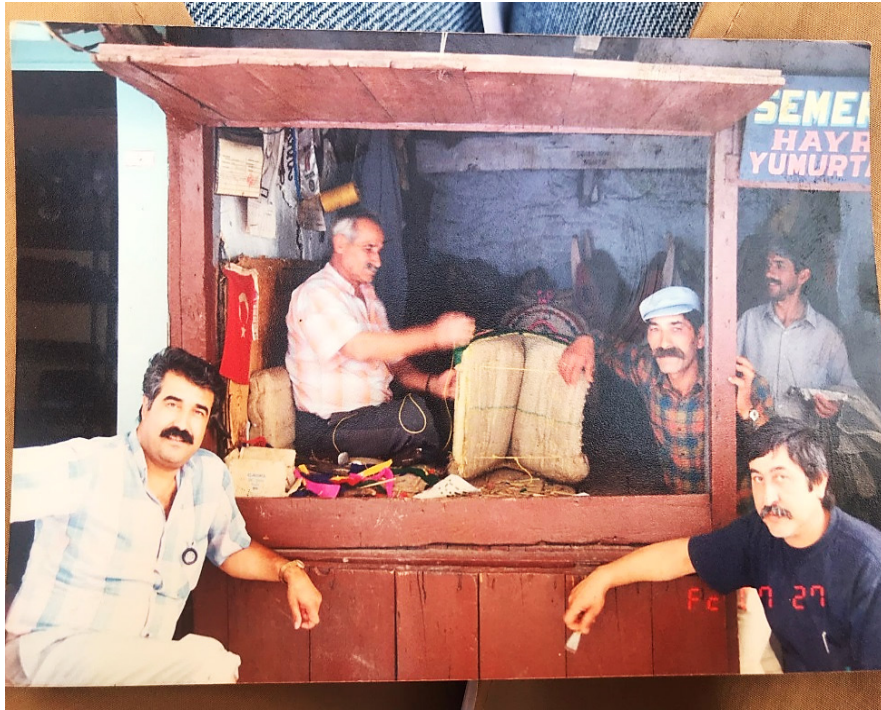
Resim 7: Mehmet Yumurtaş

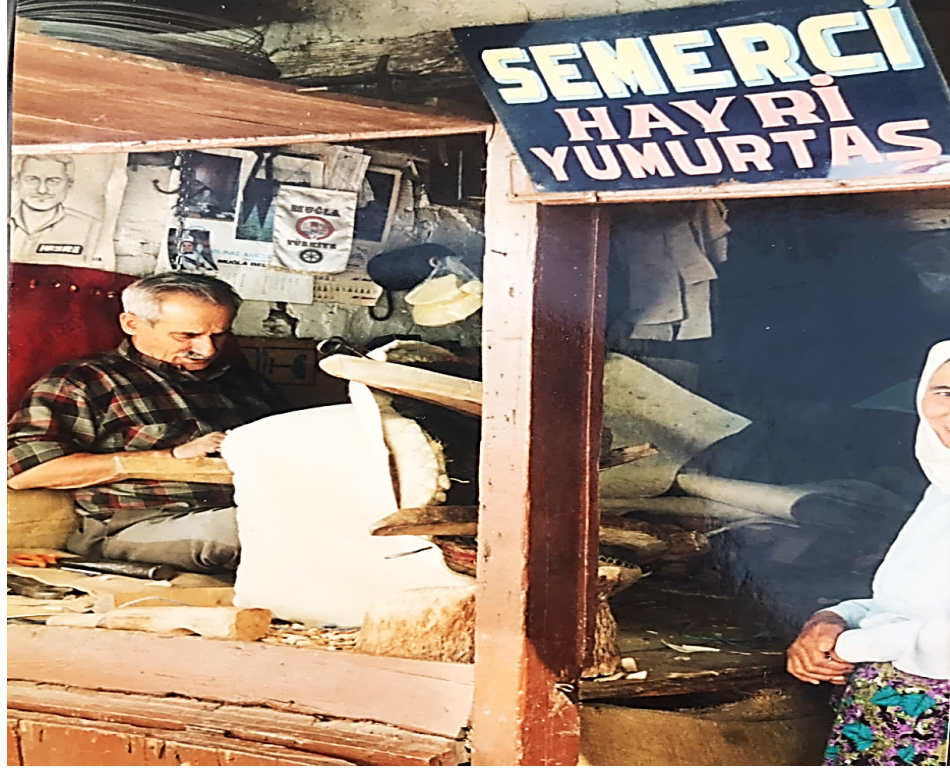
Resim 8: Semerci Ustası Hayri Yumurtaş ve Muğla Arasta'daki Dükkânı (1993 Yılı)

Resim 9: Semerci Ustası Hayri Yumurtaş Mesleğini İcra Ederken (1993 Yılı)

Resim 10: Semerci Ustası Hayri Yumurtaş ve Muğla Arasta'daki Dükkânı (1993 Yılı)

Resim 11: Semerci Ustası Hayri Yumurtaş ve Muğla Arasta'daki Dükkânı, (1993 Yılı)

Resim 12: Hayri Yumurtaş'ın Semerci Dükkânını Turistlerin Ziyareti (1993 Yılı)

Semercilikte Kullanılan Madde ve Aletler (Kaynak kişinin belirttiği): Çul, saman, kamaş, meşin, teliz veya çuval, deri veya kaput bezi, tahta, çuvaldız, eye veya törpü, kerpeten, çekiç veya tokmak, kendir ve sicim, testere, şiş, keser, satyan, saz, keçe.

Resim 13: Semercilikte Kullanılan Madde ve Aletler (Kaynak Kişiden Alınan)

Mehmet Yumurtaş ile yapılan röportaj:

Sizi tanıyabilir miyiz?

-Ben Mehmet Yumurtaş, 29.06.1957 Muğla doğumluyum. İlkokul mezunuyum, 5 kardeşim var. Daha önceden babamla beraber semercilik yaptım. Bu işten anlıyorum ve yaptım da. Babam vefat ettikten sonra devam et dediler bana baktım artık at, eşek kalmaz oldu, ben de belediyeye girdim oradan emekli oldum.

Bu mesleğe nasıl başladınız?

-15 yaşında babamın yanında başladım. Babamın adı Hayri Yumurtaş. Babam ölene kadar yaptı bu işi. O zaman okumayınca öğretmeni tarafından yönlendirilmiş. O zaman babamın Hamdi ustası var, onun yanında alışmış. Çırak olarak girip usta olarak çıkmış ve kendisi Arasta'da dükkân açmış. O zaman hiç boş kalmazdık, at eşek kullanımı çoktu. Babam yurtdışına bile gitti. Turistler hep fotoğrafını çekerdi. 1999 yılında vefat etti. 79 yaşında ölene kadar da semercilik yaptı.

Bu mesleğin incelikleri, yapım aşamaları nelerdir?

-Şimdi bizim iş, et üstüne minare kurmak gibi. Semer 1 haftada müşteriye teslim edilir. Sazıydı, çuluydu, ağacıydı bir sürü ıvır zıvırı var. Birçok malzemesi var; saz, çul, sicim gibi... Semer ağacı biraz kavisli olur o içine keçe çekilir hazırlanır süslenir püslenir teslim edilir. Dana derisinden olan satyan vardır, siyah deri yani. İskelet bittikten sonra süsü olur işlemlerini yaparız derisi çekilir sonra ağaçları takılır ve sicimle sıkıştırılır.

Yanınızda eleman yetiştiriyor musunuz, yetiştiriyorsanız nasıl bir yöntem uyguluyorsunuz?

-Maalesef, bizim meslek pis meslek diye kimse evladını vermek istemedi. Şimdi o hayvanın sırtı yara oluyor, bir de toz çamur o yüzden kimse istemedi. Bir de şimdi her taraf araba doldu, at, eşek, katır kalmadı.

Bu mesleğin geleceğini nasıl görüyorsunuz?

-Bu meslek bitti, Muğla'da yok artık. Herkesin altında araba var, eşek besleyen kalmadı, köylerde bile kalmadı artık. Babamın yetiştirdiği çıraklar var, onlar bile yapmıyor. O çıraklar da az yaptı zaten bu işi. 1970-80 senesinde herkesin atı eşeği vardı. O zaman köylüler ürünlerini satmak için gelirlerdi. Nalbant vardı, semerci vardı, şimdi bir şey kalmadı. Kalaycılar terziler hepsi bitti. Arasta'da babamın olduğu yerde 2 tane semerci vardı, birisi babamdı, birisi ustasıydı. Şimdi el emeği meslekler bitti, ne bakırcı kaldı de demirci kaldı.

Günümüzde hazır giyim, hazır gıda vs. artmış durumda, bunu mesleğiniz açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

-Şimdi bizim millet hazıra iyice alıştı. Benim kızım var o da aynı, kullan at baba yenisini al. Bazı güzellikleri var ama bence kalite bozuluyor. El ile yapılanla toplu yapılan bir olamaz zaten. Yiyecekler hep hormonlu oldu, adam malı yetiştirecek fazla üretecek bir de ucuz olsun diye basıyor hormonu, ilacı. Domateste bile koku yok artık. Önceden pazara girdiğin zaman meyve sebze için vatandaş kendi bahçesinde yetiştirip getirdiği için Pazar meyve sebze kokardı. Hazır kıyafetler çıkınca terziler gömlek dikmeyi unuttu. Hazır mal, milletimizi rahata alıştırdı rahat olunca da tembellik olur. Adam köyde en azından yoğurdu sütü için hayvana bakardı, şimdi uğraşması var diye ona da bakmıyor. Nasıl olsa var markette hazırı. O uğraşmayı çekeceğime hazırı var nasıl olsa diyor ve sadece evde yatıyor. Öyle öyle hayvan da kalmaz meyve sebze de.

Arasta hakkında ne düşünüyorsunuz? Burada bir şey değiştirecek olsanız neyi değiştirirsiniz?

-Şu anda belediye orayı (Arasta) gezme yeri yaptı. O dükkânlar değiştirildi, modern bir şekil aldı, iş merkezi değil de gezme yeri oldu. Şimdi orada esnaf kalmadı, çok nadir eskiden kalan var. Arasta da öldü, içindeki el emeği meslekler de öldü. Babamın ve benim zamanımda insanlar yolda yürüyemezdi kalabalıktan. Benim elimde olsa bu sanatları tekrar yaşatmaya çalışırım. En azından Arasta içinde birer tane semerci, saraç, bakırcı, demirci, kalaycı gibi ölen mesleklere dükkân açarım ki orada yaşasınlar. Yoksa yarın öbür gün hiç kimse bulunmaz, bir de hatırlayan bile kalmaz. Mesela ben öleyim Muğla'da neredeyse semercilik bilen yok. Var diyorlar 1-2 tane ama o da uzaktaymış, o da doğru mu bilmiyorum. Yani artık terziye gidip eşya diktireyim demiyor, zaten hazırı var. Kimse sökülük giymiyor artık. Bizim orada öyle günlerimiz geçti ki çalışma sesleri her yerden geliyordu. Şimdi arasta ölü gibi, millet gelirse çay içmeye gelir anca.

Yapmış olduğunuz mesleğe karşı halkın ilgi ve tutumunu nasıl görüyorsunuz?

-Geçmiş zamanda çok iyiydi. Çok geçerli bir sanattı. Atın üstünde oluyordu her şey, zaten bir nal bir de semer, atın canı zaten bunlar. Perşembe günü olduğu zaman nalbantın önünde at eşekten geçilmezdi, o zamanlar bize ihtiyaçları vardı. Dedim ya biz et üstüne minare yapıyoruz, en ufak bir şey olduğu zaman adam bize gelirdi, yoğunluk vardı. Şimdi hayvan kalmayınca ilgi alaka da kalmadı. Ama yine de bir saygınlığı var ama o saygınlık gün geçtikçe, meslek unutuldukça azalıyor.

Gelecek nesle neler tavsiye edersiniz?

-Herkes masa başı çalışacak diye bir şey yok, meslek öğrensinler bence. Tabii yine okuyabildikleri kadar okusunlar, ama yine de bir yolları olsun, en azından bir meslek. Bir de çalışmayı sevsinler tembel olmasınlar, bir işte de olsa, ders de olsa çalışsınlar, yoksa kaybolup giderler, bence öyle yani.

Kaynak Kişi-2:

- Nebi Küçük (Oğul)

Ustası: Mehmet Küçük (Baba)

Kaynak Kişi Tanıtımı: Nebi Küçük, 1989 doğumlu ve ilkokul mezunudur. Semercilik mesleği, babası Mehmet Küçük'ün asıl mesleğidir ve babası mesleği Hayri Yumurtaş'tan öğrenmiştir. Nebi Küçük, mesleği babasının yanında öğrenmiştir, fakat şu anda at, eşek, katır gibi binek hayvanlar günümüzde pek kullanılmadığı için kendisi farklı mesleğe yönelmiştir. Şuan beyaz eşya tamirciliği yapmaktadır.

Semercilikte Kullanılan Madde ve Aletler (Kaynak kişinin belirttiği): kavak ağacı, iskelet, kamaş, deri, kaş, göcek, bez, tehliiz, kındap, makas ve bıçak, demir halkalar ve kulplar, kepe (kepene), kerpeten, testere, keser, törpü, bizler, keski, ağaç tokmak.

Nebi Küçük ile yapılan röportaj:

Sizi tanıyabilir miyiz?

-Ben Nebi Küçük, ilkokul mezunuyum. 1989 doğumluyum. Benim mesleğim şu anda beyaz eşya tamirciliği. Asıl, rahmetli babam bu mesleği yaptı. Babam ilk semercilik mesleğini rahmetli Hayri Yumurtaş usta vardı, ondan öğrendi, Muğla'da tekti zaten. Tabii birçok köyün geçimi hayvancılıktı, o zamanlar yaptı. 1963 yılında doğdu, ilkokul mezunuydu, 2019 yılında vefat etti. Eskiden daha çok yapıyordu ama 2000'li yılların başlarında bu işler iyice yavaşladı.

Bu mesleğe nasıl başladınız?

-Önce kendimizin at olsun, eşek olsun vardı. Rahmetli semerci Hayri Usta'nın yanına gide gele alıştı. Çıraklıktan alıştı, açık bir dükkânı yoktu, seyyar olarak yapıyordu. Yıllarca bizim köyümüz olsun, çevre köyler olsun semerler babamın elinden geçti.

Bu mesleğin incelikleri, yapım aşamaları nelerdir?

-Deri kullanılır, sazlıklardan yapılan hasır kullanılır, keçe kullanılır, kavak ağacından olan semer ağacı dediğimiz ağaç kullanılır. İlk etapta, her hayvanın sırt şekli farklıdır ona göre hasır örülür birbirine bağlanarak çuvaldız dediğimiz araç yardımı ile. Ondan sonra hasırlar sabitlendikten sonra deri ile kaplama yapılır. En son iç kısmına ise semercilerin balık dediği küçük keçelerden hayvanın sırt yapısına göre ilk katmanlar oluşturulur, daha sonra bütün keçe ile kaplanır. Deriler çivi ile tutturulur. Ustalık, ağacı bulmak ve işlemektir. Çünkü her hayvanın sırtı farklıdır. Ağaç da dikilir semere kanca ile sabitlenir. Hayvanın sırtına göre ayarlamak en önemli olaydır, asıl püf nokta budur.

Yanınızda eleman yetiştiriyor musunuz, yetiştiriyorsanız nasıl bir yöntem uyguluyorsunuz?

-Hayır yetişmedi. Zaten seyyar yapıyordu ve katır, at işi bitti zaten. Köyde odun yapılırdı, Muğla'ya getirilip satılırdı, zaten seyyar yaptığı için çok iş olmazdı, o yüzden hiç çırak yetiştirmedim.

Bu mesleğin geleceğini nasıl görüyorsunuz?

-Bitti zaten. Benim bildiğim bir tane olması lazım o da uzakta. O adam da nereye kadar götürecektir bu işi, at eşek kalmadı ki. At şimdi anca koşu sporlarında kullanılıyor, o kadar. At eşek olmayınca bu işler de bitti. Zaten araba varken ihtiyaç duyulmuyor.

Günümüzde hazır giyim, hazır gıda vs. artmış durumda, bunu mesleğiniz açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

-El işi göz nuru diye laf vardı, o söz tarihe karıştı. Benim babam sıfırdan yapardı, her şeyi el ile tamamen. Ayakkabıcılar sadece tamirata döndü, yapım yok. Hazır çıktığı için el sanatları ve küçük esnafı bitiriyor. Üretim yapmayı bilen de kalmadı, çünkü adam fabrika ile rekabet edemeyeceğini biliyor, o yüzden de uğraşmıyor. Halk da ucuz olduğu için hazıra kayıyor. Böylece el sanatı kalmadı, kaldıysa da az var zaten onların da kaybolması çok sürmez.

Arasta hakkında ne düşünüyorsunuz? Burada bir şey değiştirecek olsanız neyi değiştirirsiniz?

-Arastada bir şeyi değiştirecek olsam, elimde imkân olsa, benim çocukluğumun Arastasını geri getiririm. Arasta öldü artık tabiri caizse. Mesela orada demircisi vardı, kalaycısı, semercisi, nalbantı vardı. Çoğu meslek silindi. En azından birer tane olsun isterim. Şu anda arastada esnaf da kalmadı. Bazı eski esnaf var, onun haricinde zaten yarısı kapalı, insanlar iş olmayınca tabii kapattı.

Yapmış olduğunuz mesleğe karşı halkın ilgi ve tutumunu nasıl görüyorsunuz?

-Semercilik mesleğine karşı eskiden ilgi vardı. Hatta babama şöyle bir teklif gelmişti o zamanlar, Konakaltı kültür merkezinin altında müze vardı. O zamanın müze müdürü, küçük minyatür semerler yapıp sergileyeceklerdi ve turistik amaçlı satış yapılacaktı. O müze müdürünün tayini çıktı, sonra da gelen müdür ilgilenmedi. Eski müdür gitmeseydi semercilik daha çok bilinirdi. Semeri bilen kalmadı ki şimdi, yoldan geçene sor yarısından fazlası bilmez yani.

Gelecek nesle neler tavsiye edersiniz?

-Gelecek nesle hem benim kendi mesleğimde hem de birçok meslekte olduğu gibi artık alttan yetişen yok. Herkes okula gidiyor doğal olarak. Rahat yaşam istiyorlar, ama 10 sene sonra elimizde tamirci olarak veya su tesisatçısı yok, bulamayacağız, olanlar da yaşlı. Alttan gelen yok, bir de şimdiki çocuklar kapıdan girince kaç para vereceksin diyor. Hemen para gözüyle bakıyor, meslek öğrenme olarak bakan yok. Benim tavsiyem meslek öğrenme odaklı olsunlar. Yine eskiden bir laf vardı, sanat altın bileziktir diye. O altın bileziği koluna taksın, ihtiyacı olursa mutlaka değerlendirir.

Kaynak kişilerin sorulara verdiği cevaplardan açık bir şekilde anlaşılıyor ki Muğla Arasta'da geleneksel meslekler unutulmaya yüz tutmuştur. Artık eskisi gibi bu mesleklere rağbet olmadığı gibi meslekleri icra edecek usta veya çıraklar da kalmamıştır.

Geleneksel olanın unutulmaya yüz tutmasında veya kaybolmasında etkili olan birkaç sorun tespit edilebilmektedir. Özellikle geleneksel mesleği icra eden ustaların yaşlanması ya da ölmesiyle geride usta olarak birilerinin bırakılmaması önemli sorunlardan birini teşkil etmektedir. Nitekim mesleklerin devamını sağlayan en önemli unsur ustalardır. Ustalar, yeteneklerini ve bilgilerini yetiştirdikleri çıraklarına vererek geleneği devam ettirmişlerdir. Fakat zamanla yetiştirilecek çırak bulunamamaya başlamıştır. Çıkarılan kesintisiz zorunlu eğitim yasayla çocuğun ilkokuldan sonra

doğrudan ortaokula ve liseye devam etmesi onun çırak olarak yetişmesi sürecini etkilemiştir. Aynı zamanda el sanatlarının uzun uğraş gerektirmesi ve gelir getirir özeliğinin az olması da genç nesli kazancı bol mesleklere yöneltmiştir.⁹² Bu sebeplerden ötürü de birçok el sanatında eleman bulma konusunda sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Nitekim bu durum, el sanatları alanında önemli bir potansiyele sahip olan Muğla'da da eleman sıkıntısı yaşanmasına yol açmıştır.

Muğla kent merkezinde geleneksel mesleği icra edecek genç nesil yetişmemektedir. Bazı mesleklerin son temsilcileri kalmıştır. Gençlerin artık uzun uğraş gerektiren işlere rağbet etmedikleri, kısa zamanda daha çok para getiren çeşitli iş alanlarına yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bir hevesle işe başlayanların ise bir süre sonra dayanamayıp işi bıraktıkları görülmektedir.

Seri, ucuz ve bol miktarda üretilen mallar, az sayıda ve uzun sürede üretilen mallara üstünlük sağlamış ve bu malların iç piyasaya da hâkim olmasıyla tezgâhlar kapanma sürecine girmiştir.⁹³ Nitekim bu süreçten olumsuz etkilenen yerlerden biri de Muğla olmuştur. Teknolojik anlamdaki yenilikler; hazır giyim, gıda ve eşyanın yaygınlaşması karşısında kent merkezinde bulunan geleneksel meslek ustaları, imkânsızlıklar nedeniyle gelişmelere uyum sağlayamamışlardır. Üretim mallarında meydana değişikliklere babadan, dededen gördükleri yöntemlerle karşılık vermeye çalışsalar da bunda muvaffak olamamışlardır.

Ustaların, kent merkezindeki canlılığın da eskisi gibi olmadığından yakınmaları söz konusudur. Özellikle pek çok mesleğin yapıldığı, insanların ekmek parası kazandığı eski dükkânların kapalı oluşundan üzülen bahsetmişlerdir. Bu dükkânların tekrar aktif hale getirilmesi için birtakım çalışmalar yapılması gerektiğine işaret etmişlerdir.

Geleneksel meslekleri icra eden kimselerin müşteriler için uygun dağıtım ve pazarlama sistemini kuramamaları ve yurtiçi ve yurtdışında rahatlıkla satışlar yapamamaları nedeniyle pazarlama sorunun ortaya çıktığı görülmektedir.⁹⁴ Nitekim bu duruma Muğla kent merkezinde de karşılaşılmaktadır. Bazı geleneksel ürünlerin üretilmesine devam edilmesine rağmen bölgedeki pazarlama olanaklarının sınırlı olması nedeniyle zorluklar yaşanmaktadır.

Sonuç

İnsanlığın tarihi kadar eski olan el sanatları geleneği, insanoğlunun ihtiyaçları doğrultusunda giderek zenginleşmiştir. Belli bir bilgi ve beceriye sahip insanlar, farklı zamanlarda el emeği ürünler ortaya koymuşlar ve zaruri ihtiyaçların karşılanmasını sağlamışlardır. Fakat değişen teknoloji, yaşam biçimi ve ihtiyaçlar söz konusu mesleklerin de geleceğini etkilemiştir.

Modern çağın ortaya çıkardığı gelişim ve bunun beraberinde getirdiği değişim, toplumların kültürüne de yansımıştır. Fakat bu yansımaya geleneksel meslekler açısından iyi yönde olmamıştır. Nitekim geleneksel kültürün bir parçası olan el sanatları, değişimin de etkisiyle günümüzde işlevini yitirmeye başlamıştır. Çağ değiştikçe ve insanlar küreselleştikçe geleneksel olanlar da unutulmaya başlanmıştır.

El sanatlarına duyulan ihtiyaç giderek azalmış, hazır ürüne rağbet artmıştır. Bu alanlarda

92 Cavit Polat, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Günümüze Yöresel El Sanatlarının Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme: Maraş Örneği", *Akdeniz Sanat*, 6 (12), 2013, s. 130.

93 M. Arlı, *a.g.m.*, s. 43.

94 İsmail Öztürk, "Türk El Sanatlarının Günümüzdeki Durumu (Tarihçe Sorunlar Öneriler)", *Sanat Dergisi: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, 2005, s.74.

çalışacak eleman bulunamamaya başlamıştır. Dolayısıyla eski ustaların sahip olduğu meslekî bilgi ve tecrübe yeni kuşaklara aktarılamamıştır. Bu nedenle de el sanatlarıyla uğraşacak çıraklar yetiştirilememiştir. En nihayetinde ilgili mesleklerin unutulup gitmesi durumu ortaya çıkmıştır.

Muğla, geleneksel kent dokusu izlerinin günümüzde de yaşatıldığı bir yerleşim yeri olma özelliğini taşımaktadır. Tarihi Arasta'sı, Yağcılar Hanı, Saburhane Sementi, Saatli Kule'si ile geleneksel olanı muhafaza etme gayretinde bir kent görüntüsü çizmektedir. Muğla, el sanatları alanında da önemli bir potansiyele sahiptir. Arşiv belgelerinden hareketle, Muğla'da icra edilen çeşitli sanat kollarına dair bilgi edinilebilmektedir. Bunlardan bazıları unutulmaya yüz tutarken bazıları ise artık unutulmuştur. Nitekim unutilan ve artık bir ustası olmayan mesleklerden biri de semerciliktir.

Arşiv belgeleri semerciliğin, tarihî Arasta'da Osmanlı Dönemi'nde icra edildiğini ve insanların bundan kazanç sağladığını göstermektedir. 20. yüzyılın sonlarına kadar da Muğla'da yapılmaya devam etmiştir. Fakat artık günümüzde bu mesleği icra eden bir usta yoktur. Son iki ustası olan Semerci Hayri Yumurtaş ve Mehmet Küçük vefat etmiştir. Onların yanında çalışan oğulları da bu mesleği devam ettirmemişler ve başka alanlara yönelmişlerdir.

Semercilik de dâhil olmak üzere geleneksel mesleklerin giderek unutulmasında belli başlı etmenler rol oynamıştır. Geleneksel mesleği icra edecek genç nesil yetişmemektedir. Bazı mesleklerin son temsilcileri kalmıştır. Gençlerin artık uzun uğraş gerektiren işlere rağbet etmedikleri, kısa zamanda daha çok para getiren çeşitli iş alanlarına yöneldikleri görülmektedir. Seri, ucuz ve bol miktarda üretilen mallar, az sayıda ve uzun sürede üretilen mallara üstünlük sağlamış ve bu malların iç piyasaya da hâkim olmasıyla tezgâhlar kapanma sürecine girmiştir. Teknolojik anlamdaki yenilikler; hazır giyim, gıda ve eşyanın yaygınlaşması karşısında kent merkezinde bulunan geleneksel meslek ustaları, imkânsızlıklar nedeniyle gelişmelere uyum sağlayamamışlardır. Geleneksel meslekleri icra eden kimselerin müşteriler için uygun dağıtım ve pazarlama sistemini kuramamışlar ve yurtiçi ve yurtdışında rahatlıkla satış yapamayarak pazarlama sorunu yaşamışlardır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, C.AS., 271/11270, 27 Zilkade 1218/9 Mart 1804.

BOA, İ.MVL. 298/12109, 22 Cemaziyülevvel 1270/20 Şubat 1854.

BOA, İ.MVL. 298/12109, 29 Cemaziyülevvel 1270/27 Şubat 1854.

BOA, ML.VRD.TMT.d. 2383, 1261/1844-1845.

BOA, ML.VRD.TMT.d. 2388, 1261/1844-1845, s. 11.

BOA, ML.VRD.TMT.d. 2389, 1261/1844-1845, s. 8.

BOA, ML.VRD.TMT.d. 2390, 1261/1844-1845.

BOA, ML.VRD.TMT.d. 2405, 1261/1844-1845.

BOA, NFS.d. 3160, 7 Rebiülahir 1251/2 Ağustos 1835.

Diğer Kaynaklar

Akça, Bayram, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muğla’da Debağ (Tabakçılık) Esnaf Teşkilatı”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 4, Bahar 2001, (ss. 1-7).

Akgünlü, Volkan Levent, *Temettuat Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Muğla’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Ed. Ahmet Yiğit), Renk Ofset Baskı, Muğla 2008.

Akpınarlı, Feriha, vd., *Kahramanmaraş El Sanatları*, Cilt: 1, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2014.

Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2011.

Aktüre, Sevgi, “19. Yüzyılda Muğla”, *Tarih İçinde Muğla*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara 1993.

Aladağ, Ertuğrul, *Muğla Evi*, Hamle Matbaacılık, Muğla 1991.

Arı, Mehmet, “Ahiliğin Siyasal Boyutları ve Günümüzde Yeniden Yorumlanması”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 2008, (ss.38-55)

Arlı, Mustafa, “El Sanatlarının-Gerileme, Kaybolma ve Öğretim Biçimlerinin Değişme Nedenleri ile Geliştirilme ve Yaşatılmasına İlişkin Öneriler”. *I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri 18-21 Kasım 1981*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, (ss.41-51).

Barışta, H. Örcün, *Türk El Sanatları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Çandarlı Şahin, Aslı, “Kentin Kültürel Aktarım Mekânları Muğla Kent Merkezi Örneği”, *ERDEM*, Haziran, Sayı: 80, 2021, (ss. 1-28).

Çolak, Melek, “Sakız Hanım’la Mahur Bey’in Muğlası”, *Konuşan Sokaklar Mentеше*, (Edt. Mustafa Gökçe-Aslı Çandarlı Şahin-Ahmet Karadeniz), Günce Yayınları, Ankara 2020, (s. 11-37).

Çubukcuoğlu, Merve İpek, “Tarihi Gerede Arastası Sağlıklaştırma Çalışması”, *Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karabük 2019.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

Dilmaç, Oğuz, “Erzurum’da Kaybolmaya Başlayan Yöresel El Sanatları”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 2013, 6 (11), (ss.93-101).

Ekici, Metin ve Fedakâr, Pınar, “Ege Üniversitesi” Deneyimleriyle Somut Olmayan Kültürel Mirası” Yaşatarak Koruma”, *Millî Folklor*, 25(100), s. 50-60.

Ekinci, Oktay, *Yaşayan Muğla*, Bilimsel Eserler Kolektif Şirketi, İstanbul 1985.

Evvel Zaman İçinde İzmir, (Yayına Hazırlayan: Uğur Yeğın), İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları 10, İstanbul 2009.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. IX, (Sadeleştiren Mümin Çevik) Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984.

Fidan, Süleyman, “Gaziantep’te Zanaatler: Semercilik, Çulculuk ve Palancılık”, *Journal of Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(2), (ss. 580-593).

Glassie, Henry, *Günümüzde Geleneksel Türk Sanatı*, (Çev. Yasemin A. Süha Oğuzertem),

Pan Yayıncılık, İstanbul 1993.

Kahveci, Mücella, “21. Yüzyıla Girerken Geleneksel Türk El Sanatları”, *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara 1998, (ss. 387-397).

Kardaş, Canser, “Zamanın Yükü: Muş’ta Geleneksel Semerciliğin Son Temsilcisi Burhan Usta”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, Cilt 2, Sayı 2, (ss.40-50).

Kayadibi, Pakize, “Semercilik, Hamutçuluk, Kürtüncülük”, *Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi*, C. 2, T.C. Ticaret Bakanlığı Yayını, Ankara 2021, (ss. 373-384).

Keleş, Erdoğan, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Muğla’da Aile Yapısı*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Kızıler, Hamdi, “Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinde Ahilik Kurumu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4 (2), 2015, (ss. 408-423)

Koç, Turan, “Sanat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul 2009, (ss. 90-93).

Kunduracı, Osman, “Muğla- Yatağan İlçesi Turgut Köyünde Semercilik”, *14. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi*, Aydın, 11-13 Kasım 2020, (ss.95-98).

Kütükoğlu, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yayınları, Ankara 2010.

Levent, Ayşe - Levent, Cumali, “Arapgir’in Son Palancıları”, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 2021, 7(47), (ss.1450-1461).

Maden, Fahri, “XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu’da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:15, Güz 2007, (ss.149-167).

Mete, Zekai, “Muğla”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, İstanbul 2007, (ss.376-379).

Oğuz, Burhan, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri (Tarım, Hayvancılık, Meteoroloji)*, Bölüm 3, 2/C, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Olivier, Antonie, *Türkiye Seyahatnamesi*, C. 2, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1977.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.

Özdoğan, Havva, «Plansız Gelişen Meydanlarda Mekânsal Bütünleşme ve Morfolojik Bileşenlerin Çözümlemesi: Muğla Saburhane Meydanı Örneği», *MEGARON*, C. 16, S. 1, 2021, (ss.143-156).

Öztürk, İsmail, “Türk El Sanatlarının Günümüzdeki Durumu (Tarihçe Sorunlar Öneriler)”, *Sanat Dergisi: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, 2005, (ss. 67-75).

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Polat, Cavit, “Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Günümüze Yöresel El Sanatlarının Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme: Maraş Örneği”, *Akdeniz Sanat*, 6 (12) , 2013, (ss.123-140).

Polat, Cavit, *Osmanlı’dan Günümüze Maraş’ta Bakırcılık*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2014.

Sennett, Richard, *Zanaatkâr*, (Çev. Melih Pekdemir), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 2009.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317.

Taner, Nuri, “Bir Halk Sanatı olarak Semercilik ve Türkiye’de Bu Sanatla İlgili Terim, Deyim ve Araçlar”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri V*, 23-27 Haziran 1986, Maddi Kültür, Başbakanlık Basımevi, Ankara, (ss. 377-398).

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

Türkeş, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, Yelken Matbaası, İstanbul 1973.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.

Vital Cuinet, *La Turquie d’Asie*, C. III, Ernest Leroux, Paris 1893.

Zanaatkârlar Kanunu (Kanun-Name-İ Ehl-İ Hiref), Haz. Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Yayın no:498, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.

Elektronik Kaynaklar:

İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş No: Krt-015119.

İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: FOTO_031864, Erişim: 09.03.2023, https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Fotograf/HTayla/Foto_030000/FOTO_031864.pdf.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Koleksiyonu, Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91189---0005.jpg>, 05.03.2023.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Koleksiyonu, Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91189---0006.jpg>, 05.03.2023.

Menteşe Kaymakamlığı Resmi İnternet Sitesi, “Arasta”, Erişim: <http://www.mentese.gov.tr/arasta>, 08.03.2023.

Sözlü Kaynaklar:

Mehmet Yumurtaş, Doğum Tarihi: 1957, Semerci, Görüşme Tarihi: 21 Mayıs 2022.

Nebi Küçük, Doğum Tarihi: 1989, Semerci, Görüşme Tarihi: 23 Mayıs 2022.

Doç. Dr.
Rahmi TEKİNVan Yüzüncüyıl Üniversitesi
rahmitekin@yyu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2175-7315>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 22/03/2023 25/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1269140>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Eski Van Şehri ve Tarihi (1915'e Kadar)
Old Van City And Its History (Until 1915)

Öz

Anadolu'nun kadim ve serhat şehri olan Van, yerleşim yeri olarak MÖ. 4000 yıllarına kadar gider. Ancak ilk ayrıntılı bilgiler MÖ. IX. yüzyılda Urartu Devleti'nin kurulmasıyla elimize geçmektedir. Edinilen bilgilere göre, Urartu Devleti o zamanın koşullarında ileri seviyede bir medeniyet oluşturmuştur. Van MS. VII. yüzyıldan itibaren bölgeye Güneyden Kuzeye doğru akınlar düzenleyen İslâm orduları tarafından fethedilmiştir. Abbasî hâkimiyeti döneminde bölgedeki birtakım karışıklıklar güç kullanılarak bastırılmıştır. XI. yüzyılın başlarından itibaren Van Gölü havzası, Doğudan Batıya hareket eden Türklerin yığınak yaptıkları yer haline gelmiştir. 1071 Malazgirt zaferinden sonra da Büyük Selçuklu Devleti'nin askeri bir garnizonu haline gelmiştir. 1100 tarihinde kurulan Ahlat-Şahlar (Ermen-Şahlar) Devleti zamanında, bölgede büyük ölçüde imar faaliyetleri yapılmıştır. Van Ulu Camii'nin bu dönemde, XII. yüzyılda II. Sökmen tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Daha sonra bölgede hüküm süren Eyyubiler, İlhanlılar, Celayirler, Ak Koyunlular ve Kara Koyunlular, bölgeye kültür ve sanat bakımından önemli katkılar sağlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti her ne kadar 1514 Çaldıran zaferiyle anılsa da kalıcı hâkimiyeti 1548'den sonra olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından, Van'a ilk atanan beylerbeyi bu tarihte İskender Paşa'dır. 1915'e geldiğinde emperyalist devletlerin kışkırtması sonucu isyan eden Ermeniler, şehri yakıp yıkmışlardır. Van, halen günümüzde kaldırılmayan büyük bir enkaz yığını haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, Urartu Devleti, Van Ulu Camii, Ermeni İsyanı, Tuşpa.

Abstract

Van, the ancient and frontier city of Anatolia, was founded in BC as a settlement. It goes back to 4000 years. However, the first detailed information BC. IX. century, with the establishment of the Urartu State. According to the information obtained, the Urartian State created an advanced civilization under the conditions of that time. AD. VII. It was conquered by the Islamic armies, who raided the region from the south to the north, starting from the 19th century. During the Abbasid

ATIF: TEKİN, Rahmi, "Eski Van Şehri ve Tarihi (1915'e Kadar)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (152-168)

CITE: TEKİN, Rahmi, "Old Van City And Its History (Until 1915)", *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (152-168)

Screened Turnitin

rule, some disturbances in the region were suppressed by force. XI. Since the beginning of the century, the Van Lake basin has become the place where the Turks, moving from the East to the West, congregate. After the 1071 Malazgirt victory, it became a military garrison of the Great Seljuk State. During the time of the Ahlat-Shahs (Armenian-Shahs) State, which was established in 1100, a large amount of development activities were carried out in the region. Van Great Mosque during this period, XII. century II. It is estimated that it was made by Sökmen.Ayyubids, Ilkhanids, Celayirs, AkKoyunlular and Kara Koyunlular, who ruled in the region afterwards, made important contributions to the region in terms of culture and art. Although the dominance of the Ottoman Empire was commemorated with the victory of Çaldıran in 1514, its permanent dominance was after 1548. The first beylerbeyi appointed to Van by the Ottoman State was Iskender Pasha on this date. When it came to 1915, the Armenians, who rebelled as a result of the provocation of the imperialist states, burned the city down. Van has become a large pile of debris that cannot be removed today.

Keywords: Van, Urartu State, Van Great Mosque, Armenian Revolt, Tuspa.

Giriş

Günümüzde Van şehir merkezi, XX. yüzyılın başından itibaren eski şehrin doğusunda, Erek Dağı eteklerinde kurulmuş olan bir şehirdir. XXI. yüzyılın başlarında genişlemeye başlayan şehir batıda 43 derece 48 dakika doğu boylamı ile doğuda 43 derece 65 dakika doğu boylamı arasında; güneyde 38 derece 51 dakika güney enlemi ile kuzeyde 38 derece 72 dakika kuzey enlemi arasında yer almaktadır. Van şehri 2022 yılı itibarıyla Bardakçı, Kalecik, Bostaniçi, Kevenli ve Edremit TOKİ konutları gibi yeni eklenen uydu kentlerle (banliyöler) birlikte 159,5 km² lik bir alan kaplamaktadır. Kuzeyde Bardakçı TOKİ Konutlarından, güneyde Edremit'e kara yolu ile olan uzaklık yaklaşık 30 km. iken doğuda Bostaniçi TOKİ konutlarından batıda Van iskelesine kadar olan uzaklık da 14 km.dir.

Van şehrinin kurulduğu alanın rakımı batıda göl kıyısında 1636 m. iken bu değer doğuda Bostaniçi ve Kevenli civarında 1950 m.ye çıkmaktadır. Kuzeyde Bardakçı Toki civarında 1700 m. olan yükselti, güneyde Edremit kıyılarında 1636 m. ve Edremit TOKİ konutlarının bulunduğu tepelik alanda ise 1950 m.dir. Van şehrinin bulunduğu alan batıdaki göl kıyısı ile güneydoğu, doğu (Erek Dağı) ve kuzeydoğudaki dağlık-tepelik alanların etekleri arasında kalan alüvyal dolgu sahasıdır.

1. İlk Çağlarda Van

Yapılan kazılar ve akademik çalışmalar neticesinde, Van Bölgesinde ilk yerleşim izlerinin MÖ. 4000 yıllarına kadar uzadığı anlaşılmaktadır. Ancak Van Şehrinin resmi kayıtlı ilk kuruluş tarihi, Urartu krallığının kuruluşuyla aynıdır. MÖ. 9. yüzyılın ortalarında I. Sarduri tarafından (MÖ. 840-825) Tuşpa'yı (Tarhan, 2011, s. 288)¹ (Van Kalesi) başkent yaparak Urartu Krallığını kurmuştur. Assurlular bu devlete *Urartu* derken, onlar kendilerini

1 MÖ. IX. yüzyıldan itibaren Assur çivi yazılı kaynaklarda **Turuşpa**, Urartu kaynaklarında **Tuşpa** olarak geçer. Tuşpa adının, Urartu tanrıçası **Tuşpuea** ile bağlantılı olduğu ileri sürülür.

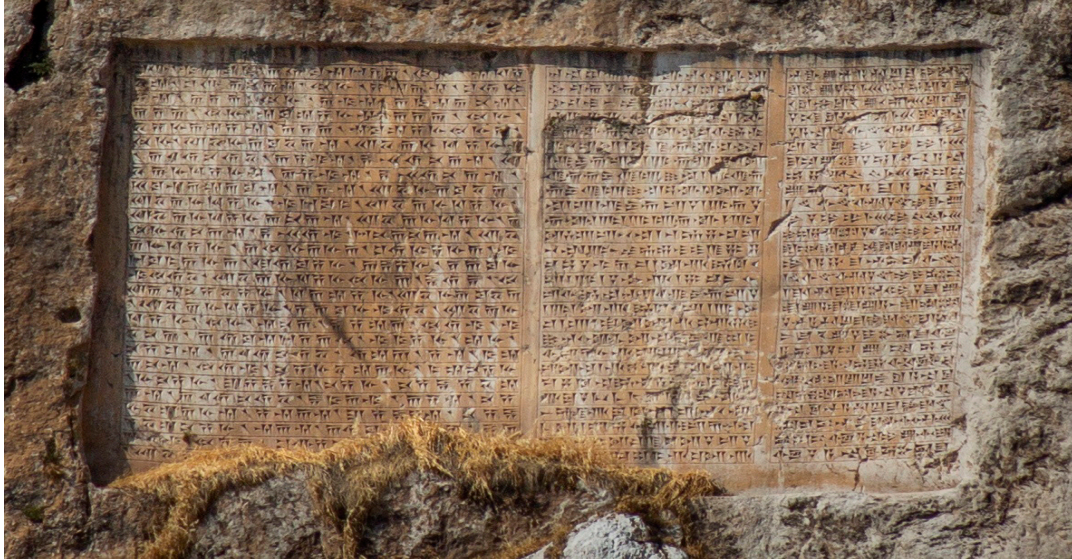
Biane/Biainili(Tarhan, 2011, s. 288)² olarak adlandırmıştır. Dolayısıyla Van isminin de bu kelimeden türediği bilinmektedir. Ortaçağ hakkında bilgi veren Arap kaynaklarında Van ismi geçmez. Buna mukabil Van Gölü havzasında Ahlat, Erciş ve Vastan/Vustan (Gevaş) isimleri zikredilmektedir (Göyünç, 1986, s. 198).

Krallığın kurulmasından sonra, Urartu Devleti hakkındaki tarihsel bilgilere hem Urartu hem de Assur yazılı belgeleri ışık tutmuştur. Lutipri oğlu I. Sarduri, Tuşpa'nın (Van Kalesi) kuzeybatısındaki "Sardur Burcu/Madırburç" olarak adlandırılan yapıya kazıttığı yazıtıyla, Urartu krallığının yeni başkenti ile birlikte kuruluşunun ilanını da yapmıştır. Assurca yazılan ve altı kez tekrarlanan yazıt ile Urartu Devletinin yazılı tarihi de başlatmıştır.

Van Kalesinde ve muhtelif yerlerde Urartu döneminden günümüze intikal eden 220'den fazla yazıt bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Urartu döneminde olmasına rağmen Asurca, diğer bir kısmı da Urartu dilinde yazılmıştır. Bu yazıtların büyük bir kısmı çözümlenmiştir (Payne, 2006, s. 4-120). Yazıtlarda daha çok dinî motifler işlenmektedir. Tapınaklar, tanrı ve tanrıçalara kesilen kurbanlar, kurbanların cinsi ve adedi halen Van Kalesinde bulunan yazıtlarda ayrıntılı olarak belirtilmiştir (Payne, 2006, s. 42-47)³. Ayrıca yazıtlarda şehrin içme ve tarım alanlarını sulamak için yapılan su kanalları, tahıl depoları, şehri savunmak amacıyla yapılan kale, savunma amaçlı yapılan burçlar, göl, bağ, bahçe, orman ve yapılan binalardan söz edilmektedir (Payne, 2006, s. 4-5).

Görsel 1.

Van Kalesi, Akhaimenid Kralı I. Kserkses'in Yazıtı. Eski Van Şehrinden (Fotoğraf. Rıdvan Süslü)

- 2 Arkeologlar ve dil bilimcileri **Van** isminin Urartu dilinde güzel yerleşim yeri anlamında olan **Biane**'den türediğini ifade etmektedirler.
- 3 Tanrı ve tanrıçalara kesilen kurbanlarla ilgili yazıt Van Kalesi Meher Kapıda bulunmaktadır. Yetmiş civarında bulunan tanrı ve tanrıçalarının en büyüğü Tanrı Haldi'dir.

Günümüze kadar Van'ın en büyük su kaynağı olan Şamram (Minua) suyu, Gürpınar ilçesinde yüksek bir kayalığın altından çıkaktadır. Kaynaktan çıkan su, yapay bir kanal ile Van'a sevk edilmektedir. MÖ. IX. yüzyıldan günümüze kadar kanal üzerinde birçok müdahale yapıldığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Şamram (Minua) Kanalı ve su ile ilgili ıslahat tamir ve yeniden yapım çalışmalarının olduğu bilinmektedir (Erdoğan, 2017, s. 13).

Urartu kralları nüfusun ihtiyacının karşılaması ve büyük öneme sahip bahçelerin sulanması için kanallar açmışlardır. "İşpuini'nin oğlu Minua, Tanrı Haldi'nin gücü sayesinde bu kanalı açtı. Adı "Minuakanlı"(dır). Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, Minua, güçlü kral, büyük kral, Bianili ülkesinin kralı, Tuşpa şehrinin kralı, Tuşpa şehrinin hükümdarı(dır). Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa, her kim değişik bir şey derse, 'Ben bu kanalı açtım'. Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini (ve bütün) tanrılar onu güneşin altından yok etsinler..." (Payne, 2006, s. 77).

Bilinen örneklerle göre Doğu Anadolu Bölgesinde ilk kez Urartu ile başlayan bahçe geleneği, tarihi kaynaklar ve arkeolojik verilere göre çağlar boyunca devam etmiş, günümüze kadar ulaşmıştır. Bozalsa da henüz bu özelliğini yitirmemiş olan Van için bahçe şehir sıfatını kullanabiliriz. Urartu ve Assur krallarının birinci ağızdan anlattıkları Urartu bahçeleri, antik çağlardan beri yöreye gelen tarihçi, gezgin, diplomat ve devlet adamlarının anlatımlarında yer almıştır. Günümüz Van bahçeleri Urartu bahçe geleneğinin bir devamı olarak değerlendirilebilir. Üzüm bağları, meyve ve sebze bahçeleri, gölgelik veren koruluklar ve bostanlarla karakterize edilen bahçeler günümüzde yer yer bu özelliğini kaybetse de Van hep bir bahçe şehir sıfatı ile birlikte anılmıştır (Erdoğan, 2017, s. 19).

Üç yüz yıla yaklaşan Urartu Devleti döneminde Biaini/Tuşpa'nın (Van) büyük bir imâr faaliyeti gördüğü anlaşılmaktadır. Urartu yazıtlarında belirtildiği gibi, izlerine de rastladığımız bu imâr faaliyetleri halen günümüzde somut bir şekilde görülmektedir. Urartu Devleti'nin Asurlar tarafından yıkılmasından sonra Van o eski haşmetini kaybetmiştir. Ancak XI. yüzyıldan sonra kendini gösterebilmiştir.

2. Orta Çağda Van

640 tarihinde Halife Hz. Ömer döneminde bölge Müslümanlar tarafından fethedilmeye başlamıştır. Ancak kalıcı fetih, Hz. Osman döneminde Habib b. Mesleme tarafından gerçekleştirilmiştir. Bölgede bulunan Hazar Türkleri'nin VIII. yüzyıl sonunda İslâmiyet'i tanıyıp halifeyi kabul etmelerinden sonra, bölgede Abbasi idaresinin tesis edildiği görülmektedir. IX. yüzyılda bölgede Abbasi-Bizans ve Abbasi- Ermeni mücadelesi vardır. IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Van bölgesinde bulunan yerli sülalelerin hâkim devletlere tabi olarak yarı bağımsız bir şekilde yaşadıkları görülür. Vaspurkan Kralı Gagik'in Vastan (Gevaş) şehrinin tahkimatını yapmıştır. Ayrıca Akdamar Adası'nda *Surp Haç Kilisesi*'ni yaptırması devrin önemli olaylarından (Kılıç, 1997, s. 4-6). Zira IX-X. yüzyıllardan bahseden Arapça ve Ermenice kaynaklarında Van şehir merkezi hakkında bilgi bulunmaz. Bu durum, Van şehrinin söz konusu dönemde önemli bir merkez olmadığını göstermektedir.

1046 senesinde Tebriz'den Van'a ve Vastan (Gevaş)'a gelen Nasr-ı Hüsrev Van'ın sadece ismini zikretmekle yetinirken, Vastan'ın çarşısı ve halkını tasvir etmektedir (Nasr-ı Hüsrev, 1994, s. 9). Ancak Van 1064 tarihinde Selçuklu hükümdarı Sultan Alpaslan'ın oğlu Melik Şah tarafından birçok kale ve şehirlerle birlikte fethedilmiştir. Böylece Van ve çevresi bu tarihten itibaren Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Ahlat merkez olmak üzere Van Gölü havzası 1100 tarihinde Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar tarafından Selçuklu emirlerinden Sökmenşah Devletinin kurucusu Sökmen el-Kutbî'ye verilmiştir. Böylece Erciş, Vastan (Gevaş) ve Van yeni kurulan Ahlat-Şahlar, Sökmen-Şahlar (Ermen-Şahlar) Beyliği hâkimiyetine girmiştir (Yinanç, 2009, s. 57-58; Göyünç, 1986, s. 198; Kılıç, 1997, s. 7; Arvas, 2018, s. 44; Tekin, 2018, s. 79).

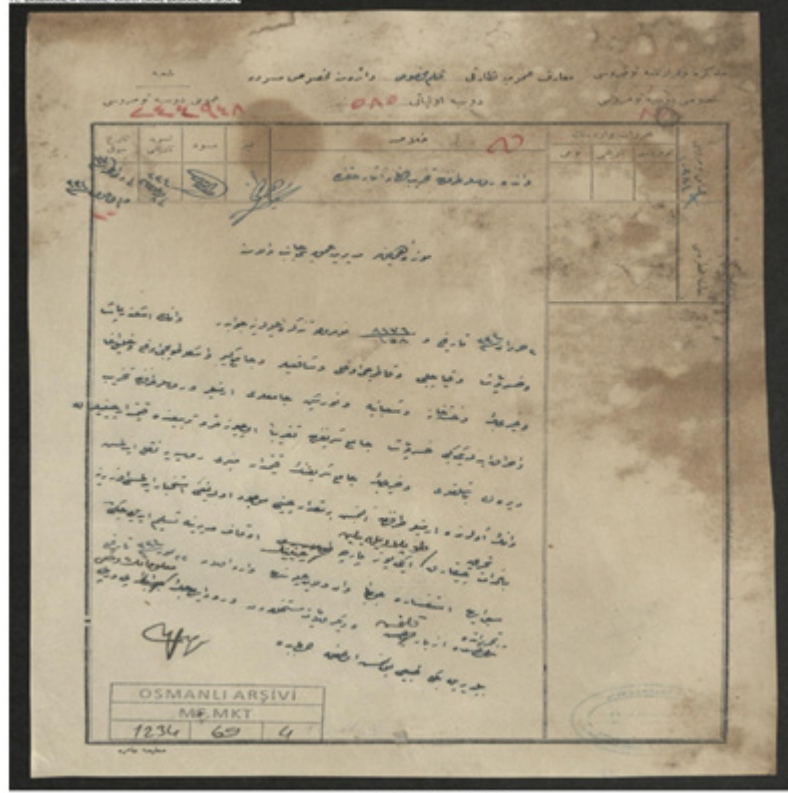
Ahlat-Şahlar Devleti'nin ilk beyi olan I. Sökmen (1100-1112) zamanında Van, Gevaş, Erciş ve Adilcevaz Ahlat-Şahlar Devleti sınırları içinde yer almaktaydı. Bu sırada Büyük Selçuklu Devletine bağlı olarak iyi geçinerek, yeni kurulan beyliğinin temellerini sağlamlaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Bununla beraber bölgede büyük bir imâr faaliyeti maalesef yapamamıştır. Ancak Ahlat-Şahlar Devleti'nin dördüncü beyi, aynı zamanda I. Sökmenin torunu olan ve uzun süre Ahlat-Şahlar'ın beyliğini yapan Sökmen bin İbrahim'in (II. Sökmen) (1127-1185), Gürcüler ve Eyyubî sultanları ile yaptığı mücadelelerin yanı sıra, bölgede imâr faaliyetlerine de önem verdiği anlaşılmaktadır (Tekin, 2018, s. 79-104). Bu cümleden olarak, eski Van'da kale içinde şehrin ortasında Paşa Mahallesi'ndeki bulunan Ulu Camii veya *Şah-ı Ermen* olarak anılan caminin II. Sökmen zamanında yapıldığı tahmin edilmektedir.⁴ Süleyman Han Camiinden sonra Van'ın en eski ikinci camii (Evliya Çelebi, 1314, s. 166) olan ve XX. yüzyılın başlarına kadar ayakta kalan *Ulu (Şah-ı Ermen) Camii*, 1915'de şehri yakan Ermeni çeteciler tarafından tahrip edilmiştir. Ancak caminin bazı kalıntıları halen ayakta durmaktadır.

Ermeni çetecilerin Van'ı tahrip etmekle kalmayıp camii, medrese ve benzeri yerlerde bulunan kıymetli eserlerin de Ruslar tarafından yağma edilmesini sağlamışlardır. Yağmalanan bu eserler arasında Hüsrev Paşa, Kaya Çelebi, Katırcıoğlu, Halil Ağa, Topçuoğlu, Şabaniye, Norşin ve Cami-i Kebir gibi mabetlerde bulunan kitap, nadide çiniler, işlenmiş kitabeler, ahşap işlemeli mihrap ve sair kıymetli eserlerin (âsâr-ı atika) bir kısmı tahrip edilmiş, diğer bir kısmı da St. Petersburg'a sevk edilmiştir. Söz konusu eserler St. Petersburg Doğu Yazmaları Enstitüsü'nde *Van Koleksiyonu* adıyla muhafaza edilmektedir. Her ne kadar bu eserlerin geri getirilmesi hususunda 1918-1922 arasında çaba sarf edilmişse de bir netice elde edilememiştir (BOA, *MF-MKT-01234-00069*: s. 3-4, 10; Musalı, 2021, s. 85-114).

4 Söz konusu caminin ne zaman, kimin tarafından yapıldığı bazı araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. Örneğin, Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I-II*, Ankara 1990, 312-314; Abdüsselam Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I Van*, Ankara 2000, 28-34; Sami Ağaoğlu, "Van Merkez Sancağındaki Vakıflar XVI.-XVIII. Yüzyıllar (Sosyal Hayat ve Eğitime Katkıları)", (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Konya 2003, 120-123. Ulu (Şah-ı Ermen) Camii hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Kılıç, *aynı eser*, 213-216.

Görsel 2.

BOA, MF. MKT. 01234.00069.004, Me'ârif Nezaret tarafından Van'da Ruslar tarafından tahrip olunan âsâr-ı atika hakkında Müze-i Hümayuna gönderilen malumat. 8 Eylül 1334 / 8 Eylül 1918 tarihli yazı.

MF.MKT.01234.00069.004

Ulu (Şah-ı Ermen) Camii'nin vakıfları arasında sayılan ve şehrin merkezinde olduğu anlaşılan beş dükkân ve yirmi iki odanın bulunması, o dönem için iktisadî bir canlılığa işaret etmektedir. Dükkânların ne amaçla kullanıldığı belirtilmemiştir. Ancak beş adedinden 1364 akçe kira geliri olduğu kaydedilmiştir. Yirmi iki odadan ise yıllık kira geliri 1600 akçedir. Vakıflar tarafında tesis edilen han, dükkân, imalathane, ev ve oda gibi yapılar, şehrin imârî ve gelişmesine katkı sağlamıştır (TKGM, *TTD*, no. 202, s. 50b; Özcan, 2008, s. 118).

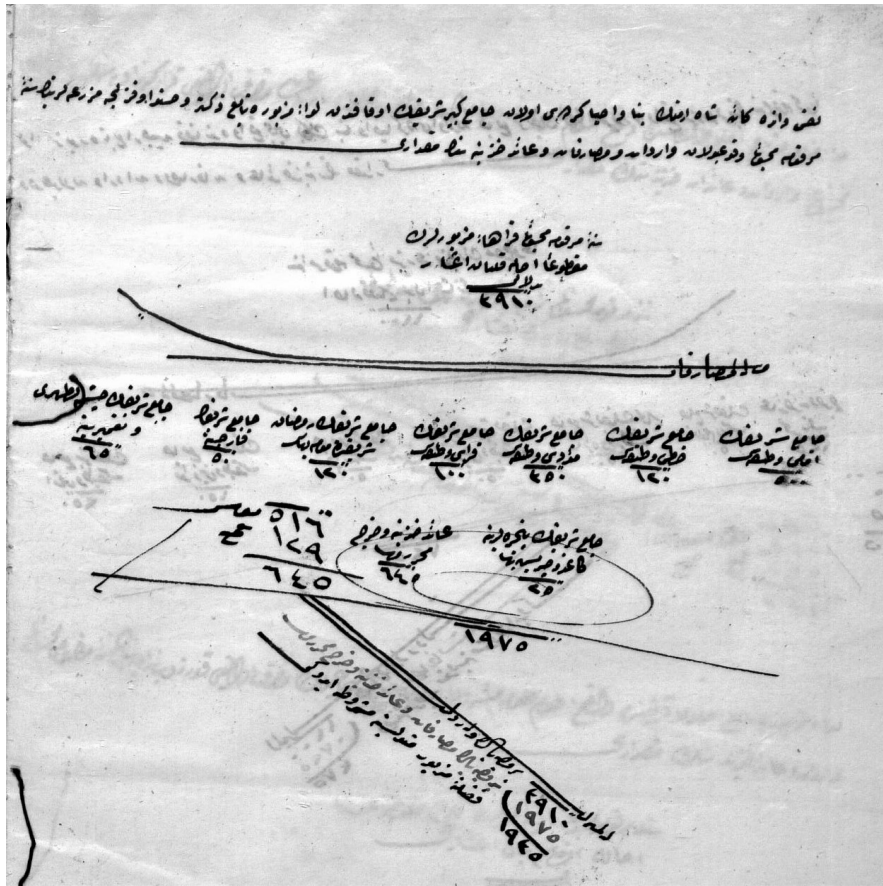
Osmanlı Devleti'nin genel karakteristik özelliği olarak hâkimiyeti altına almış oldukları yerler, eğer daha önce Müslüman bir devlet idaresinde ise onlardan intikal eden kurumlar, vakıflar aynı şartlarla devam ettirilmiştir. O kurumun veya vakfın bânisi ve müessesinin kim olduğu Osmanlı kayıtlarında açıkça vurgulanmıştır. Söz konusu *Ulu (Şah-ı Ermen) Camii* vakıflarının kim tarafından yapıldığı 1571 tarihli Van ve civarı vakıf tahrir kaydında açıkça belirtilmiştir. *Vakf-ı Câm'i-ki Kebîr 'an evkâf-ı Şâh-ı Ermen der nefsi-i Van* (TKGM, *TTD*, no. 202, s. 50b) denilerek Caminin gelir getiren akarı, gelir miktarı ve görevlileri ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir.

XIX. yüzyıl arşiv kayıtlarında ise *Ulu (Şah-ı Ermen) Caminin* bânisi açıkça ifade edilmektedir. 1255-1256/1839-1840 yıllarına ait bir vakıf kaydında, *vakf-ı Van Kal'ası*

derûnunda Ermen Şâh binâ eylediği Câmî'-i Kebîr vakfı (BOA, Ev. Hmh, nr. 6224, s.7b) ifadesiyle vakıfları kaydedilmiştir. Ayrıca 1266/1850 tarihli kayıttan, *nefs-i Van'da kâin Şâh-ı Ermenin binâ ve ihyâkerdesi olan Câmî'-i Kebîr- Şerifin* (BOA, Ev, nr. 14163, s. 4a). 28 Şubat 1277/12 Mart 1862 tarihli diğer bir kayıttan ise, Şâh-ı Ermen hazretlerinin Van Kasabasında kâin binâ ve ihyâkerdesi olan Câmî'-i Kebîr vakfından...(BOA, Ev, nr,17710, s. 1b, ek pusula 2), ifadelerinden, Van'da bulunan *Ulu (Şah-ı Ermen) camii*nin XII. yüzyılın ortalarında Ahlatşahlar beyi II. Sökmen tarafından yapıldığı ve birtakım vakıfların bağlandığı açıkça anlaşılmaktadır.

Görsel 3.

BOA, Ev. no.14163, 4a. 1266/1850 tarihli kayıttan, *nefs-i Van'da kâin Şâh-ı Ermenin binâ ve ihyâkerdesi olan Câmî'-i Kebîr*, ifadesinin kullanıldığı belge

Ulu (Şah-ı Ermen) Camii adına yapılan vakıflar, Selçuklu dönemi Van'ın iktisadî ve kültürel yapısı hakkında az da olsa bazı ipuçları vermektedir. Söz konusu vakıfları Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarından takip edebiliyoruz. 1571 tarihli vakıf tahrir defteri kaydında *Ulu (Şah-ı Ermen) Camii* vakfının gelir amaçlı gayrimenkuller arasında karye, mezra, Van merkezinde beş adet dükkân ve yirmi iki oda, hane, farklı yerlerde bulunan birçok bağ, bahçe ve zemin bulunmaktadır. Bunların toplam geliri 40.060 akçedir. Cami görevlileri için yapılan harcamalar ise 26.996 akçedir. 13.064 akçe ise artmıştır. Söz konusu defterde düşülen bir kayıttan *defter-i atikde mukayyed olmağın...* ifadesiyle daha önceki tarihlerde yapılan tahrirde bu vakıfların aynı şekilde kaydedildiği anlaşılmaktadır (TKGM, TTD, nr.

202, s. 50b).

Ulu (Şah-ı Ermen) Camii'nin vakıfları arasında sayılan ve şehrin merkezinde olduğu anlaşılan beş dükkân ve yirmi iki odanın bulunması, o dönem için iktisadî bir canlılığa işaret etmektedir. Dükkânların ne amaçla kullanıldığı belirtilmemiştir. Ancak beş adedinden 1364 akçe kira geliri olduğu kaydedilmiştir. Yirmi iki odadan ise yıllık kira geliri 1600 akçedir. Vakıflar tarafından tesis edilen han, dükkân, imalathane, ev ve oda gibi yapılar, şehrin imârî ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Vakıflara önemli bir gelir kaynağı sağlamalarının yanında, şehirlerin ihtiyacı olan ticarî ve sınıî faaliyetler için de alt yapıyı oluşturmuştur (TKGM, TTD, nr. 202, s. 50b; Özcan, 2008, s.118).

Ahlat Şahlar döneminde, özellikle de II. Sökmen zamanında Van Gölü havzasında imâr faaliyetleri ile birçok eser vücuda getirilmiştir. Ancak 1207 yılında Eyyubîlerin Ahlat'ı kuşatması üzerine, Erzurum Meliki Tuğrul Bey'den yardım isteyen İzzeddin (Seyfeddin) Balaban (1206-1207) maalesef Tuğrul Bey'in ihanetine uğrayarak öldürülmüştür (Tekin, 2018, s. 104). Dolayısıyla Ahlat ve Van Eyyubîlerin eline geçmiş oldu.

Celaleddin Harezşah'ın Ahlat ve yöresini ele geçirme çabaları 1230'da başarısızlıkla sonuçlanmış ve Erzincan yakınlarındaki Yassıçemen'de Alaaddin Keykubat tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmış ve Harezşahlar Devleti dağılmıştır. Bundan sonra Ahlat ve Van tekrar Alâeddin Keykubat'ın emri ile Eyyubi meliklerinden Melik Eşref'in idaresine verilmiştir. Ancak bu sırada, doğudan gelen Moğollar Anadolu'yu istilaya başlamıştı. Bölge 1243 Köseadağ Savaşına kadar, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Eyyubi soyundan atadığı valiler tarafından idare olunmuştur (Tekin, 2018, s. 129-148).

Köseadağ Savaşı sonrası Moğollar Doğu Anadolu'da etkinliklerini iyiden iyiye göstermeye başladılar. 1308'den sonra Van, İlhanlılar hâkimiyetinde önemli bir yer haline geldi. Ancak İlhanlıların Van Gölü havzasındaki faaliyetlerinin merkezi daha çok Ahlat olmuştur. Bastırdıkları paralardan anlaşıldığına göre, o dönemde bu civarda ticarî bir hareketliliğin olduğu da anlaşılmaktadır (Haykıran, 2007, s. 122 vd; Arvas, 2011, s. 46).

Anadolu'da İlhanlıların bir devamı olan Celâyir hâkimiyetinin sona ermesini müteakip, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Van ve yöresinde Karakoyunlular hâkimiyeti başlamıştır. Karakoyunlu Bayram Hoca'nı 1380'de ölmesi üzerine, yerine kardeşinin oğlu Kara Mehmed geçmiştir. Kara Mehmed'in emri altındaki bölgeleri basiretli bir şekilde idare ettiği anlaşılmaktadır (Sümer, 1992, s. 45-500). Ancak XIV. yüzyılın son çeyreğinde Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a yönelen Timur'un Kara Mehmed'ten çekindiği de görülmektedir. Buna rağmen 789/1386-1387 tarihinde, Muş Ovasından Ahlat'a, oradan da Van'a gelerek şehri kuşattı. Van ve Hakkâri beyi olan Mîr İzzeddin, ilk önceleri her ne kadar direndiyse de daha sonra Timur'a itaati kabul etti (Nizameddin Şâmî, 1987, s. 125; Sümer, 1992, s. 51).

Van Ulu (Ermen-Şah) Camii imamı İbni Nuh 1719'da tamamladığı Van Tarihi kitabında, o zamana kadar şehrin önemli bir kısmının kalenin kuzey tarafında iskân ettiğini ifade etmektedir. Timur'un işgal sırasında, Van'ın birçok ileri gelenini öldürdüğü ve şehrin kuzey kısmının tamamen tahrip edildiği bildirilmektedir. İbni Nuh'un bahsettiği tahribattan, Timur'un musahib ve tarihçilerinden Nizameddin Şâmî, daha yumuşak bir şekilde söz etmektedir. İbni Nuh, "*ol zaman şehir halkının ekseri kalenin şimalî tarafında sâkin olurlar idi. Ve büyük ve binalar çok idi. Evvel gazabında Timur anları toprağa basardı. Çok kimse*

*helak oldu ve evleri toprak altında kalub iyalleri ile çok nefis telef oldu. Ve bu eyyama gelince toprak altında kazıdıkça eserleri zâhirdir. Ve hala kale ardında olan Mezarlık Tepesi*⁵ *andan kalmıştır dirler*, ifadelerini kullanmaktadır. Nizameddin Şâmî, Evliya Çelebi ve İbni Nuh, Van Kalesinin çok muhkem olduğunu ve Timur'un kalenin yıkılmasını emretmesine rağmen, tahrip edilemediğini ifade etmektedirler (Nizameddin Şâmî, 1987, s. 125; Evliya Çelebi, 1314, s. 166; İbni Nuh, 2003, s. 50). Öyle anlaşılıyor ki, 1387 tarihinden itibaren kalenin güney kısmının şenlendirilmesine daha bir ağırlık verilmiştir. Zira kalenin kuzey tarafında, Timur'un tahribatından sonra bir yapılanmaya gidilmemiştir. Bundan dolayı günümüze kadar intikal etmiş herhangi bir tarihî yapı yok denecek kadar azdır.

1467'de Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın, Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından öldürülmesi sonucu, Doğu Anadolu bölgesi Akkoyunlu hâkimiyetine geçmiştir. Dolayısıyla Van da Akkoyunlu Devleti sınırlarında kalmıştır. Uzun Hasan devletinin sınırlarını genişletmek amacıyla batıya yönelmiştir. Akkoyunluların bölgede hâkim dönemlerinde, sürekli olarak iç ve dış mücadeleler yüzünden sükûn ve intizam tesis edilememiş, kültür ve medeniyet bakımından da dikkate değer eserler bırakılamamıştır. Bu dönemde, Van'da da büyük çaplı bir imâr faaliyeti göze çarpmamaktadır (Yinanç, 1986, s. 26; Kılıç, 1997, s. 12). Ancak Orhan Kılıç'ın verdiği bilgiye göre, Akkoyunlu beylerinden *Bican Süleyman Bey*, Van'da kale içinde *Bicaniye Medresesi*'ni yaptırmıştır. Safevîlerin Van'a saldırıları sırasında, söz konusu medresenin tahrip olduğu 4 Şevval 957 / 16 Ekim 1550 tarihli buyruğundan anlaşılmaktadır. Adı geçen arşiv kaydında medresenin yeniden ihya edilmesi talep edilmektedir (Kılıç, 1997, s. 223; Ağaoğlu, 2003, s. 34-44; Talay, 2017, s. 47).⁶ Daha sonra yapılan araştırmalardan *Bicaniye Medresesi* ile alakalı bir arşiv kaydına rastlanmamıştır. Bununla beraber son zamanlarda Van Kalesi'nde yapılan yüzey araştırmalarında da böyle bir yapı tespit edilememiştir.

1501'de Safevî Devleti'nin kurulması ardından Şah İsmail'in ve oğlu Şah Tahmasb'ın Van üzerine seferleri aralıksız devam etmiştir. Osmanlı ordusunun bölgeye geldiğinde Tebriz'e veya daha içlere çekilen Safevî kuvvetlerinin, Osmanlı ordusu çekilmesinden sonra tekrar Van'ı işgal ettikleri görülmektedir. Bu durum Kanunî Sultan Süleyman'ın 1548'de ikinci İran seferine kadar devam etmiştir.

3. Osmanlı Dönemi

25 Ağustos 1548'de Osmanlı Devleti'nin bir haftalık yoğun kuşatması sonucunda, Van Kalesi bir daha el değiştirmemek üzere Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Akabinde *Van Beylerbeyliği* ihdas edilerek, Anadolu Defterdârı İskender Paşa'ya tevcih edilmiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî Van Beylerbeyliği Çerkez İskender Paşa'nın, *kendüsü tâlib olmağla Van Beglerbegliği virildi*, ifadesini kullanmaktadır. Ancak Şah Tahmasb'ın Van üzerine saldırıları durmamış, 8 Receb 962 / 29 Mayıs 1555 tarihli Amasya anlaşmasına kadar aralıklarla devam etmiştir (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2009, s. 367; Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, 1989, s. 215; Peçev İbrahim Efendi, 1992, s. 196; Uzunçarşılı, 1988, s.

5 Günümüzde bu tepede İstanbul Üniversitesi Arkeoloji bölümü tarafından kazı çalışmaları yürütülmektedir.

6 1548'den sonra Van'a atanan beylerbeyi Çerkez Sarı İskender Paşa adı geçen medreseyi, *Emir Süleyman'ın Van'daki Bicane Medresesi*'ni yeniden yaptırarak eğitime açmış ve yeni gelirle tahsis etmiştir. Uzun yıllar *İskender Paşa Medresesi* olarak anılmıştır.

360).

Osmanlı Devleti'nin İran'la olan sınırında bulunan Van Beylerbeyliği daima bir serhat şehri olarak dikkatle takip edilmiştir. Bundan dolayı Van'a atanan beylerbeyinin dirayetli ve İran'la diplomatik ilişkileri sağlıklı yürütecek kişilerden seçilmiştir. Bu hassasiyet Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar devam etmiştir (Arvas, 2018, s. 65-70).

XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra kesintisiz olarak Osmanlı hâkimiyetinde geçen Van, önemli bir yapılanmaya girmiştir. Vakıflar aracılığıyla, eski yapıların birçoğu bu dönemde tamir edilmiştir. Bunların en somut örneklerinden biri, yukarıda bahsedildiği üzere *Bicaniye Medresesi*'dir. Yine bu dönemde müdebbir valiler vasıtasıyla, şehrin ihtiyacı olan yol, köprü, su kanalları, cami, mescit gibi dinî yapılar, sibyan mektebi, medrese, dâru'l-kurrâ ve benzeri eğitime yönelik binalar yapılmıştır. Söz konusu vakıfların işlevlerini devam ettirebilmeleri için de birtakım han, hamam, dükkân, oda ve sair gelir getiren vakıflar bağışlanmıştır.

3.1. Şehrin Mimarî Dokusu

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altına aldığı yerlerde kendine özgü imâr planları uygulardı. Şehirlerin kalkınmasında önemli bir yeri olan cami, medrese, hastane, aşhane, misafirhane, han, hamam, yol, köprü, çarşı, bedesten, boyahâne ve sâirenin büyük bir çoğunluğu vakıflar aracılığıyla yapılır ve devamlılıklarının sağlanabilmesi için müsteğallât ve müsakkafât vakfedilirdi. Bu gibi yapılar şehrin imâr ve gelişmesine katkıda bulunmalarının yanında, vakıflar için de önemli bir gelir kaynağı teşkil ederdi. Aynı zamanda şehirlerin ihtiyacı olan ticarî ve sınaî faaliyetler için gerekli alt yapıyı oluşturmuştur (Ergin, 1939, s. 5-64; Özcan, 2008, s. 118).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Van, milattan önce IX. yüzyılda Urartular tarafından kurulan, günümüzde eski Van olarak bilinen ve merkezi Tuşpa şehri olan yerdir. 1915'te şehrin tahrip edilmesine kadar, Van şehrinin idare merkezi burasıdır. Türk İslam şehircilik anlayışında klasik bir anlayış olan ulu caminin merkeze alınması burada da geçerlidir. Şehir Ulu (Ermen-Şah) Camii etrafında halka halka genişlemiştir. Yabancı seyyahların gravürlerinde ve çizimlerinde görüldüğü kadarıyla şehrin fizikî planlama bakımından içeriye doğru evler, dar sokaklar, pazar yerleri, çeşmeler, su kanalları ve iklimle bağlı olarak Güneye doğru büyüyerek genişlediği görülmektedir. M. Theophile Deyrolle'nin XIX. yüzyılda Van seyahatinden verdiği bilgilerde, *Yollar küçük, dar ve pistir. Her an harap olmuş evlere ve camilere rastlamak mümkündür. Güneşte kurutulmuş biriketten yapılmış olan bu evler, ayırım gözetmeksizin hepsi gri renktedir* (Kuban, 1968, s. 54-55; Mangaltepe, 2009, s. 63). Aslında Deyrolle yıkık dökük bir şehirden söz etmektedir. Bununla beraber yollarının küçük ve dar olduğunu, evlerinin tamamının ham kerpiçle yapılmış olduğunu şehrin tamamının gri renkte görülmekte olduğunu ifade etmiştir.

Evliya Çelebi Van kalesini tarif ederken, "*hâk-ı Azerbaycan'da olup cenubu, garb ve şimali Van Derysı olup kible ve şarkı ve yıldız tarafı (ireme zâti'l-'imâd)*⁷ misal bir

7 **Kur'an, 89/7. Fecr Suresi'nin 6-10 ayetlerinde;** (Ey Muhammed!) Rabbinin, (Hud Kavmi) Âd'e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e..., İrem bağlarının Kur'an'da söz edilecek kadar meşhur olması, Evliya Çelebi'nin Van'ı ve bağlarını XVII. yüzyılda İrem'e benzetmesi oldukça ilginçtir.

sahranın ortasıdır ki, kale bu ortada yükü yüklenmiş deve gibi durur” der. Şehirde Her birinin bir kervansaray büyüklüğünde altı yüz mağaranın bulunduğunu ifade etmektedir. Bu mağaraların bir kısmının askerî mühimmat deposu olarak kullanılırken, diğer bir kısmında ise hububat, çeşitli yağlar, katran ve saire bulunmaktadır. Ayrıca mağaralarda bulunan havuzlarda bal, peynir, sirke ve zeytinyağının bulunduğunu ifade etmektedir (Evliya Çelebi, 1314, s. 165-67).

Şehrin doğusu, güneyi ve batısı surlarla, kuzeyi ise yek pare taş olan Van Kalesi ile çevrelenmiştir. Şehrin girişi, surlarda açılan dört kapı ile sağlanmaktadır. Bunlardan biri doğu surlarının kuzey köşesinde *Tebriz Kapısı*, bu kapının yanında değirmenlerin bulunduğu ifade edilmektedir. Diğer batı surlarının kuzey köşesinde yer alan *Yalı Kapısı*dır. Bu kapıya, iskeleye açıldığından, *İskele Kapısı* da denmektedir. Güneye bakan iki kapıdan biri *Orta Kapı (Yeni Kapı)* Edremit’e doğru uzanan bağlara açılır. Dördüncü kapı ise, *Uğrun (Saray) Kapısı*dır. Paşa Sarayı’nın kibleye bakan küçük bir demir kapısıdır. Evliya Çelebi’nin ifadesine göre en iyi korunan kapıdır (Evliya Çelebi, 1314, s. 173; Cuinet, 1892, s. 693; Öztürk, 2019, s. 47-76; Rovcanın - Babacan, 2019, s. 47; Ensârî, 1396, s. 97)⁸.

Evliya Çelebi, iç ve aşağı kalede bulunan yapılar hakkında da ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre iç kalede; eski bir kiliseden (deyr) döndürme bir camii vardır. Söz konusu cami Kanuni Sultan Süleyman tarafından tamir ve kubbe eklenmesinden sonra, adına da *Süleyman Hân Camii* denmiştir. Ayrıca yedi mescit, bir tekke, üç mekteb-i sibyan, on kadar küçük dükkân vardır. Her hanesinde birer gusülhane vardır. İç kalede yaşayan herkes katır ve atlarıyla evlerine aşağıdan su getirir (Evliya Çelebi, 1314, s. 170-181).

Aşağı kalede ise, yetmiş gözetleme kulesinin olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan bazıları; Sultan Veled Kulesi, Yalı Kapısında Şah Kulesi, Paşa Kulesi, Rüstem Paşa Kulesi, Hüsrev Paşa Kulesi, Çerkes İskender Paşa Kulesi, Ulama Paşa Kulesi ve Tebriz Kapı Kulesi (Evliya Çelebi, 1314, s. 170-171).

Aşağı kalede ise birçok cami, medrese ve mektep bulunmaktadır. Medreseler, Ulu Cami, Horhor, Hüsrev Paşa, Tebriz Kapı, Abbas Ağa ve Kaya Çelebi medreseleri olmak üzere altı medrese ismi zikredilmektedir. İki ayrı yerde *daru’l-kurrâ* vardır. Biri Ulu Camiinde, diğeri ise Hüsrev Paşa Camiindedir. Söz konusu bu dâru’l-hadis medreselerinde Hadis ilmi tahsil eden talebelerden birçoğunun *Buharî* ve *Müslim* kitaplarını hıfz ettikleri belirtilmektedir. Ayrıca yirmi kadar mekteb-i sibyan bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 1314, s.181).

Evliya Çelebi Aşağı kaledeki üç caminin ismini zikretmektedir. Bunlar Ulu Camii, Hüsrev Paşa Camii ve Abbas Ağa camileridir (Evliya Çelebi, 1314, s. 181). Ancak XVII. yüzyılda Van’da on yedi adet cami ve mescitler (Kılıç, 1997, s. 212-223), XIX. yüzyıl kayıtlarında daha fazla cami ve mescit ismi zikredilmektedir. 1315 / 1899 tarihli Van Salnamesinde otuz iki, İranlı Tabâtabâi ise yirmi sekiz cami ve mescit isminden bahseder.

8 Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınır sorunlarını çözmek amacıyla kurulan *Tahdid-i hudu komisyonu* üyesi İranlı Mirza Musa Han Tabâtabâi Ensârî, *Zübdetü’l-Vekâyi’ Târih ve Coğrafyâ-yı Van*, adlı eserinde 25 Cemaziyelahir 1300 / 3 Mayıs 1883’de Van’a gelerek bura hakkında önemli bilgiler vermektedir. Mirza Musa Han da Evliya çelebi gibi, kaleyi tavsif ettikten sonra, kalenin söz konusu dört kapısından bahsetmektedir.

Bunlar da Ulu (Cami-i Kebîr), Hüsrev Paşa, Kaya Çelebi, Boyahâne, Sinaniye, Mahmud Ağa, Abbas Ağa, Şan'îmâ(?), Şatiriye, Katırcı, Tebriz Kapı, Kara Hoca, Mustafa Paşa, Timur Paşa, İskele Kapısı, Boyaoğlu, Memiş Efendi, Tayfur Bey, Hertuşluoğlu, Emin Paşa, Sohbet, Hatuniye, Molla Şaban, Norşin-i Ulya (Yukarı Norşin), Norşin-i Süfla (Aşağı Norşin), Akköprü, Çevirme ve Topcuoğlu isimli yapılarıdır (Ensârî, 1396, s. 230-231; Van Vilayeti Salnamesi, 1995, s. 116).

Van'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, atanan kudretli beylerbeyi tarafından şehrin imârında önemli mesafe kat edilmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında atanan Köse Hüsrev Mehmed Paşa Bitlis ve Van'da önemli imâr faaliyetlerinde bulunmuştur. Van'da 1567-1568 yıllarında kendi adına yaptırdığı camiye birçok vakıf müsekkafât bağışlamıştır. Bunlar arsında cami ve türbe dışında, imâret (aşevi), sıbyan mektebi, daru'l-kurrâ, iki han, bir çifte hamam, yüz dokuz dükkân, birçok oda ve ev yaptırdığı belirtilmektedir (VGMA, defter nr. 582/1: 2). O günkü koşullarda söz konusu dükkân, han, hamam, oda ve evlerin yapılmasının Van'ın ticarî hayatına canlılık getirdiği muhakkaktır. Evliya Çelebi de Hüsrev Paşa'nın Van'da yaptırdığı imâr çalışmalarından övgüyle bahsetmektedir. Özellikle yaptırdığı dükkânlara *Hüsrev Paşa Çarşısı* diyerek, ticarî bir canlılığın yaşandığı yer olarak belirtmektedir (Evliya Çelebi, 1314, s. 181,183-184; Uluçam, 2000, s. 38-51).⁹

Van Kerhizleri: kerhiz suyolu, kanal ve lağım anlamına gelmektedir. Orta Asya Türkçesinde *Kares* diye olarak geçer. Van'da benzer bir sözcüğün kullanılması, bu sistemin Orta Asya menşeli olduğunu gösterir. Söz konusu bu sistemin, eski şehir merkezinde değil de XX. yüzyılın başlarına kadar bağ bahçelik olan günümüz Van yerleşkesindeydi. Kerhizler bu bağ ve bahçelere sulama suyu temin etmekteydi. Bunların en azından Orta Çağdan itibaren var olduğu düşünülmektedir. Birçoğu kişi adlarıyla isimlendirilmektedir. Devlet Su İşleri tarafından yirmi iki adet kerhiz tespit edilmiştir. Bunların bazıları, Askerî Mektep, Büyük Kendirci, Çavuşbaşı, Hacı Bekir, Hamur Kesen, Sofuoğlu, Kara Mehmet ve Vakıf kerhizleriydi (Van Vilayeti Salnamesi, 1995, s. 65; Uzel, 1993, 3-5; Kılıç, 2006, s. 231-233).

Van'da Kalabalık aileler şeklinde yaşayan halkın, genel karakteri olarak yaşamlarını geniş avlulu evlerde geçirdikleri anlaşılmaktadır. Sokakla evi ayıran yüksek avlu duvarları, hane mahremiyetini koruyan önemli bir işleve sahipti. XIX. yüzyılda Van'a gelen Avrupalı seyyahların bazıları söz konusu hane içlerini çok merak etmelerine rağmen görememişlerdir.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Ruslar ve Avrupalı misyonerlerin Van'a olan ilgilerinin arttığı görülmektedir. Van'a gelen misyonerler edindikleri bilgileri Avrupa'nın çeşitli ülkelerine gönderiyor ve oralarda bu bilgiler kitaplaştırılarak bastırılıyordu. Zaman zaman da tarihî eserler, yasal olmayan yollarla yurt dışına çıkarılıyordu.¹⁰

9 Evliya Çelebi, Camiden, *haremi etrafında cümle medrese hücreleri vardır. Bu cami pür-nûr Orta Kapunun iç yüzünde Paşa Sarayı kurbunda olmağla her Cuma paşalar bu camiye gelirler*, diye söz etmektedir. XVII. yüzyılda altı medrese sayan Evliya Çelebi, bu medreselerden birinin de *Hüsrev Paşa Medresesi* olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bölgede kazı çalışmalarını yapan Abdüsselam Uluçam, Hüsrev Paşa Külliyesi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

10 Günümüzde Paris, Londra ve Viyana gibi, büyük şehirlerin müzelerinde Van'dan götürülmüş birçok tarihî eserin olduğu ifade edilmektedir. Özellikle bunlar arasında, Van Toprak Kale ve diğer bazı yerlerden çıkarılan Urartu dönemine ait yazıtlar ve saire önemli bir yer tutar.

Rusların bölgeye olan ilgileri her zamankinden daha çoktu. Bölgeye gönderdikleri ajanlar vasıtasıyla bilgiler ediniyor ve burada yaşayan Osmanlı tebaası Ermeni vatandaşlarını da tahrikten geri kalmıyorlardı. Rusların bu ilgi ve tahrikleri sonuçsuz kalmadı, XX. yüzyılın başlarında I. Dünya savaşının başlamasıyla ayaklanan Ermeni isyancılar, Van'ı tahrip etmişlerdir. Koca bir şehrin yakılıp yıkılmasına sebep olmuşlardır.

XIX. yüzyılın sonlarında Ruslar tarafından Doğu Anadolu'ya gönderilenlerden biri de, General Mayewski'dir. Van ve Bitlis hakkında Rus hükümetine ayrıntılı bir raporu sunmuştur. Bir casus gibi çalışan General Mayewski raporunda söz konusu vilayetlerin sosyal, coğrafi ve askerî bilgileri detaylı bir şekilde anlatmıştır. Van'ın fizikî yapısı hakkında verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Bin metre kare civarında şehir meydanı çarşı, posta ve telgraf dairesi ile bazı dairelerin idarehaneleri sur içinde, hükümet konağı, buğday ve arpa pazarı ve diğer birtakım mağazaların sur dışında olduğunu belirtilmiştir. Sur dışında bulunan bahçelerde birçok yolların bulunduğu, ana yolun ise araba ile gidilebilecek şekilde geniş, şose bir yol olduğu ifade edilmektedir. Bahçelerin birbirinden kerpiç duvarlarla ayrıldığı ve her bir bahçede bir köşk vardır. Bu bahçelerden birinden diğerine geçmenin güç olduğu ifade edilmektedir. Sokaklar dar ve eğri büğürdür. Sokak ve bahçelerinde gayet sık sıra ağaçlar dikilmiştir. Vali başta olmak üzere, memurlar, konsoloslar ve misyonerlerden birçoğu sur dışındaki bu bahçelerde ikamet ederler (Mayewski, 1330, s. 239-240; Van Vilayeti Salnamesi, 1995, s. 62-66).¹¹ Verilen bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla şehir bu dönemde sur dışına taşınmıştır. Sur içinde ise çarşı pazarın yanında bazı devlet dairelerinin bulunduğu görülmektedir.

Birinci Dünya savaşının başlamasıyla Ermeni çeteciler Ruslara güvenerek isyan hareketi başlatmışlardı. Ruslar, Van'daki bu durumdan yararlanarak 20 Mayıs 1915'te şehri işgal etmiştir. Ermeni isyanları ve şehrin işgali nedeniyle Van ve civarında yaşayan Müslüman halk memleketinden göç etmek zorunda kalmıştı (Tufan, *Van Sesi*: 9 Nisan 1949). Bu durum, Van nüfusunu önemli ölçüde azaltmış, hatta bazı köylerde bir tek hane bile kalmamıştı (*ATASE*, İSH, K. 185, G. No: 142, B. 142-1). Ruslar Malazgirt'te Osmanlı kuvvetlerine yenilince, 11 Ağustos 1915'te Van'daki birliklerini geri çekmiş ve bu sırada Ermeniler de şehri terk etmek zorunda kalmıştı. Rus ordusuyla beraber hareket eden Ermeni çeteleri Van'dan çekilirken şehri yakıp yıkmışlardı. (*Türk Yurdu*, 13 Ağustos 1331, s. 2726). Van, tekrar Türk hâkimiyetine geçtiğinde, şehre dönen Vali Cevdet Bey, Rus ordusu ile birlikte bölgeyi terk eden Ermenilerin bölgede yapmış oldukları korkunç yıkıma şahit olmuştur. Ruslar tekrar Van'a doğru ilerleyince, Türk Ordusu, 22 Ağustos 1915'te şehri boşaltarak Gevaş'a çekilmişti (*ATASE*, BDH, Kls. 143-477, Dosya no: 650, F. 023-01; *ATASE*, BDH, Kls. 143-477, Dosya no, 650, F. 034). Van'ın işgalinden sonra Rusların da tahrikleriyle Ermeni isyanları çevreye yayılmış, Ermeni çeteleri birçok yerde katliama girişmiş ve bazı köyleri tamamen yok etmişlerdi.

Van ve çevresindeki Rus-Ermeni işgali üç yıl sürmüştü. Türk Ordusu, 2 Nisan 1918'de Van'ı işgalden kurtarmıştır. Osmanlı Ordusu Van'a girdiğinde şehri tam bir harabe durumunda bulmuştu (Toksoy, 1939, 18-19). Savaşın sonra Van'a dönenler geniş bir

11 General Mayewski, *kale dâhilinde bulunan şehir meydanı bir verest* (Rus ölçü birimi olan verest 1067 metredir) *mürabba'dan büyük olmadığını ifade etmektedir.*

harabeden başka bir şey bulamadılar. Üstelik bakımsızlıktan su arkları bozulmuş, dereler taşmış ve eski Van civarı bataklık haline gelmişti. Bu sebeple yeni şehir daha yukarıda ve bahçeler arasında kurularak, vilâyet merkezi de buraya nakledilmişti (Kardaş, 2015, s. 176-192).

Görsel 4.

Tahrip edilmesinden sonra eski Van'dan bir kare.

Görsel 5.

Tahrip edilen Van Cami-i Kebir (Şah-ı Ermen Camii)'den bir kare.

Sonuç

Van tarihi ile ilgili ilk bulgular, MÖ. IX. yüzyılda kurulan Urartu Devleti'nden günümüze intikal eden üç yüze yakın yazıtın verdiği bilgilere dayanmaktadır. Urartular, Van Kalesi'nin bulunduğu yer olan Tuşpa'yı krallığın merkezi yapmışlardı. Bir tarım toplumu

olmaları hasebiyle, Gürpınar Ovası'nı, kalenin Güneyinden Edremit'e, Batısında Erek Dağı eteklerine kadar olan ovada yaptırdıkları kanallar vasıtasıyla sulu tarım yapmışlardır.

Orta Çağda 640 yılında İslâm orduları tarafından fethedilen Van Gölü havzası, Abbasiler döneminde atanan valilerce idare edilmiştir. Ancak bu dönemde bölgede bulunan yerli Ermeni ailelerle birtakım anlaşmazlıklar yaşanmışsa da merkezden gönderilen kuvvetlerle bastırılmıştır. IX-X. yüzyıllardan bahseden Arapça ve Ermenice kaynaklarda, Van şehir merkezi hakkında bilgi bulunmazken, Vastan (Gevaş) hakkında bol miktarda bilgi vardır. Bu durum da gösteriyor ki, söz konusu yüzyıllarda Van önemini yitirmiş, bunun yerini Gevaş almıştır.

XI. yüzyılda bölgede hâkimiyet kuran Selçuklular döneminde Türkler, Orta Asya'dan Van Gölü havzasına büyük kabileler halinde göç etmişlerdir. 1100 yılında Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak kurulan Ahlat merkezli Ahlat-Şahlar (Ermen-Şahlar) Devleti yüz yılı aşkın bir süre bölgeyi idare etmiş ve önemli ölçüde imar faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Ancak XIII. yüzyılda Moğolların ve XVI. yüzyılın başlarında Safevi Devleti'nin tahribatıyla, bölgedeki birçok mimarî ve kültürel eser ya yok edilmiş (Ahlat eski şehir dış kalesi gibi) ya da büyük zarar görmüştür.

1548 yılında kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine giren Van ve civarında büyük imar ve tamir faaliyetleri yapılmıştır. Osmanlı öncesi Müslüman devletlerce yapılan cami, medrese ve sair hayrî vakıf eserleri yeniden ihya edilmiştir. Bunun en somut örneği olan, Ahlat Şahı II. Sökmen'in yaptırdığı Cami-i Kebîr (Ulu Camii) tamir edilerek, eski vakıflarıyla birlikte yeni vakıflar eklenmiştir.

Yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Van Beylerbeyliğine dönemin en seçkin bürokratları atanmıştır. Söz konusu valiler, Van'ın tarihî, kültür, eğitim ve mimarî gelişiminde önemli katkılar sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin 1914'te I. Dünya savaşına girmesiyle, emperyalist devletlerce tahrik edilen Ermeniler, kurdukları çeteler vasıtasıyla isyana kalkışmışlardır. Ermenilere destek veren Rusya'nın Van'ı işgali ve ardından 1915'te Van şehri tamamen yakılmış ve yıkılmıştır. Bu tahribat ve isyandan yararlanan Rus bilim insanları, Van'da ele geçirdikleri tarihî eserleri (âsâr-ı âtika) St. Petersburg'a kaçırmışlardır. 1915'te Ermeni çetelerince tahrip edilen Van şehri halen ayağa kaldırılamamış ve Arkeoloji biliminin konusu olmuştur.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm. (1987). Diyanet İşler Başkanlığı Yayınları.

Ağaoğlu, S. (2003). *Van merkez sancağındaki vakıflar XVI.-XVIII. yüzyıllar (Sosyal hayat ve eğitime katkıları) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi.*

Arvas, T. (2018). *Sultan II. Abdülhamid döneminde Van vilayeti (Sosyal, ekonomik, idarî ve demografik yapı). (1. Baskı). Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları.*

Aslanapa, O. (1990). *Türk sanatı. (1.Baskı). (Cilt I-II). Remzi Kitabevi.*

ATASE Arşivi, İSH, K. 185, G. No: 142, B. 142-1.

ATASE Arşivi; BDH, Kls. 143-477, Dosya no: 650, F. 023-01.

BOA, *Ev. Hmh.* no. 6224.

BOA, *Ev.* no.14163, 17710.

BOA, *MF-MKT-01234-00069.*

Cuinet, V. (1892). *La turquie d'asie, geographie administrative statistique descriptive et raisonnee de chaque province de l'asie mineure.* (Cilt I-II).

Erdoğan, S. (2007). Minua (Şamram) kanalı ve tariria bahçesi ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(36), 11-24.

Ergin, O. (1929). *Türk şehirlerinde imaret sistemi.* (1. Baskı). Cumhuriyet Matbaası.

Mehmed Zillî ibn-i Derviş (Evliya Çelebi). (1314) *Evliya çelebi seyâhatnâmesi.* IV, tâbi', neş. Ahmed Cevdet.

Gelibolulu Mustafa Âlî. (2009). *Künhü'l-ahbâr,* (1. Baskı). (Cilt I). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

General Mayewski, (1330). *Van bitlis vilayetleri askerî istatistikî,* (Binbaşı Sadık Bey), Matba-i Amire

Göyünç, N. (1996). Van. *TDV islam ansiklopedisi.* (1. Baskı). (Cilt XIII), 197-202.

Haykıran, K. R. (2007). *İlhanlı hükümdarı ebu sa'id bahadır han zamanında doğu anadolu (1317-1335)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.

İbni Nuh, (2003). *Van tarihi.* (1. Baskı). (Haz. Zeki Tekin). Ahenk Yayınevi.

Kardaş, A. (2015). I. Dünya savaşı dönemi'nde van'ın işgali ve kurtuluşu (1915-1918). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 176-12.

Kılıç, O. (1997). *XVI. ve XVII. yüzyıllarda van (1548-1648).* (1. Baskı). Van Belediye Başkanlığı Yayınevi.

Kılıç, S. (Ed.). (2006). *Van 2006 kültür ve turizm envanteri I tarihsel değerler.* (1. Baskı).

Kuban, D. (1968). Anadolu-türk şehri tarihî gelişmesi, sosyal ve fizikî özellikleri üzerinde bazı gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7, 53-73.

Mangaltepe, İ. (2009). *Seyyahların gözüyle van (XIX. Yüzyıl).* (1. Baskı). Yeditepe Yayınevi.

Mirza Musa Han Tabâtabâi Ensârî, (1396). *Zübdetü'l-vekâyi' târîh ve coğrafyâ-yı van,* (1. Baskı). *Nigâristân Yayın evi Tahran.*

Musalı, V. (2021). Rus belgelerine göre birinci dünya savaşı yıllarında anadolu'dan st. petersburg'a götürülmüş olan elyazması eserler. *Kültür Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3, 83-114.

Nasr-ı Hüsrev, (1994). *Sefernâme.* (1. Baskı). (A. Tarzi), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.

Nizameddin Şâmî, (1987). *Zafernâme,* (N. Lugal Çev.). (1. Baskı). TTK.

Özcan, T. (2008). Osmanlı şehirciliği ve vakıflar. *selçukludan cumhuriyete şehir yönetimi*, Edt, Erol Özvar, Arif Bilgin (İstanbul, TOBB Yayınları).

Öztürk, Ş. (2019). Mimarlık planlama ve tasarımda akademik çalışmalar, (Eds.), Gordana Rovcanın - Hasan Babacan, *Van Hüsrev Paşa Külliyesi İmaret Kazı Rölöve-Restitüsyon-Restorasyon Projesi Ve Onarım Çalışmaları*, (3. Baskı s. 47-76).

Payne, M. R. (2006). *Urartu çiviyazılı belgeler kataloğu*. (1. Baskı). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Peçev İbrahim Efendi, (1992). *Peçevi tarihi*. (Cilt I). (1. Baskı). Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, (1989). *Solak-zâde tarihi*. (Cilt II). (1. Baskı). Haz. Vahid Çabuk. Kültür Bakanlığı.

Sümer, F. (1992). *Kara koyunlular (başlangıçtan cihan-şah'a kadar)*. (1. Baskı). (Cilt I). TTK.

Talay, A. (2017). *Bizim eller van*. (2. baskı) Van Belediye Kültür ve Sosyal İşleri Müd.

Tarhan, M. T. (2011). Başkent tuşpa, *urartu doğuda değişim*. (1. baskı). Yapı Kredi Yayınları)

Tekin, R. (2018). *Türk tarihinde ahlak*. (1 Baskı). Gece Yayınları.

TKGM, *TTD*, no. 202.

Toksoy, A. E. (1939). Doğunun tarihi beldesi: Van, *Yarım Ay*, S: 98.

Tufan, H.(1949). Van'ın kurtuluşu. *Van Sesi*.

Türk Yurdu, (1331). Yıl: 4, 8(12), s. 90.

Uluçam, A. (2000). *Ortaçağ ve sonrasında van gölü çevresi mimarlığı I van*. (1. Baskı). Kültür Bakanlığı.

Uzel, D. (1993). Kerhizler, *Dünyada Van*, 2.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*, (Cilt II). (1. Baskı). TTK.

Van vilayeti salnamesi (1315). (S. Allahverdi, O. Güven Çev.). (1995)

VGMA, defter no, 582/1.

Yinanç, M. H. (1986). Akkoyunlular. (Cilt I). (1. Baskı). İA.

Yinanç, M. H. (2009). *Türkiye tarihi selçuklular devri*. (Cilt I). (1. Baskı). TTK.

Dr.
Semra IŞIN

isinsemra2341@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8910-8004>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 13/02/2023 25/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1250422>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Talât Paşa Suikastının Amerikan Basınındaki Yansımaları

Reflections of the Talat Pasha Assassination in the American Press

Öz

Mehmed Talât Paşa, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının hemen öncesinde döneme damgasını vuran isimlerdendir. I. Dünya Savaşı sonrasında henüz siyasi hayatta aktif bulunduğu süreçteki faaliyetlerinden, bilhassa Ermenilerin Sevk ve İskân Kanunu kapsamındaki göçünden ve bu sıra yaşanan sözde ölümlerden sorumlu tutulan paşa, 1918'da Almanya'ya gitmek zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti kadrosu dahilinde yer almaya başladıktan sonra, devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmanın yolunu arayan Talât Paşa, bu bağlamda gerek hapis yatmış gerekse sürgün niteliğindeki ayrılıklar yaşamış, ancak bu amacından hiç vazgeçmemiştir. Nitekim Osmanlı politik hayatında üstlendiği roller sonucunda yaklaşık iki yıl sonra kaçtığı Almanya'da bir seri halini alacak olan Ermeni suikastlarının bir faili olarak 1921 yılında öldürülmüştür. Ancak yabancı basına da yansıyan Talât Paşa'nın öldürülmesi batılı devletler tarafından daha ziyade suikastçının mağduriyeti vasıtasıyla Ermeni meselesi haline dönüştürülmüş, Talât Paşa suikastı üzerinden yaşandığı iddia edilen Ermeni katliamının propagandası yapılmıştır. Amerikan basınında da geniş ölçüde yer bulan Talât Paşa'nın katli ve davası haberlerine de bakıldığında işlenen cinayet "adaletin tecellisi" olarak kamuoyuna aktarılmış; paşa maktul değil de asil suçluymuş gibi tanıtılmıştır.

Anahtar kelimeler: Talât Paşa, Ermeni Meselesi, Solomon Teilirian, Amerikan Basını

Abstract

Mehmed Talat Pasha, just before the collapse of the Ottoman Empire, is one of the names that left his mark on that period. The pasha, who was held responsible for his activities while he was still active in political life, particularly the emigration of Armenians within the scope of the Law of Relocation and Settlement and the so-called deaths during this period, had to go to Germany in 1918

ATIF: IŞIN Semra, "Talât Paşa Suikastının Amerikan Basınındaki Yansımaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (169-184)

CITE: IŞIN Semra, "Reflections of the Talat Pasha Assassination in the American Press", *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (169-184)

after the WWI. Talat Pasha, who sought a way to save the state from the situation it was in after he started to take a part in the Committee of Union and Progress, was imprisoned and lived separations like exile through this direction, but he never gave up on this purpose. Thus, as a result of the roles he assumed in Ottoman political life, he was killed in 1921 as a perpetrator of the Armenian assassinations, which would become a series in Germany, where he fled two years later. However, the murder of Talat Pasha, which was also reflected in the foreign press, was turned into an Armenian issue by the western states, mostly by claiming the victimization of the assassin; it was turned into a propaganda of the Armenian massacre, which was alleged to have taken place through the assassination of Talat Pasha. Considering the news about the murder and trial of Talat Pasha, which was widely taken place in the American press, that was held responsible for the murder of Pasha, the murder was conveyed to the public as “the manifestation of justice”; Pasha was introduced as if he was not the victim but the real criminal.

Keywords: Talat Pasha, Armenian issue, Solomon Teilirian, American press.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminin en buhranlı ve karmaşık zamanlarının önemli siyasi simalarından olan Mehmed Talât Paşa, II. Abdulhamid'in saltanatını sonlandıran 1908 Jön Türk Devrimi'nin önde gelen isimlerinden olmasının yanı sıra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden biri ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularındandı. 1908-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti siyasi hayatında Dahiliye Nazırlığı ve Sadrazamlık başta olmak üzere önemli görevler üstlenen paşa, I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilgide payı olduğu iddiası nedeniyle kasım 1918'de birçok İttihat ve Terakki üyesi gibi kaçmak zorunda kalarak Almanya'ya sığınmıştı.¹ Öte yandan özellikle I. Dünya Savaşı esnasında yürürlüğe konulan Ermeni tehcirinin aktörlerinden biri olarak görülen Talât Paşa, batılı devletler ve Ermenilerce tehcir sırasındaki ölümlerden sorumlu tutulmuş, Ermeniler tarafından hakkında suikast kararı alınan isimlerden olmuştu. Nitekim Talât Paşa 15 Mart 1921 tarihinde Ermeni bir öğrenci tarafından Berlin'deki evinin önünde vurularak öldürülmüştür.² Talât Paşa hakkında yapılan kimi çalışmalarda paşanın öldürülmesi farklı yönlerden ele alınmıştır. Bunların başında Mustafa Kırışman'ın “Enver, Talat ve Cemal Paşaların Öldürülmelerinin Fransız Basınına Yansımaları”, Hasan Babacan'ın Mehmed Talât Paşa (1874-1921), Mustafa Çolak'ın “Tercih Olayı'nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: “Talat Paşa Davası”, Tevfik Çavdar'ın “Talat Paşa; Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü”, Arif Cemil Denker'in “İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları”, Dilek Zaptıoğlu'nun “Talât Paşa Davası” gelmektedir. Bu çalışmada ise amaç dönemin Amerikan basını vasıtasıyla, Mehmed Talât Paşa'yı Ermeni tehciri ve sözde katliamın

1 Robert W. Ohson, *The Remains of Talat: A Dialectic Between Republic and Empire*, Die Welt des Islams, XXVI, Leiden 1986, s 46-48.

2 Mustafa Çolak, “Tercih Olayı'nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: “Talat Paşa Davası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2004, c. XX, S. 58, s. 7-8; Hasan Babacan, “*Talat Paşa (1874-1921)*”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/Erisim> Tarihi: 23.03.2023], s.1-4.

baş sorumlularından biri olarak gören Amerika'nın suikastı kamuoyuna nasıl yansıttığı ve değerlendirdiği ele alınmaya çalışılmaktadır.

Hayatı ve Siyasi Kişiliği

Osmanlı Devleti'nin en önemli siyasi figürlerinden biri olan Mehmed Talât Paşa, 1 Eylül 1874 tarihinde Edirne'nin Kırcaali nahiyesinin Çepceci köyünde dünyaya gelmiştir. Vize'de eğitim aldıktan sonra Edirne Askeri Rüştiyesinden mezun olmuştur. Babasının vefatı üzerine aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla eğitim hayatını sonlandırıp, memur olarak Edirne Posta ve Telgraf İdaresinde işe girmiş, bir süre sonrada Edirne Alyans İsrailite Musevi³ okulunda Türkçe öğretmenliği vekilliği yapmaya başlamıştır.⁴ Alyans okulundaki görevi Talât Paşa'nın çeşitli konularda bilgisinin artmasına; Fransızca öğrenmesine, Yahudilere gelen Fransızca dergi ve gazeteler aracılığıyla da batı dünyasındaki gelişmeleri takip etmesine olanak sağlamıştır. Burada edindiği bilgiler sayesinde dönemin Osmanlı entelijansiyası üzerinde de büyük etkisi olan 1789 Fransız İhtilâli'ni tanıma fırsatı elde ederek, ihtilalin doktrinlerini benimsemiştir. İlâveten Posta Telgraf İdaresinde memuriyeti vasıtasıyla da hem devletin farklı bölgelerindeki hem de yurtdışındaki olayları yakından takip etme fırsatı bulmuştur.⁵

Talât Paşa'nın siyasetle tanışması da bu zamana denk gelmektedir. Sultan II. Abdulhamid'i tahtan indirmek ve istibdat dönemine son vermek için bazı faaliyetlerde bulunan hareketin bir üyesi olan eniştesi İsmail Yürük'ün siyasi fikirlerinden etkilenen Talât Paşa, Jön Türk hareketiyle de onun aracılığıyla tanışmıştır.⁶ Gerek işi, gerekse yeni siyasi yönelimi Talât Paşa'nın çevresinin genişlemesine ve kendisiyle aynı görüşleri paylaşan kimselerle sıkça gizli toplantılar düzenlemesine neden olmuştur. Öyle ki 1899 yılının ağustos ayına gelindiğinde, Talât Paşa çok rahat bir şekilde harekete geçilmesi ve bunun için ilk önce II. Abdulhamid'in tahtan indirilmesi gerektiğini söyler hale gelmiştir.⁷ Hatta bu bağlamda arkadaşlarıyla beraber Paris'te bulunan hareketin öncülerine fikirlerini açıkladıkları bir mektup dahi yollamışlardı. Nitekim Paris'te ve arkadaşları arasında düşüncelerinin onaylanması Talât Paşa'nın siyasi hayatta inisiyatif alma, karar verme ve cesareti olma noktasında büyük katkı sağlamıştı.⁸ Ne var ki Talât Paşa'nın söz konusu faaliyetleri, bir süre sonra Bâbiâli'nin dikkatini üzerine çekmesine yol açmış ve nihayetinde

3 Alyans İsrailite Universelle: 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş, Siyonist ilkeler doğrultusunda eğitim yapan, dünyanın çeşitli yerlerindeki Musevilere yardım eden, bunların buldukları yerlerdeki konumlarını güçlendirmeyi amaçlayan bir kurumdur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun özellikle stratejik önemi olan yerlerde açılan bu okullar Avrupa kültürünün, siyasi ve sosyal düşüncelerinin Türk toplumuna nüfuzunda birer köprü başı görevi üstlenmişlerdir. Bu okullar da imparatorlukta medeniyet, insanlık adına tesis edilmiş ve Osmanlı toplumunu terakkîye ve ittihadı götürmek maksadını güttükleri iddiasındaydılar Bayram Kodaman, *Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları*, [<https://kaynakca.hacettepe.edu.tr>], 1943. s. 24- 25.

4 Şükrü Hanioglu, "Talât Paşa" İslam Ansiklopedisi, 2010, c. 39. s. 502-503.

5 Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa (1874- 1921)*, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 33-35.

6 Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talât, Cemal, Enver Paşalar*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, s. 43-66.

7 İsmail Arar, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 121.

8 Hasan Babacan, "a.g.e." s. 42.

1895 yılında hükümete gönderilen bir jurnal nedeniyle Talât Paşa ve bazı arkadaşları tutuklanmış, yaklaşık altı ay süren mahkemenin ardından üç yıl kalebentliğe mahkûm edilmişti. Lakin bu ceza, Talât Paşa'nın düşüncelerinden vazgeçmesine yol açmadığı gibi hapis hayatı boyunca siyasi hedefleri doğrultusunda daha sıkı çalışmasına sebebiyet vermişti.⁹

Talât Paşa'nın tutuklu bulunduğu süre zarfında Jön Türk Cemiyeti ve Bâbîâli arasında bir uzlaşma sağlanmış; hükümet, cemiyete ve muhaliflere karşı ılımlı bir politika takip etmeye başlamıştı. Bu politik değişim neticesinde 1898 yılında siyasi tansiyon düşmüş, aralarında Talât Paşa'nın da olduğu bir grup İttihat ve Terakki üyesi tutuklu, serbest bırakılmış ve hemen akabinde Talât Paşa Selanik'e sürülmüştü. Hükümetle yapılan anlaşma gereği Jön Türk hareketi de, Bâbîâli'ye karşı yürüttüğü muhalefeti azatmış, bu kapsamda da Selanik'teki İttihat ve Terakki şubelerini kapatmıştı. Bu ise Talât Paşa'nın bir süre için politik faaliyetlerine aktif olarak katılma olanağını ortadan kaldırmıştır. Öte yandan Talât Paşa Selanik'e gelmesinin ardından yeniden memuriyete başlamış, Selanik Vilayeti Posta ve Telgraf İdaresinde önce kâtip, sonra görevden azledildiği 1907 yılına kadar başkatip olarak çalışmıştır.¹⁰

Görevden alınması üzerine işsiz kalan Talât Paşa'ya mason locası tarafından maaş bağlanmış, sonrasında ise aynı loca idaresi altındaki özel bir okulun müdürlüğüne getirilmiştir.¹¹ Talât Paşa'nın ikinci kez memuriyetten atılması, onun 1907'den itibaren aktif olarak siyasete girmesine yol açmıştır. Nitekim 1908'de İttihat ve Terakki'nin de katkılarıyla İstibdat dönemi sona ermiş, II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra yapılan seçimlerde Talât Paşa Edirne Mebusu olarak meclise girmiş ve sonrasında Meclis Vekili olarak göreve başlamıştır.¹² Meşrutiyetin ilan edilmesinde büyük payı olan İttihat ve Terakki cemiyeti üyeleri, meclis açıldıktan sonra umdukları gibi bir başarı sağlayamamış, kurulan yeni hükümette söz hakkı elde edememişlerdir. Bu durum cemiyet arasında huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep olarak, üyelerin harekete geçmesine ve yönetime karşı sert bir muhalefetin başlamasına neden olmuştur. Ancak aralarında genç subaylarında olduğu bir kısım cemiyet mensubu, siyasi muhalefeti yeterli bulmamış, 31 Mart 1909'da hükümete karşı ayaklanarak askeri bir darbe düzenlemişlerdir.¹³

Talât Paşa'nın da rol aldığı olayların ardından II. Abdulhamit tahtan indirilmiş, yerine Sultan Mehmed Reşad getirilmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı ve 31 Mart Vakasını takip eden süreçte Talât Paşa, siyasi hayatta aktif rol oynamıştır. Balkan savaşlarındaki rolü nedeniyle popülaritesi artan Paşa, Osmanlı idaresinde sadrazamlık ve dâhiliye nazırlığı başta olmak üzere birçok görev almış, dönemin önemli bir politik figürü haline gelmiştir. Ancak daha sonra Talât Paşa, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak

9 Tevfik Çavdar, *Talat Paşa; Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 26.

10 Hanioglu, "a.g.m." s. 502-503.

11 Ziya Şakir, "a.g.e." s. 19.

12 Maksud Emre Mülazımoğlu, *Devlet Adamı Olarak Mehmed Talat Paşa*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 86-91.

13 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınevi, İstanbul 2009, s.145-202; *Talat Paşa'nın Hatıraları*, (Haz: Hüseyin Cahit Yalçın), Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1998, s. 15-17.

katılmasında etkisi olduğu gerekçesiyle muhaliflerin hedefi haline gelmiş ve bu durum ise paşanın Almanya'ya kaçmasına ve yaklaşık iki yıl sonra burada 15 Mart 1921 tarihinde bir Ermeni tarafından vurularak öldürülmesine neden olmuştur.¹⁴

Sevk ve İskân Kanunu ve Talât Paşa'nın Rolüne Kısa Bir Bakış

Osmanlı Devleti için 20. yüzyılın başı büyük toprak kayıpları ile başlamış, Balkan savaşlarıyla devletin var olan prestiji büyük bir sarsıntı yaşamıştı. Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandıran bu savaşlar neticesinde bir dizi askeri düzenlemeye giden Bâbîâli idaresi, benzer olasılıklara karşı tedbirler almaya başlamıştı. Öte yandan bu süreçte Avrupa kıtasındaki büyük devletler arasında da siyasi ilişkilerde gerginlikler yaşanmaya ve gruplaşmalar ortaya çıkmıştı. Nitekim söz konusu durum 1914'ün Mayıs ayında büyük bir dünya savaşına dönüşmüştür. Osmanlı Devleti bu savaş sırasında başta tarafsız kalsa da bir süre sonra Almanya'nın yanında harbe katılmış ve İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük devletlere karşı mücadele başlatmıştır.¹⁵

Bâbîâli idaresi savaş sırasında birden fazla cephede adı geçen devletlere karşı mücadele ederken, içeride ise ayrılıkçı gruplara karşı mücadele etmiştir. Bu grupların başında Ermeni komiteleri gelmektedir. Halkı kışkırtarak, olaylar çıkaran bu komitelerin faaliyetlerini sonlandırmak üzere harekete geçen Osmanlı devlet adamları, önce bir kararla Ermeni komiteleri kapattırılmış, ardından Dahiliye Nezareti aracılığıyla on dört valilik ve mutasarrıflığa yolladığı bir yazıyla 2345 komitacıyı tutuklattırılmıştır.¹⁶ Ancak Bâbîâli'nin bu müdahalesi Ermenilerin girişimlerini sonlandırmaya yetmemiştir. Van gölü ve çevresinde Ermenilerin isyan çıkarmasının akabinde Enver Paşa, 2 Mayıs 1915'te Dahiliye Nazırı Talât Paşa'dan isyancıların Rus sınır ötesine gönderilmesini istemiştir. Talep üzerine Talât Paşa Meclis-i Vükelâ'dan ya da geçici bir kanun çıkarmadan Ermenileri sevkine yönelik harekete geçmiştir. Fakat bir süre sonra sevke tabii tutulan Ermenilerin can ve mallarının korunması gibi meseleler soruna neden olmuş, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın konuya dâhil olmasıyla sorun devletlerarası bir mesele haline gelmiştir. Bunun üzerine Talât Paşa 26 Mayıs 1915'te sadarete bir yazı göndererek Meclis-i Vâlâ'da Ermenilerin sevk kanununun hazırlanması doğrultusunda gerekli düzenlemenin yapılmasını talep etmiş ve böylelikle isyan bölgesindeki Ermenilerin başka bölgelere sevkine izin veren kanun yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten sonra Ermeniler ve batılı devletler arasında Ermeni katliamları iddiası ortaya atılmış, Osmanlı idaresi Ermeni ölümlerinden sorumlu tutulmuştur.¹⁷ Bu bağlamda aralarından Talât Paşa'nın da bulunduğu birçok Osmanlı devlet adamı Ermenilerin hedefi haline gelmiştir.¹⁸

14 Hasan Acar, Gökmen Gök, Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü, *Journal of Awareness*, Cilt 5, Sayı 3, 2020, s. 370.

15 *Mufassal Osmanlı Tarihi*. (1972). (Haz. Heyet) C. VI. İstanbul: Güven Basımevi, İstanbul, s. 3557-3558.

16 İsmail Özdemir, *Ermeniler, Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 62.

17 Hacer Çelik, "Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu", *ÇTTAD*, 2008, VII/16-17, s. 145-146. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915- 1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara 1994; Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

18 Bilâl Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s. 189.

Talât Paşa'nın Kaçışı ve Ölümü

Talât Paşa, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine 2-3 Kasım 1918 tarihinde bir denizaltı ile Almanya'ya kaçmış ve daha sonra Berlin'e yerleşmiştir.¹⁹ Talât Paşa'nın kaçışı Bâbıâli hükümetini harekete geçirmiş, Berlin Sefiri Rıfat Paşa, Talât Paşa'yı yakalamak üzere girişimlere başlamıştır. Dolayısıyla Talât Paşa'nın Berlin'deki ilk günleri pasaportu olmaması nedeniyle bir hayli zorlu geçmiştir. Bu sorun, sosyal Demokrat Partisi başkanı ve dönemin cumhurbaşkanı olan Friedrich Ebert devreye girmesiyle son bulmuş, Talât Paşa "Ali Sai" isimli bir pasaportla Berlin'deki yaşamını sürdürmeye devam etmiştir.²⁰ Talât Paşa ve eşi Almanya'ya gittikten sonra bir süre farklı yerlerde ikamet etmiş, en sonunda ise Charlottenburg'da Harderbeg sokağındaki bir eve yerleşmişlerdir. Talât Paşa'nın yerleştiği bu ev hem Almanya'daki hem de Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yaşayan eski Jön Türklerin bir araya geldiği bir mekân haline gelmiştir. Öldürüldüğü güne kadar burada ikamet eden Talât Paşa, sade bir hayat tarzı benimserken dönem dönem maddi sıkıntılarda yaşamıştır.²¹

Öte yandan Talât Paşa'nın Berlin'e kaçışı onu siyasetten uzak tutamamıştır. Bu bağlamda Hilal-i Ahmer delegesi olarak Danimarka ve İsveç'e seyahat etmiş, buralarda bazı siyasilerle görüşmeler yapmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın kurtuluşu için bazı çevrelerle ilişkiler kurmuş, önce sosyalistlerle görüşmüş ve Hollanda'da düzenlenen İkinci Enternasyonal Kongresine katılmış, ardından Ruslarla temasa geçmek için o sırada Almanya'da bulunan Bolşevik Radek ile iletişime geçmiştir.²² Dahası bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ile de iletişim kurmuş, fikirlerini ve Osmanlı'nın kurtuluşuna dair görüşlerini paşaya yazdığı mektuplarda anlatmıştır.²³

Bu sırada Ermeniler, I. Dünya Savaşı'nda zulme uğradıklarını iddia ederek İttihat ve Terakki üyeleri hakkındaki planlarını devreye koymak üzere harekete geçmişlerdir. Bu doğrultuda tertip ettikleri halk mahkemeleri neticesinde idam kararı aldıkları cemiyetin önemli liderlerini öldürmeleri maksadıyla militanlar görevlendirmişlerdir. Söz konusu isimler arasında Talât Paşa'da bulunmaktadır. Talât Paşa'ya suikast görevi önce Nazaryan adlı bir Ermeni'ye verilse de daha sonra Taşnaksütyun Cemiyeti üyesi olan Solomon Teilirian'a verilmiştir.²⁴

Talât Paşa Almanya'ya kaçtıktan sonra sağlığı bozulmuş ve doktorları tarafından sıhhatine iyi geleceği gerekçesiyle paşaya yürüyüş yapması tavsiye edilmişti. Bu nedenle paşa, her sabah dışarı çıkıp, belli bir güzergâh üzerinde yürüyüş yapar ardından ahbablarının yanına Şark Kahvesine gider ve sonrasında evine dönerdi.²⁵ Ermeni komitelerinden Talât

19 B. Şimşir, "a.g.e." s. 189-190.

20 Arif Cemil Denker, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, (Haz: Yücel Demirel), Arma Yayınları, İstanbul, 1992, s. 17-27.

21 M. Çolak, "a.g.m." s.7-8.

22 A. C. Denker, "a.g.e." s. 17-27.

23 İlhan Tekeli, Selim İlkin. "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları" *Bellekten* 44, no. (1980), s. 303-308.

24 Mustafa Kırışman, "Enver, Talat ve Cemal Paşaların Öldürülmelerinin Fransız Basınına Yansımaları", *Tarih ve Günce*, s. 9 (Temmuz 2021), s. 482.

25 H. Babacan, "Talat Paşa (1874-1921)", Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov>.

Paşa'yı öldürme emri alan Solomon Teilirian, arkadaşlarıyla birlikte eski sadrazamı takibe almış, paşanın günlük rutinini öğrenmiş ve en nihayetinde 15 Mart 1921'de harekete geçerek Talât Paşa'yı evinin bulunduğu sokakta başından vurarak öldürmüştü.²⁶ Öldürüldüğünde paşanın üzerinde Almanya'ya geldiğinde kendisine verilen sahte kimlik bulunduğu için başlarda cesedin Talât Paşa'ya ait olduğu anlaşılmamıştı. Bu nedenle ilk etapta Solomon Teilirian'nın öldürdüğü kişinin Ali Saî olduğu düşünülmüştü. Berliner Tageblatt gazetesi olayı aynı gün sütunlarına taşımış ve Ali Sai adında elli yaşlarında bir Türk'ün yirmi dört yaşında İranlı bir öğrenci tarafından öldürüldüğünü yazmıştır.²⁷ Fakat aynı günün akşamı gerçek ortaya çıkmış, suikasta uğrayan kişinin Osmanlı Devleti'nin eski sadrazamı Talât Paşa olduğu anlaşılmıştır. 16 Mart sabahı bu bilgi, Alman polisi tarafından da teyit edilerek haberler doğrulanmıştır.²⁸

Eski Osmanlı sadrazamının katili Teilirian ise cinayet sonrası kaçmaya çalışırken görgü tanıkları tarafından yakalanmıştır. Bu sırada çıkan arbede de dayak yemesi nedeniyle hastaneye kaldırılmış ve tedavisinden sonra hastaneden çıkarılarak yargılama başlayıncaya kadar Moabit²⁹ hapisanesine konulmuştur. Suikast haberleri yayılır yayılmaz Berlin'deki Ermeni birliği, Solomon Teilirian'ı savunmak için önde gelen iki Berlinli avukatı görevlendirmiş ve cinayeti "*Teilirian'ı harekete geçiren saikler tam olarak anlaşıldığından siyasi bir kurtuluş eylemi*" olarak yücelten bir bildiri yayımlamışlardır.³⁰

Talât Paşa'yı katletmesinin ertesi günü bir tercüman vasıtasıyla sorguya alınan Solomon Teilirian ifadesinde: ("*Almanya'ya sadece Talât Paşa'yı öldürmeye geldim. Ailem Ermeni tehcirinde öldü, ben tesadüf eseri ölümden döndüm. Daha o zaman Talât Paşa'yı öldürmeye ant içtim. Ermeni asıllı bazı vatandaşlar bana Talât Paşa'yı öldürmem için para verdi. Epeydir Berlin'deyim. Çeşitli pansiyonlarda kaldım. Birkaç hafta evvel Talât Paşa'nın Hardenberg sokağının 4 numaralı evde ikinci katında oturduğunu öğrendim. Onu rahatça izlemek ve alışkanlıklarını ezberlemek için tam karşısındaki binada oda tuttum... Kitle katili Talât Paşa'nın öldüğünü duyan vatandaşlarım rahat bir nefes alacak ve bu başarımdan ötürü benimle iftihar edeceklerdir. Bunu düşününce seviniyorum. Cinayeti sadece bu duyguyu tatmak için işledim. Bu cinayeti soğukkanlılıkla, önceden hesaplayarak, hazırlanarak işlediğimi itiraf ediyorum. Sorumluluğu vicdan rahatlığıyla taşıyorum*") diyerek, Talât Paşa'yı öldürdüğü için pişman olmadığını aksine bu durumun kendisini mutlu ettiğini dile getirmiştir.³¹

22 Mart günü düzenlenen Talât Paşa'nın cenaze töreni birçok alman devlet adamı ve özel memurların da bulunduğu kalabalık bir grubun katılımıyla yapılmıştır. Amerika Ajansına dayandırılan Talât Paşa'nın suikasta uğradığı haberleri aynı gün Osmanlı basınına

tr[Erişim Tarihi: 23.03.2023], s. 9.

- 26 Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, (Çev. Kadri Mustafa Orağlı) Kastaş Yayınları, İstanbul 1997, s. 84-90.
- 27 H. Babacan, "a.g.e." s. 212-213.
- 28 M. Çolak, "a.g.m." s. 9-10.
- 29 Moabit Hapsanesi dair ayrıntılar için bkz: Erich Honecker, *Moabit Hapishanesi Notları*, Avrupa ve Türkiye'de Yazın Dergisi Yayınları, İstanbul 1995.
- 30 "Armenian Colony to Defend Boy Assassin", *South-Bend News-Times*, 23 Mart 1921 s. 1.
- 31 Dilek Zaptıoğlu (1993). "Talât Paşa Davası", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20- 25 Nisan, s. 14.

da yansımıştır.³²

Talât Paşa'nın Ölümünün Amerikan Basınına Yansımaları

Talât Paşa'nın ölümü, devlet adamlığı yönüyle olduğu kadar yurt dışında 'öldürülmüş' olmasıyla da özellikle Amerikan basınının ilgisini çekmiştir. Suikasta dair haberler, gazetelerde sadece öldürüldüğü günün ertesinde değil aynı zamanda mahkemesinin olduğu temmuz ayında da birçok Amerikan gazetesinde yer bulmuştur. Kimi gazeteler Talât Paşa suikastına dair detaylı bilgiler verirken, kimi ise yalnızca "Eski Osmanlı sadrazamı ve Maliye Bakanı Berlin yakınlarında Charlottenburg'da bir Ermeni öğrenci tarafından öldürüldü" şeklinde kısa bir bilgilendirmeye olayı sayfalarına taşımışlardır.³³

Talât Paşa hakkında gazetelere yansıyan haberlerde paşanın kişiliği, siyasi görüşleri, cenaze töreni ve mahkemesine dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak söz konusu haberlere bakıldığında genel olarak kaleme alınan yazılarda Talât Paşa'ya dair eleştirel bir tutum alındığı görülmektedir. Bu haberlerden biri şöyledir: (") *Talât Paşa'nın cenaze törenine tüm önemli İslam ülkelerinden gelen Müslümanlar iştirak etmiştir. Hristiyan dünyasının büyük bir kısmının Ermenileri yok etme siyaseti yüzünden lanetlediği Talât Paşa'ya "İslam, Ölümsüzlük" atfetmektedir. Postacılık kariyerinden sadrazamlığa ve savaş süresince İstanbul'da sultandan daha önemli bir figür olan Türk'ün cenazesi iki yıldır yaşamakta olduğu dairesinde bekletildi. Ardından, Türkiye'de defnedileceği güne kadar muhafaza edilmek üzere mezara konuldu. Tamamı yerel kostümlü, fesli ve Mekke'ye ait olduğunu gösteren eşarplarıyla Mısırlı, Türk, Kürt, İranlı, Azeri, Afgan ve Arapların, 'Allahu Ekber' nidalarıyla Talât Paşa evinden alındı* ("). Bu yazıdan da anlaşılacağı gibi Ermenilerden dolayı paşanın Hristiyanlarca iyi bir imajı olmadığı açıkça ortadadır.

Haberlerde genellikle "acımasız ve hain" olarak nitelendirdikleri Talât Paşa'nın cenaze töreninin oldukça ilginç olduğunun belirtilerek, hocanın hem: "*Mehmed Talât Paşa çok erdemlidir, aranızda bunu inkâr eden var mı?*" şeklindeki sorusunun, hem de cemaatin hep bir ağızdan: "*hayır, hayır, hayır, çok muhteşem ve temiz bir insandı*" diyerek verdikleri cevabın yabancıları hayrete düşürdüğünün altı çizilmiştir. Evinden alınışı esnasındaki bu seremoniden başka, bir de mezarlıktaki töreni anlatan haberin devamında ise mezarı başında Türk şairi Abdülkadir'den methiyeler okunduğunu ve hocanın tekrardan Talât Paşa'nın ne kadar dürüst ve doğru bir insan olduğunu ifade eden bilgiler yer almaktadır.³⁴ Ancak Talât Paşa'nın suikastına dair basındaki haberlere bakıldığında neredeyse tamamında cinayetin sebebi paşanın sözde Ermeni katlindeki en büyük sorumlusu olmasına dayandırılmıştır.³⁵ Zira basına göre Ermeniler açısından bu suikast "*diğer herkesten daha çok nefret ettikleri ve milyonlarca insanın katledilmesinden, ıssızlığa ve açlığa sürgün edilmesinden sorumlu olan insanın, Türkler tarafından verilen ölüm cezasından kurtulmasını sağlayan adaletin*

32 T. Çavdar, "a.g.e." s. 494-497.

33 Solomon Teilirian, "Armenian Student", *Norwich Bulletin*, 6 Temmuz 1921 sy.; "Salomon Teilirian, Armenian Student", *The Prince George's Enquirer and Southern Maryland Edvertiser*, Upper Malborough Md.: 1; "Turkish Official is Assassin Victim" *The Ogden Standart*, 15 Mart 1921: s. 1; "Armenian Kills Ex-Grand Vizier Turkey: in Berlin", *The Daily Kennebec Journal*, 16 Mart 1921, s. 1.

34 "Attended Funeral Talaat Pasha", *The Pensacola Journal*, 24 Nisan 1921, s. 8.

35 "Turk War Head Is Murdered in Berlin Street" *The Washington Herald*, 16 Mart 1921 s.1; "Germany in Doubt Over Execution of Assassin" *Evening Star*, 18 Mart 1921, s. 16.

tecellisidir".³⁶ Bu haberde de görüldüğü gibi Talât Paşa açıkça Ermeni suikastıyla suçlanmış, öldürülmesi adaletin yerinin bulması olarak addedilmiştir.

Haberlerin bir diğerinde ise bir zamanlar hayatını telgraf operatörü olarak kazanmakta olan Talât Paşa'nın en büyük fırsatı 'Jön Türk Devrimi' ile yakaladığı ifade edilirken, Talât Paşa'nın "acımasız, kurnaz ve vicdansız" bir kişiliğe sahip olduğunun altı çizilerek, paşanın yerildiği görülmektedir. Onun 'Jön Türk' hareketiyle tanınmasının, tarihin nadiren ürettiği "saçmalıklardan" biri olarak değerlendirildiği haberin devamında, reform hususunda yapmış olduğu faydalı hiçbir şeyin bulunmadığına dair ifadeler yer almıştır. Yazılarda olumsuz bakış açısının dozu zaman zaman arttırılarak Talât Paşa'nın eski Türk tarzı, gerici, Hristiyan karşıtlığında nefret derecesinde şiddetli ve koyu bir Müslüman olduğu haber yapılmakla birlikte; haberin sonunda devrim hareketinde (Jön Türk Partisi'nde) yer almak yerine eski Abdülhamid rejimine daha uygun biri olduğu ifade edilmiştir.³⁷

Haberlerde sıklıkla Enver ve Cemal Paşalara da yer verilmiştir. Talât Paşa'nın, işbirlikçisi olarak lanse ettikleri bu paşalar ile savaş süresince üçlü bir yönetim sergiledikleri, Temmuz 1919'da, her ne kadar Türk mahkemesi üçü için ölüm kararı vermiş olsa da, Almanya'ya sığındıklarından bahsedilmiştir³⁸. New York Tribune Gazetesi'nde ise bu hususa ilişkin olarak, Berlin'e gelen Talât Paşa'nın tüm diğer paşalarla birlikte Türk Hükümeti tarafından cezalandırılmak üzere iadesinin istendiği belirtilmiştir. Aynı haberin devamında ilginç bazı noktalar da vardır. Bu yazıda, paşaların iadesini talep eden ülkenin sadece Türkiye'den ibaret olmadığı; İngiliz Dışişleri Bakanı Cecil Harmsworth'un Mayıs 1919'da Avam Kamarası'nda yaptığı bir açıklama uyarınca, İngiliz Hükümeti'nin de savaş suçundaki payından ötürü Talât Paşa'nın yakalanması gerektiği görüşünde olduğu, hatta Bâbîâli'nin bunun için söz verdiğini fakat bu konuda herhangi bir adım atılmadığı ifade edilmiştir.³⁹

Kimi Amerikan basınına göre 1915'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nin gerçek yöneticisi olarak nitelendirilen iki isimden⁴⁰ biri olan Talât Paşa'ya dair diğer bazı haberlerin kaynağına bakıldığında ise o dönem Amerika'nın Osmanlı büyükelçisi ve aynı zamanda da bir Türk düşmanı olarak bilinen Henry Morgenthau ismi ön plana çıkmaktadır. Zira konuya ilişkin bilgi almak üzere İstanbul'a gelen yetkili ya da habercilerin hemen hemen hepsi Morgenthau ile bir görüşme gerçekleştirmiş; bundan dolayı yapılan haberler, başta her ne kadar tarafsız olsa da incelendiğinde genellikle paşayı yeren ve suçlayan bazı ifadeler içerdiği açıkça görülmüştür.

Yine bu kapsamda bir başka gazetede yer alan yazıda ise Jön Türk Devrimi'nin Talât ve Enver Paşa'yı ülkenin gerçek komutanları durumuna getirdiği; Enver Paşa'nın ise halihazırda, büyük olasılıkla şahsi düşmanlarından kaçarak Asya'da bir yerlerde saklanmakta olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yine bu habere göre Ermeni meselesinde

36 "Armenia's Persecutor Slain", *The New York Herald*, 17 Mart 1921, s. 10.

37 "Talaat Pasha", *The Evening Star*, 16 Mart 1921, s. 6.

38 "Talaat Pasha Is Assassinated", *The Evening World*, 15 Mart 1921, s. 1.

39 "Assassin Kills Talaat Pasha, Turk War Lord", *New York Tribune*, s. 7.

40 "Turks to Massacre Missionaries If U.S Succors Armenians" *Evening Ledger- Philadelphia*, 23 Eylül 1915, s. 12.

Enver Paşa'nın, annesinin Ermeni olması nedeniyle Talât Paşa'dan daha çekimser bir tavır sergilediği belirtilmektedir. Fakat buna karşılık Talât Paşa'nın ise sınır tanımadığı ve katliamlarla adeta övüldüğü vurgulanmaktadır. Söz konusu yazıda Morgenthau'nun sözleriyle Talât Paşa okurlara şöyle tanıtılmaktadır: “fiziksel anlamda pek de hoş olmayan Talât Paşa, ancak kişilik olarak çekici biri olduğu ölçüde kaba ve acımasızdır, yani tam bir Türk'tür ve Ermenilerden de şiddetli şekilde nefret etmektedir”.⁴¹

Bu haberlerden bir diğerinde de yine Morgenthau'nun kitabında bulunan, Talât Paşa'ya dair bir anısından alıntı yaparak, paşanın aslında Ermenileri katlettiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Haberde, Talât Paşa ile görüşen Morgenthau, aralarında geçtiği iddia edilen konuşmanın bir bölümünü şu şekilde aktarmıştır:

Morgenthau- “Geçmişte yaşanmış olan büyük kıyım ve zulümler 1915'te Ermenilerin çektiği acıların yanında hiç kalır”.

Talât Paşa- “Sizinle bu konuda tartışmamıza gerek yok. Ermenilerin dörtte üçünü gönderdik. Bitlis, Van ve Erzurum'da hiç kimse kalmadı. Şu an Türk ve Ermeniler arasındaki düşmanlık had safhadadır. Şayet işimizi tamamlamazsak bizden intikam alabilirler”.

Morgenthau'nun oldukça tarafı olarak aktardığı bu görüşme şöyle sürmüştü; Morgenthau, Talât Paşa'nın kendisine şaşırtıcı bir teklifte bulunduğu bahsetmiştir. Paşanın, Amerikan hayat sigortasına sahip olan Ermenilerin tümünün öldüğü ve artık varislerinin de kalmadığı için Türk hükümetinin bu paraların sahibi olup olamayacağı hususundaki fikrini sorduğunu ifade etmiştir.⁴² Talât Paşa'nın ölümü üzerine yapılan bu haber, bir cinayet haberini vermekten çok, bu cinayeti Türk düşmanlığı doğrultusunda kullanmaktan başka bir şey değildir. Daha da vahim olanı ise söz konusu haberin başında Henry Morgenthau'nun bu kitabının, Ermeni tehcirinde yaşananlara ilişkin bir kanıt niteliği taşıdığı ifade edilmiş olmasıdır. İlâveten bu haberde aslında Talât Paşa'nın Ermenileri öldürmesinde maddi yönlerinde etkili olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Haberlerde Talât Paşa'nın Almanya ile ilişkisine de ayrıca değinilmiştir. Paşanın hükümetten ayrılınca, ateşkesin hemen öncesinde Almanya'ya kaçtığı, zira müttefiklerce yasaklı olup, adının cezalandırılacaklar listesinde bulunduğu ve Almanya'da resmi koruma güvencesinin varlığından bahsedilmiştir.⁴³ Bunun bir kan davası olduğu ve Talât Paşa'nın Ermeni soykırımından sorumlu tutulduğu için öldürüldüğü yine vurgulanmıştır. İlâveten Talât Paşa'nın hem savaş öncesi hem de süresince Berlin Hükümeti ile iş birliği içerisinde olduğu ve bu durumun Almanya'da hemen hemen herkes tarafından bilindiği de aynı haberde belirtilmiştir.⁴⁴

Tüm bunlara ek olarak bu olaya dair haberlerde bazı çelişkilerde göze çarpmaktadır. Bunların başında Talât Paşa'nın vurulduğu an da yalnız olup olmadığı meselesi gelmektedir.⁴⁵

41 “Talaat Pasha”, *The Evening Star*, 16 Mart 1921, s. 6.

42 “Murderer Comes To Violent End”, *The Washington Times*, 28 Nisan 1921, sy.

43 “Talaat Pasha”, *The Evening Star*, 16 Mart 1921, s. 6.

44 “Turk War Head Is Murdered in Berlin Street”, *Alexandria Gazette*, 16 Mart 1921, s. 1.

45 Solomon Teilirian, Armenian Student”, *Norwich Bulletin*, 6 Temmuz 1921 sy.; “Salomon Teilirian, Armenian Student”, *The Prince George's Enquirer and Southern Maryland Edvertiser*, Upper Malborough Md., s. 1.

Kimi gazete haberlerine göre paşa vurulduğunda eşi de yanındadır ve hatta o da yaralanmıştır.⁴⁶ Örneğin 16 Mart tarihli New York Tribune adlı gazete, olayı şu şekilde aktarmıştır: (“) *Talât Paşa eşiyle birlikte Hardenberger Caddesi’nde yürürken arkasından birinin yaklaştığını hissetti. Kim olduğunu anlamak için döndüğünde suikastçı, Talât Paşa’nın başına doğrulttuğu silahını ateşledi ve paşa orada öldü. Katil, ikinci kurşunu ise paşanın eşine sıktı ve onu da yaraladı. Yaşananların hemen ardından silahını fırlatarak kaçma teşebbüsünde bulunan saldırganı, olay sırasında civardan geçmekte olanlar yakalayıp ciddi şekilde hırpaladılar*”).⁴⁷ Buna karşın yerli kaynaklarda, paşa vurulduğunda eşi Hayriye Hanım’ın yanında olmadığı, olayın daha sonra kendisine bildirildiği ifade edilmektedir.⁴⁸ Söz konusu aynı gazete Talât Paşa’yı “*canavar*” olarak da nitelendirmiştir. Haberlerde, “*Brutus’ten*⁴⁹ *William Tell’den*⁵⁰’ beri bir insanın katledilmesi bundan daha anlaşılır olabilir miydi?” cümlesiyle Talât Paşa’nın öldürülmesi meşrulaştırılmıştır. Ayrıca yine bu haberde (...) *Teilirian’nın işlediği cinayetin dünyayı bir canavardan kurtardığı gerekçesiyle mazur görüldüğü* (...)” ifadesi de yer almaktadır. Bu yazıdan da çok net anlaşılacağı gibi Amerikan basınında Talât Paşa’nın katili adeta kahramanlaştırılmıştır.

Talât Paşa’nın Amerikan basınında mağdur değil de bir zanlı olarak nitelendirilmesine mahkemenin yapıldığı dönemde de devam edildiği görülmektedir. Mesela The Evening Star 3 Temmuz’da Talât Paşa davasını sütunlarına taşırken hem Osmanlı’yı hem Talât Paşa’yı açıkça suçlamaktadır. Bu haberde “*Bugünkü mahkemede savaş boyunca Kayzer’in müttefiki olan Türklerin, toplu Ermeni katliamlarına ait korkunç resimler göz önüne serildi. Uzunca bir süre bu katliamların gerçekliğine inanmayan Almanlar, resimlerde Teilirian’ın annesinin nasıl öldürüldüğü ve kız kardeşine nasıl işkence edildiğini görünce dehşet içerisinde kaldıklarına*” değinilmiştir. Mahkemede yaşanan belki de en tuhaf olay, sanığın cinayeti neden işlediğine ilişkin ifadesi olmuş ve gazetede habere göre söz konusu ifade esnasında mahkemede kilerin duyguları doruk noktasına çıkmıştır.⁵¹ Sanık ifadesinde: “*Cinayetten iki hafta önce rüyamda, kız, erkek kardeşlerim ve annem yanımda yatıyorlardı. Gözlerinde korku vardı, diğer insanlar ise kan içinde yüzüyorlardı*” demiştir. İlaveten Teilirian, bir gece annesini yeniden rüyasında gördüğünü belirtmiş ve annesinin ona: “*Talât burada biliyorsun ama kayıtsız kalıyorsun, sen benim oğlum olamazsın*” demesinin üzerine şu ifadeyi kullanmıştır: “*İşte o anda tüm bu katliamlardan sorumlu olan o adamı öldürmeye karar verdim*”.⁵² Gazetede bu habere göre, sanığın ‘dramatik’ olarak nitelendirilen ifadesinin yanı sıra Talât Paşa’nın Ermeniler hakkındaki emirleri verip vermediğine ilişkin

46 “Talaat Pasha Is Assassinated”, *The Evening World*, 15 Mart 1921: 1; “Open Trial of Armenian Who Killed Talaat Pasha”, *The Wheeling Intelligence*, 3 Temmuz 1921, s. 9.

47 “Assassin Kills Talaat Pasha, Turk War Lord”, *New York Tribune*, 16 Mart 1921, s. 7.

48 Babacan, “a.g.e”, s. 212-213; Tevfik Çavdar, “a.g.e.”, s. 493.

49 Marcus Brutus Antik Roma’da monarşiye ve zulme karşı mücadele eden bir kahraman olarak ilan edilmiş tarihi bir figürdür. Ayrıntıları için bkz: Cornelia C. Coulter, Marcus Junius Brutus and the “Brutus” of Accius, *The Classical Journal*, Vol. 35, No. 8 (May, 1940), pp. 460-470.

50 İsviçre’nin kahramanı olarak görülür ayrıntılı bilgi için bkz; William Tell: The Hero of Switzerland : A Poem, London : Groombridge and Sons, Paternoster Row, 1845.

51 “Armenian Says Mother’s Ghost Forced Him To Kill Talaat Pasha”, *The Evening Star*, 3 Temmuz 1921, s. 18.

52 “Attend Funeral Talaat Pasha”, *Pensacola Journal*, 24 Nisan 1921, s. 8.

bilir kişi olan General Liman Von Sanders'in ifadesi de sadece mahkeme salonunda değil, tüm Almanya'da etkili olmuştur.⁵³

Amerikan basınına göre Almanya'daki genel kanı ise Ermeni öğrencinin haklı olduğu, bu yolla yaşadıkları ve halkının gördüğü eziyetlere dikkat çekmesi şeklindedir. Mahkemede sanık Teilirian ile yapılan görüşmenin bir saat sonrasında çıkan karar tam bir sürpriz olmuş, jüri beraat kararı vermiştir. Bu kararın alınması hakkında yapılan yorumsa 'katil zanlısı' yerine 'mağdur' olarak nitelendirilen Teilirian'ın, annesini rüyasında gördüğünü ve Talât'ı öldürmesini istediğini anlatması olmuştur.⁵⁴ Habere göre, bu kararda mahkemenin en fazla önem verdiği tanık Prof. Johannes Lepsius'dur. Çünkü Lepsius sayesinde söz konusu mesele hakkında çok az bilgiye sahip olan Almanlar, Ermenilere dair gerçekleri görmüşlerdir. Lepsius, mahkeme öncesi araştırma için İstanbul'a gitmiş ve Morgenthau ile görüşmüş, ardından da raporunu hazırlamıştır. Alman halkının Ermenilere ilişkin bilgi edindiklerini belirten haberin devamında ise aslında Alman Askeri Yönetimi'nin Almanları, Ermenilere yapılanlar hususunda (sınır dışı etme, korkunç işkenceler) bilgilendirmemeye gayret ettiği özellikle vurgulanmıştır. Haberde bu doğrultudaki tedbirlerin bununla da kalmadığı, Alman Hükümeti gazetelerin, Alman Doğu Misyonu'ndan atıldığı ifade edilen Lepsius'un raporunu referans alan haberleri yayınlamalarının yasaklandığı bilgisine de yer verilmiştir. Ayrıca haberde, General Liman Von Sanders'den de söz edilmiş, Sanders'in savaş süresince Alman Askeri Partisi İstanbul temsilcisinin, Enver ve Talât Paşalar ile partinin iletişimini sağlamaktan sorumlu olduğuna değinilmiştir. Ek olarak bu davada Sanders, Almanların Ermeni tehcirinde payının bulunmadığı ve Alman birliklerinin bu kısıyı önleyebilecekleri konusunda Almanya'nın sorumluluğu olmadığını savunmuştur. Haberde Teilirian hakkındaki beraat kararı olumlu karşılanmış ancak onlara göre bir Ermeni'nin diğer ifadeyle Teilirian'ın hayatının kurtulmasının, ne yazık ki binlercesinin kurban edildiği gerçeğini değiştiremeyeceği özellikle vurgulanmıştır. Söz konusu habere göre yine bu karar ile Almanlar kendilerini büyük bir aldatmacanın kurbanı olarak görmüşlerdir.⁵⁵

Anlaşılabileceği üzere Talât Paşa'nın ölümünün ardından Amerikan basınında kimileri doğru, kimileri ise spekülatif özellik taşıyan çok sayıda haber yapılmıştır. Yapılan söz konusu haberlerin neredeyse tümü üslupları açısından objektiflikten uzak ve taraflı, hatta neredeyse Türk karşıtı ifadelerden oluşmaktadır. New York Tribune Gazetesi'nde konuya ilişkin olarak, önceki sayfalarda da yer verdiğimiz haberin sonunda bulunan şu cümle ise adeta bu yaklaşımı kanıtlar niteliktedir: "İstanbul'da 1915 yılının başlarında, Talât Paşa'nın ciddi şekilde yaralandığı ve 'başarısızlıkla' sonuçlanan bir suikast girişimi daha gerçekleşmişti".⁵⁶ Burada verilmiş olan bilgi her ne kadar gerçek olsa da, haberde özellikle kullanıldığı gayet açık olan 'başarısızlıkla' nitelendirmesi okuyucu tarafından bir bilgiden ziyade ne yazık ki, Talât Paşa'nın daha önce öldürülemediği olmasından duyulan hayal kırıklığı şeklinde de algılanabilir.

53 "Armenian Says Mother's Ghost Forced Him To Kill Talaat Pasha", *The Evening Star*, 3 Temmuz 1921, s. 18.

54 "Talaat's Assassin Acquitted", *The New York Herald*, 6 Temmuz 1921, s. 8; "Women Drank Blood-Watches Talaat", *The Birmingham Age-Herald*, 5 Haziran 1921, s. 7.

55 "Talaat's Assassin Acquitted", *The New York Herald*, 6 Temmuz, 1921, s. 8.

56 "Assassin Kills Talaat Pasha Turk Wor Lord", *New York Tribune*, 16 Mart 1921, s. 7.

Öte yandan Solomon Teilirian'nın Talât Paşa'yı öldürmesinin altında yatan sebebin, sözde Ermeni tehciri esnasında tüm ailesinin katliama uğraması, dahası kendisinin de hem kurşunla yaralanması hem de başına darbe almış olması gösterilmiştir. Solomon'nun epilepsi hastası olduğunun altının çizilerek, okurlara babasının tehcirden evvel gömdüğü parayla önce Fransa'da ardından Almanya'da eğitim alan Ermeni suikastçının suçsuz olduğu yansıtılmaya çalışılmıştır. İlaveten bu haberde Teilirian'nın rüyasında annesinin “*şayet bizim intikamımızı almazsan, artık benim oğlum değilsin*” sözlerinden etkilendiğini, dolayısıyla cinayetin bir yerde duygusal tepkiden kaynaklandığı vurgulanmıştır. Amerikan basını Solomon Teilirian'nın işlediği cinayeti, milyonlarca masum insanın katledilmesi karşılığında yapılan kutsal bir görev olarak addetmiştir. Nitekim Teilirian'nın deyimiyle “*Şatafatlı*” evinin önünde öldürülen Talât Paşa'nın katili yapılan mahkemenin ardından beraat etmiştir.⁵⁷ Suikastçı, geçmişte yaşadıklarından dolayı olay anında özgür iradesinin zarar gördüğü gerekçesiyle suçsuz ilan edilmiş, aynı gün alkışlar içinde, çiçeklerle süslenip polis eşliğinde serbest bırakılmıştır.⁵⁸ Zira Amerikan basınının da ittihatçı liderlerin öldürülmesine karşı yorumlar oldukça yanlı ve kesindir; basına göre suikasta uğrayanlar Ermenilerin sevk edilmesi sırasında yapılan zulme ortak olanlardır, Talât Paşa'da bunlardan biridir⁵⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti son dönemlerini yaşarken halk, peşi sıra gerçekleşen eski devlet adamlarına yapılan bir dizi suikast haberleriyle sarsılmıştır. Bu vakaların ortak noktası ise Ermeni Meselesiydi. 1914 yılında başka bir ifadeyle I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren özellikle İngiltere ve Fransa, Amerika'yı kendi saflarında savaşa dâhil edebilmek ve Osmanlı Devleti üzerindeki emperyalist emellerini gerçekleştirebilmek doğrultusunda Osmanlı Devleti himayesinde yıllarca ‘*millet-i sadıka*’ durumunda yaşamış olan Ermenileri kullanmış ve onlar aracılığıyla Türkler aleyhine başlatılan faaliyetler kapsamında Amerikan kamuoyunda ‘*zalim Türk*’ imajı yaratmaya çalışmışlardır. Çoğunluğu, Osmanlı'nın haritadaki yerini dahi bilmeyen Amerikan halkını Hristiyanlığı kullanarak kandırmak pek de zor olmamış, hatta Amerika'nın o dönem Türk sularına bir zırhlı göndermesi ise dolaylı da olsa savaştaki tarafını belirlemiştir. Talât Paşa'nın ölümünü de Amerikan basınının bu tarz yaklaşımla ele aldığı yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim suikastın ardından yapılmış olan haberler incelendiğinde, büyük bir çoğunluğunda yaşanan olaya dair bilgi vermek yerine Ermeni tehciri üzerinde durularak Türk aleyhtarlığı sergilendiği görülmektedir. Bunlara ilaveten, I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği süreçte Amerika'nın Osmanlı büyükelçiliğini yapmakta olan ve Türk karşıtlığıyla tanınan Henry Morgenthau'ya, Talât Paşa'nın ölümüyle bağlantılı olarak, yaşananlar, diğer bir ifadeyle Ermeni tehciri hakkında bilgi almak üzere başvurulması da basının taraflılığını adeta kanıtlar niteliktedir. Talât Paşa'nın öldürülmesinden birkaç ay sonrasında yapılan mahkemede sanık Teilirian'ın, hakkında verilen beraat kararı şaşırtıcı olduğu kadar, basında kendisinden ‘*katil zanlısı*’ yerine ‘*mağdur*’ olarak bahsedilmesinin yanı sıra söz konusu kararın alınmasına neden olduğu

57 “Women Drank Blood-Watches Talaat”, *Birmingham Age-Herald*, 5 Haziran 1921, s. 7.

58 Sévane Garibian, “Commanded by my Mother's Corpse”: Talaat Pasha, or the Revenge Assassination of a Condemned Man, *Journal of Genocide Research*, 2018, 20 (2), p. 221.

59 “Said Ali, Once Vizier Assassinated in Rome” *The New York Herald*, 7 Aralık 1921 s. 2.

öne sürülen ifadesi de bir o kadar ilginçtir. Teilirian'ın anlattığı bir rüyası üzerine verilen bu kararın ne denli sağlıklı olup olmadığının basında hiçbir şekilde sorgulanmadığı görülmekle birlikte bundan duyulan memnuniyet sıklıkla dile getirilmektedir. Neticede, yapılmış olan haberlerin geneli tüm bu bilgiler ışığında incelendiğinde Talât Paşa'nın ölümünün sadece bir vesile, asıl yapılmak istenenin ise Ermeni meselesini gündemde tutmak ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni suçlamak olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Sürelî Yayınlar

Alexandria Gazette

Birmingham Age- Herald

Evening Ledger- Philadelphia,

New York Tribune

Norwich Bulletin

South-Bend News- Times

The Daily Kennebec Journal,

The Evening Star

The Evening Word

The New York Herald

The Ogden Standart

The Pensacola Journal

The Prince George's Enquirer and Southern Maryland Advertiser

The Washington Times

The Washington Herald

The Wheeling Intelligence

Kitap ve Makaleler

Acar, Hasan, Gök, Gökmen, "Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü", *Journal of Awareness*, Cilt 5, Sayı /3, 2020, pp. 361-374, (370)

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınevi, İstanbul 2009

Arar, İsmail, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları: Giriş*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986

Babacan, Hasan, *Mehmed Talât Paşa (1874- 1921)*, TTK Yayınları, Ankara 2005

Babacan, Hasan, "Talat Paşa (1874-1921)" Atatürk Ansiklopedisi, <https://aturkansiklopedisi.gov.tr>[Erişim Tarihi: 23.03.2023].

Cornelia C. Coulter, "Marcus Junius Brutus and the "Brutus" of Accius", *The Classical*

Journal, 35(8), 1940, pp. 460-470

Çavdar, Tevfik, *Talat Paşa; Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995

Çelik, Hacer, “Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu”, *ÇTTAD*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz) ss.145-146

Denker, Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, (Haz: Yücel Demirel), Arma Yayınları, İstanbul 1992.

Efe, İsmail, “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşına Sürüklenişinde Goeben ve Breslau Hadisesinin Rolü”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, ss.135-146.

Garibian, Sévane, (2018) “Commanded by my Mother’s Corpse: Talaat Pasha, or the Revenge Assassination of a Condemned Man”, *Journal of Genocide Research*, vol. 20, no. 2, pp. 220-235.

Hanioğlu, Şükrü, *Talat Paşa*, İslam Ansiklopedisi 2010, c. 39. ss.502-503.

Honecker, Erich, *Moabit Hapishanesi Notları*, Avrupa ve Türkiye’de Yazın Dergisi Yayınları, İstanbul 1995.

Kırışman, Mustafa. “Enver, Talat ve Cemal Paşaların Öldürülmelerinin Fransız Basınına Yansımaları”, *Tarih ve Günce*, Sayı 9, (Temmuz 2021) ss. 475-510.

Kodaman, Bayram, *Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu’na Giriş Vasıtaları*, 1980, ss. 23- 33, [<https://kaynakca.hacettepe.edu.tr>]

Mufassal Osmanlı Tarihi, (Haz. Heyet) C.VI. İstanbul: Güven Basımevi, İstanbul 1972.

Mülazımoğlu Mahsud Emre, *Devlet Adamı Olarak Mehmed Talat Paşa*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Ohson Robert W., *The Remains of Talat: A Dialectic Between Republic and Empire*, *Die Welt des Islams*, XXVI Leiden 1986, ss. 46-57

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915- 1920), (Haz: Ahmet Altıntaş, Mehmet Canatar, Oğuz Çakıl, Recep Karacakaya, Ali Kaya, Bülent Kulüp), Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara 1994

Öke, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu 1914- 1923*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Özdemir, Hikmet, *Ermeniler, Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara 2010.

Şakir, Ziya, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talât, Cemal, Enver Paşalar*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011.

Şıracıyan, Arşavir, *Bir Ermeni Teröristin İtirafları*, (Çev. Kadri Mustafa Orağlı), Kastaş Yayınları, İstanbul 1997.

Şimşir, Bilâl, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, “Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal’in

Mektuplaşmaları” *Bellekten* 44, no. (1980): 301-346.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1998.

Zaptçioğlu, Dilek, “Talât Paşa Davası”, Cumhuriyet Gazetesi, 20- 25 Nisan, 1993.

“*William Tell: The Hero of Switzerland: A Poem*, London, Groombridge and Sons, Paternoster Row, 1845 [<http://digital.library.mcgill.ca/chapbooks/fullrecord.php?ID=8228>]

Dr. Öğr. Üyesi
Çağrı YALÇIN

Kütahya Dumlupınar
Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
İç Mimarlık Bölümü
cagri.yalcin@dpu.edu.tr

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8408-9190>

Dr. Öğr. Üyesi
Elif ÖZDOĞLAR

Kütahya Dumlupınar
Üniversitesi Mimarlık
Fakültesi İç Mimarlık Bölümü
elifozdoglar@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9997-9487>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 28/03/2023 30/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1272116>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Resim Sanatında Osman Hamdi Bey, Figür ve Mekan Üzerine Bir Araştırma

Osman Hamdi Bey, A Research on Figure and Space in Ottoman Painting Art

Öz

Bu araştırmanın amacı Osmanlı resim sanatının önemli isimlerinden Osman Hamdi Bey ve eserlerindeki oryantalist anlayışla oluşturulan mekansal yaklaşımının analiz edilmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda resim sanatı bir takım geleneksel anlayışlar sebebiyle geç gelişim göstermiştir. Ancak Şeker Ahmet Paşa, Hoca Ali Rıza, Halil Paşa gibi önemli sanatçılar geç de olsa Osmanlı resim kültürünün oluşturulmasını sağlamıştır. Orient Express'in İstanbul seferlerine kadar Avrupa için büyük bir gizem olan payitaht İstanbul ve Osmanlı, bu sanatçılar sayesinde görsel bellek ürünlerine dönüşmüşlerdir. Sanatçı eserlerinde genellikle gerçek mekanları, özgün sahnelerle yorumlayarak aktarmıştır. Bunun için fotoğraflardan yararlanmış, görev yaptığı ve seyahat ettiği yerlerdeki yaşayış ve mekanları da konu edinmiştir. Osman Hamdi Bey yalnız ressam olarak değil, eğitimci, müzeci ve arkeolog olarak da Osmanlı sanatına hizmet etmiştir. Bu çalışma kapsamında, sanatçının yaşamına ve oryantalist bakış açısına değinilecek ve Osman Hamdi Bey'in eserleri figür ve mekan ekseninde irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osman Hamdi Bey, Osmanlı, Resim, Figür, Mekan

ATIF: YALÇIN Çağrı, ÖZDOĞLAR Elif, "Osmanlı Resim Sanatında Osman Hamdi Bey, Figür ve Mekan Üzerine Bir Araştırma" Üzerine İnceleme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (185-194)

CITE: YALÇIN Çağrı, ÖZDOĞLAR Elif, "Osman Hamdi Bey, A Research on Figure and Space in Ottoman Painting Art", *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (185-194)

Abstract

The purpose of this research is to analyze Osman Hamdi Bey, one of the important names of Ottoman painting, and his spatial approach, which was created with an orientalist understanding in his works. The art of painting in the Ottoman Empire developed late due to some traditional understandings. However, important artists such as Şeker Ahmet Pasha, Hoca Ali Rıza and Halil Pasha contributed to the creation of the Ottoman painting culture, albeit late. Istanbul and the Ottoman Empire, which were a great mystery for Europe until the Istanbul flights of the Orient Express, turned into visual memory products thanks to these artists. In his works, the artist generally conveyed real places by interpreting them with original scenes. He used photographs for this purpose, and also talked about the living and places in the places where he worked and traveled. Osman Hamdi Bey served Ottoman art not only as a painter, but also as an educator, museologist and archaeologist. Within the scope of this study, the artist's life and orientalist perspective will be mentioned and Osman Hamdi Bey's works will be examined on the axis of space.

Keywords: Osman Hamdi Bey, Ottoman, Painting, Figure, Space

Giriş

Osmanlı resim sanatı, özgün kimliğini ve ifade gücünü batılılaşma döneminde kazanmıştır. Bu sanatın geç olgunlaşmasının nedenleri arasında konu ve kavram düzeyinde bazı geleneksel kısıtlamaların mevcudiyetinden söz etmek mümkündür. Batılılaşma öncesi dönemde 16. yy ve 17. yy'da dinsel konular Osmanlı'da resim sanatının odak noktası olmuştur.¹Batılılaşma dönemi bazı kaynaklara göre Lale Devri, bazı kaynaklara göre Tanzimat dönemini başlangıç noktası olarak almaktadır. 18.yy'da Lale Devri'nde Levni'nin minyatür sanatına getirdiği yenilikler bu sanatın özgürleşmesinin ilk adımların arasındadır bu bağlamda sanat konusunda da özgünleşmenin başladığı noktadır. “Ayrıca 18. yüzyılın ilk yarısı Lale Devri'nde (1718–1730) Topkapı Sarayı'nda duvar resimleri yapılmış, 19. yüzyılda ise Osmanlı'nın Batılılaşan yönünü vurgulamak için inşa ettirilen Dolmabahçe Sarayı'nın iç mekânlarında ve yine aynı yüzyılda inşa edilen geleneksel konutlarda kullanılmıştır.”²

Bu dönemde resim sanatının Osmanlı hükümdarları ve devlet adamları arasında batılılaşma göstergelerinden biri olarak benimsenmesi onun gelişmesinde en önemli etkenlerdendir.³ Batılılaşma ile birlikte Venedik'te bulunan padişah portreleri arşivi de Osmanlı İmparatorluğu tarafından istenilmiştir. Anadolu'ya gelen tüccarlar yanlarında hususi ressamalarını getirerek doğu yaşamından sahnelerin resmedilmesini sağlamışlardır. Ancak genellikle bu ressamlar tarafından çalışılan figürler gayrimüslim vatandaşlar

1 Kaplan, N. (2011). Osmanlı Resim Sanatında Cehennem Tasvirleri. *Mukaddime*, 4(4), 175-195.

2 Demirarslan, D. (2016). 19. Yüzyıl Türk sivil mimarisinde duvar resmi estetiği ve İstanbul teması. *Mimarlık ve Yaşam*, 1(1), 105-125.

3 Gülaçtı, İ. E. (2017). Osmanlı Resim Sanatı ve Propaganda İlişkisi: Padişah Resimleri ve Şişli Atölyesi. *Yıldız Journal of Art and Design*, 4(1), 29-65.

olmuştur.⁴

Mühendishane-i Berri Hümayun, Galatasaray Mektebi Sultanisi, Darüşşafaka Lisesi gibi batılılaşmanın öncü eğitim kurumlarında resim dersleri verilmesi, resim eğitimi için öğrencilerin Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanması resim sanatı için önemli gelişmelerdendir.⁵ Yine de asker kökenli ilk ressamlar geleneksel anlayıştan ayrılmamış, figüratif resimler yapmaktan kaçınmışlardır.⁶ Bunun yanı sıra Avrupalı, levanten ve gayrimüslim ressamlar, batı üslubunda portre sanatının gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bu sanatçılar arasında Manas ailesi üyeleri, Josef, Konstantin, Antranik Efendi gibi sanatçılardan söz etmek mümkündür.⁷ Avrupalı önemli sanatçılarda Saray ressamı olarak görev yapmışlardır. Bu sanatçılar arasında, Ayvazovski, Zonaro gibi isimlerden söz etmek mümkündür.

“Orient” (doğu) teriminden türeyen, doğu insanlarına özgü geleneksel değerler ve tarihi gelişmelerin incelendiği bir bilim dalıdır.⁸ Oryantalizm tüm semavi dinleri kapsayan bir anlayıştır.⁹ 19.yy'da Oryantalizm Batı toplumunun gücünü yitirmeye ve çözülmeye başladığı bir dönemde görkemin sembolü olarak sanatta doğunun konu edilmesiyle yeniden gündeme gelmiştir. Resim sanatında ise 19. yüzyıl başlarında Fransız sanatçılar öncülüğünde sanat tarihinde yer bulmuştur.¹⁰ Modernist oryantalizm doğunun gizemine açılan bir pencere vasfı üstlenmiştir. Aslında kökeni Roma İmparatorluğu'nun, Mısır ve İran gibi uzak coğrafyalara yaptığı seferlere dayanmaktadır.¹¹

Osman Hamdi Bey, yalnız ressam değil aynı zamanda üst düzey devlet memuru, eğitimci, müzeci ve arkeologtur. Diplomatik memuriyete devam etmek için çaba sarf eden Osman Hamdi, Paris'te yaşamış, Bağdat'ta ve Viyana'da da görev yapmıştır. Kadıköy belediyesinin kurulmasının ardından bu belediyenin başkanlık görevi yapmış, daha sonra da 6. Daire olarak anılan Beyoğlu Belediyesi'nde aynı görevi yürütmüştür. Osmanlı'da modern müzecilik anlayışının kurucusu ve Müze-i Hümayûn'un da müdürüdür.¹² Siyasi Uyanışı Bağdat'ta 1869–1871 yılları arasında, antropolojik olgunluğu Nemrud Dağı'nda 1883 yılında yürütülen arkeolojik çalışmalarda, Bağdat'ı yeniden keşfetmesi ise 1892–

-
- 4 Solnon, J. F. (2020). Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa (2. Baskı). *Ali Berktaş (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*
 - 5 Erişti, Ö. C. (2015). Geç dönem Osmanlı resim sanatında kadın imgesinin temsili. *Moment Dergi*, 2(2), 59-79.
 - 6 Papila, A. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma döneminde resim sanatının ortaya çıkışı ve Osmanlı kimliğinin resimsel anlatımı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1), 117-134.
 - 7 Küçükbaşköylü, S. N. (2015). Osmanlı Sarayının Portre Ressamları". *Milli Saraylar, Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, 5, 14.
 - 8 Kaya, Y. (2017). Oryantalizm–Postkolonyalizm ve Sanat. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 6(30), 647-665.
 - 9 Kaplanoğlu, L. (2020). Oryantalizm Ekseninde Sanat, Siyaset Ve Din İlişkisi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26(45), 722-729.
 - 10 Coşkun, Z. (2019). Oryantalizm, Edward Said ve Sanat Tarihinde Değişimler. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 215-247.
 - 11 Kıran, H. (2014). 19. Yüzyıl İstanbul'unda Oryantalizm ve Resim Sanatı. *Hakemli Dergi, Yıl: 2014 Sayı: 26/Bahar Peer-Reviewed Journal, Year: 2014 Issue: 26/Spring*, 81.
 - 12 Eldem, E. (2019). Osman Hamdi Bey'in “karanlık” yılları (1871-1881). *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, (17), 53-75.

1896 yılları arasında gerçekleşmiştir.¹³ Büyük İskender Lahdi'de gün yüzüne çıkardığı arkeolojik değerlerdendir. Babas Paris'te eğitim gören ve daha sonra sadrazamlık gibi önemli görevlerde de bulunan İbrahim Edhem Bey, gibi aynı ülkede hukuk eğitimi almak için bu kente gider ancak Gérôme ve Baulanger'in atölyelerine devam etmesi onun içinde oryantalist bir sanatçı oluşmasına neden olur.¹⁴ Sanat yaşamına ilk adımlarını Paris'te atan sanatçı, sanatın yalnız uygulanmasında değil, kurumsallaşmasında da önemli bir isim olur. 1882 yılında ilk akademik sanat okulu olan Sanayi Nefise Mektebi'ni kurarak, güzel sanatlar eğitiminin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır.¹⁵ Osman Hamdi Bey'in damadı Vahid Bey'de bu okulda sanat tarihi dersleri vermiştir.¹⁶ Sanayi Nefise Mektebi bir erkek sanat okulu olarak açılmıştır, ancak 1914'te resim öğretmeni yetiştirmek için kurulan İnas Sanayi Nefise Mektebi ile birleşerek bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Üniversitesi halini almıştır.¹⁷ Sanatçı aynı zamanda Les Costumes Populaires de La Turquie (Türk Halk Kıyafetleri) isimli bir yayını Viyana Uluslararası Sergisi için derlemiştir.¹⁸

Mekanın, deneyimlenen bir gerçekliğe olan yolculuğu resim sanatında espas ile beraber değerlendirilmelidir.¹⁹ Boşluk ve doluluk arasındaki denge, resmin anlatım gücünü attırır. Mekanın algılanması, toplumlar arası farklılıklar gösterir.²⁰ Bir toplumda makbul olan mekan tipi ve dekoratif detaylar, bir diğer toplum için herhangi bir ifade gücüne sahip olmayabilir. Mekân, uzayda belirlenmiş ve tanımlanmış bir alandır. Resim sanatında ise figürlerin sanat evreni içerisinde yerleştirildiği alan mekandır.²¹ Ayrıca resim sanatında mekan kompozisyonu oluşturan nesnelere üç boyut yanılsama oluşturacak şekilde bir araya gelmesidir.²² Resimde mekan resim düzlemi üzerinde tahayyül edilen sahne ile sınırlıdır.

Osman Hamdi Bey'in Resimlerinde Oryantalizm ve Mekan

Osman Hamdi Bey eserlerinde; mesleklerini icra eden çeşitli meslek gruplarını, görevlerini icra eden din görevlilerini ve ibadet edenleri, kadınları ve sosyal hayatlarını,

-
- 13 Eldem, E. (2011). An Ottoman Traveler to the Orient: Osman Hamdi Bey. *The Poetics and Politics of Space*
 - 14 Tataroğlu, E. (2019). Osman Hamdi Bey: 19. Yüzyılın Türk Müzecisi-Devlet Adami-Ressamisanat Eğitimcisi-Arkeoloğu. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(221), 175-185.
 - 15 Özçelik, N. (2020). Osman Hamdi Bey'in Portrelerinde Anlam. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(2), 449-458.
 - 16 Doğan, C., & Özdoğlar, E. (2015). Starting and today of the interior architecture education; a comparative research on the models of mimar sinan fine arts university, sanayi-i nefise mekteb-i alisi (former mimar sinan fine arts university) and ecole des beaux arts. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 174, 4108-4116.
 - 17 Tunç, U. (2018). *Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim, Sanat ve Kadın: İnas Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi Örneği* (Doctoral dissertation, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
 - 18 Bey, O. H. (1873). *Les Costumes populaires de la Turquie en 1873*.
 - 19 Ülker, D. (2016). *Mekan yanılsamasından resim yüzeyine espas* Doctoral dissertation, Anadolu Üniversitesi.
 - 20 Altan, İ. (1993). Mimarlıkta Mekan Kavramı. *Psikoloji Çalışmaları*, 19, 75-88.
 - 21 Kınalı, N. (2006). *1960 sonrası figüratif resimde mekan sorunu* Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi.
 - 22 Kanaç, A. R., & Elmas, H. (2018). Resimde Manipülasyon Bağlamında Mekan ve Figür. Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi.

saray kadınları ve saray ahalisinin gündelik yaşamını resmeder. Bu betimlemeler esnasında fotoğraflardan yararlanmıştı. Bu nedenle mekanları realist bir zemine oturmaktadır. Oryantalizme olan ilgisi, Paris’te atölyelerine devam etme olanağı bulduğu Gérôme ve Baulanger’in etkisidir. XIV. yüzyıldan itibaren bir tekstil ürünü olan Türk halıları Avrupa’da önem kazanmaya başlar ve oryantalist ressam Jean-Léon Gérôme resimlerinde bu halıları ve imalatçıları kullanır.²³ Ayrıca 19. yy’da Doğu bir giz olarak, küresel düzeyde merak konusudur.

Osman Hamdi Bey kariyerinin ilk döneminde hem “Marie’nin Portresi”, “Pembe Şapkalı Çocuk”, “Pembe Şapkalı Kız” gibi portre çalışmalarının fonunda naturel bir peyzaj kullanır. İlerleyen yıllarda ise Osmanlı kentlerin cazibe merkezlerini, sokaklarını, tarihsel ve kültürel değere sahip mimari yapılarını, dini yapılarını (camii ve türbeleri), iş yerlerini, konutlarını ve sarayın bölümlerini resmeder. Mekan kompozisyonunda yerel dekoratif öğeleri, geleneksel motifleri, Osmanlı’ya ait sanat ürünlerini, kapı ve pencere gibi ince yapı detaylarını, düşey sirkülasyon alanı olarak yapıların merdivenlerini ve kot farklarını, yerel mimarının kemerlerini, avlularını, bahçelerini, duvar yüzeylerini, döşeme kaplamalarını ve yüzey örtülerini, lokal halılarını, çatı ve güneşlik tiplerini kullanır.

Bağdat Surları ve Sitti Zübeyde Türbesi

Bağdat Valiliği’nde iki yıl boyunca, uluslar arası ilişkiler alanında diplomat olarak çalışan Osman Hamdi Bey bu süreçte, on ikinci yüzyıl Bağdat surlarının kalıntıları çöl peyzajında resmeder. Çekinik figürler mekanı tamamlayıcı nitelik taşır. Her iki çalışmada suluboya tekniği ile icra edilmiştir. “Sitti Zübeyde Türbesi” ise Harun Reşit’in eşi ve İkinci Abbasi Halifesi El-Mansur’un kızı Zümrüd Hatun’a aittir.²⁴ Mukarnas kubbe dikkat çeken detaylardandır. Sarı tonlu resimlerde Bağdat bölgesinin sıcak iklimini hissetmek ve yerel mimariyi anlamlandırmak mümkündür.

Osmanlı Kasabı, 1878 ve Harap Kapı, 1878

Osmanlı Kasabı sanatçının aynı yıl yaptığı “Harap Kapı” isimli eserle aynı mekanı betimlemektedir. Her iki eserde tuval üzerine yağlıboya tekniğiyle yapılmıştır ve 32,5x27cm ölçülerindedir. Ancak “Harap Kapı” isimli eserin paleti gri, “Osmanlı Kasabı” isimli eserinki ise sarı alt tondur. Zemin kotundan üç basamakla ulaşılan kemerli kapı kasası taş malzemedir, kapı ise ahşaptan yapılmıştır. Ahşap destekler yardımı ile duvara sabitlenen ahşap güneşliğin üzeri tekstil materyal ile kaplanmıştır. Aralanan ahşap kapıda kasap beklemektedir. Güneşliğe ise kesilmiş bir hayvan ayağından asılmış bir pozisyonda durmaktadır. Kesik baş ise merdivenlerdedir. Her iki eserde de kapı deformasyona uğradığından, sosyo-ekonomik bağlamda mekan bir üst sınıfa gönderme yapmamaktadır.

Arzuhacı

Bu eserde, tuğla hatıllarla güçlendirilmiş taş duvar, içerisinde kemerli ve çini alınlıklı bir pencere bulunmaktadır. Pencerenin muhafazası geometrik desenli metal bir parmaklıktır. Duvarda biten yeşil otlar rutubetli bir iklime işaret etmektedir. Üzerine geleneksel motiflere

23 Aytaç, A. (2012). Oryantalist Ressam Jean-Leon Gérôme’nin Tablolarında Tasvirilenmiş Türk El Dokumaları. *Turan-Sam*, 4(13), 97-104.

24 Öndin, N. (2022) *Osman Hamdi Bey*. Hayalperest Yayınevi

sahip bir halı örtülen alçak masa benzeri bir düzleme üzerinde outran Arzuhalci iki kadın müşterisinin isteklerini yazıya dökmeye çalışırken, tekstil materyali krem rengi bir güneşlik onları korumaktadır. Olayı izleyen iki sokak köpeği ise resme figüratif zenginlik katmaktadır. Arzuhalcinin sarığı ve şalı, kadın figürlerinin feraceleri geleneksel Osmanlı kostümlerinden eserler taşımaktadır.

Gebze’de Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve Gebze’den Manzara

Yalnız payitaht İstanbul’u değil, Gebze, Eskihisar, Bursa gibi Osmanlı’nın önemli zenginliklere sahip değerleri de resimlerine taşımıştır. Gebze’de bulunan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi’ni resmederken, yapıyı peyzaj içerisine oturtmuştur. Külliye’nin kubbeli ve minareli yapıları Osmanlı mimarisi içerisinde karakteristik bir tutum sergiler. Bu Külliye, Sultan Selim’in kızlarından Hafsa Hatun’un eşi Çoban Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilen yapının memlûk tarzı süslemeleri bulunmaktadır. Külliye, camii, türbe, medrese, tekke, imaret, kütüphane, darüşşifa ve hamamdan oluşmaktadır.²⁵

Gebze’den Manzara isimli eserinde Gebze manzarasını tasvir ederken geleneksel Türk Evi’ne yer vermiştir. Üç katlı ve cumbalı olan ev, sıralı evler içerisinde en gösterişli olandır. Bu yapıda zemin kat yığma taş strüktüre, üst katlar ise ahşap ve kerpiç strüktüre sahiptir. Diğer evlerde tercih edilen ahşap kasalı ve kepenkli pencereler, kullanılan çatı sistemleri ve seçilen plan düzeni daha mütevazî geleneksel konutları tanımlamaktadır. Sıralı evler arkasında görülen kubbe dini bir yapıya işaret etmektedir. Güneşlikli bir kamelyaya sahip ortak bahçe peyzajında çocuk figürleri ve başlarında duran kadın figürü sahneyi zenginleştirmektedir. Figürler yerel kostümlerle dönemsel mekanı tamamlamaktadır.

Kuran Okuyan Kız, Ayakta Genç Kadın, Türbe Ziyaretinde İki Genç Kız, İki Müzisyen Kız

Tüm bu eserlerde figürlerin kaftanları ve baş örtülerinin stil, doku ve renklerinden, bu genç kız figürlerinin sosyo ekonomik statülerinin “Gebze’den Manzara” ve “Arzuhalci” eserlerindeki figürlerden yüksek olduğunu anlamak mümkündür. Kaftanların desenleri, düğme detayları, iç gömlekleri net bir şekilde görülebilmekte, baş örtülerin desen ve oyalari seçilebilmektedir. “Kuran Okuyan Kız” ve “Ayakta Genç Kadın” eserlerinde dokuların boyutları eserlerin figüratif ve mekansal bağlamda taşıdığı oryantalist etkiler detaylı ve nettir. Haremden bir görüntü olarak betimlenen Kuran Okuyan Kız eserinde sedef kakma bir rahle, genç kızın önüne konumlandırılmıştır. Rahlenin üzerinde çiçekli bir örtü mevcuttur. Üzerine oturduğu dikdörtgen halı geleneksel motiflere sahiptir ve hemen önünde bir tombak buhurdanlık mevcuttur. Genç kıza fon oluşturan çini kaplamalı duvarda altıgen yıldız biçiminde desenli karolar bulunmaktadır. Pencerenin pervazı ve pencerenin muhafazası da geometrik desenlerden oluşmaktadır. “Ayakta Genç Kadın” eserinde ise sedef kakmalı ahşap kapı işlemeli çiçek desenli yeşil saten/ipek bir perde ile gizlenmiştir. Zemindeki kot farkı sarı döşeme örtüsü ve lacivert-sarı geleneksel motifli halı ile kaplanmıştır. Kapı ile aynı duvarda mavi-kırmızı-beyaz renklerde organik formlarda bir desene sahip çini pano yer almaktadır. “Türbe Ziyaretinde İki Genç Kız” isimli eserinde Çelebi Sultan Mehmet’e ait Yeşil Türbe’de bir genç kız halı üzerine konan sedef kakma rahlede okuma yaparken

diğer figür ayakta türbeye bakmaktadır. Bu halı “Halı Taciri” tablosundaki kanatlı hayvan motifli halının bir benzeriyken soldaki halı ise bir Milas halısıdır.²⁶ Mavi çini kaplama lahit, geleneksel duvar süslemeciliğiyle bezenmiş bir yüzeyin önünde yer almaktadır.

“İki Müzisyen Kız” isimli eserinde ayakta duran genç kız figürü tambur, outran genç kız figürü ise tef çalmaktadır. Osmanlı’ya özgü yerel müzik enstrümanları çalan bu kızlar, döşeme örtüsü üzerine serilen bir halıda müziklerini icra etmektedirler. Mekanda taş malzeme ile oluşturulan kot farkı, geometrik desenlerle süslenmiş bir korkuluğa sahiptir. Merdivenlerin üzeri de yerel motiflerle süslenmiş bir halıyla kaplanmıştır. Duvarda çini bordür bulunmaktadır. Kızların üzerindeki giysilerin (üç etek ve entari) desenleri ve renkleri belirgindir. Saçları yapılıdır ve yemeni ile tutturulmuştur. Müzik konusundaki becerileri ve giyim tarzları ile bu kız figürleri sosyo ekonomik anlamda üst sınıfa ve hatta saraya mensupturlar. Mekan ise aslında Bursa Yeşil Cami’nin iç mekanıdır.

Cami Kapısı ve Konuşan Hocalar

“Cami Kapısı” isimli eserinde de “İki Müzisyen Kız” eserinde olduğu gibi Bursa Yeşil Camii konu edilmiştir. Mükebbireden sarkıtılan halı, taş balkon korkuluğu bir kimliğe sahiptir. Duvarlarda yer alan sülüs yazılar ve çini motifleri giriş kapısına görkemli bir görünüm katmaktadır. Avluda ve avluya çıkılan dört basamaklı merdivenlerde toplumun çeşitli kesimlerinden figürler mevcuttur. Yaşmaklı, feraceli, şemsiyeli ve baş örtülü kadın figürleri, sarıklı ve kaftanlı erkek figürleri, çocuk, kuş ve köpek figürleri ile girişte bir hareket algısı oluşturmuştur. Anıtsal yapı beyaz kesmetaş bir yapıdır. Memlük tarzı kandil Doğu’ya gönderme yapan bir başka detaydır. Seyyar tezgahlarda alışveriş sürerken, tezgahlar tekstil malzemedden güneşliklerle korunmaktadır. “Konuşan Hocalar” isimli eserde elinde kitabı ile outran figür Osman Hamdi Bey’in bizzat kendisidir. Bu çalışmada Karaman Hatuniye Medresesi’nin görsellerinden yararlanılmıştır. “Cami Kapısı” isimli eserde bulunan Memlük tarzı kandile bu eserde de kapı girişinde yer verilmiştir. Kemerli taş kapı organik motiflerle süslenmiştir. Üzerinde yer alan kitabede bitkisel motiflerle bezeli kitabe bulunmaktadır. Kesmetaş yapının avlusunda ahşap çatı ve onu taşıyan ahşap bir strüktürle bir gölgelik oluşturulmuştur. Kapı da ahşap kasa ve süslemeli ahşap bir kanada sahiptir. Avluda bulunan testiler, taşlar ve ahşap sandık mütevazi bir görünüm yaratmaktadır.

Kahve Ocağı

Bu eserde cariyeye konağın beyine kahve ikram ederken resmedilmiştir. Osmanlı konut iç mekan tasarımını yansıtan bu eserde çini kaplamalı yaşmaklı ocak hem ısınma hem de pişirme amaçlı kullanılan bir iç mekan donatısıdır. Minderler ve yastıklar üzerindeki motifler ve sedirin üzerinde yer alan halı desenleri geleneksel Türk Evi ile uyum içindedir. Duvarlarda yer alan nişler ve ahşap raflar mekan dokusunu tamamlamaktadır. İbrikler, gülebdanlıklar ve çini tabaklar dekoratif elemanlar olarak kullanılmıştır.

Kaplumbağa Terbiyecisi

Sanatçının en bilinen eserlerindedir. Bursa Yeşil Camii’nin üst katlarındaki odalarından biri olan mekanda Kaplumbağa Terbiyecisinde figür diğer örneklerden farklı

26 Bayraktaroğlu, S. (2011). Osman Hamdi Bey’in Tablolarındaki Bazı Halı Tasvirleri ve Bu Halılardaki Motifin İrdelenmesi. *Vakılar dergisi* (36)

olarak mekan içerisine oldukça büyük yerleştirilmiştir. Duvar dokusunda kullanılan çini kaplamanın üst kısmında yer alan yeşil boya dökülmüş ve tuğla duvar ortaya çıkmıştır. Kemerli ışıklıktan içeriye ışık ahşap pencereden ışık süzülmemektedir. Yerde karo döşeme kaplaması kullanılmıştır.

Sonuç

Osman Hamdi Bey, resim sanatına katkılarının yanı sıra Osmanlı'da sanat ortamı oluşmasına sağladığı katkılar ile de yadsınamaz bir değerdir. Akademik faaliyetleri Osmanlı'da sanat eğitiminin kurumsallaşmasını sağlamış, müzecilik faaliyetleri ise o döneme dek anlamı kavranamayan değerlerin derlenmesinin ve muhafaza edilmesinin önünü açmıştır. Osmanlı'da gösterdiği bu çabalar, Türkiye Cumhuriyeti'ne de sirayet etmiş ve ürettiği değerler artarak bugüne erişmiştir. Tüm bunların yanı sıra sanatçı oryantalist eserleriyle bir gizem olan Doğu'nun yaşamını plastik sanatlar üzerinden belgeleyerek küresel düzeyde etkin olabilecek bir görsel arşiv oluşturmuş, geçmişin fotoğrafını çekmiştir.

Osman Hamdi Bey eserlerinde, geleneksel Türk Evleri, Konaklar, Camiiler ve Türbeleri yapı tipleri olarak kullanmıştır. Mekan anlayışında yereli doğru ve etkin şekilde aktarmaya çalışan sanatçı mevcut mekanları, aynı veya farklı kullanım biçimiyle işlemiştir. Sokaklar, yapılar ve konutlarla kentlerin kültürel kodlarına da değinmiştir. Geleneksel motiflerle bezenmiş; Milas, Gördes, Kafkas halıları ve döşeme örtüleri, tombak buhurdanlıklar, çini panolar ve duvar kaplamaları, pencereler ve kapılar 19. yy Osmanlı mimarisine ışık tutmaktadır. Işık konusunda önem vermiş, doğal ışığın kontrolü için güneşlikler kullanmış, yapay ışık içinde sahnelere aydınlatma elemanları yerleştirmiştir. Sanatçı resim sanatında önemli bir yere sahip ışık faktörünü de etkili bir şekilde kullanmıştır.

Hem mekansal hem de figüratif detaylarda toplumun farklı kesimlerinin tercih ve ihtiyaçlarını betimleyerek hikayeler oluşturmuştur. Figürlerinde özellikle kadın modasına dair detaylara yer vermiştir. Erkek figürlerinde meslek gruplarından kimseleri tasvir etmeye çalışmıştır. Çocuk ve hayvan figürleri ile gerçekçi görünüm elde etmiştir. Sanatçının eserlerinde figür-mekan uyumu sağlanmıştır. Mekanlar figürü temsil edecek derecede doygun, figürler ise mekanları dolduracak derecede detaylı resmedilmiştir. Bu bağlamda bir ressamdan öte bir değer olarak Osman Hamdi Bey'in tanınması, bilinmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasının önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Altan, İ. (1993). Mimarlıkta Mekan Kavramı. *Psikoloji Çalışmaları*, 19, 75-88.
- Aytaç, A. (2012). Oryantalist Ressam Jean-Leon Gérôme'nin Tablolarında Tasvirilenmiş Türk El Dokumaları. *Turan-Sam*, 4(13), 97-104.
- Bayraktaroğlu, S. (2011). Osman Hamdi Bey'in Tablolarındaki Bazı Halı Tasvirleri ve Bu Halılardaki Motifin İrdelenmesi. *Vakıflar dergisi* (36)
- Bey, O. H. (1873). *Les Costumes populaires de la Turquie en 1873*.
- Coşkun, Z. (2019). Oryantalizm, Edward Said ve Sanat Tarihinde Değişimler. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 215-247.

Demirarslan, D. (2016). 19. Yüzyıl Türk sivil mimarisinde duvar resmi estetiği ve İstanbul teması. *Mimarlık ve Yaşam*, 1(1), 105-125.

Doğan, C., & Özdoğlar, E. (2015). Starting and today of the interior architecture education; a comparative research on the models of mimar sinan fine arts university, sanayi-i nefise mekteb-i alisi (former mimar sinan fine arts university) and ecole des beaux arts. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 174, 4108-4116.

Eldem, E. (2019). Osman Hamdi Bey'in "karanlık" yılları (1871-1881). *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, (17), 53-75.

Eldem, E. (2011). An Ottoman Traveler to the Orient: Osman Hamdi Bey. *The Poetics and Politics of Space*

Erişti, Ö. C. (2015). Geç dönem Osmanlı resim sanatında kadın imgesinin temsili. *Moment Dergi*, 2(2), 59-79.

Gülaçtı, İ. E. (2017). Osmanlı Resim Sanatı ve Propaganda İlişkisi: Padişah Resimleri ve Şişli Atölyesi. *Yıldız Journal of Art and Design*, 4(1), 29-65.

Kanaç, A. R., (2018). Resimde Manipülasyon Bağlamında Mekan ve Figür. Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi.

Kaplan, N. (2011). Osmanlı Resim Sanatında Cehennem Tasvirleri. *Mukaddime*, 4(4), 175-195.

Kaplanoğlu, L. (2020). Oryantalizm Ekseninde Sanat, Siyaset Ve Din İlişkisi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26(45), 722-729.

Kaya, Y. (2017). Oryantalizm–Postkolonyalizm ve Sanat. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 6(30), 647-665.

Kınalı, N. (2006). *1960 sonrası figüratif resimde mekan sorunu* Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi.

Küçükhasköylü, S. N. (2015). Osmanlı Sarayının Portre Ressamları''. *Milli Saraylar, Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, S, 14.

Kıran, H. (2014). 19. Yüzyıl İstanbul'unda Oryantalizm ve Resim Sanatı. *Hakemli Dergi, Yıl: 2014 Sayı: 26/Bahar Peer-Reviewed Journal, Year: 2014 Issue: 26/Spring*, 81.

Öndin, N. (2022) Osman Hamdi Bey. *Hayalperest Yayınevi*

Özçelik, N. (2020). Osman Hamdi Bey'in Portrelerinde Anlam. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(2), 449-458.

Papila, A. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma döneminde resim sanatının ortaya çıkışı ve Osmanlı kimliğinin resimsel anlatımı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1), 117-134.

Solnon, J. F. (2020). Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*.

Tataroğlu, E. (2019). Osman Hamdi Bey: 19. Yüzyilin Türk Müzecisi-Devlet Adami-Ressami- Sanat Eğitimcisi-Arkeoloğu. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(221), 175-185.

Tunç, U. (2018). *Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim, Sanat ve Kadın: İnas Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi Örneği* (Doctoral dissertation, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Ülker, D. (2016). *Mekan yanılmasıından resim yüzeyine espas* Doctoral dissertation, Anadolu Üniversitesi.

Dr. Öğr. Üyesi
Çağrı YALÇINKütahya Dumlupınar
Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
İç Mimarlık Bölümü
cagri.yalcin@dpu.edu.tr

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8408-9190>Dr. Öğr. Üyesi
Engin KEPENEKAkdeniz Üniversitesi Mimarlık
Fakültesi Şehir ve Bölge
Planlama Bölümü
enginkepeneke@akdeniz.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5551-8008>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 28/03/2023 30/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1272657>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Sığınma ve Savunma Yapılarının Tarihsel Gelişim Süreci: Tehlike ve Mekan

Historical Development Process of Asylum and Defense Structures: Danger And Space

Öz

Bu araştırmanın amacı; insanlığın tarih boyunca kendilerini savunmak veya korumak amacıyla ürettikleri yapıların ve tasarımların tarihsel gelişim sürecini çok yönlü olarak derlemek ve analiz etmektir. Türlü tehlikeler, can ve mal güvenliğinin sağlanması hususunda çağlar boyunca insanları mekânsal arayışlara zorunlu kılmıştır. Mimari bilim ve sanat dalı olarak bu arayışlara yanıt verecek çözümler geliştirmiştir. Antik Çağ'dan beri yaşamın devamlılığı için tehdit olarak görülen tehlikeler ve onlara karşı koymak için geliştirilen sığınma ve savunma yapıları, azalmamış artarak çeşitlenmiştir. Malzeme ve yapı teknolojisindeki gelişmeler bu yapıların tasarımına da etki etmiştir. Sosyal, politik ve ekonomik koşullar da onları biçimlenmişlerdir. Konunun evrensel çerçevesi nedeniyle hangi savunma ve sığınma tekniğinin tam olarak ne zaman kullanıldığını saptamak mümkün değildir. Ancak araştırmalar üzerinden genel kanılara ulaşmak mümkündür. Bu araştırma kapsamında tarih çağlarında savunma ve sığınma yapıları analiz edilmeye çalışılmış, Yakın Çağ'da savaşların mimari üzerindeki etkileri irdelenmiş, Dünya'da ve Türkiye'deki güncel yaklaşımlara değinilmiştir. İnsanlık var olduğu müddetçe, tehlikeler de var olmaya devam edecektir. Bu nedenle geçmiş anlayışların ve mevcut durumun tespiti önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Savunma, Afet, Sığınak, Mekân**ATIF:** YALÇIN Çağrı, KEPENEK Engin, "Sığınma ve Savunma Yapılarının Tarihsel Gelişim Süreci: Tehlike ve Mekan", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 9/1 (Mart 2023), s. (195-210)**CITE:** YALÇIN Çağrı, KEPENEK Engin, "Historical Development Process of Asylum and Defense Structures: Danger And Space", **Journal of History and Future**, 9/1 (March 2023), pp. (195-210)

Abstract

The purpose of this research; is to compile and analyze the historical development process of the structures and designs that humanity has produced throughout history in order to defend or protect themselves. Various dangers have compelled people to search spatially throughout the ages in order to ensure the safety of life and property. As a branch of architectural science and art, it has developed solutions to respond to these quests. The dangers that have been seen as a threat to the continuity of life since ancient times and the shelter and defense structures developed to counter them have not decreased but increasingly diversified. Developments in materials and building technology have also affected the design of these structures. Social, political and economic conditions have also shaped them. Due to the universal framework of the subject, it is not possible to determine exactly which defense and sanctuary technique was used and when. However, it is possible to reach general conclusions through research. Within the scope of this research, defense and shelter structures in the historical ages are tried to be analyzed, the effects of wars on architecture in the Modern Age are examined, and current approaches in the world and in Turkey are mentioned. As long as humanity exists, risks will continue to exist. For this reason, it is important to determine the past understandings and the current situation.

Keywords: War, Defense, Disaster, Shelter, Space

Giriş

İnsanlığın varoluşundan itibaren barınma ve sığınma, en temel ihtiyaçlardan biri olmuştur. Mimari ve tasarım tarihin her dönemde bu ihtiyaca cevap vermeye ve çözüm üretmeye çalışmıştır. Barınaklar daha çok sakinlerinin çevresel koşullardan ayrışmasına ve mahremiyet gereksinimine yanıt vermiştir. Sığınaklar ise tarih boyunca kullanıcılarının; diğer canlılar, biyolojik saldırılar, pandemiler, doğal ve yapay afetler, sıcak çatışmalar ve savaşlardan vücut ve ruh bütünlüğü bozulmadan kurtulmasına olanak sağlayan bir mekân tipi olarak hizmet vermiştir. Sığınak sözcüğü; TDK sözlüğüne göre, yağmur, güneş ve benzeri hafif şiddette doğa olaylarından, savaşlar gibi yapay felaketselere kadar geniş bir anlama sahiptir.¹ Bu olgunun ilk mekânsal karşılığının mağaralar olduğu düşünülebilir. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesinin ardından, zaman içerisinde bilinçli olarak sığınak yapıları oluşturulmuş ya da mevcut yapılar içerisinde veya mevcut yapılara ek olarak sığınma birimleri çözümlenmiştir. Yer altı şehirleri ile bir kentin bütünüyle korunmasına olanak sağlamıştır. Türkiye’de Ağırnas, Dara, Aydıntepe, Gaziemir, Mazı, Mucur Fransa’da Naours, Ürdün’de Petra, İtalya’da Orvieto, İngiltere’de Burlington, Çin’de Dixia Cheng, Etiyopya’da Lalibela, Polonya’da Wielicka gibi yer altı kentleri mevcuttur. Tarih sahnesinde, ilk olarak savunma ve sığınma kavramlarının temel eksenini insan iken, ilerleyen dönemlerde doğal ve kültürel mirasın muhafaza edilmesi, farklı canlı türlerinin devamlılığının sağlanması, şiddete uğrayan ya da bir takım sosyal olanaklardan mahrum kalan bireylerin korunması için çeşitli mekân tipleri

kurgulanmıştır.

Antik Çağ'da Savunma Ve Sığınma Olgusunun Mekâna Yansıması

İlk sığınaklar, doğal dokularının korumaya elverişli yapısıyla mağaralar olmuşlardır. Mağaraların kullanımının yanı sıra özellikle insanoğlunun yerleşik hayata geçmesinden sonra yapıların planlanmasında çeşitli güvenlik önlemleri tasarıma eklenmiştir. Çatalhöyük'te kerpiç malzeme ile oluşturulan konutlarda pencere kullanılmamış olması ve girişlerin çatıdan verilmesi bu tasarım yaklaşımına bir örnektir.² Bu dönemde volkanik hareketlerden etkilenen bu coğrafyada yeraltı yerleşiminden de yararlanılmıştır. Yeraltı yerleşiminde duvarlara işlenen resimler, bugün o döneme ışık tutmanın yanı sıra yapıldıkları dönemde yeni nesillere uyarı niteliğinde bir bilgilendirme anlamı da taşımışlardır. Örneğin Hasan Dağı'ndaki volkanik hareketliliğin resmedilmesi hem peyzaj resmi olarak hem de bir belge olarak Dünya'nın ilk örneklerindedir.

Şekil 1. Çatalhöyük'te Hasan Dağı'nı Anlatan Duvar Resmi, (Okuyucu, 2007: 160)

Gelişen yapı teknolojileri ile Nevşehir'de bulunan Derinkuyu gibi çok katlı yerin dokuz kat kadar altına inebilen yer altı şehirleri kurulmuştur.³ Bu şehirlerinin kurulma nedenleri genellikle doğal afetlerden, dinsel-etnik saldırılardan ve akınlardan korunmadır. Derinkuyu'nun planlamasında kentin girişlerinin bulunması zorlaştırılmış, yaklaşık yetmiş metrelik bir derinliğe inilmiş, benzerlerinden farklı olarak iç mekân planlamasına bir misyoner okulu da eklenmiştir.⁴

-
- 2 Aktan, G. (2018). Çatalhöyük'te Çıkarılan Boğa Boynuzlarını Anlamlandırmada Antik Dönem Mitolojilerindeki Boğa Figürü. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 7(50), 1221-1228.
 - 3 Okuyucu, D. (2007). *Derinkuyu Yeraltı Şehri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
 - 4 Kıyak, L., & Özcan, U. (2022). *Yeraltı Şehirlerinde Sürdürülebilirlik*. Sosyal Ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar-I.

Şekil 2. Derinkuyu Yer Altı Şehri⁵

Kaymakaltı'nda ise üzümlerin aşağıda bulunan şirahaneye doğru dökülmesini sağlayan delikler açılmıştır.⁶ Yine Nevşehir'de bulunan Öz konak Yeraltı Şehri ve Niğde'de bulunan Gümüşler manastırının girişlerinde düşmanın önünü kızgın yağ ile kesebilecek bir sistem kurulmuştur.⁷ (Kocalar, 2018: 29).

Şekil 3. Kaymakaltı Yer Altı Şehri⁸

Yeraltı şehirlerinde havalandırma ve iklimlendirme sorunları bacalar aracılığı ile çözümlenmeye çalışılmış, odalar oluşturularak kullanıcılara mahremiyet alanı tanınmış, su kuyusu, mutfak, erzak deposu, tuvalet, şaraphane, şirahane, oturma odası, ahırlar, yalıklar gibi ortak alanlar düzenlenmiştir.^{9 10 11 12} Bu yapılar yalnız Orta Anadolu coğrafyasında

5 <https://kapadokyatanitim.com/kapadokyanin-gizem-dolu-10-yeralti-sehri>

6 Kıyak, L., & Özcan, U. (2022). Yeraltı Şehirlerinde Sürdürülebilirlik. Sosyal Ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar-I.

7 Kocalar, A. C. (2018). Arkeolojik Yeraltı Yerleşmeleri ve Koruma Sorunları: Nevşehir Yeraltı Şehirleri (Derinkuyu, Kaymakli). Journal of Awareness (JoA), 3(3), 25-46.

8 (<https://www.kapadokyadayim.com/kaymakli-yeralti-sehri/>)

9 Kocalar, A. C. (2018). Arkeolojik Yeraltı Yerleşmeleri ve Koruma Sorunları: Nevşehir Yeraltı Şehirleri (Derinkuyu, Kaymakli). Journal of Awareness (JoA), 3(3), 25-46.

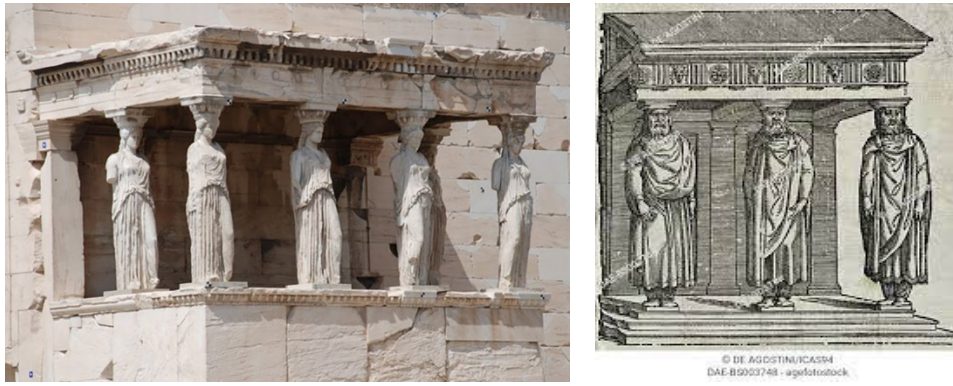
10 Kıyak, L., & Özcan, U. (2022). Yeraltı Şehirlerinde Sürdürülebilirlik. Sosyal Ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar-I.

11 Okuyucu, D. (2007). Derinkuyu Yeraltı Şehri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

12 Erdiç, J. E., & Karıptaş, F. S. Bildiri: Kapadokya; Toprak ve Doğaya Uyumlu Yaşam Modeli. İç ve Dış Arasındaki Çeper Temalı Ulusal Mekân Tasarımı Sempozyumu 2016 Bildiri Kitabı

değil, Kuzey Afrika ve Mezopotamya eksenindeki sıcak iklim coğrafyaları, Asya'nın Güneyi, Ege Bölgesi'ndeki Krallıklar ve Roma kentlerinde de görülmüştür. Dini özellikli yapılar, kaya mezarları ve konut yapıları yeraltı yerleşimlerinde ön plana çıkmışlardır.¹³

Siyaset ve mimari ilişkisi tarihin her döneminde kuvvetli olmuştur. Yalnız savunma ve sığınma amaçlı yapılar inşa edilmemiş, yapılar tasarlanırken de siyasi faktörler etkin olmuştur. Romalı Mimar Vitruvius'un tarihte bilinen ilk mimarlık kitabı olarak kabul edilen "Mimarlık Üzerine On Kitap" isimli eserinde, kadın formuna sahip Karyatid kolonların tasarımının Peleponnes Yarımadası'nda yer alan Karya isimli kent devletinin, savaşta Yunanlılara karşı Perslerin tarafını tutarak uğradıkları hezimetin Yunanlılar tarafından geliştirilen bir yorumu olduğunu ifade etmektedir. Yunanlılar bu ihanetin ibret-i âlem olması için kamu binalarında binanın yükünü taşıttıkları kolonlara karya kadınlarının formunu atfetmişlerdir. Lakedaimonyalılar, Pausanias'ın önderliğinde Pers ordusunu yendiklerinde tutsakların heykellerinin taşıdığı Pers sundurmasını inşa etmişlerdir.¹⁴

Şekil 4-5. Karyatid Kolonlar ve Pers Sundurması¹⁵

Antik çağda; modern kentler kurulmaya başlandıktan sonra savaşlar ve sıcak çatışmalar genellikle muharebe alanlarında gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle pek çok savaş kent merkezi için öncelikli bir tehdit oluşturmamıştır. Teknik zorluklar nedeniyle mimari eserlerin imarının uzun zaman alması, inşa ve yapım işlerinin masraflı ve zahmetli olması, iş gücü sınırlılığı, yapı ve sanat eserlerinin kentlerle bütünleşen ikonik anlamlarının olması nedeniyle fethi gerçekleştiren uygarlıklar kent merkezlerinin muhafazasını esas almışlardır. Mimari entegrasyon süreci, kent, yapı ve iç mekan tasarımı ölçeğinde; grafik tasarım ürünlerinin, logoların, sembollerin, politik ya da dinsel mana taşıyan sanat eserlerinin değiştirilmesi, yapılara yeni istek ve ihtiyaçlar doğrultusunda revizyonlar yapılması, yeni yönetimin ve yöneticilerin isimlerine yeni yapılar inşa ettirmesi, yapı sistemlerine savaşı hatırlatacak eklemeler yapılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak kültür yok olmamış, katmanlar halinde birbirinin üzerine binmiştir. Örneğin Aizonai Antik kentinde, Tanrıça Artemis'in sembolü olan geyik formunda pagan semboller duvar süslemeleri,

13 Erdinç, J. E., & Kariptaş, F. S. Bildiri: Kapadokya; Toprak ve Doğaya Uyumlu Yaşam Modeli. İç ve Dış Arasındaki Çeper Temalı Ulusal Mekân Tasarımı Sempozyumu 2016 Bildiri Kitabı

14 Vitruvius (2021). Mimarlık Üzerine On Kitap, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları

15 Vitruvius (2021). Mimarlık Üzerine On Kitap, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları

Hristiyanlığın kabulünün ardından yer döşemesi olarak kullanılmış ancak yok edilmemiştir. Kaleler ve kentlerin etrafını çeviren surlarla da kent halkının ve sahip olduğu taşınır veya taşınmaz değerler bir bütün olarak yerinde korunmaya çalışılmıştır. Kente girişlerin sağlandığı şehir kapıları ise bugünün kontrol noktalarını andıran bir kimlikle güvenliği sağlamıştır. Bugün Berlin’de Bergama Müzesi’nde yer alan İhtar kapısı, Babil döneminde kente giriş kapısı olarak Kral Nebukadnezar tarafından hem politik gücünü göstermek hem de kenti koruma amacıyla inşa ettirilmiştir. Ayrıca Mezopotamya hareketli bir bölge olması dolayısıyla savunma yapılarında çift duvar kullanılmıştır.¹⁶ Düşman kente giriş yaptıktan sonra ise tapınaklar ve kamusal yapılar yer üstü sığınakları veya yeraltı sığınakları işlevini üstlenmişlerdir. Örneğin, Diyarbakır’da bulunan Zerzevan Kalesi’nde 2016 yılında 1500 yıllık ve 500 kişi kapasiteli bir yer altı sığınağı keşfedilmiştir.¹⁷ Benzer bir durum Yozgat’ta bulunan Çeşka Kalesi’nde de söz konusudur.

Savunma konusunda çeşitli tahkimat tipleri geliştirilerek de acil durumlarda kentlerin koruma düzeyleri arttırılmaya çalışılmıştır. Örneğin Crannog adı verilen göl adaları olarak da tabir edilebilecek yapay ada biçimde inşa edilen işlev odaklı tahkimatlar, İrlanda ve İskoçya’da Geç Bronz Çağı’ndan itibaren kullanılmıştır.^{18 19} Abatisler ise Erken Roma Dönemi’nde kullanılmaya başlanan ve sivri ya da sivriltilmiş ağaçlarla yapılan tahkimatlardır.

Orta Çağ’da ve Yeniçağ’da Savunma ve Sığınma Olgusunun Mekâna Yansıması

Bu dönemde mağaralar yalnız konutlar için değil, dini yapılar, mezar yapıları gibi çeşitli yapı fonksiyonları içinde koruma sağlamışlardır. Erken dönem Hristiyanlıkta mağara-kilise kavramı ortaya çıkan mağara-kilise kavramı buna örnek olarak verilebilir.²⁰ Çankırı’da bulunan Hüyük yeraltı kentinde de ibadet odaklı kullanılmıştır. İslam tarihinde Hendek savaşında, savunmanın güçlendirilmesi için Selman-ı Farisi’nin önerisi ile kent etrafında hendekler kazılmıştır. Bir savunma savaşı olarak başarıya ulaşılmasında ayrıca kadın ve çocuklar, gıda ve diğer kıymetlerin sağlam yapılara yerleştirilmesi de etkin olmuştur.^{21 22}

Orta Çağ’da, İlk Çağ’da olduğu gibi kaleler ve surlar kentleri bütün halinde korumaya devam etmişlerdir. Kale kapılarına eklenen asma köprüler bu çağın karakteristik koruma tekniklerindedir. Ayrıca kalelere çıkma kuleler eklenmiş, kaleler etrafına hendekler kazılarak kale ve kent yapılı çevreden ayrıştırılmış ve demir malzemenin kullanılmaya başlanması ile demir diken ve parmaklıklarla kale savunması güçlendirilmiştir. Akınlar Orta Çağ içinde tehdit olmaya devam etmiştir. Örneğin Lamas Kalesi, Arap akınlarına

16 Özdoğlar (2022). Antik Çağ’da Mimarlık ve Mitoloji İlişkisi, Akademi Titiz Yayınları

17 Url-2

18 Crone, B. A. (1994). Crannogs and chronologies. In Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland (Vol. 123, pp. 245-254).

19 Fredengren, C. (2002). Crannogs: a study of people’s interactions with lakes, with particular reference to Lough Gara. Bray. Wordwell.

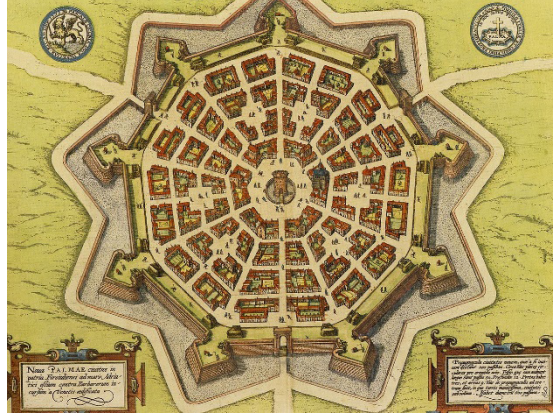
20 Özyıldırım, M., & Yeğin, Y. (2021). Olba’da Hristiyanlığın İlk İbadethanesi: “Mağara–Kilise”. Seleucia, (XI), 175-186.

21 Url-2

22 Okuyucu, D. (2007). Derinkuyu Yeraltı Şehri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

karşı yapılmış bir Bizans kalesidir.²³ Kaleler yalnız devlet tarafından imar edilmemiş, çeşitli politik ve askeri gruplarda bu işi üstlenmişlerdir. 1200'lü yılların ilk çeyreğinde İmparator II. Frederik, Töton Şövalyelerinin Akka bölgesinde bir kale yapmasına izin vermiş, akabinde ise şövalyeler pek çok kale kurmuşlardır.²⁴ İngiltere'de kale yapıları geç gelişim göstermiş, teknik gelişmeler ülkeye Normanlar aracılığıyla ile 11.yy'ın ikinci yarısında gelmiştir. Öncelikle ahşap malzeme ile inşa edilen kalelerde 1150'den 1350'ye kadar, taş malzeme hem daha fazla kalıcılık sağlamak hem de savunmayı güçlendirmek için kullanılmıştır.²⁵ İtalya'da yapılan San Niccolo Kale'sinin ise kumtaşı ve düzensiz tuğla yerleşiminden duvarları, ince kireç harcı derzleri, yerel taşlar kullanılan pencere ve kapı söveleri mevcuttur. Orta Çağ'ın feodal kaleleri, tarihi-kültürel, ekonomik, teknik, askeri ve sosyokültürel düzeylerde arketipsel manevi bir rol oynamış ayrıca mimariyi yalnız inşa aracı değil bir sanat nesnesi olarak da kullanmıştır.²⁶ İktidar, lord-bağımlı ilişkilerin resmileştirilmesi de kaleler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.²⁷ Kaleler içerisinde politik yetkililerin, askerlerin ve hizmetlilerin konakladığı birimler, yemekhaneler, mutfaklar ve erzak depoları, toplantı salonları, tuvaletler, nezarethaneler ile yaşayan organizmalardır. Top kullanımının devreye girdiği bu dönemde Avrupa'nın hemen her noktasında bulunan taş malzeme ile inşa edilen duvarlar, kazamat adı verilen toplardan korunmak için yapılan siperler, punji kazığı adı verilen bubi tuzakları tahkimat amaçlı olarak kullanılmıştır. Antik Çağ'da olduğu gibi özelleşmiş yapı tipleri mevcuttur.²⁸ Örneğin Slavlar kendilerini Gord'lardan faydalanarak korumaya çalışmışlardır. Kum torbaları bu dönemde kullanılmaya başlanmış, ancak doğal afetlerde de devreye sokulmuşlardır. Silah teknolojisinin ilerlemesi, kalelerin de güçlendirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Leon Battista Alberti tarafından ortaya atılan tabyalı Yıldız kale planlaması ile bu yapılar saldırılara karşı daha güvenli hale getirilmiştir.²⁹ Bastion fort veya trace italienne adlarıyla da anılan bu savunma yapıları, yıldız biçiminde tabyalarla birlikte düzenlenmiş surların içerisinde kalan yapılar ve kentin merkezine konumlandırılan kaleden oluşmuştur.

-
- 23 Buyruk, H. (2013). Ovalık Kilikya'da Bir Bizans Sınır Savunma Yapısı: Lamas Kalesi. *Journal Of International Social Research*, 6(25).
 - 24 Yılmaz, E. (2010). Sanayi Toplumunda Sanatin İşlevselliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 334-347.
 - 25 Cantor, L. M. (1978). The medieval castles of Leicestershire. *Leicestershire Archaeological*
 - 26 Kilimnik, E. V., & Kholodova, L. P. (2014). The Medieval Castle as a Symbol of Military-Political, Economic and Legal Power in the European Regions of the 10th-17th Centuries. *Terra Sebus: Acta Musei Sabesiensis*, Special Issue. 459
 - 27 Oram, R. D. (2008). Royal and Lordly Residence in Scotland c 1050 to c 1250: An Historiographical Review And Critical Revision. *The Antiquaries Journal*, 88, 165-189.
 - 28 Betti, M., Orlando, M., & Vignoli, A. (2011). Static behaviour of an Italian Medieval Castle: Damage assessment by numerical modelling. *Computers & Structures*, 89(21-22), 1956-1970.
 - 29 Ersenal, K. (2019). Kaleden Yıldız Kale'ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde Kale Mimarisindeki Değişim. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Şekil 6. Palmanova Kenti Haritası, 1593³⁰

Yakın Çağ'da Savunma ve Sığınma Olgusunun Mekâna Yansıması

Savaşlar hem galibiyet hem de mağlubiyet neticelerinde mimari sistemlerin ve yapıların biçimlenmesinde rol oynamış, olası tehditlerden korunabilme güdüsü sığınak kavramının savaş teknolojilerine paralel biçimde gelişim göstermesine neden olmuştur. Hobbes doğa durumunun getireceği çatışma ve savaş hallerinin ve can güvenliğinin devlet kavramı ile kontrol edilebileceğini öne sürmektedir.³¹ ³²İnsanların devlet kurmalarının altında yatan en önemli neden, bireysel olarak kazanamadıkları güvenlik duygusunu kolektif biçimde sağlama arzusudur.³³ İnsanların ortak kurallar ve kaideler içerisinde bir araya gelerek kuracağı düzenlerin olası tehditleri en aza indireceği inancı kavramsal olarak ortaya konmuştur. Ancak pratikte devlet kavramının gösterdiği siyasal gelişim, barış ve güven ortamı sağlanmasında yeterli olmamıştır. İnsanlığın devamını kitlesel boyutta tehdit eden I. Dünya Savaşı'ı teknolojik gelişmeleri, politik olayları ve sosyokültürel değişimleri ile modern Dünya'nın da çatışma halinde olacağını göstermiştir. Ayrıca bir savaşın hedefinde yalnız profesyonellerin olduğu inancını da yıkmıştır.³⁴ Akabinde gelişen II. Dünya Savaşı'ı da kitlesel etkileriyle savunma ve sığınma konularının önemini perçinlenmesini sağlamıştır. Avrupa'da Özellikle I.ve II. Dünya Savaşları için inşa edilen pek çok sığınak mevcuttur. 1939'da Ukrayna'nın Lviv kentinde öğrenciler tarafından yapılan Lviv'deki İmeni Ivana Franka Parkı'ndaki sığınak, 2022 yılında Ukrayna'nın işgalinde gönüllüler tarafından kazılarak kullanıma açılmıştır. ³⁵Führerbunker isimli sığınak, Hitler ve eşinin yaşamlarının da son bulduğu Dünya Savaşları sırasında inşa edilen bir diğer önemli sığınaktır. Bu sığınığın içerisinde komuta kontrol odası, çalışma ve konaklama mekânı,

30 <https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/duzenin-sehri-yildiz-kale>

31 Hobbes, T. (2018). Leviathan, Gece Kitaplığı.

32 Ağırman, F. (2018). Hobbes ve Rousseau'nun Devlet Kuramlarında Doğa Durumu. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (32), 115-120.

33 Waltz (2009). İnsan Devlet ve Savaş Teorik Bir Analiz, Asil Yayın Dağıtım

34 Carr, E. H. (2015). Yirmi Yıl Krizi 1919-1939, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

35 Url-4

mobilyalar, kıymetli eşyalar için kasa ve değerli sanat eserleri gözlemlenmektedir.³⁶

Şekil 7. Führerbunker³⁷

Bu savaşlar süresinde doğa ve kültür miraslarının korunması hususunda gösterilen çaba kurumlar veya sivil halk tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle kitaplar, süreli yayımlar, el yazmaları, iç mekân tasarım elemanları, yapı donatıları, mobilyalar, sanat eserleri ve yapılar tahrip olmuştur. Bu kıymetler arasında Osmanlı Musevilerinden Osmanlı'nın ilk sokak merdivenleri olan Kamondo merdivenlerini yaptıran ve daha pek çok yapı hizmet sağlayan Kamondo ailesi'nin mülkleri ve sanat koleksiyonu sayılabilir. İngiltere'de Coventry'de Orta Çağ'da inşa edilen St Michael Katedrali, Sir Christopher Wren tarafından tasarlanan Christchurch Greyfriars ve Buckingham Sarayı Alman kuvvetleri özellikle de Luftwaffe tarafından gerçekleştirilen Blitz bombalamasında zarar görmüştür.

Bu Almanya'nın zarar görmediği anlamını taşımamaktadır. Berlin'de bulunan 1800'lü yılların sonunda inşa edilen Kaiser Wilhelm Memorial Kilisesi ve Dresden'deki Frauenkirche Kilisesi de tahrip olan yapılar arasındadır. Savaş ikincil ülkelere de zarar vermiş, 1866 yılında inşa edilen Kraliyet Opera Binası veya Kraliyet Tiyatro yapısı ve Varşova eski kent merkezi de II. Dünya Savaşı'nda zarar görmüştür. Dünya'nın ilk üniversitelerinden olan ve 1425'te Belçika'da kurulan kurulan Leuven'deki üniversitenin (KU Leuven) kütüphane binası Fransız Devrimi'nde ilk kez işgal edilmiş koleksiyonunun bir kısmı tahrip edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman askerleri binayı ve değerli koleksiyonlarını ateşe verdiğinde yaklaşık 300.000 kitap, 800 incunabula (tipografik baskının icadından sonraki ilk yıllarda 1500'e kadar basılan kitaplar) ve 1.000 el yazması yok olmuştur. Nazi-Almanya'nın Belçika'yı işgalinden hemen sonra da üçüncü kez tahrip edilen yapıda yalnız meşe sandalyeler kalmıştır.

Otra Çağ el yazmalarından, Osmanlı el yazması koleksiyonlarına kadar 350.000 kitaptan oluşan fonun tamamı yok edilmiştir. Bunun yanı sıra süreli yayımlar, belgeler, haritalar, gravürler de tarihe karışmıştır.³⁸

36 Url-5

37 <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/hitlerin-son-nefesini-verdigi-siginak>

38 Url 6-7

Şekil 8-9. Savaş Öncesi ve Sonrasında Leuven³⁹

Şekil 10. Bugün Leuven⁴⁰

Savunmanın gücü zaman ile doğru orantılıdır.⁴¹(Clausewitz, 2018: 245). Her iki savaşında uzun sürmesi mevcut korunma ve sığınma tekniklerini yetersiz kılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından evrensel doğa ve kültür miraslarının korunmasının önemine dair bilinçte oluşmaya başlamıştır. Fakat halen yeterli düzeye ulaşabilmiş değildir. Unesco Unesco doğal ve kültürel miras sözleşmesi öncesinde (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict The Hague Convention and its two (1954 and 1999) Protocols) Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme, Lahey Sözleşmesi ve İki Protokolü'nün (1954 ve 1999) oluşmasını sağlamıştır. Bu sözleşme kültürel varlıkların ihraç edilmesini önlerken bunu yasal bir sorumluluk haline getirir. Ancak evrensel bağlamda etkin olarak çalışmamaktadır. Mavi kalkan, 1954 tarihli Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Lahey Sözleşmesi'nde tanımlanan koruyucu bir amblemidir: bir çatışmada korunacak kültürel varlıkları veya bu malın korunmasında görevli personeli belirtir. Uluslararası hukukta kullanımı sınırlandırılmıştır. Koruma konusunda en büyük başarı Rusya'daki Hermitage Müzesi'ne aittir. Hermitage Müzesi'nin ön görülü müdürü Orbeli 1937 yılından itibaren eserlere uygun taşıma kutuları yaptırmış, onları numaralandırılmış ve kutuların taşınması için bir kaçış planı kurgulamıştır. Savaş başladığında iki tam tren eser zarar görmeden

39 <https://www.brusselstimes.com/52524/the-story-of-how-leuven-s-jewel-was-twice-destroyed-and-rebuilt>

40 <https://www.brusselstimes.com/52524/the-story-of-how-leuven-s-jewel-was-twice-destroyed-and-rebuilt>

41 Clausewitz. C.V. (2018). Savaş Üzerine, Alfa Yayınları.

Leningrad'dan çıkarılmıştır. En değerli eserler zırhlı araçla taşınmıştır. Güvenlik adına, trenin mühendislerine nihai varış noktalarını bile bildirilmemiştir. Tren sonunda güney-orta Rusya'da bir Ural Dağı şehri olan Yekaterinburg yakınlarına gelmiş ve Ağustos 1945'e kadar orada kalmıştır. İkinci tren 700.000 eserle yola çıktıktan sonra depoda bir milyon eser kalmıştır ve iş durana kadar kuratörler bu eserlerden ancak 350 paket yapabilmişlerdir. Sonuç olarak Hermitage ve Orbelli II. Dünya Savaşı'nın en başarılı kurtarma çalışmasını yürütmüştür.

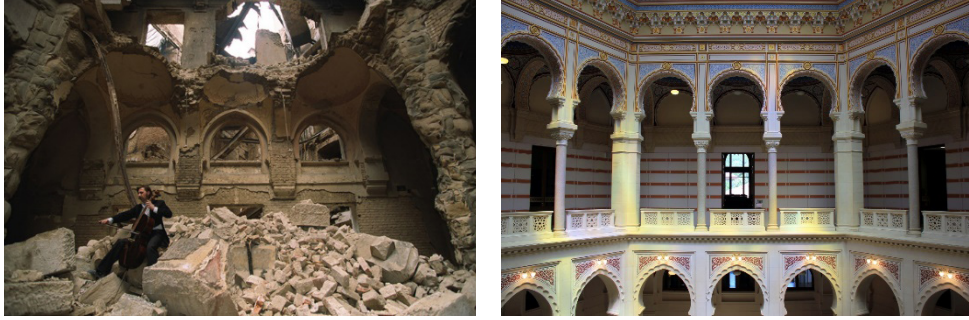
Soğuk Savaş döneminde güçler dengesinin sağlanmış olması ve iki kutuplu Dünya düzeni ile bir barış ortamı sağlanmış olsa da Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bu denge tek kutuplu bir düzene evrilerek bozulmuştur. En kalıcı görünen barış ortamı dahi yanıltıcı olabilir, iktidar ve şan insanoğlunun temel arzularındandır.⁴² Siyaset biliminde realist teoriye göre, güç dengesi esastır. Bu teoriden hareketle tek kutuplu Dünya düzeninin zamanı geldiğinde denge arayışına girmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu gelişmeler sonrasında, mevcut düzeni II. Dünya Savaşı sırasında kullanılan atom bombaları gibi bir nükleer tehlikeyle karşı karşıya bırakmıştır. Doolittle baskını olarak bilinen bu saldırı Hiroşima ve Nagazaki şehirlerini yerle bir etmiş, savaş esnasında ayrıca eski Tokyo da tahrip olmuştur.

Yakın Çağ'da özellikle malzeme teknolojilerindeki ilerlemeler, savunma amaçlı yapıların tasarımlarına ve sığınak yapılarının gelişimine katkı sağlamıştır. Betonun bariyer malzemesi olarak kullanılması Yakın Çağ'da gerçekleştirmiştir. Yine beton malzeme kullanılarak tasarlanan mevziler olarak kullanılan koruganlarda bu dönemde görülmektedir. Dikenli teller ve telüstüvanelerin yapılar eklemelenmesiyle yapılar güçlendirilmiştir. Bu dönemde, savaşlarda durdurulması gereken yalnız düşman birlikleri, savaşlarda kullanılan tanklar gibi çeşitli araçlardır. Bu nedenle araçları durdurabilmek için anti-tank engelleri, ejderha dişi birimler kullanılmıştır. I. ve II. Dünya Savaşı'larının ardından pek çok ülkede kurumsal düzenlemelerle birlikte sığınaklar inşa etmişlerdir. Gerek gizli gerek kamuoyuyla paylaşılan bu sığınakların pek çoğu halen kullanılmamış olsa da yapıların bakım ve onarımları düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Bugün yeraltı sığınaklarının bir kısmı turizme açılmıştır.

Bunun yanı sıra sıcak çatışmalar ve savaşlar, 20. yy.'ın sonlarında ve 21.yy'ın başlarında halen sürmektedir. 1992 yılında başlayan Bosna Savaşı'nda Bosna Hersek Banja Luka'da bulunan Ferhat Pasha Cami, Foča'da bulunan Mehmed Pasha Kukavica Cami, Alexander Wittek tarafından Neo-Mağribi stildeki Vijećnica kültür merkezi, Dubrovnik eski kent merkezi zarar gören önemli eserlerdendir.⁴³

42 Russell B. (1994). İktidar, Cem Yayınevi.

43 Url-9

Şekil 11-12. Vijećnica kültür merkezi Savaşta ve Restorasyondan Sonra⁴⁴

2003 yılında yaşanan Irak Savaşı'nda ise ilk kez Berke-Hülagü Savaşı'nda tahrip olan Bağdat Kütüphanesi yakılmış, Mezopotamya uygarlıklarına ait eserler yok olmuştur.⁴⁵ 2015'te Yemen'deki savaşta ise İslam kültürü ve mimarisi açısından büyük önem taşıyan San'a kenti zarar görmüştür. Tüm bu konvansiyonel savaşların yanı sıra siber saldırılar, kimyasal ve biyolojik tehditler gibi durumları da içinde barındıran hibrit savaşlar da yaşanmaktadır. Ayrıca düşman grubu egale etmek için yurtiçi yasadışı çatışma üretme olarak tanımlanabilecek⁴⁶ terörizm, hibrit ve mobilize teknolojilerle bütünleşerek yeni terörizme evrilmiştir⁴⁷ Bu gelişmeler de çeşitli yeni güvenlik problemlerini beraberinde getirmiştir.

Ankara'da nükleer, biyolojik ve kimyasal her türlü saldırıya dayanabilecek güçte, devlete ait, olası bir savaş durumunda yönetimin sürdürüleceği üç yüz kişi kapasiteli bir serpinti sığınağı mevcuttur. Sığınak, sürdürülebilir yapıda olmasına karşın iklimlendirme sistemi çalışmasa bile kapasitesi oranında ziyaretçiyi üç gün boyunca ağırlayabilir. Kapsamlı bir haberleşme ağına sahip sığınakın koruma duvarı altmış santimetre beton, yetmiş beş santimetre tuğla ve doksan santimetre sıkıştırılmış topraktan yapılmıştır. Sığınakın kontrolleri için on beş personel görev yapmaktadır.⁴⁸ Türkiye'de on iki daire ve üzeri daireye sahip apartmanların sığınakların bulunması gereklidir. Sinema, tiyatro, otopark, çarşı gibi yerlerin yer altında inşa edilmesinin belediyeler tarafından teşviki ve bu mekânların gerektiğinde sığınak olarak kullanabilecek biçimde tasarlanması zorunludur. Ayrıca Metek gibi firmalar sığınma yapıları üretmekte ve yaşam sistemleri sunmaktadır. Konaklayacak aile sayısını baz alarak oluşturulan planlar, mahremiyet ihtiyacına da cevap vermektedir. Firma konfor ve estetik ihtiyaçlarının yanı sıra KBRN (Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik, Nükleer) tehlikelere, deprem ve savaşa karşı koyabilecek mimari şartları sağlayan, KBRN filtre sistemi, atık su basma sistemi, alkollü ocak gibi yapı donatılarına

44 <https://www.nbcnews.com/news/world/two-decades-after-being-shelled-sarajevos-vijećnica-reborn-n100356>

45 Url-9

46 Rodríguez Jaume, M. J. (2019). "New racism" from the perspective of "Quiet migration": Interracial adoption in Spain. *Migraciones internacionales*, 10.

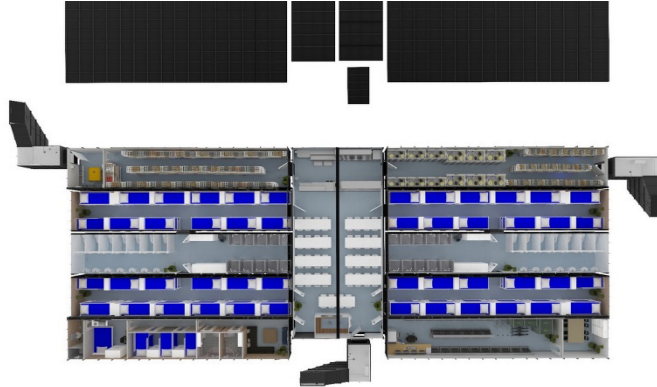
47 Heywood, A. (2011). *Küresel Siyaset*, Adres Yayınları

48 Url-10

sahip ürünler üretmektedir. Alternatifler arasında askeri amaçla üretilen “miğfer” modeline de yer verilmiştir.

Şekil 13. Yirmi Aile Modeli Plan, Metek⁴⁹

Şekil 14. Miğfer Modeli Plan, Metek⁵⁰

Sonuç

Yeni bin yılda, silah teknolojisi ve endüstrisindeki gelişmeler, kitle imha silahlarının çeşitlenmesi, toplumsal yapıdaki değişim ve dönüşümler insanlık için risk durumunu arttırmaktadır. Uzun yıllar tekrarlanmadığı için unutulmaya yüz tutan pandemiler, Covid-19 ile salgın hastalıkları bir tehdit olarak yeniden gündeme taşımıştır. Henüz benzeri tehditler için gerekli bir mimari çözüm ortaya koymamıştır. Ancak olası bir pandemi için özel sığınaklar ve her koşulda hizmet verebilecek yeraltı, yerüstü ve mobil sağlık yapıları tasarlanması gerekmektedir.

Küresel ısınmanın sonuçlarından olan iklim krizine karşı alınabilecek önlemler de meslek profesyonelleri tarafından tartışılmaktadır. Post apokaliptik senaryolar da mimari açıdan kurgulanmaktadır. Norveç’te Svalbard adasında bulunan tohum deposu yeni bin yılın sığınak anlayışının önemli bir göstergesidir. Canlı türlerinin korunması, Dünya’da

49 <http://www.meteksistem.com/yasam-koruma-sistemleri.html>

50 <http://www.meteksistem.com/yasam-koruma-sistemleri.html>

yaşamın devamlılığı açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle doğal parklar hayvanlar için bakım ve tedavi merkezleri sayıca arttırılmalı soyu tükenmekte olan canlılar için bakım ve üreme ortamları oluşturulmaktadır. Doğaya yapılan müdahaleler sonucunda doğal afetler de artan yıkıcı etkiler göstermektedir. Afet durumlarında kullanılabilir mobil konutlar, mobil aşevleri gibi mobil mekanların, sahra hastaneleri, sahra okulları gibi kolaylıkla kurulabilecek birimlerin sayıca arttırılması, konteynerler ve çadırlar gibi taşınabilir barınakların tasarımlarının geliştirilmesi ve tüm tehditlere karşı ayakta kalabilecek depolarda muhafaza edilmeleri önemlidir.

Evrensel doğa ve kültür miraslarının korunması için geliştirilen politikaların, uluslararası hukukta yaptırımının oluşması önem taşımaktadır. Terörizm ve yeni terörizm de önemli tehditlerdir. Afganistan'da bulunan Bamyana Buda heykellerinin ve Suriye'de bulunan Palmira antik kentinin mevcut durumları henüz net değildir.

Konuya farklı bir açıdan bakıldığında, teknoloji çağı sığınma, arama ve kurtarma olanaklarının gelişmesini sağlamıştır. Gps teknolojisi, sosyal medyanın evrensel gücü, giyilebilir teknoloji ürünleri, telsizler, uydu telefonları, mobil telefonlar ve onlar için tasarlanan uygulamalar gibi imkan ve olanaklar, insanların olası afet ve savaş durumlarında yaşamlarını koruyabilmelerini sağlamıştır.

Gelişen sosyal bilinç ile yeni nesil kentler ve akıllı kentler gibi kendine yetebilen, sürdürülebilir ve güvenlikleştirmiş sistemler kurulmuştur. Gelişen teknoloji hem savunma ve sığınma yapılarını daha etkin hale getirmekte, hem de afet ve savaşların yıkıcı gücünü arttırmaktadır.

Tarihi sığınak ve savunma yapılarının bazıları restore edilmekte ve turizm amaçlı kullanılmaktadır. Bazıları ise tadilat görerek olası bir tehlike için kullanıma hazır hale getirilmektedir. Pek çok sığınak yapısı kullanıma hazır durumda bekletilmektedir. Son teknoloji donanımlarla zenginleştirilen, yeni malzeme teknolojileriyle güçlendirilen, konfor ve estetik ihtiyaçlarına cevap veren, kullanıcı kapasitesi yüksek, uzun süreli kullanıma elverişli modern sığınaklarda inşa edilmeye devam etmektedir. Ayrıca varlıklı kimseler, ücra coğrafyalarda özel sığınaklar yaptırmaktadır.

İnsanların satın alabileceği mobil sığınak yapıları da pazarda yer almaktadır. Binlerce yıldır inşa edilen yer altı ve yer üstü sığınaklarına ek olarak, milenyumda panik odaları, uzay sığınakları, kolonizasyon projeleri ve ultra lüks sığınaklar da telaffuz edilmeye başlanmıştır.

Kaynaklar

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ağırman, F. (2018). Hobbes ve Rousseau'nun Devlet Kuramlarında Doğa Durumu. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (32), 115-120.

Aktan, G. (2018). Çatalhöyük'te Çıkarılan Boğa Boynuzlarını Anlamlandırmada Antik Dönem Mitolojilerindeki Boğa Figürü. İdil Sanat ve Dil Dergisi, 7(50), 1221-1228.

Betti, M., Orlando, M., & Vignoli, A. (2011). Static behaviour of an Italian Medieval Castle: Damage assessment by numerical modelling. Computers & Structures, 89(21-22),

1956-1970.

Buyruk, H. (2013). Ovalık Kilikya’da Bir Bizans Sınır Savunma Yapısı: Lamas Kalesi. *Journal Of International Social Research*, 6(25).

Cantor, L. M. (1978). *The medieval castles of Leicestershire*. Leicestershire Archaeological

Carr, E. H. (2015). *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Clausewitz. C.V. (2018). *Savaş Üzerine*, Alfa Yayınları.

Crone, B. A. (1994). Crannogs and chronologies. In *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* (Vol. 123, pp. 245-254).

Erdinç, J. E., & Kariptaş, F. S. *Bildiri: Kapadokya; Toprak ve Doğaya Uyumlu Yaşam Modeli. İç ve Dış Arasındaki Çeper Temalı Ulusal Mekân Tasarımı Sempozyumu 2016 Bildiri Kitabı*

Fredengren, C. (2002). Crannogs: a study of people’s interactions with lakes, with particular reference to Lough Gara. Bray. Wordwell.

Heywood, A. (2011). *Küresel Siyaset*, Adres Yayınları.

Hobbes, T. (2018). *Leviathan*, Gece Kitaplığı.

Kıyak, L., & Özcan, U. (2022). *Yeraltı Şehirlerinde Sürdürülebilirlik. Sosyal Ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar-I*.

Kilimnik, E. V., & Kholodova, L. P. (2014). The Medieval Castle as a Symbol of Military-Political, Economic and Legal Power in the European Regions of the 10th-17th Centuries. *Terra Sebus: Acta Musei Sabesiensis, Special Issue*. 459

Kocalar, A. C. (2018). Arkeolojik Yeraltı Yerleşmeleri ve Koruma Sorunları: Nevşehir Yeraltı Şehirleri (Derinkuyu, Kaymaklı). *Journal of Awareness (JoA)*, 3(3), 25-46.

Okuyucu, D. (2007). *Derinkuyu Yeraltı Şehri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Oram, R. D. (2008). Royal and Lordly Residence in Scotland c 1050 to c 1250: An Historiographical Review And Critical Revision. *The Antiquaries Journal*, 88, 165-189.

Özyıldırım, M., & Yeğin, Y. (2021). Olba’da Hıristiyanlığın İlk İbadethanesi: “Mağara–Kilise”. *Seleucia*, (XI), 175-186.

Rodríguez Jaume, M. J. (2019). “New racism” from the perspective of “Quiet migration”: Interracial adoption in Spain. *Migraciones internacionales*, 10.

Russell B. (1994). *İktidar*, Cem Yayınevi.

Sarı, Y. (2006). *Hendek Savaşı*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Vitruvius (2021). *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları

Waltz (2009). *İnsan Devlet ve Savaş Teorik Bir Analiz*, Asil Yayın Dağıtım

Elektronik Kaynakça

Url-1: <https://sozluk.gov.tr/>

Url-2: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/zerzevan-kalesinde-bin-500-yillik-yeralti-siginagi-bulundu/671122>

Url-3: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hendek-gazvesi>

Url-4: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lvivdeki-tarihi-siginak-yeniden-kullanima-acildi/2532682>

Url-5: <https://www.ytur.net/gezi-rehberi/berlin/fuhrerbunker.html>

Url-6: Brussels Times, 14.12.2018, 04.05.2022

Url-7: <https://www.historyofinformation.com/detail.php?entryid=2954>

Url-8: <https://www.vijecnica.ba/en/article/1/construction-of-city-hall-sarajevo>

Url-9: <https://www.documentjournal.com/2013/05/in-2003-bagdads-national-library-was-reduced-to-rubble-changing-my-life-and-iraqi-society-forever/>

Url-10: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/devletin-siginagi-ortaya-cikti>

Dr. Sc.
Qazim NAMANI

Instituti i Kosovës për
Mbrotjtjen e Monumenteve,
IKMM, Prishtinë
qazimnamani@hotmail.com

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2934-7255>

Prof. Ass. Dr.
Pajazit HAJZERİ

UBT - University for Business
and Technology, Prishtinë,
Kosovë
pajazit.hajzeri@ubt-uni.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6774-0343>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 28/03/2023 30/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1272211>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Traces of the city of Damastion in the lands of central Dardania

Damastion kentinin Orta Dardanya topraklarındaki izleri

Abstract

Following the footsteps of ancient civilizations is not easy at all. One should always start from the oldest data, going through the itineraries of guidebooks, legends, legends, comparisons, archaeological excavations, assumptions and hypotheses of different authors.

The territory of Dardania, was a very rich territory with various and very precious mines and minerals, and also to search for a very rich city and civilization which is known more by its coins, is also challenging but also easily defined. According to the data and finds of coins from this city we see that we have done with the extension of the monopoly all over the Illyrian Peninsula, including Bulgaria, Greece, Montenegro, North Macedonia, Albania and Kosovo as well.

Therefore, we should always look for the city of Damastion in the area of ancient Dardania, since this area also had an influence on the entire region.

Key words: Damastion, civilization, currency, mining, Dardan, Illyrian.

ATIF: NAMANI Qazim, HAJZERİ Pajazit, "Sığınma ve Savunma Yapılarının Tarihsel Gelişim Süreci: Tehlike ve Mekan", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 9/1 (Mart 2023), s. (211-228)

CITE: NAMANI Qazim, HAJZERİ Pajazit, "Historical Development Process of Asylum and Defense Structures: Danger And Space", **Journal of History and Future**, 9/1 (March 2023), pp. (211-228)

Öz

Eski uygarlıkların ayak izlerini takip etmek hiç de kolay değil. Her zaman en eski verilerden başlamak, rehber kitapların, efsanelerin, efsanelerin, karşılaştırmaların, arkeolojik kazıların, farklı yazarlar tarafından verilen varsayımların ve hipotezlerin seyahat programlarını gözden geçirmek gerekir.

Dardania bölgesi, çeşitli ve çok değerli madenler ve madenlerle çok zengin bir bölgeydi ve öyledir, bu nedenle, daha çok madeni paralarıyla tanınan çok zengin bir şehir ve medeniyet aramak bile zorlayıcı ama aynı zamanda kolayca belirleyicidir. Bu şehirden elde edilen sikkelere ait verilere ve buluntulara göre, bu sikkelerin tekelinin Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ, Kuzey Makedonya, Arnavutluk ve Kosova da dahil olmak üzere İliro Yarımadası boyunca genişletilmesiyle uğraştığımızı görüyoruz.

Bu nedenle, Damastion şehrini her zaman antik Dardania bölgesinde aramalıyız, çünkü bu bölge sadece zengin değil, aynı zamanda tüm bölgede etkiliydi.

Anahtar kelimeler: Damastion, uygarlık, madeni para, madencilik, Dardan, İliro.

1. The city of Damastion

Damastion was an important mining center in Illyria, where since the 4th century BC, silver coins were minted. Among the symbols used on the coins is the miner's hammer, which proves that the city was the center of a region rich in gold and silver mines.

Damastion is one of the important Illyrian cities which has not yet been discovered in which Illyrian territorial space it was built. Based on ancient sources this city was known for gold and silver processing.

Mining around, and the processing of precious metals in this city had a very important role in the economic development, social and cultural life of that town.

The traces of the location of this city are still not clearly defined, many hypotheses have been raised regarding this issue, but due to the lack of research in the field, it has not been proven where all those mines existed, and where this civilization flourished.

The hypotheses raised so far differ greatly among themselves, looking for it in several cities and different settlements in the lands of Illyria and ancient Dardania in particular.

Many researchers gave different opinions about this city, looking for it in the southern parts of Albania, in the Republic of North Macedonia, in Kosovo and in today's Serbia.

From the earliest sources, we learn that in this city, in addition to the processing of noble metals, coins with the name of the city and the miner's hammer were minted, which today are found in many settlements of the Balkan Peninsula.

If we are based on the writings of ancient researchers, but also on the opinions of our researchers from Kosovo such as: Zef Mirdita, Edi Shukriut, etc., who think that the Illyrian city Demastion should be sought in Dardania, and precisely in the localities of metal processing in the vicinity of Artana, and based on the archaeological and mining traces,

it can be concluded that this town must have been the primary center for the Dardanian economy.

In addition to many other archaeological sites, coins of Damastion have also been found in Veletini Castle near Janjeva.¹ It is important to mention that about 3 km, southeast of Veletin, right at the entrance of Janjeva, in front of the Grab hill, where mining galleries have been discovered, is Gradina e Janjeva. On the northern side, about 100 m. from the surrounding walls of the garden, the foundations of two buildings and some ancient coins were discovered by Serbian archaeologists, so this archaeological site should be considered important in ancient Dardania.

Among the early archaeological finds, the relief of Dhemitrws is of great importance. In this relief, in its center Mitra is shown killing the bull.²

Two bylyzyk made of bronze material, discovered in Janjevë, belong to the Dardanian period. One that was discovered in 1934, is kept in the People's Museum of Belgrade, while the other is in the National Museum of Vienna. These findings date from the VIII-VII century, before the birth of Christ.³

The importance of this territory of Dardania is also proven by the existence of many castles and terraces near the mining galleries that we encounter today in the field.

The end of the bronze culture in the Galabi highlands is evidenced by the necropolises discovered in the lower Bërnica village, Grashticë e Keqekollë, near Pristina, a new iron culture begins.

Above the village of Bërnice, the castle of Siceva rises, in Grashticë there is a fortification and an ancient settlement spread over several hectares. In the village of Keqekolle, there is a fort that is thought to be the Kekolle Castle.⁴ The Dardanian civilization in this region is evidenced by a large number of fortifications and discovered monuments.

In the Iron Age, the Dardanians lived in these lands, who were the bearers of the new civilization, proving the continuity of civilization since prehistoric times.⁵

This period of the Dardanian civilization is evidenced by the fortified settlements (towns), which today we find in the entire territory of today's Kosovo and beyond.

Settlements of the type of fortifications in the territory of Kosovo appear to us since the end of the Neolithic period. The material culture discovered in the village of Damarocë,

1 Edi Shukriu: "Kosova Antike", Prishtinë 2004, faqe 69

2 Miodrag Grbić: NOUVEAUX MONUMENTS MITHRIQUES DE LA YOUGOSLAVIE, fq. 179
Source: Revue Archéologique, Sixième Série, T. 10 (JUILLET-DÉCEMBRE 1937), pp. 174-180
Published by: Presses Universitaires de France
Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/41728020> Accessed: 31-10-2019 19:39 UTC

3 Srpska Akademija Nauka i Umetnosti & Muzej u Pristini: Arheolosko blago Kosova I Metohije, Od neolita do ranog veka, Pjesa e II, Beograd, 1998, fq. 228, <http://www.zemrashqiptare.net/news/54116/qazim-namani-gjurmet-arkeologjike-dhe-historike-ne-rrethinen-e-janjeves.html>

4 Qazim Namani: Arkivi i Kosovës, "Vjetari XXIX-XXX", Lashtësia Iliro-shqiptare në Malësinë e Galabit, Prishtinë, 2003, faqe 57

5 Bashkësia e institucioneve shkencore të Kosovës: "Studime Libri 26", Emil Cerskov: "Romakët në Kosovë dhe municipiumi D.D. te Soçanica, e përkthyer nga Gani Luboteni, Prishtinë, 1973, faqe 13

near the river Morava Jugore, and in the village of Vlashnje near Prizren, belong to the group: Iodertaro-humusor.⁶ It is assumed that these fortifications, erected in the early periods of history, continued their development throughout the Bronze Age, so that in the Iron Age they became dominant settlements in the areas around where they lay.⁷

In the territory of the source of South Moravia, we can look for the main center of civilization in this area, and that the discoveries of the material culture of the Iron Age in these parts belong to the Dardanians.⁸

It should be noted that the ores of Kosovo have been exploited since the early periods of metals, and this is evidenced throughout the territory of Kosovo.

Mining as an important economic branch during the Kingdom of Dardania during the 4th-3rd century BC, was also developed outside the northeastern borders of today's Kosovo. The mines in the vicinity of Leskoci, Medvegja, Vraja, Bujanoci, Presheva and Kumnova were the main branches of the economy that influenced the development of the cities in these parts, during the Hellenistic period, in late antiquity and the Middle Ages.

Emil Čerškov: during field research, he wrote that, in the territory between Gjilan and Bujanovac, traces of old ancient and medieval ore have been preserved, which are difficult to distinguish, because the pits and galleries have collapsed due to the weather and can hardly be seen on the ground.⁹

We also have data from ancient authors about the mining of these three. The Roman writer Strabo, who lived in the first century before our era, in his book VII, wrote that, Dardan are also the Galabrs, among whom(absence in the text), is an old city they live in the depths of the country.¹⁰

It is a fact that Strabo knew about that city, and found it appropriate to cite it with the epithet Arhaia, and this shows that it cannot be a question of any ordinary fortress.¹¹

The Dardanians have been organized in political, economic and social life, that's why this polis Arhaia has been an important center of the Dardan Galabroi tribe.¹²

Edi Shukriu, about the existence of cities in Dardani, writes: According to ancient sources, there were cities in Dardani, so in the c. BC, the ancient author Titus Livy made a distinction between the settlements, calling some of them with the nation urbus, while Strabo mentions an old city among the Dardanian Galabrians, i.e. a city that was old in the 1st century BC.¹³

6 Po aty, faqe 13

7 Po aty, faqe 13

8 Po aty, faqe 13

9 Emil Čerškov: "Romakët në Kosovë dhe municipiumi D.D te Soçanica", Prishtinë 1973 faqe 51-52.

10 Ilirët dhe Iliria te autorët antik", Prishtinë 1979 faqe155.

11 Fanula Papazoglu: "Srjednobalkanska Plemena u predrimsko doba", Sarajevë 1969 faqe.367.

12 Zef Mirdita: "Studime Dardane" Prishtinë 1979 faqe 97,

13 Edi Shukriu: "Arkivi i Kosovës", "Vjetari XXVII-XXVIII", "Gradina e Gushicës dhe municipiumi Labutza", Prishtinë 2002, faqe 23.

Figure 1. Map's showing the extent of the ancient dardan tribe Galabri

The Dardanians had developed mining units called fines, units that possessed an administrative unit called vicus metallic.¹⁴

Coins minted and produced in the city of Damastion, in addition to Kosovo, Albania and Macedonia, have also been found in many other locations, such as: the tetradrachm in Kulina (between Nish and Leskovci).¹⁵

The author Petar Popović presents three coins discovered in Kërševica, among which one minted in Damastion and two in Pelagia.¹⁶

As we said above, coins of Damastion were discovered in Dalmatia, Bosnia and Herzegovina, in Albania, in addition to Shkodra where 3 coins were discovered, coins of Damastion were also discovered in the area of Elbasan.

According to Imhoof-Blumer, coins of Damastion were found near Stob, Skopje, Vranje, Kumanovo and western Karatova. The presentation of Damastion coins was witnessed in Janjevë, Prizren, Gjakovë and Pejë. Next to the Morava River in the north-east from Vranje and Kumanova, specifically in Kulina, near Leskovci, in 1923 a large hoard of Damastion coins was discovered. Going further east, there are 11 coins of Damasio in the National Museum of Sofia in Bulgaria. All those 11 coins were discovered on the territory of Bulgaria. Coins of Damastion were also discovered in Romania. In Dalmatia in Sinj, about 25 km near Split, 30 coins were discovered, in Risan (ancient Rhizonia), in Bocche di Cattarro, a hoard of coins of Damastion was discovered. A miner's hammer appears on

14 Slobodan Dušanić: "Roman mining in Illyricum", Historical Aspects, faqe, 257.

15 Margaret Thompson, Otto Morkholm, Colin M. Kraay: "An Inventory of Greek Coin Hoards", Neë York 1973, faqe, 59-64.

16 Petar Popović: "Numismatic finds of th 4th – 3rd centuries BC from Kale at Krševica (southeastern Serbia)", "Arheološki vestnik 58", 2007, faqe, 156 - 416

several coins of Damastion, which proves that the city was the center of a region rich in silver minerals. While the coins of Damastion are mainly gold and silver coins, then we can freely affirm that Damastion was located near gold and silver mines, which is proven by the traces of mines that are still found today in various mines, rivers and in the Kosovo region.¹⁷

About the location of the city of Damastion, in the absence of other written archaeological material, some opposing opinions have been expressed, the location of this city has been determined thanks to the coins found that were minted in the c. IV-III BC. According to the type, style and name of the coin, *Imhoof-Blumers* and *Gaebler's* "Zeitschrift fur numismatic P" 1874/99 ss and "Zeitschrift fur numismatic 37" 1927 pag 245 ss, have thought that this city must be somewhere near Peonia, even Dyestoi according to Gaebler, the Dynasties will be Peons. Later, the *Imhoof-Blumes* beg somewhere in the south of Albania in *Antigoneja*, respectively in the place of *Dames*, some 10 km north of Tepelena, at the Vjosa river. Philipson is of the opinion that Damastion can be identified with today's Gjirokastra.

Karl Paçi also thinks that it should be found in the south of Albania. V. Tomashek places this city somewhere in the territory of Pirustev, respectively in Mirdita, where mining activity was known. R.L. Beau Mond has the same but more specific opinion, according to which Damastion should beg somewhere in *Mirdita* or *Dukagjin*.

However, it should be noted that, as far as is known, only a small number of coins of Damastion have been found in Albania, which is incomprehensible to accept the hypothesis of the location of this settlement, anywhere in Albania.

The very fact that the localization of this settlement has stimulated great interest, and thoughts about its extension, from one place to another, shows not only the importance but also the difficulty of this approach. So Konstantin Jeriqeku thinks that his location should be somewhere north of Dibra. A. Majeri, who is begging for this in the north of the city of Ohrid, is close to the thoughts of K. Jeriqek.¹⁸

With all the opposing opinions about the location of this city, following the beaten method so far, based on the traces of the exploitation of ores and fortifications, we think that Damastion should be begged in the central territory of Dardania, respectively in today's territory of Kosovo, Serbia southern and western Macedonia.

In 1961, in the southwest of Janjeva, in the place called "white earth", the remains of an ancient settlement were discovered, this area with Artana (Novo Brdo),¹⁹ and the mines of Kishnica are known as places rich in minerals.

It is important to know that the most coins of Damastion were found in this area, while both Strabo and the Vatican Palimpsest mention the silver ores that were found near Damastion. It is precisely these data that make us look for this city in the vicinity of

17 Margaret Thompson, Otto Morkholm, Colin M. Kraay: "An Inventory of Greek Coin Hoards", Neë York 1973, faqe, 59-64.

18 Z. Mirdita: "Studime Dardane", Prishtinë 1979, faqe 104

19 The Albanian and Slavic name for this castle.

Kishnica, respectively Janjeva or Pristina, writes Zef Mirdita.²⁰ From this article it can be seen that Zef Mirdita has missed field research in other villages of this region.

I think that Zef Mirdita's opinion about the location of Demastion in the central part of Kosovo, precisely in the mountains of Galab, is correct, based on the ore traces mentioned above in the vicinity of Janjeva, Artana and Pristina. It is important to add the fact that the northeastern and southwestern territories of Artana are very rich in ore sites, and ancient traces from antiquity that have not been written about by contemporary authors, since proper research has not been done in these territories.²¹

M. Suici thinks that this polis was the center of a territorial community. The identification and location of this center was also given by Ivan Mikulcici, locating it with the Skopje castle, and Fanula Papazoglu takes this opinion with reservations.²²

We think that Ivan Mikulcici and the other researchers mentioned above, regarding the location of this city, have followed the wrong path, because it must be believed that the well-known Dardan tribe, Galabroi, lived in the territory of today's Galab, that is, in the depths of ancient Dardania, while the city of Skopje does not lie in the territory of the Galab highlands, nor in the central part of ancient Dardania, and this contradicts Strabo's data.

Based on the results of the field, we think that in the future this city should be searched for in the surroundings of Artana and precisely in the Galabi Highlands.

Based on the sources collected from the field, it appears that even the northern side of Pristina has not been behind in terms of mining development, compared to the western side, where we can highlight traces of mining and fortifications in the villages: Samaderxë, Barilevë, Lupçë te , Besi Tenezhdoll, Majac (Castle and Gradina), Popovë, Patok, Kacanoll, Lllashtice, Pakashtice, Zhiti, Marina, Murgulle, Bollostenë, etc.

During field research in the Galab highlands, we came across many toponyms that are somehow related to silver and gold mines and the first city of Dardan Aria.

It is important to mention that the "Gjyteti te Rimi" trough in the village of Prapashtica is today called the Arusha trough, where the inhabitants of this area do not remember that gold has ever been seen in this locality, it should be added that on the southwest side of this the locality begins with the territory of the village of Keqekollë, where the kroi of this village is called Kroi i Kikolli (Kroi i Gjytet).

In this village, a castle has been discovered that is thought to be the Kekolla Castle, which is on the list of reconstructions by the emperor Justinian.²³

In the village of Keqekollë, about 1km south of the city center, an entrance to the gallery is called "Silver Cave" by the population. In this village, six places were recorded, where slag (metal dross or samakova) was collected from the processing of ores. The

20 Po aty fq.106

21 Qazim Namani: Arkivi i Kosovës, "Vjetari XXIX-XXX", Lashtësia IlIRO-shqiptare në Malësinë e Galabit, Prishtinë, 2003, faqe 57

22 Zef Mirdita: "Studime Dardane", Prishtinë 1979 faqe 97.

23 Qazim Namani, Vep. cit, faqe 58

amount of slag collected in Keqekollë, Ballaban, Brainë, Herticë, Prapashticë, Dabishec, Hajkobilë, Kremenate, Strezoc, Bugjenicë, Gjyrishec, Kronidel, Krilevë, Marec and the villages in the vicinity of Janjeva and Gjilan, has been transported and sent to the Trepçë smelter in the fifties of the XX century.

In Prapashtica there are ruins of the ancient settlement, the foundations of several churches, ore deposits, cemeteries with burials and tumuli, while at the entrance of this locality a valley is called “Lugut te Arusha” where the road that has existed since ancient times has been documented. .

On the southeast side, in the village of Marec, not far from this locality, there is an archaeological site called gradina. A similar microtoponym can be found in the village of Mramur, with the name “Fusha e Arusha”. Traces of an ancient civilization have been found in this village, which only reinforces the opinion that the city of Aria should be sought in the string of microtoponyms preserved for “Towns (Towns)”, in this area, which prove an indisputable development in antiquity, starting from Gjytet i Istrina (Grashtica), precisely the archaeological locality that lies in the territory of Mramur village.

A fortress rebuilt in Dardani by King Justinian was called ARIA, which we think should be located with one of the forts that were built on the Gradina of the village of Siarina.

In the villages around Siarina, almost in every village even today traces of metal processing can be seen, and during the flow of water in these parts, slag left over from metal processing can be found everywhere. The mine in the village of Lece is well known in this area.

Near Gradina e Siarina in the village of Sfirçë, the toponyms “Birat e Arisa” have been preserved, in the village of Zajçec the toponym “Bashqja e Arisa” is still preserved today, microtoponyms that reinforce our opinion. In the village of Marec, there is a gradina, a locality surrounded by many fortifications and mines. Next to this terrace there is a large amount of metal processing waste.

In the village of Gjyrishec, Veleglavë on the border with the village of Marocë, a place where minerals are smelted is called “Spella e Argjendit”, traces of a gallery can be seen in this place.

Near the Siarina garden, a castle today is called “Quka e Dukat”, which we think is the name dukat (gold),²⁴ this castle got after the Ottoman conquest, implying that before it was called “Quka e Ari”. Today in Siaria the toponymies are preserved, Gurra e Dukat, Perroi i Dukat, Kodra e Gropave (mines) in Sfirçë, In Tupalle, Trojet, Proroi i Samakova, Gomure, churches, monasteries and fortifications for the district, so we are dealing with a settlement of archaeologically important.

The village of Siarinë is a well-known archaeological locality and the only ancient settlement that is characterized by a geyser with healing water. The slope of this village since ancient times testifies to an ancient settlement, which also had a healing bath, which

24 Dukat, name for gold in the Turkish language.

is why the names of the villages “Banja e Vjetër” and “Romabaja” have been preserved to this day. Both of these villages, including the villages around Siarina, are known as mining settlements of antiquity.²⁵

Figure 2. From many maps published during the 19th century, it is proven that the mountains around Artana (Novo Brda) were called the Silver Mountains

It is noted that even in Ptolemy’s descriptions of four urban cities in Dardani, Aribantioni is listed in the road relation between Naissus (today’s Nishi) and Ulpiana near Pristina, which corresponds to the locality “Quka e Dukatit”.

Mita Rakiqi, in his book “Iz Nove Serbije”, sometimes called the Galab Highlands Gulab, who emphasizes that in the Galab mountains, bearing in mind the Jabllanica region, the Albanian element lived, or as he called the Arnaut element.²⁶ The presence of the Dardanians in the vicinity of Medvegja has been confirmed by the archaeological excavations in the mounds of this area, which chronologically date back to the end of the Bronze Age. M. V. Garashanin says that the region of Leban of Leskoci was undoubtedly inhabited by the Dardanians.²⁷ In 1858, some villages of “Pustareka” and “Jablanica” were also visited by Johann Georg Von Hahn. Hahn, based on Strabo’s notes, says that there was a very important ancient city in Galab, he called Artana “*The mother of all cities*”. Hahn stayed in the Galab Mountains for several days and visited many villages.²⁸ Based on these data, we can affirm that Hahn, based on Strabo’s notes, set off in search of the city of Arhaia (*Aria*) and Damastion.

We think that in search of Damastion, one should not overlook the fortifications in the

25 Qazim Namani, “Punim i doktoratës”, “Trashëgimia Kulturore dhe Historike e Kosovës gjatë shekujve XIX,XX,XXI”, Tiranë, 2016, pp. 165

26 Mita Rakic, Mita Rakic: “Iz Nove Serbije”, Leskoc 1987, fq. 17,

27 Zef Mirdita: “Studime Dardane”, Prishtinë, 1979, fq. 37.

28 Sabit Uka: Materiale nga sesioni shkencor i mbajtur në Prishtinë me 7-8 dhjetor 1989, Prishtinë 1990, fq. 385-386.

villages rich in minerals in the “Black Mail” of Skopje, in the villages of the Municipality of Kumanovo, Presheva, Gjilan and Viti. Traces of mineral exploitation have been discovered in these villages. In this area, a number of fortifications have testified to traces of early civilization. In the village of Llojan, Likovë, there are traces of old mines. In Vllanishte near Breca Castle, there are traces of a mine. In Dumanoc, there are traces of civilization, this village lies between three fortifications, Likova, Patlishani and Breca. Llojani is also close to Keshjtella e Stanec in the municipality of Presheva. Coins from the fourth century BC have been discovered in Rahavica, Preševa. In these mountains in the territory of Kosovo there are several fortifications such as: Pogradja Castle, Zhegra, Vërboc, Binca, Gërncar, etc. Near these castles, in the watercourses, there are remnants of rust from the processing of metals.

Based on the large number of identified fortifications and those that have been archaeologically excavated so far, we can assume that in the territory of the Kingdom of Dardania, there were several dozen cities, which in terms of cultural and urban development did not lag behind developed cities of the time in ancient Greece, today’s Turkey, Albania, Macedonia, Bulgaria and Romania.

Recently, in the east of Bujanovac, namely in the castle of Këshevica, the archaeological excavations have proven quite rich archaeological material, therefore, based on the discoveries, many archaeologists associate this civilization with the center of Damastion. In addition to the discovered architecture and foundations of this castle, a coin of Damastion, ceramics and luxury vessels of the time have also been found there.²⁹

The ancient city between Bujanovac and Vranje, where the remains of an urban settlement of the 4th century BC were discovered. It has been known in the archaeological literature since 1966 and has been researched since 2001 until 2011. According to the results so far, the settlement covered about five hectares and was located in a dominant position near the important route connecting Central Europe with Greece through the Morava valley - Vardar.

Figure 3. Coins of Damastion and vessels discovered in Këshevica Castle³⁰

The population during that time used all the modern achievements of the way of life. They lived according to the principles that had already been established in the cities of the

29 <https://www.blic.rs/kultura/vesti/izgubljeni-gradovi-u-srbiji-damastion-aleksandra-velikog/fezdzx7>

30 <https://www.blic.rs/kultura/vesti/izgubljeni-gradovi-u-srbiji-damastion-aleksandra-velikog/fezdzx7>

Aegean and the Ionian.³¹ The Councilor at the National Museum in Vranje, Goran Mitrović, says the same thing.³²

After the start of excavations in 2001, Serbian archaeologists, for this Dardanian city, gave their opinions, trying to reveal it as a Greek, Macedonian and Celtic civilization. These claims of theirs contradicted the data of the ancient authors who called Damastion an Illyrian city.

There is no doubt that in that period, there was an exchange of goods between the Mediterranean polis and the Dardanians, so traces of Hellenistic culture have been found in the entire territory of today's Kosovo. Emil Čerskov, among other things, writes that traces of material culture from the Hellenistic period have been discovered in the castle of Tenezhdoll, between Pristina and Podujeva, and in the Gold Mill (Zlatno gumno), east of the castle of Artana (Novo Bërda).³³ This does not doubt at all that the civilization in the castle of Këshevica near Bujanoci, is a civilization that flourished during the time of the kingdom of Dardania.

There is growing evidence that the city is most likely the ancient Damastion, said Nenad Radojčić, adviser to the National Museum in Belgrade. According to him, one of the greatest discoveries that testifies to the skill of its builders is a barrel-vaulted cistern that is supposed to have been used to supply the city with water. The city had at least three thousand inhabitants and the settlement covered four or five hectares. He declared that there lived an autochthonous population that could not be called barbaric, but a population with an aristocratic culture and lifestyle, said Radojčić.³⁴

That very rich population had reason to build a fortified settlement in that place that dominates the area of the Vranje basin.³⁵

According to the results so far, the settlement was located in a dominant place, near the important road that connected Central Europe with Greece through the valley of Morava and Vardar. There are more and more reasons to assume that Damastion was located in the valley of South Morava, in the place of Kale in Këshevica, but only further excavations will give the final answer, say archaeologists.³⁶

Based on the archaeological discoveries so far in Dardani and results, but also the large number of fortifications and terraces evidenced, it is clearly observed that the Dardanian civilization was not behind the Mediterranean civilization. Likewise, archaeological discoveries in the territory of Bulgaria and Romania convincingly prove that the Dardanians,

31 <https://www.nekretnine.rs/magazin/1116/damastion-izgubljeni-grad-aleksandra-velikog-u-srbiji/>

32 <https://www.blic.rs/kultura/vesti/srebrni-grad-aleksandra-velikog-izranja-iz-rusevina-kod-vranja/knvlkx4>

33 Bashkësia e institucioneve shkencore të Kosovës: “Studime Libri 26”, Emil Čerskov: “Romakët në Kosovë dhe municipiumi D.D. te Soçanica, e përkthyer nga Gani Luboteni, Prishtinë, 1973, faqe 17

34 <https://www.blic.rs/kultura/vesti/srebrni-grad-aleksandra-velikog-izranja-iz-rusevina-kod-vranja/knvlkx4>

35 <https://www.blic.rs/kultura/vesti/srebrni-grad-aleksandra-velikog-izranja-iz-rusevina-kod-vranja/knvlkx4>

36 <https://www.nekretnine.rs/magazin/1116/damastion-izgubljeni-grad-aleksandra-velikog-u-srbiji/>

Dacians and Thracians had very advanced civilizations, so the hypotheses that these peoples were behind the civilizations of the Greek polis do not stand.

Despite the archaeological results in Kërshevica Castle near Bujanovac, it has been proven that Kërshevica as a castle is one of the developed fortifications of that period, but based on the large number of fortifications in the northwest of this castle, the geographical and strategic position of other fortifications, we think that Damastion should be sought in the deepest part of the mountains in the Galab Highlands.

Many other researchers and archaeologists have expressed their opinion that the city of Damastion must have been the present-day Artana (Novo Brda), based on some archaeological findings in the Gumnishte locality, about 3 km east of the Novo Castle. Brda.

We think that there is good reason to think that Damastion should be looked for in some other locality.

Damastioni is not the archaeological site in Gumnishte, near Artana, because the archaeological discoveries that have been made in this site have not provided sufficient evidence that we are dealing with a developed civilization in this site compared to other archaeological sites in the area.

When it comes to the flourishing of Damastion, in the period of the Kingdom of Dardane, IV-III century BC, a more developed civilization than Novo Brda, dozens of fortifications and archaeological sites in this region testify. We think that the castle of Novo Brda and that of Cassova, about 10 km northeast of Pristina, began to develop after the barbarian invasions that took place in late antiquity, and the destruction of the civilization in Justiniana Prima near Medvegja, Justiniana Seconda (Ulpiana near Pristina) and Vendenis near today's Podujeva.

A road that connected the city of Niš with Skopje passed through a line of fortifications of archaeological sites in the Gollaku (Galabit) Highlands, which branched off into the source lands of South Morava, joining near the ancient settlement of Statio Vectigalis, in the village of Runjevë, with the road coming from the direction of Ulpiana and ending in the city of Skopje.³⁷

Based on the traces of mining on the southern side of Artana, starting from the castle of Veleton, Vogoçinca, Vërbica, Gadima, Gadish, Kishnopole (Church Field), Terpeza, and other castles in the villages of the municipality of Gjilani, Viti, Presheva and Kumanovo, the possibility of this city being sought in this area is not excluded.

The traces of mines in the vicinity of today's Medvegja, the places mentioned above on the north-eastern side of Janjeva and Pristina, as well as the finding of coins of Damastion in the vicinity of Artana, we have full reason to look for this Illyrian city in today's Kosovo. precisely in the village of Domarocë, which lies about 15 km east of Artana (Novo Brda).

Not leaving aside the other villages mentioned above, in order to discover the location

37 Bashkësia e institucioneve shkencore të Kosovës: "Studime Libri 26", Emil Cerskov: "Romakët në Kosovë dhe municipiumi D.D. te Soçanica, e përkthyer nga Gani Luboteni, Prishtinë, 1973, faqe 51

of the city of Damastion, the attention of archaeologists should be focused on the flow line of the South Morava River, precisely on the village of Domarocë.

In the village of Domarocë there are two terraces, less than 100 m apart, where one of them is

Figure 4. Photos of the two terraces in the village of Domarocë that are known today: Photo 1. Topanica’s terrace and Photo 2. Domaroc’s terrace

today known as Gradeci i Topanica. These terraces were erected near the terraces of the rivers, Morava e Kamenica and Hodonoc.

Being close to rivers, fertile lands and surrounded by hills rich in minerals, they have created prerequisites to develop as an early settlement.

Archaeological research and the occasional finds that have been discovered so far have proven that the construction of terraces in the Dardania region dates back to the Neolithic period. Emil Čerskov, among the gardens in today’s Kosovo, also mentions the Garden of Domaroc, who writes that they were part of the group of those with cultural continuity, of Bubanj-Hum, Hallshtat, and the later ones.³⁸

Figure 5. The geographical position of the village of Domarocë, between castles, mines, fertile land and rivers

38 Emil Čerskov: “Kosovo i Metohija u rimsko doba”, Beograd 1969, faqe 15

These two terraces next to each other are located at a strategic point, where near them at a distance of about 200 m. merge, the two branches of the source of the Morava River, the one that comes from the Black Mountain of Skopje (Morava e Binca), and the one that comes from the Galab Highlands (Morava e Kamenica).

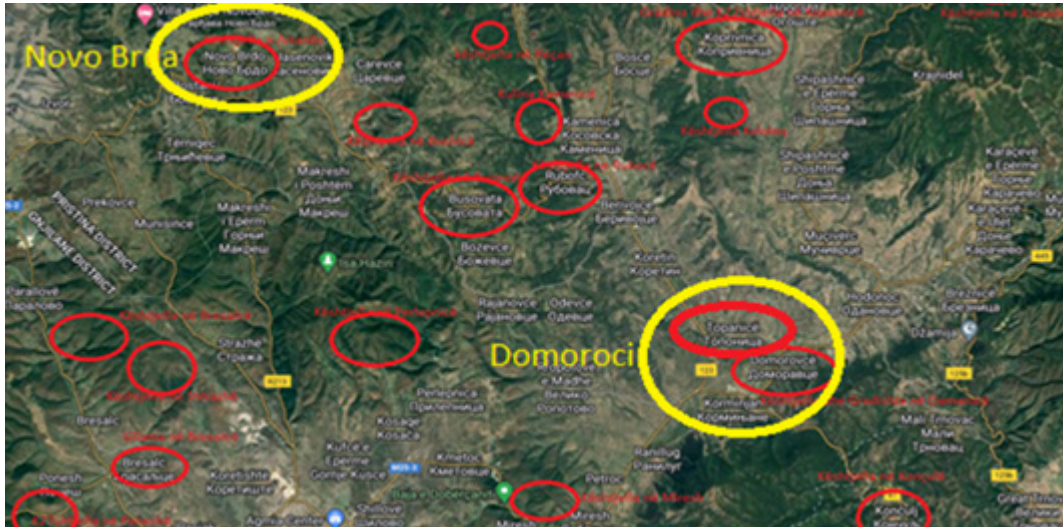

Figure 6. Fortifications on the north-western side around Gradina and Gradec (Castle), in the villages of Domaroc and Topanica

As can be seen from the map presented above, only on the northwest side, in the direction of Artana (Novo Bërda) and Kamenica, at a distance of about 15 km, the Domaroc hill is surrounded by more than a dozen fortifications. A similar system of fortifications around Domaroc is also on the southern and eastern side, therefore, based on the archaeological findings described by Čerskov, we have many reasons to focus our attention on this archaeological site.

Domaroci, as a settlement, lies at a distance of about 15 km, to the east of the castle of Artana (Novo Brda), about 5 km to the south of Kulina e Kamenica, about 3 km to the west of the Castle of Konçuli, and about 5 km to the northeast of Pogradja Castle, these localities, which have given evidence of a developed civilization in this area, these terraces may have been the center that unites the other fortifications around.

Taking a look at the terraces and archeological, onomastic, geographical and strategic traces, we think that the Terraces in the village of Domaroc offer more arguments to think that Damastion was the center of mining in the Galab Highlands and Skopje's Montenegro. This data is also proven by some maps published during the 19th century, in which it is clearly noted that these were called Damantza, which in etymological terms is very close to the name of Damastion as well as the terraces in the village of Domarocë (see photos).

Figure 7. In the maps published by some geographers during the 19th century, the mountains to the northeast of Pristina and Artana (Novo Brdës), we also find them marked as the Domantza-Domacza mountains, which leaves room to assume that we are dealing with the Illyrian city of Damastion

To witness the traces of civilization developed in the archaeological sites around the terraces in the village of Domarocë, we are offering some of the case findings in the region of South Moravia, which prove high civilization before and after the Roman occupation.

These random discoveries are an additional reason to think that in these two terraces, archaeological excavations should be done to discover the level of development of the Dardan civilization.

Figure. 8. Photo 1,2,3 from Kamenica region, Photos 4,4,6,7,8 from Presheva region, Photo 9 from Kumanova region, Photo 10, 11 from Vitia region. Photos from the Preševo region are published for the first time, and are known to the author of the photos and the author of the article.

Conclusion:

As a conclusion, we can say that the Illyrian city of Damastion should be sought in the territory of central Dardania, precisely in the two terraces of the village of Domarocë.

Archaeological traces have proven that we are dealing with an early settlement, with material culture from the Neolithic, Bronze, Iron and Antiquity periods.

The geographical position, the archaeological and mining evidence, the large number of fortifications and mining galleries in the area, the etymological and recently also the cartographic sources reinforce the opinion that the Domaroc terraces must be the mining center in central Dardania.

These two terraces, erected near rivers and fertile lands, in both branches of the source of South Morava, as well as the processing of metals in that area, are prerequisites that are fully met, to think that we are dealing with the city of Damastion.

List of figures:

Figure 1. Map's showing the extent of the ancient dardan tribe Galabri.

Figure 2. From many maps published during the 19th century, it is proven that the mountains around Artana (Novo Brda) were called the Silver Mountains.

Figure 3. Coins of Damastion and vessels discovered in Këshevica Castle.

Figure 4. Photos of the two terraces in the village of Domarocë that are known today: Photo 1. Topanica's terrace and Photo 2. Domaroc's terrace.

Figure 5. The geographical position of the village of Domarocë, between castles, mines, fertile land and rivers.

Figure 6. Fortifications on the north-western side around Gradina and Gradec (Castle), in the villages of Domaroc and Topanica.

Figure 7. In the maps published by some geographers during the 19th century, the mountains to the northeast of Pristina and Artana (Novo Brdës), we also find them marked as the Domantza-Domacza mountains, which leaves room to assume that we are dealing with the Illyrian city of Damastion.

Figure 8. Photo 1,2,3 from Kamenica region, Photos 4,4,6,7,8 from Presheva region, Photo 9 from Kumanova region, Photo 10, 11 from Vitia region. Photos from the Preševo region are published for the first time, and are known to the author of the photos and the author of the article.

Literature:

Çerskov, Emil. (1969). Kosovo i Metohija u rimsko doba, Beograd;

Çerskov, Emil. (1973). Romakët në Kosovë dhe municipiumi D.D. te Soçanica, përkthyer nga Gani Luboteni, Prishtinë;

Dušanić, Slobodan. (2003). Roman mining in Illyricum, Historical Aspects, Belgrad;

Ilirët dhe Iliria te autorët antik, (1979). Prishtinë;

Mirdita, Zef. (1979). Studime Dardane, Prishtinë;

Namani, Qazim. (2003). Arkivi i Kosovës, "Vjetari XXIX-XXX", Lashtësia Iliro-shqiptare në Malësinë e Galabit, Prishtinë;

Namani, Qazim. (2016). "Disertacioni i doktoratës", Trashëgimia Kulturore dhe Historike e Kosovës gjatë shekujve XIX, XX, XXI, Tiranë;

Papazoglu, Fanula. (1969). Srjednobalkanska Plemena u predrimsko doba, Sarajevë;

Prendi, F. Ceka, H. Islami, S. Anamali, S. Ilirët dhe Iliria te autorët antik, (1965). Tiranë;

Popović, Petar. (2007). Numismatic finds of th 4th – 3rd centuries BC from Kale at Krševica (southeastern Serbia), *Arheološki vestnik* 58;

Rakic, Mita. (1987). Iz Nove Srbije, Leskoc;

Shukriu, Edi. (2002). “Arkivi i Kosovës”, “Vjetari XXVII-XXVIII”, Gradina e Gushicës dhe municipiumi Labutza, Prishtinë;

Shukriu, Edi. (2004). Kosova Antike, Prishtinë;

Thompson, M. Morkholm, O. Kraay, M. Colin. (1973). An Inventory of Greek Coin Hoards, New York;

Uka, Sabit. (1990). Materiale nga sesioni shkencor i mbajtur në Prishtinë me 7-8 dhjetor 1989, Prishtinë;

Grbić, Miodrag. (1937). NOUVEAUX MONUMENTS MITHRIAQUES DE LA YUGOSLAVIE, Source: Revue Archéologique, Sixième Série, T. 10 (JUILLET-DÉCEMBRE);

Published by: Presses Universitaires de France Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/41728020> Accessed: 31-10-2019 19:39 UTC;

Srpska Akademija Nauka i Umetnosti & Muzej u Pristini:Arheolosko blago Kosava i Metohije, Od neolita do ranog veka, drugi deo, Beograd;

Internet resources:

<https://www.nekretnine.rs/magazin/1116/damastion-izgubljeni-grad-aleksandra-velikog-u-srbiji/>

<https://www.blic.rs/kultura/vesti/srebrni-grad-aleksandra-velikog-izranja-iz-rusevina-kod-vranja/knvlkx4>

<https://www.blic.rs/kultura/vesti/izgubljeni-gradovi-u-srbiji-damastion-aleksandra-velikog/fezdzx7>

<http://www.zemrashqiptare.net/news/54116/qazim-namani-gjurmet-arkeologjike-dhe-historike-ne-rrethinen-e-janjeves.html>

Doktora Öğrencisi
Alican YENERGaziantep Üniversitesi-Sosyal
Bilimler Enstitüsü-Ortaçağ Tarihi
alican-1234-27@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5439-1567>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 23/02/2023 17/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1255628>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

İmparator I. Manuel Komnenos'un Balkan Politikası

The Balkan Policy Of The Emperor Manuel I. Comnenos

Öz

Roma İmparatorluğu'nun tarihsel misyonunu sürdürmek ve dünya siyasetinde etkin bir devlet kurmak isteyen Manuel Komnenos, doğuda ve batıda çeşitli düşmanlarla mücadele etmiştir. Bu mücadele sahalarından biri olan Balkanlar'ın imparatorluk mirasını barındırması, Avrupa'ya açılan bir kapı mahiyetinde olması ve devletin sınırlarını teşkil etmesi ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. 10. ve 11. yüzyıllarda yaşanan göç ve yağmalar sonucunda Balkanların demografik yapısı değişmekle kalmamış, aynı zamanda merkezi otorite de ortadan kalkmıştır. Balkanlarda yaşanan gerek siyasi gerekse sosyo-ekonomik gelişmeler Bizans İmparatorluğu'nu doğrudan etkilediği için Balkanlar, sürekli takip edilmesi ve kontrol altında tutulması gereken bir coğrafya olmuştur. Nitekim Haçlı Seferlerinin başlamasıyla İmparatorluk toprakları için tampon bölge haline gelen Balkanlar, İtalya ve Dalmaçya üzerinde olası bir hâkimiyetin de anahtarı olmuştur.

Manuel Komnenos 1143'de tahta çıktığında süregelen Sırp ve Macar isyanları İmparatorluğun önünde çözülmesi gereken nihai sorun olarak varlığını sürdürmekteydi. Öte yandan Norman kralı II. Roger'in Bizans üzerindeki emelleri Mora'ya yaptığı saldırılarla açığa çıktı. Askeri çözüm üretmekten ziyade diplomatik yollara başvuran Manuel, Normanlara karşı Venedik ve Almanlarla kurduğu ittifak neticesinde II. Roger'ı Balkanlardan çıkarmaya çalıştı. Bağımsızlık arayışındaki Sırbistan'da hâkimiyetini tesis etmek isteyen Manuel, parçala-böl-yut politikası güderek Sırp jupanlıklarını birbirinden bağımsız eyaletlere ayırdı. Bir sorun yumağı halini alan Macaristan'da ise sadece Macarlara karşı değil aynı zamanda Papalığın ve Almanların nüfuzuna karşı da mücadele etti. Macar tahtına müdahale eden Manuel tahtın varisi III. Bela'yı İstanbul'a getirtti ve III. Bela burada Bizans kültürü altında asimile edildi. Bu makalede imparator Manuel Komnenos'un Balkan uluslarıyla giriştiği mücadeleler ve bunların Bizans devletinin yeniden cihanşümul bir yapı kazanmasındaki rolü ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Manuel Komnenos, Bizans, Macarlar, Sırlar, Balkanlar**ATIF:** YENER Alican, "İmparator I. Manuel Komnenos'un Balkan Politikası", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (229-243)**CITE:** YENER Alican, "The Balkan Policy Of The Emperor Manuel I. Comnenos", *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (229-243)

Abstract

Manuel I. Comnenos, who wanted to maintain the historical mission of the Roman Empire and establish an effective state in world politics, fought various enemies in the east and west. The fact that the Balkans, one of these battlefields, contains the imperial heritage, is a gateway to Europe, and constitutes the borders of the state, reveals how important it is. As a result of the migration and plundering in the 10th and 11th centuries, the demographic structure of the Balkans not only changed, but also the central authority disappeared. Since both the political and socio-economic developments in the Balkans directly affected the Byzantine Empire, the Balkans became a geography that should be constantly monitored and kept under control. As a matter fact, the Balkans, which became a buffer zone fort the land of the Empire with the start of the Crusades, also became the key to a possible domination over Italy and Dalmatia.

When Manuel Komnenos ascended the throne in 1143, the ongoing Serbian and Hungarian rebellions remained as the final problem to be solved before the Empire. On the other hand, the Norman king II. Roger's ambitions on Byzantium were revealed with his attacks on Morea. Manuel, who resorted to diplomatic ways rather than producing a military solution, as a result of the alliance he established with Venice and the Germans against the Normans, II. He tried to get Roger out of the Balkans. Manuel, who wanted to establish his dominance in Serbia in search of independence, divided the Serbian Jupanisms into independent provinces by following a divide-divide-swallow policy. In Hungary, which became a ball of trouble, he fought not only against the Hungarians, but also against the influence of the Papacy and the Germans. Interfering with the Hungarian throne, Manuel III, the heir to the throne. He had Bela brought to Istanbul and III. Here the plague was assimilated under Byzantine culture. In this article, the struggles of the emperor Manuel Komnenos with the Balkan nations and their role in the re-gaining of a global structure of the Byzantine state are discussed.

Keywords: Manuel Comnenos, Byzantine, Hungarians, Serbians, Balkans

Giriş

Bizans İmparatorluğu'nun tarihi taht mücadelelerine bağlı iç karışıklıkların had safhada olduğu ve yönetsel zafiyetin imparatorluğun kaderini tayin ettiği birçok döneme tanıklık etmiştir. Her dönem kendi içerisinde değerlendirildiğinde çeşitli değişkenlere sahip olsa da devletin kaderi, Hanedanın veya İmparatorun mizacıyla doğru orantılı gelişme kaydetmiştir. Mevzubahis dönemlere verilebilecek en güzel örneklerden biri Komnenos Hanedanı ve İmparatorluğun restorasyonudur. İmparator I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) tahta çıkışıyla uzun yıllardır yozlaşmış olan bürokrasi işlerlik kazanmış, hazine kilisenin de yardımıyla doldurulmuş ve ordu yeniden disiplinli bir görünüme kavuşmuştur. Bu başarılar ilk meyvesini imparatorluğun batı sınırlarını tehdit eden Peçeneklerin Lebunium'da (29 Nisan 1091) imha edilmesiyle vermiştir.¹ Ancak İtalya'nın güneyinde

1 Detaylı bilgi için bk. Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri*

gücünün zirvesine ulaşan ve artık Balkanları tehdit eder hale gelen ünlü Norman lideri Robert Guiskard (1057-1085) Bizans'ın Papalık ile yaşadığı kriz sonucu bölgeden çekilmesiyle Korfu adasını ve Draç şehrini işgal etti.² Buradan hareketle Selanik-Draç hattında Bizans-Norman mücadelesi başlamış oldu. Bu mücadelede Dubrovnik ve Hırvat şehirleri Normanların tarafını tutarken, Zeta veya Sırp Krallığı Bizans tarafında saf tutmuştur.³ Gelgelelim Zeta Kralı Konstantin Bodin, Draç'ta yaşanan savaşta Aleksios'a yardım etmek şöyle dursun tarafsız kalarak savaşı Bizans'ın kaybetmesinde önemli rol oynamıştır. Bunu takiben hareket sahasını Bizans aleyhine genişleten Bodin, Raska ve Bosna'yı topraklarına katmıştır.⁴ Bu süreçte Anadolu işleriyle meşgul olan Aleksios ancak 1094'te Sırp seferine çıkmaya muktedir olmuştur. Raska kısa bir kuşatmanın ardından ele geçirilse de her geçen gün Balkanlarda yükselen Macar tehlikesi Aleksios'u Sırp seferine devam etmekten alıyordu. Raska Jupanı Vukan'ı geçici bir anlaşmayla itaat altına alan imparator, sınır şehirlerini tahkim ettirdi ve olası ittifakların yolunu aradı.⁵ Aziz Laszlo döneminde (1077-1095) Alman nüfuzundan kurtulan ve Kral Kálmán⁶ döneminde (1095-1116) yayılmaya başlayan Macarlar Hırvatistan ve Dalmaçya şehirlerini bir bir ele geçirdiler.⁷ Normanlara karşı başlangıçta Aleksios'un yanında saf tutan Kálmán'ın, 1097'de Norman Kralı Roger'in kızıyla evlenmesi dengeleri değiştirdi.⁸ Macarların önü alınamayan bu ilerleyişi karşısında askeri çözümlerin yeterli olmayacağını düşünen Aleksios, Roger ile aynı yolu tatbik ederek, oğlu ve veliahtı olan Ioannes'i bir Macar prensesiyle evlendirmeyi uygun gördü.⁹ Bu şekilde kurulan akrabalık bağıyla iki devlet arasında sürdürülebilir bir barış politikası güden imparator Aleksios bunda kendi saltanatı süresince başarılı olmuştur.

Aleksios'un ölümünün ardından tahta oğlu II. Ioannes Komnenos (1118-1143) geçti. Ioannes tahta çıktığı sırada Balkanlarda Venedik-Macar mücadelesi had safhadaydı. 10 yıl süren savaşın sonunda Venedik üstün gelmiş ve Macar Kralı II. Stefan (1116-1131) barış istemek zorunda kalmıştı. (1125) Bu süre zarfında Ioannes babasının politikasını

ve Devletleri, Ankara: TTK Yayınları, 1972, s.59-60. ; Işın Demirkent, "14.Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti", *I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler*", Ankara: TTK Yayınları, 1989, s.22.

- 2 Alexander Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, trc. Tevabil Alkaç, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016, s.436.
- 3 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, Ankara: TTK Yayınları, 2015, s.332.
- 4 Constantin Jirecek, *Geschichte Der Serben*, Gotha: Friedrich Andreas Perthes A.G., 1911, s. 238.; Sima M. Circovic, *The Serbs*, trc. Vuk Tosic, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, s.26.
- 5 Jirecek, a.g.e ,s.238.
- 6 Akademik literatürde Coloman ve Salomon olarak da kullanılmaktadır. Biz makalemizde Macarca aslına uygun olan "Kálmán"ı tercih edeceğiz.
- 7 Heinrich Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, Gotha: Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft, 1905, s.219.; Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher, 1970, s.69.; Ostrogorsky, s.338-39.
- 8 Attila Barany, "The Politics of Piroška's Marriage: Byzantium, Hungary and The Normans", Budapest: *Central European University Press*, 2019, s.63.; Ferenc Makk, *The Arpads and the Comneni Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Budapest: Akademiai Kiado, 1989, s.12.
- 9 Ferenc Makk, *The Arpads and the Comneni Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Budapest: Akademiai Kiado, 1989, s.14.

takip ederek taraflara açık bir destek vermekten imtina etmiştir.¹⁰ Ancak Ioannes'ın Macar Prensesi Piroška ile evlenerek Venedik'e nazaran Macarlar ile daha dostane ilişkiler kurmasına rağmen tarafsız kalışı Macarların ve II. Stefan'ın tepkisine yol açtı.¹¹ II. Stefan yenilginin sebebi olarak gördüğü Bizans ile ipleri kopardı ve ilişkiler kısa zaman sonra düşmanlığa dönüştü. Öte yandan Venedik'in Dalmaçya'da haddinden fazla güçlenmesi ve 1082 Chrysobull'u¹² ile Bizans ticaretine adeta pranga vurması Ioannes'ın Balkanlardaki siyasetini değiştirmesine yol açtı. Bu doğrultuda Macarları destekleme kararı alan İoannes, Venedik'e verilen imtiyazları tek taraflı olarak feshetse de Venedik donanmasının Ege adalarını kuşatma altına almasıyla Chrysobull'u yeniden yürürlüğe koymak zorunda kaldı.¹³

Ioannes döneminde daha önce bahsettiğimiz üzere kötüleşen Macar ilişkileri çeşitli sebeplerden ötürü 1127'de savaşa dönüştü. Bu sebeplerden ilki önceki Kálmán'ın kardeşi Almos'un Bizans'a ilticasıdır.¹⁴ Almos'un iade edilmesi yönündeki taleplerin Ioannes tarafından reddedilmesi ve Branicevo'da Macar tüccarların mallarına el konulması savaşın başlıca sebepleri olmuştur.¹⁵ Ayrıca Ioannes tarafından politik vassal olarak görülen II. Stefan'ın bu durumu kabullenmek istemediği aşikârdır.¹⁶ Öte yandan Macar kronikleri ise Ioannes'ın Macar soylularından olan karısına karşı takındığı aşağılayıcı tutum ve davranışların Macarların onurunu kırdığı ve savaşa neden olduğu görüşündedir.¹⁷ 1127 yazında hazırlıklarını tamamlayan II. Stefan, Bizans topraklarına saldırdı. Branicevo, Belgrad, Sofya ve Niş Macar ordusu tarafından yağmalandı.¹⁸ Macar ilerleyişini Filibe'de durduran Ioannes ertesi yıl karşı saldırıya geçerek Tuna'ya nazır Khramos kalesi önünde Macar ordusunu imha etmeyi başardı. Bu yenilgi II. Stefan'ın Macar siyasetindeki nüfuzunu derinden sarstı ve savaş politikasının sorgulanmasına yol açtı. Zira 1129'da Bohemya'nın desteğiyle yeniden Branicevo'ya saldıran II. Stefan kısır döngü halini alan savaşta bir başarı elde edemedi.¹⁹ II. Stefan ile yaptığı ittifak neticesinde daha önce yapılan barışı bozarak Bizans topraklarına saldıran Raska Jupanı I. Uroş da bu girişiminin sonuçlarını çok ağır

-
- 10 Donald Nicol, *Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, trc. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2000, s.75.
- 11 Barany ,s.65.; Vasiliev, s.471.; Timoty Gregory, *Bizans Tarihi*, trc. Esra Ermert, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.302.
- 12 Aleksios, Guiskard ile giriştiği mücadelede zafer kazanmasına yardım eden Venediklilere oldukça cömert davranmış ve 9 maddelik bir imtiyaz bildirisini yayınlamıştır. Chrysobull olarak adlandırılan bu imtiyaz bildirisini ile Venedikli tüccarlara İmparatorluğun her yerinde her türlü vergiden, harçtan ve resimden muaf ticaret yapma hakkı tanınmıştır. Daha detaylı bilgi için bk. Nicol, a.g.e., s. 58-59.; Yener, Alican, "Doğu Roma İmparatoru I. Aleksios Komnenos Dönemi (1081-1118)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2019, s.134-135.
- 13 Ostrogorsky, a.g.e, s.349.; Makk, a.g.e , s.21.; Nicol, a.g.e , s.77.
- 14 Sebeplerin daha detaylı anlatımı için bk. Niketas Khoniates, *Historia*, trc. Fikret Işıltan, Ankara: TTK Yayınları, 2020, s.11.
- 15 Makk, a.g.e , s.22.; Jirecek, a.g.e , s.244.; John Julius Norwich, *Bizans III*, trc. Selen Hırçın Riegel, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012, s.86.
- 16 Berkay Yekta Özer, "II. Ioannes Komnenos Dönemi Bizans-Macar İlişkileri ve Sırp İsyanı (1127-1129)", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II, Ankara 2020, s. 438.
- 17 Moravcsik, a.g.e, s.79.
- 18 Moravcsik, a.g.e, s.78.; Ostrogorsky, a.g.e, s.350.
- 19 Khoniates, a.g.e, s.12.; Moravcsik, a.g.e, s.78.

ödedi. Sırbistan'a giren Ioannes kısa sürede isyancıları mağlup ederek Raska Jupanlığında hâkimiyetini daha katı şekilde tesis etti.²⁰ Diğer yandan Ioannes'in Macaristan üzerinde kalıcı bir işgali amaçlamaması ve Almos'un ölümüyle savaşın en önemli sebebinin ortadan kalkması üzerine taraflar anlaşma yoluna gitti.²¹ Belgrad ve Branicevo başta olmak üzere Macarları Doğu Balkanlardan çıkarmaya muvaffak olan Ioannes, bölgede saltanatının sonuna kadar sürecek bir barış dönemine imza attı.

Ioannes Komnenos'un 1143'te Toroslarda katıldığı bir domuz avı sırasında kazara kendini zehirli bir okla yaralaması ve bu yaraya bağlı enfeksiyondan dolayı zamansız ölümünün ardından tahta genç yaştaki oğlu Manuel Komnenos geçti. (1143-1180) Cesur ve atılgan bir mizaca sahip olan Manuel genç yaşına rağmen dini ve siyasi alanda eğitilmiş ve bu konularda tartışmayı seven aynı zamanda hem iyi bir diplomat hem de savaş teknikleriyle yakından ilgili bir komutandı.²² Batılı, şövalyevari bir hayat tarzını benimseyen Manuel, halkın tepkisine rağmen İstanbul'un çehresini değiştirmiş ve batılıların devletteki nüfuzlarını artırmıştır.²³ İmparatorluğun gerek Anadolu'da gerek Balkanlarda gerekse Akdeniz'deki çıkarlarını korumak için güçlü bir askeri yapıdan yoksun olan Manuel bu eksikliği diplomatik yetenekleriyle gidermiştir. Kuşkusuz doğuda ve batıda yaşanan gelişmeler İmparator Manuel'e bu kabiliyetlerini sınaması için oldukça çok fırsat yaratacaktır.

Manuel Komnenos'un Norman Politikası

Normanlar ile Bizans arasında I. Aleksios dönemine dek uzanan ilişkiler iki devletin de Adriyatik ve İtalya üzerindeki hak iddiaları nedeniyle dostane başlamamıştır. Bizans'ın İtalya'daki varlığına son veren Robert Guiskard, 1082'de kalabalık bir orduyla Draç'a çıkartma yaptı. Bizans-Venedik ittifakı tarafından uzun uğraşlar sonucu mağlup edildiyse de ne Guiskard'ın ne de haleflerinin Bizans ve Balkanlar üzerindeki emelleri son bulmadı. 1096'da I. Haçlı Seferi'nin ana omurgasını oluşturan Normanlar bu kez de doğudaki din kardeşlerine yardım etme bahanesiyle Bizans topraklarına ayakbastılar. Ancak imparatora verdikleri vassallık yeminine aykırı olarak Antakya'yı ele geçirdiler ve imparatorluğun hem batıdan hem de doğudan komşusu oldular.(1097) Bu tarihten itibaren Aleksios ve Ioannes Komnenos'un Norman politikaları Antakya ekseninde şekillendi. Buna müteakip II. Roger'in Palermo'da Norman kralı ilan edilmesi diplomasının seyrini değiştirdi.

İtalya'da artan tehdide karşı Manuel, Alman Kralı III. Konrad, Venedik ve Pisa'nın da katıldığı geniş ölçekli bir Norman karşıtı ittifak kurdu.²⁴ Babasının oluşturduğu bu ittifakı devam ettirmek isteyen Manuel, III. Konrad'ın baldızı Sulzbachlı Bertha ile evlendi.²⁵ Venedik ve Pisa'ya tanınan ticari imtiyazları tasdik ederek kuzey İtalya devletlerini ittifaka dâhil etti.²⁶ Öte yandan II. Roger ise Alman tahtında yaşanan hanedan mücadelelerini

20 Circovic, a.g.e, s.30.; Makk, a.g.e, s.27.; Vasiliev, a.g.e, s.471.

21 Makk, a.g.e, s.27.; Jirecek, a.g.e, s.244.

22 Vasiliev, a.g.e, s.489-90.; Ostrogorsky, a.g.e, s.351.

23 Ferdinand Chalandon, *Les Comnène: II. Jean Comnène et Manuel Comnène*, New York: Burt Franklin Research & Source Work Series 2, 1960, s.226-227.; Vasiliyev, a.g.e, s.431.

24 Chalandon, a.g.e, s.333.; Ostrogorsky, a.g.e, s.352.

25 Khoniates, a.g.e, s.36.; Chalandon, a.g.e, s.259.; Vasiliev, a.g.e, s.431.

26 Bu anlaşmayla Venedikli tüccarlara 1082 Chrysobull'unda hariç tutulan Girit ve Kıbrıs'ta da vergiden muaf ticaret yapma hakkı tanınmıştır. Bk. Nicol, a.g.e, s.81-82.

körükleyerek III. Konrad'ı İtalya meselelerinden uzak tutmayı başardı. Yine Bizans'a karşı Papalık başta olmak üzere Fransa, Macaristan ve Sırbistan'ın dâhil olduğu siyasi bir ittifak kuruldu.²⁷ Avrupa'da oluşan bu iki kutuplu diplomatik düzen Bizans açısından uzun ömürlü olmadı. 1144'te başlayan II. Haçlı Seferi, Macaristan ihtilafı sonrası zorlukla rayına oturtulan Alman-Bizans ilişkilerini yeniden bozdu.²⁸ Bizans topraklarına giren III. Konrad ve ordusunun yerel halka zulmetmesi, yaşanan yağma ve talanlar Bizans kuvvetleriyle çatışmaya kadar vardı.²⁹ Manuel'in Haçlı ordularıyla meşgul olmasından faydalanan II. Roger ise 1147'de Korfu adasını ve ardından Mora'ya çıkarak zengin Körint, Böotya ve İstefe şehirlerini işgal etti.³⁰ Bu beklenmedik saldırıya Kuman seferi sırasında yakalanan Manuel karşı saldırıya geçecek fırsatı bulamadı. Ertesi yıl hazırlıklarını tamamlayan Manuel "...Bütün Hıristiyanların ortak düşmanı ve Sicilya'nın gayrimeşru işgalcisi..."³¹ olarak adlandırdığı Roger'e karşı ordunun başında karadan, kayınbiraderi Stefanos Kontostefanos ise denizden Korfu'ya yelken açtı. Kinnamos'un ifadelerine göre bu harekâta bir Venedik filosunun da destek verdiği anlaşılıyor. Ancak Stefanos'un planlanandan geç gelmesi ve hava muhalefeti harekâtın aksamasına neden oldu.³² Kış Filibe'de geçiren Manuel, amiral Stefanos'u Korfu'yu kuşatmaya tayin etti. Ancak Stefanos'un kuşatma sırasında ölmesi ve Korfu'daki müdafilerin başarısı II. Roger'in elini güçlendirdi. Bu sırada Filistin'den dönmekte olan ve Fransa kralı VII. Louis'in de refakat ettiği Norman filosunu bölgeye sevk eden II. Roger, Bizans'la giriştiği savaşın içine Fransa'yı da çekmeyi amaçladığı düşünülebilir. VII. Louis güçlükle gemisine Venedik bandırası çekerek kaçmayı başarmıştır. Kuşatmayı yarmayı başaramayan Norman filosunun Salacak'ta tersanelere yaptığı saldırı püskürtülmüş ve Girit yakınlarında tamamen yok edilmiştir.³³ Kerkyra'nın teslimiyeti ile eşzamanlı alınan bu zafer Korfu adasının yeniden ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştır.³⁴ (1149)

1154'e kadar durağan seyreden Bizans-Norman ilişkileri II. Roger'in ölümünün ardından tahta çıkan oğlu I. Guillaume'nin girişimleriyle yeniden hareketlendi. I. Guillaume imparatora gönderdiği elçilerle, 1147 seferinde ele geçirdikleri mal ve insanların iade edileceğini ve Bizans'ın yüksek hâkimiyetini tanıyacağını beyan etti.³⁵ Guillaume'nin bu barış teklifi Manuel nezdinde yanıt bulmadı. Aksine Konstantinos Angelos komutasında toplanan bir donanma sefere hazırlanmak üzere Lakonia burnuna sevk edildi. Ancak burada

27 İttifakın kuruluşu ve arka planı hakkında daha detaylı bilgi için bk. Chalandon, a.g.e, s.334-336.; Vasiliev, a.g.e, s.480-81.

28 Chalandon, a.g.e, s.318.

29 Kinnamos, a.g.e, s.57-58.; Chalandon, a.g.e, s.271-272.

30 Kinnamos'a göre bu seferin sebebi II. Roger'in İmparator Manuel ile akraba olmak için Bizans soyundan bir gelin istemesi ve Manuel'in bu talebe kulak asmamasıdır. Öte yandan Gregory ise Roger'in Manuel'in talepleri doğrultusunda Haçlı seferinin dışında bırakılmasının hincını almak amacıyla bu seferi düzenlemiştir. Bk. Kinnamos, a.g.e, s.73.; Gregory, a.g.e, s.305.; Chalandon, a.g.e, s.321.; Ostrogorsky, a.g.e, s.354.; Vasiliev, a.g.e, s.478.

31 1148 Şubat ayı fermanından bk. Norwich, a.g.e, s.106.

32 Khoniates, a.g.e, s.54.; Kinnamos, a.g.e, s.76.

33 Kinnamos, a.g.e, s.79.; Chalandon, a.g.e, s.332.; Vasiliev, a.g.e, s.480.

34 Khoniates, s.60.; John Van.Antwerp Fine., *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Michigan: The University of Michigan Press, 1991, s.236.

35 Norwich, a.g.e, s.114.

Mısır'dan yüklü miktarda mal ve ganimet taşıyan bir Norman filosunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Angelos, donanmanın kalanını beklemeden Lakonia'dan ayrıldı. Angelos'un bu hırsı ve itaatsizliği Bizans donanmasının yakılmasına neden oldu. Angelos ise bizzat Normanlara esir düştü.³⁶ Lakonia'da yapılan bu savaş Manuel Komnenos döneminde Balkanlarda süregelen Bizans-Norman mücadelesinin son halkası olmuştur. I. Guillaume, Papa ve Alman imparatoru I. Friedrich'in taarruzları karşısında savunmaya çekilerek Bizans'a barış çağrılarını sürdürmüştür. İmparator Manuel ise bir yandan İtalya'ya yapmayı planladığı harekâta hazırlanırken öte yandan I. Friedrich'e gönderdiği elçilerle ittifakı akrabalığa çevirerek derinleştirmeyi amaçlamıştır.³⁷ Umulanın aksine Bizans elçilerinin tesadüfen yaptıkları bir görüşme Manuel'e hiç ummadığı faydalar sağladı. II. Roger'in yeğeni Bassonville, amcası I. Guillaume'ye karşı ayaklanmış ve destek aramak üzere I. Friedrich'e başvurmuştu. Friedrich'ten istediğini alamayan Bassonville heyeti yolda Bizans elçileriyle karşılaşınca taraflar I. Guillaume karşıtı bir anlaşmada mutabık kaldılar. Bu anlaşmayla Bassonville imparatorun safında savaşmayı ve İtalya'da Bizans varlığını tanımayı taahhüt etti. Norman devletinde yaşanan bu krizi lehine çevirmeyi başaran Manuel Ağustos 1155'te İtalya harekâtını başlattı. Üç yıl sürecek Bizans-Norman savaşı Bari, Brindisi, Monopoli, Tarentum ve Ankona başta olmak üzere İtalya'nın doğu ve güneyindeki birçok kentin Bizans kontrolüne geçmesi ile sonuçlandı.³⁸ Ancak Bizans'ın İtalya'daki bu ilerleyişi Venedik ve Almanların saf değiştirmesine yol açacak ve bunun sonucunda İmparator Manuel'in cihanşümül bir Bizans yaratma projesi bir kez daha suya düşecektir.

Manuel Komnenos'un Sırbistan Politikası

1129'da Jupan I. Uroş'un Ioannes tarafından mağlup edildiğini ve Sırbistan'ın Bizans hâkimiyetini tanıdığını belirtmiştik. Sırbistan'da süren bu apolitik tutum tahta Bizans karşıtı II. Uroş'un (1145-1160) geçişiyle değişti. II. Roger'in önce Korfu ve ardında Teselya'ya girişi imparator ile bağlarını koparmayı tasarlayan II. Uroş'u cesaretlendirdi. Normanların desteğini alan II. Uroş Manuel'in Korfu kuşatmasıyla meşgul olduğu sırada ayaklanarak Bizans topraklarına saldırdı.³⁹ Bizans vassalı Duklia'lı Radoslav isyanı bastırmak üzere görevlendirildiyse de başarısız oldu ve Manuel'den yardım istedi.⁴⁰ 1149 sonbaharında Korfu'yu geri alan Manuel, isyanı bastırmak üzere Avlona-Morava hattından Sırbistan'a girdi. Rhason ve Galitza kaleleriyle birlikte Nikava bölgesindeki Sırp yerleşimlerini işgal eden Manuel çok sayıda esir aldı.⁴¹ II. Uroş bu süre zarfında Bizans ordusuyla bir meydan savaşına girmekten ziyade bir yıpratma savaşı yürüttü. Çekildiği bölgelerde II. Uroş'un yeniden hâkim olduğunu haber alan Manuel Sırbistan'ın içlerine doğru seferini sürdürdüyse

36 Kinnamos, a.g.e, s.93.

37 I. Friedrich, İmparator Manuel'in yeğeni Maria ile evlenmek için İstanbul'a elçiler göndermiştir. Friedrich ayrıca İtalya'da Bizans'ın çıkarlarını koruyacağı ve destekleyeceği yönünde vaatlerde bulunmuştur. Manuel teklifi kabul ederek anlaşma yapmak üzere Friedrich'e elçiler gönderdiyse de Alman imparatorunun belirsiz tutumu üzerine elçiler eli boş dönmüştür. Bk. Kinnamos, a.g.e, s.103.

38 Ostrogorsky, a.g.e, s.355.

39 Ostrogorsky, a.g.e, s.354.

40 Fine, a.g.e, s.237.

41 Circovic, a.g.e, s.30.

de Sırp'ların geri çekilmesi ve kışın bastırması üzerine Niş'te ordugâh kurdu.

İmparator Manuel Niş'teyken büyük bir Macar ordusunun Sırp'lara yardım etmek üzere bölgeye geldiği haberi yayıldı. Bu noktada Macarların neden Sırp'lara yardıma geldiği ve Sırp-Macar ilişkileri üzerinde durmak lazım gelir. II. Uroş'un kız kardeşi Helena Macar kralı II. Bela (1131-1141) ile evlendirilmişti.⁴² Üçüncü kardeş Beloş da Helena'yla birlikte Macar sarayına giderek burada II. Bela ve Helena'nın oğulları Geza'nın eğitimi ile şahsen görevlendirildi. II. Geza (1141-1162) tahta çıkınca Beloş Macaristan'da en güçlü ikinci adam (*comes palatinus*) konumuna yükseldi. Hırvatistan ve Dalmaçya yönetimini üstlenen Beloş, kardeşi II. Uroş ile yakın ilişkiler kurarak Sırp-Macar ittifakını tesis etti.⁴³ İmparatorun Sırbistan'a girdiğini haber alan Beloş bu sebeple paralı Hazar askerlerinin de dâhil olduğu bir orduyu Sırbistan'a gönderdi. Ordusuyla beraber Sırp-Macar güçlerini karşılamak için Tara nehrinin kıyısında ordugâh kuran Manuel düşmanın sayıca çok olması nedeniyle doğrudan çatışmayı göze alamadı. Bunun yerine ordusunu kademeli olarak küçük parçalara ayıran Manuel, okçuları nehrin kıyısındaki arazide gizledi. Düşman gözcülerine sayıca az oldukları ve savaşa hazır olmadıkları izlenimi vermek için ordusunu dağınık halde hizaladı. Sırp ordusu henüz nehrin kıyısına varmıştı ki imparatorun emriyle Bizans ordusu beklenmedik bir saldırıya geçti. İmparatorun sancağını gören Sırp ordusu düzen almaya fırsat bulamadan nehir başını terk ederek geri çekilmeye başladı. İç bölgelere doğru ısrarlı takibi sürdüren Manuel, Sırp'ları kaçış mümkün olmayan dağlık bir arazide sıkıştırmayı başardı. Burada yaşanan kanlı çatışmalar sonucu, Kinnamos burada imparatorun ordudan ayrılarak adam adama dövüşe giriştiği yönünde abartılı ifadelere başvurmuştur, Sırp ordusu ve komutanı Bakhinos mağlup edildi.⁴⁴ Aldığı yenilgi üzerine II. Uroş bizzat gelerek İmparator Manuel'den af diledi. Bizans'a bağlılık yemini eden II. Uroş, Balkanlarda yapılacak seferlerde ordusuyla Manuel'e katılmaya veya asker desteğinde bulunmaya yemin etti. Böylece Manuel, döneminde çıkan ilk Sırp isyanını başarıyla bastırılmış oldu.⁴⁵

On yıllık süre zarfında II. Uroş sadakatini muhafaza etmeyi başardıysa da zaman zaman Sırbistan'ın bağımsızlığı için girişimlerde bulunmaktan vazgeçmedi. 1161 yılına gelindiğinde Manuel, yine bir isyana hazırlandığından şüphelendiği Uroş'u tahttan indirdi ve sürgüne gönderdi. Uroş'un yerine tahta geçirilen kardeşi Beloş da tahtta pek kalmadı ve Macaristan'a geri döndü.⁴⁶ Sırp tahtında yaşanan boşluğu Bizans lehine çözümlenmek isteyen Manuel, o sırada Dendra'yı yönetmekte olan Uroş'un bir diğer kardeşi Desa'yı müzakereye çağırdı. İmparatorun vassalı olmayı kabul etmesi ve Dendra'yı Bizans güçlerine bırakması şartıyla Jupan unvanı alan Desa Sırbistan'ın başına geçirildi.⁴⁷ Ancak Sırp tahtına çıkar çıkmaz İmparator Manuel ile yaptığı anlaşmanın altını oymaya başladı ve Alman

42 Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s.55.

43 Kinnamos, a.g.e, s.82.; Makk, a.g.e, s.28.

44 Savaş hakkında daha detaylı bilgi için bk. Kinnamos, a.g.e, s.85-87.

45 Circovic, a.g.e, s.30.; Khoniates, a.g.e, s.61-62.; Jirecek, a.g.e, s.248.; Makk, a.g.e, s.50.

46 Beloş, hem Macaristan'ı hem de Sırbistan'ı aynı anda yönetmek istemiş veya iki devleti birleştirme amacını gütmüş, Manuel de buna karşı çıkmış olabilir. Beloş bunun üzerine seçimini Macaristan'dan yana kullanmıştır. Bk. Fine, a.g.e, s.239.

47 Kinnamos, a.g.e, s.149.

prenslüklerine mektuplar yazarak bölgede bir Bizans-Alman rekabeti oluşturmaya çalıştı. İmparatorun Macaristan üzerine çıkacağı sefere iştirak etmeyi reddeden Desa, Dendra üzerinde yeniden hak talep ederek isyana kalkıştı. Bunun üzerine Manuel, Sırbistan'a yapılacak harekâtı planlamak amacıyla Niş'e gelerek ordugâh kurdu. Manuel'in bölgeye gelişiyle mevkisini kaybetmekten korkarak geri adım atan Desa, Niş'e gelerek affını istedi. Burada imparator tarafından affedildiyse de bu kez de Macar kralı tarafından takdis edilmeyi talep etmesi bardağı taşıran son damla oldu. Tutuklanarak İstanbul'a götürüldü ve sarayda hapsedildi.⁴⁸ (1162)

Desa'nın hapsedilmesi Manuel'in Sırbistan politikasını değiştirmesinin de ilk adımı oldu. Sırbistan'ı eyaletlere ayıran Manuel gücün tek bir elde toplanmasının önüne geçti. Sırplar üzerindeki nüfuzunu arttırmak ve halkın yeni jupanı meşru görmesi için devrik jupan Desa'nın akrabası Zavida oğlu Tihomir'i tahta çıkardı. Diğer eyaletlerde ise kardeşleri Stracimir, Miroslav ve Nemanya başa geçirildi. Manuel kardeşler arasında yaşanan anlaşmazlıkları derinleştirerek Sırbistan siyasetinin merkezinde Bizans yanlıları ve karşıtları olarak iki ayrı grup vücuda getirdi. Parçala-böl-yut stratejisinin yansıması olan bu politikanın başarısı sayesinde bağımsızlık yanlısı Sırpların önündeki en büyük engel Manuel'in himayesindeki jupanları olmuştur. Bu süreçte ülkenin doğusundaki Toplica eyaletini yöneten küçük kardeş Stefan Nemanya merkezi otoriteden yoksun bu ortamda bağımsızlık yanlılarının başıboş oluşlarını kendi lehine çevirecek bir fırsat olarak gördü. Gücünü her geçen gün arttıran Nemanya, Bizans karşıtı söylemleri sayesinde kısa sürede kardeşlerine karşı hatırı sayılır bir destek topladı. Manuel'in bu gelişmeler karşısında edilgen bir tavır takınması uzun vadede Sırp krallığının birleşmesi ve Bizans'tan kopması açısından tarihi bir hata olmuştur. Manuel tarafından hapsedilen Nemanya, kısa süre sonra hapisten kurtulmuş ve kardeşlerini saf dışı bırakmayı başarmıştır. Nihayet Pantino savaşında jupan Tihomir'i katleden Nemanya 1166'da Sırbistan'ın yeni jupanı olarak taç giymiştir.⁴⁹

Sırbistan'da konumunu sağlamlaştıran Nemanya'nın Hırvatistan ve Kotor halkı (Dalmaçya'da yaşayan bir halk) üzerinde günden güne artan baskısı üzerine imparator Manuel gözdağı vermek amacıyla orduyu Filibe'ye konuşlandırdı. Toplica'ya gönderilen Bizans elçi heyetinin baskına uğraması üzerine Manuel bizzat harekete geçti. İmparatora karşı tek başına karşı koyamayacağını farkında olan Nemanya, konumunu kaybetmemek adına Bizans ordugâhına gelerek af diledi.⁵⁰ (1168) Ancak Nemanya'nın af dilemesi amaçlarından vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Aksine destekçilerini arttırmak ve Bizans'ı birden çok cephede savaştığı sırada vurmaya üzere pusuya yatmış gözükmektedir. Nitekim Nemanya'nın 1171'de yaşanan Venedik-Bizans savaşı⁵¹ sırasındaki tutumu bu

48 Khoniates ve Kinnamos'un burada fikir ayrılığına düştüğünü görüyoruz. Khoniates Desa'nın tutuklanmadığı ve ülkesine döndüğü kanaatindeyken Kinnamos'a göre Desa İstanbul'da götürülerek hapsedilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Khoniates, a.g.e, s.94.; Kinnamos, a.g.e, s.155.; Circovic, a.g.e, s.31.

49 Circovic, a.g.e, s.31.

50 Khoniates, a.g.e, s.110-111.; Ostrogorsky, a.g.e, s.359.

51 Venedikli tüccarlar 1082 Chrysobull'u sayesinde İstanbul başta olmak üzere birçok Bizans şehrinde vergi vermeden dilediğince ticaret yapma hakkı kazanmış ve bu sayede diğer İtalyan tüccarlar bir yana Bizanslı tüccarlardan bile daha zengin hale gelmişlerdi. Venediklilerin artan nüfuzu, Cenevizlilerle rekabetlerinin saldırgan bir hal alması ve kibirli tavırları karşısında İstanbul halkının sürekli hale gelen şikâyetleri artık kulak tıkanamaz hale gelmişti. Bunun üzerine Manuel, Embolon'da ticaret yapan Venediklileri

görüşümüzü doğrular niteliktedir. Venedik ile tahta çıktığı 1166 yılından itibaren yakın ilişkiler kuran Nemanya şimdi bu eski Bizans müttefikinin saf değiştirmesiyle uygun ortamın oluştuğuna kanaat getirerek Bizans'a savaş açtı. Şüphesiz bunda Alman İmparatoru I. Friedrich Barbarossa (1155-1190) ve Macarların Manuel'e karşı Nemanya'ya verdikleri destek önemli birer etkidir.⁵² Hırvatistan'ın içlerine ilerleyen Sırp ordusu Bizans'ın Dalmaçya eyaletinin başşehri olan Spalato'yu (Split) ve eyaletin bir bölümünü ele geçirmeyi başardı. (Bu sırada III. Haçlı Seferi için bölgeden geçmekte olan İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard (1189-1199) ve Avusturya Dükü Heinrich de (1156-1177) Bizans müttefiki oldukları gerekçesiyle Sırp saldırılarına maruz kaldı.⁵³) Ancak Nemanya'nın bu başarısı uzun sürmedi. Önce Sakız'da demirli Venedik filosunun büyük bölümü yaşanan veba sonucu kırıldı ve Doge II. Michele (1156-1172) yaşanan bir isyanda öldürüldü. Ardından Manuel uzun uğraşlar sonucu Bizans yanlısı Bela'yı Macar tahtına çıkarmaya muvaffak oldu. En önemli iki müttefikini bu şekilde kaybeden Nemanya savaşta tek başına kaldı. Buna müteakip İmparatorun Sırbistan'a girdiği haberi Sırp ordusunda çözülmeye neden oldu. Kalan kuvvetleriyle Bizans ordusuna karşı koymaya çalıştıysa da başarılı olamayan Nemanya Kinnamos'un ifadesiyle "*başı açık, kolları dirseklerine kadar sıvanmış, ayakları çıplak, boynuna yular gibi ip dolanmış ve elinde kılıç tutarak imparatorun ayaklarına kapandı ve af diledi.*"⁵⁴ Manuel, Stephan Nemanya'yı affetti ve beraberinde zafer alayına katılmak üzere İstanbul'a götürdü. Burada bir süre göz hapsinde tutulan Nemanya, vassallık yeminini tasdik ederek Sırbistan'a döndü ve Bizans aleyhine başka bir girişimde bulunmadı.⁵⁵ İmparator Manuel Komnenos'un 1180'deki ölümüne kadar Bizans-Sırbistan ilişkilerinde kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır.

Manuel Komnenos'un Macaristan Politikası

12. yüzyılın ilk yarısından itibaren Balkanların çeşitli safhalarında şiddetlenen Bizans-Macar çatışmaları İmparatorların önünde çözülmesi gereken elzem bir sorun olarak öne çıkmaktaydı. Macaristan'ın Dalmaçya hâkimiyeti üzerinde kilit bir rol oynaması ve Almanlar ile imparatorluk toprakları arasında tampon bölgeyi oluşturması bu sorunun önemini bir kat daha arttırıyordu. Ioannes Komnenos, Macaristan'ın içişlerine müdahale ederek çıkan taht kavgalarını körüklemiş ve Macar tahtında bir kontrol mekanizması kurmaya çalışmıştır.⁵⁶ Ancak Macar kralı II. Bela'nın Bizans ile doğrudan bir savaşa girmese de Bizans karşıtı bir politika güttüğü ve bağımsızlık yanlısı Sırlara destek verdiği aşikârdır. Manuel ise bu durumun farkında olsa da devletin doğuda ve batıda aynı anda kalabileceği olası bir tehditten

tutuklattı ve mallarına el koydu. (1171) Ertesi yıl 120 gemilik bir Venedik donanması Ege adaları ve Peleponnes'e saldırılarda bulundu. Öte yandan Bizans'a karşı Sicilya Normanları ile ittifak kurdular. Manuel, Venedik'in dış siyasetinde yaşanabilecek bir eksen kaymasını tehlikeli bulmuş olacak ki savaşı bir an önce bitirerek barış teklifinde bulundu. Normanlarla yaptıkları ittifakın bozulması şartıyla, malları müsadere edilen Venedikli tüccarlara malları geri verildi, tazminat ödendi ve hali hazırda Bizanslılarla eşit sayılan hakları yeniden tasdik edildi. Detaylı bilgi için bk. Nicol, a.g.e, s.91-95.; Kinnamos, a.g.e, s.200-205.; Khoniates, a.g.e, s.118-120.

52 Jirecek, a.g.e, s.259

53 Jirecek, a.g.e, s.260.

54 Kinnamos, a.g.e, s.206.; Jirecek, a.g.e, s.261.

55 Norwich, a.g.e, s.130.

56 Ostrogorsky, a.g.e, s.358.

sakinmak adına Macaristan'a doğrudan bir müdahalede bulunmamıştır. Bu durum 1141'de Macar tahtına çıkan II. Geza'nın Almanlar ve Sırlarla diplomatik ilişkileri geliştirerek Balkanlarda nüfuzunu Bizans aleyhine artırması sonucu değişmiştir.

Manuel 1150 sonbaharında, Sırp isyanını bastırdıktan sonra, isyanın destekçisi konumundaki II. Geza'ya bir ultimatom verdi ve Galiçya Prensi Vladimirko (1130-1152) ile ittifak kurarak Macaristan'a savaş açtı.⁵⁷ Manuel'in bu saldırısında Papalığın Macaristan'ı hegemonyasına almak istemesi ve 12. yüzyıl Balkanlarında iyice gücünü arttıran Bizans'a bağlı laik feodal beyleri tehdit etmesi etkili olmuştur. Bu durum Manuel'in seferini meşru kıldığı gibi önemli de bir bölgesel destek kazanmasını sağlamıştır.⁵⁸ Tuna kıyısında Macaristan'ın kapısı konumundaki Zeugminon kalesini ele geçiren Manuel, burayı olası seferler için üs maiyetinde tahkim ettirdi. Ruslarla da mücadele halinde olan Geza bu kaybın üzerine barış teklifinde bulundu.⁵⁹ Macar esirlerinin iadesi ve Geza'nın Bizans müttefiki olmayı kabul etmesi şartlarıyla anlaşma sağlandı. Manuel'in Macaristan'a ilk seferi böylece başarıyla sonuçlandı.⁶⁰ Bu seferin tarihi ile alakalı Kinnamos başta olmak üzere çeşitli tarihçiler 1151 sonbaharı ve 1152 yılına ışık tutsa da bu görüşler kuvvetle muhtemel yanlıştır. Çünkü Geza bahsi geçen yıllarda Galiçya'da Ruslara karşı girişeceği seferini başlatmış olmalıdır. Geza'nın bu sefer öncesi Manuel ile anlaşma yaparak doğu sınırını güvence altına olmuş olması daha akla yatkın gözükmektedir. Yine ünlü Bizanslı retorikti Mikhael'in 1155 Noel'inde İstanbul'da Manuel'in zaferlerini övdüğü bir vaazında Geza'nın dört yılı aşkın süredir Bizans'a karşı savaşa hazırlandığına değinmesi savaşın 1151'de çoktan bitmiş olduğunu Bu sebeple Manuel'in ilk Macar seferinin müzakerelerle birlikte 1150 sonbaharında veya 1151 başında sonuçlandığı kanısına varılabilir.⁶¹

1154 yılına gelindiğinde Bizans'ın içişlerinde ortaya çıkan bir kriz Macar ilişkilerini de doğrudan etkiledi. Manuel'in kendisiyle aynı yaşta olan kuzeni Andronikos Komnenos (1183-85 yılları arasında Bizans imparatoru olacaktır.) Kilikya'da Ermeniler üzerine yapılan sefere komutan olarak tayin edilmiş ancak eğlence düşkünlüğü nedeniyle başarısız olmuştu. Bunun üzerine rütbesi düşürülmek bir yana Bulgaria temasının *duks'luğuna* (valiliğine) atanmıştı.⁶² Manuel'in daha sonra yeğeni İoannes'i *protosebastos* rütbesine yükseltmesi Andronikos'un tepkisini çekti. Bu tarihten itibaren Manuel'in yerine tahta geçmek için girişimlerde bulunan Andronikos, Macar kralı Geza'ya kendisini desteklediği takdirde Niş ve Braniçevo'yu vermeyi vaat etti.⁶³ Bizans içinde yaşanan bu krizi fırsata çevirmek isteyen Geza, Çek, Sakson ve Sırlardan toparladığı büyük bir orduyla Braniçevo'yu kuşattı. Andronikos'u hapsedirerek bu meseleyi hızlıca çözen Manuel, Braniçevo'ya yardım etmek üzere harekete geçti. Andronikos'tan beklediği faydayı göremeyen Geza, topladığı çok başlı ordunun dağılması üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Öncü Bizans ordusu, müttefiki Bosna hâkimi Boriç (1154-62) tarafından pusuya düşürülse de

57 Makk, a.g.e, s.54.

58 Moravesik, a.g.e, s.80.

59 Geza'nın Rus tahtı ve prenslikleri üzerindeki hâkimiyet çabaları için bk. Makk, a.g.e, s.46-49.

60 Kinnamos, a.g.e, s.89-92.

61 Makk, a.g.e, s.54.

62 Kinnamos, a.g.e, s.95.; Khoniates, a.g.e, s.69.

63 Khoniates, a.g.e, s.69.; Magdalino, a.g.e, s.56.; Makk, a.g.e, s.60.; Moravesik, a.g.e, s.81.

ertesesi yıl Manuel'in Macaristan'a daha kalabalık bir orduyla gelmesi üzerine Geza barış teklifinde bulunmak zorunda kaldı. Aldığı ganimetleri ve esirleri teslim ederek yeniden imparatorun hâkimiyetini kabul etti.⁶⁴ (1155) Ancak Manuel Geza'nın güvenilmez tabiatına daha önce tanıklık ettiğinden anlaşmanın uzun ömürlü olmayacağı kanısına varmış ve farklı müttefikler aramaktan kaçınmamıştır. Bu doğrultuda Manuel, Alman imparatoru I. Friedrich'e Macaristan'a karşı ortak bir harekât düzenleme ve Macaristan'ı nüfuz bölgelerine ayırma teklifinde bulundu. I. Friedrich bu esnada İtalya'da Papalık ve Normanlarla giriştiği mücadeleleri daha önemli gördüğünden bu teklife sıcak bakmamıştır.⁶⁵

Macar kralı II. Geza'nın 1161 yılında ölmesi Manuel'e Macar tahtına müdahale fırsatı verdi. Geza ölmeden önce Macar devlet geleneklerinin aksine (kralın kardeşlerinden birisi varis olması gerekirken) tahta oğlu III. Stephan'ı varis bıraktı. Bunun üzerine Geza'nın kardeşleri IV. Stephan (1154'teki Bizans-Macar savaşında Bizans ordusunda yer almıştır.) ve II. Laszlo kaçıp Manuel'e sığınmışlardı.⁶⁶ Manuel Geza'nın ölümünün ardından tahta kardeşlerden birini geçirmek için büyük bir orduyla Sardike'ye doğru harekete geçti. İmparatorun Macaristan'ı işgal etmesinden çekinen Macar aristokratları III. Stephan'ı tahttan indirerek II. Laszlo'nun (1161-62) tahta geçmesini kabul ettiler. Bu durumu II. Laszlo'nun Manuel'in Bizanslı bir prenses ile evlenmesi yönündeki talebini reddederek Macar kökenli bir eş istemekteki ısrarının Macar aristokratları üzerinde yarattığı olumlu etkiye bağlamak lüzum gelir.⁶⁷ Macaristan'da oldukça güçlü bir mevkiye sahip olan zengin aristokrat zümrenin taht üzerinde bu denli etkili olması görüldüğü üzere devleti dış tehditlere karşı açık hale getirmiştir. Nitekim Manuel bu durumu lehine kullanmakta gecikmemiş ve aristokratları daha da zengin etme yoluyla Macaristan'da nüfuzunu arttırmıştır. Öte yandan IV. Stephan da *urum*⁶⁸ unvanı alarak ve varis ilan edilerek bu nüfuzun devam sağlanmıştır.⁶⁹ Böylece Bizans hegemonyasındaki kardeşleri tahta geçiren Manuel, siyasi bir başarı kazanmış gözükmemektedir. Ancak Balkanların genelinde olduğu gibi Macaristan'da da elde edilen başarılar kalıcı bir mahiyet taşımaktan oldukça uzaktır. Nitekim II. Laszlo'nun ölümüyle IV. Stephan tahta çıkmış ancak kötü ve zalim bir yönetim sergilemesi üzerine halk tarafından tahttan indirilerek yerine yeniden III. Stephan geçirilmişti. Manuel Macar halkının sevgisini kazanmak için verilen karara saygı duymakla birlikte tahttaki nüfuzunu garanti altına almak adına III. Stephan'ın kardeşi Bela'yı İstanbul'a getirterek kızı Maria ile evlendirdi. Bununla da yetinmeyen Manuel, Bela'nın Hırvatistan ve Dalmaçya valisi olarak tanındığı takdirde Bizans tahtının da varisi olacağını ilan etti.⁷⁰ Aleksios adını alan Bela

64 Khoniates, a.g.e, s.70.; Kinnamos, a.g.e, s.102.; Makk, a.g.e, s.61.

65 Magdalino, a.g.e, s.58-59.; Makk, a.g.e, s.64.

66 Moravcsik, a.g.e, s.82.; Makk, a.g.e, s.68.; Ostrogorsky, a.g.e, s.358.

67 Makk, a.g.e, s.76.

68 Eski Macar dilinde efendi veya lordum anlamına gelmektedir. Macar hanedanında soylu kimselere ve doğrudan kral olması muhtemel görülen Macar varislerine verilir. Detaylı bilgi için bk. Georg Ostrogorsky, "Urum-Despotes: Die Anfänge Despotenwürde in Byzanz", *Byzantinische Zeitschrift*, S. 44, Belgrad 1951, a.g.e, s.448-460.; Moravcsik, a.g.e, s.89.

69 Kinnamos, a.g.e, s.147-148.

70 Bu vaat ilerleyen yıllarda Manuel'in ikinci eşinden olan II. Aleksios'un doğumuyla gerçekleşmeyecek, Bela Maria ile olan evliliğini bitirerek Antakyalı Agnes ile evlenecektir. Bk. Moravcsik, a.g.e, s.90.; Magdalino, a.g.e, s.81.; Makk, a.g.e, s.86.; Norwich, a.g.e, s.130.

despotes unvanıyla Bizans hiyerarşisinde önemli bir mevki kazandı.⁷¹ Müstakbel Macar kralını bu şekilde damadı yapan Manuel, Ortaçağ'da sık gördüğümüz siyasi evlilik yoluyla akrabalık bağı kurmanın önemli örneklerinden birini vermiştir.

İmparatorun tasdiğiyle Macaristan'da konumunu güçlendiren III. Stephan, amcası IV. Stephan'ın tahtı ele geçirme girişimlerini savuşturmayı başardı. Bu süreçte Manuel imparatorluğun çıkarlarına aykırı bir şekilde III. Stephan'ın Bela'nın haklarını gasp etmesinden ötürü tavrı değiştirerek üstü örtülü bir şekilde IV. Stephan'ı muhafaza etti.⁷² IV. Stephan'ın Macaristan'a saldırmayacağı yönünde teminat vermesine rağmen bu saldırılara engel olmak bir yana destekte bulunması ilişkileri yeniden bozdu. Manuel'in bu ikircikli tutumu karşısında III. Stephan, önce Sirmium'u ve ardından amcasını zehirletme yoluyla ortadan kaldırarak Zeugminon'u ele geçirdi.⁷³ (1165) Ancak bu girişim Macarlar açısından durumu daha da kötü bir vaziyete sürükledi. Macaristan'a geniş kapsamlı bir işgale hazırlanan Manuel, Friedrich Barbarossa, Venedik Dogesi Vitale Michiel (1156-1172), Avusturya dükü Henry ve Kiev knezi Rostislav (1154,1159-1167) ile sıkı diplomatik girişimlerde bulunarak işgalini haklı temellere dayandırmayı başardı.⁷⁴ Karşı saldırıya geçen Manuel kısa sürede Sirmium ve Zeugminon'u geri aldı. Buna mukabil Dalmaçya'ya giren başka bir Bizans ordusu anlaşma yoluyla bölgedeki 57 kadar yerleşimi ele geçirmeyi başardı.⁷⁵ Böylece Macaristan güneyden kuşatılarak çıkabilecek yeni bir Macar isyanına karşın tampon bölge mevcuda getirildi. 1166/67 yılı boyunca Dalmaçya merkezli Bizans-Macar mücadelesi devam etti. Bizans'ın Macarlar karşısında topraklarını ve nüfuz alanlarını genişletmesinden rahatsız olan Avusturya dükü Heinrich arabuluculuğa soyundu.⁷⁶ Müzakerelere Bizans ile ilişkilerini normalleştirmek amacıyla dâhil olan Alman imparatoru Friedrich açıkça Macar yanlısı ve imparatorluk topraklarını tehdit eder bir tutum takındı. Öte yandan Macarlar ile savaşı devam ettirdiği takdirde Heinrich ile de ilişkilerin bozulacağını öngören Manuel anlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı. Heinrich bununla yetinmeyerek III. Stephan'ı kendi kızıyla evlendirdi ve Bizans'ın olası bir Macaristan seferinin karşısında olacağı mesajını verdi.⁷⁷

1172'ye kadar yaklaşık beş yıl büyük ölçüde sükûnet ile devam eden Bizans-Macar ilişkileri bu tarihte yeni bir safhaya geçti.⁷⁸ III. Stephan'ın ölümüyle Macar tahtında

71 Khoniates, a.g.e, s.88.; Kinnamos, a.g.e, s.156-157.; Ostrogorsky, a.g.e, s.358.; Fine, a.g.e, s.240.

72 Fine, a.g.e, s.240.; Makk, a.g.e, s.84.

73 Batılı kaynakların da görüş birliğinde olduğu zehirlenme hadisesi Macarlar tarafından tertip edilmiş olmakla birlikte önceki kral II. Laszlo da benzer bir şekilde zehirlenerek öldürülmüştür. Art arda iki Macar kralının benzer şekilde öldürülmesi ve ikisinin de "Yunan dostu" olarak tanımlanmaları suikastların sebebini açıkça gözler önüne sermektedir. Bk. Moravcsik, a.g.e, s.83.; Kinnamos, a.g.e, s.168-174.

74 Makk, a.g.e, s.91.; Magdalino, a.g.e, s.80.

75 Kinnamos, a.g.e, s.179.; Khoniates, a.g.e, s.93.; Norwich, a.g.e, s.130.

76 Manuel'in Transilvanya üzerine yaptığı seferlerde yaşanan yıkım ve yağma ile bölgenin istikrarsızlaştırılması, Bizans'ın genişlemesi bir yana Avusturya'yı da ekonomik olarak olumsuz etkilemiştir. Bk. Makk, a.g.e, s.99.

77 Dük Heinrich, Alman imparatoru Friedrich ile yakın ilişki içerisinde olmasının yanı sıra aynı zamanda bir Komnenos prensesiyle de evliydi. İki devlet arasında başarılı bir denge politikası güden Heinrich aldığı siyasi imtiyazlar sayesinde 12. Yüzyılda Doğu Avrupa'da önemli bir figür halini almıştır. Bk. Kinnamos, a.g.e, s.189.; Magdalino, a.g.e, s.82.; Fine, a.g.e, s.242.

78 Bu süreçte yaşanan Bizans-Macar çatışmaları için bk. Khoniates, a.g.e, s.105-110.

başlayan kargaşa üzerine devletin ileri gelenleri İmparator Manuel'den Bela'nın Macar kralı olmak üzere gönderilmesini talep ettiler. Bu durumu önceden doğru bir şekilde tahlil eden ve Macar tahtının meşru varisini himayesi altına alan Manuel açısından bu talep politik öngörüsünün açık bir başarısıdır. Şüphesiz Manuel'in damadı olan ve Bizans kültürü içerisinde asimile edilen Bela'nın Macar tahtına çıkması Macaristan'ın Bizans'ın uydu devleti haline gelmesine yol açtı ve uzun yıllardır süregelen mücadelenin Bizans lehine sonuçlanmasını sağladı.⁷⁹ Bela'nın tahta çıkışıyla ilişkiler dostane bir hal aldı hatta Manuel Anadolu'ya yaptığı seferlerde Bizans ordusundaki Macar nüfusu gözle görülür şekilde artış gösterdi. İmparator Manuel Komnenos'un vefat ettiği 1180 yılına kadar Balkanlarda ve Macaristan özelinde statüko başarılı bir şekilde korunmaya devam etti. İlerleyen yıllarda yapılan çeşitli hanedan evlilikleri ile Bizans-Macar ilişkileri daha da yakın bir hal alacaktır. İmparatorluğun batı sınırlarını bu şekilde güvence alan Manuel ise 1172 yılından itibaren yüzünü doğuya döndü. Ancak doğuda işler hiç de istediği gibi gitmeyecek ve Anadolu telafisi mümkün olmayacak bir şekilde İmparatorluk topraklarından kopacaktır.

Sonuç

İmparator Manuel Komnenos tahtta kaldığı 37 yıllık süreçte Balkanlarda Bizans'ın statükosunu korumak adına Normanlar, Sırlar, Macarlar gibi birçok düşmanla mücadele etmek zorunda kaldı. Bizans ordusunun birden fazla cephede mücadele kabiliyetinin olmaması sebebiyle diplomasiyi etkin kullanan Manuel, Venedik, Kutsal Roma-Germen imparatorluğu, Rus knezlikleri veya yeri geldiğinde Papalıkla yakın ilişkiler kurdu. Norman kralı II. Roger'in Korfu ve Mora'ya yaptığı saldırılar Venedik ile kurulan bu ittifakın neticesinde bertaraf edilebildi. Almanları ve Papalığı da Normanlara karşı kıskırtan Manuel, zor durumda kalan I. Guillaume'yi masaya oturtmayı başardı. Sırbistan'da ise sürekli hale gelen bağımsızlık yanlısı isyanlara karşı Sırp birliğini parçalamayı hedefleyen Manuel, Sırp jupanlıklarını birbirinden bağımsız dört parçaya ayırarak isyanların önünü alabildi. Ancak yine de Stefan Nemanya'nın Sırbistan'ı yeniden birleştirmesine ve Sırp tarihinde milli bir kahraman olarak ortaya çıkmasına engel olamadı. Öte yandan Sırp isyanlarının arkasındaki güç konumunda olan Macaristan'a karşı Almanların ve Papalığın tepkisini çekmemek adına bir işgal hareketine girişmeyen Manuel, Macar tahtına "Bizans dostu" olarak bilinen damadı III. Bela'yı geçirdi. Bu sayede dolaylı yoldan tüm Macaristan'a hâkim olurken uyguladığı başarılı politikalar sonucunda Balkanlar yeniden Bizans nüfuzu altına alındı.

Kaynakça

Barany, Attila, *The Politics of Piroška's Marriage: Byzantium, Hungary and The Normans*, Central European University Press, Budapest 2019.

Chalandon, Ferdinand, *Les Comnène: II. Jean Comnène et Manuel Comnène*, Burt Franklin Research & Source Work Series 2, New York 1960.

Circovic, Sima M., *The Serbs*, trc. Vuk Tomic, Blackwell Publishing, Oxford 2004.

Demirkent, Işın, "14.Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti", *I.*

Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler”, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1-11.

Fine, John Van.Antwerp, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, Michigan 1991.

Gregory, Timoty, *Bizans Tarihi*, trc. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

Jirecek, Constantin, *Geschichte Der Serben*, Friedrich Andreas Perthes A.G., Gotha 1911.

Khoniates, Niketas, *Historia*, trc. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2020.

Kretschmayr, Heinrich, *Geschichte von Venedig*, Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft, Gotha 1905.

Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 1972.

Magdalino, Paul, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

Makk, Ferenc, *The Arpads and the Comneni Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Akademiai Kiado, Budapest 1989.

Moravcsik, Gyula, *Byzantium and the Magyars*, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam 1970.

Nicol, Donald, *Bizans ve Venedik Diplomatik İlişkiler Üzerine*, trc. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2000.

Norwich, John Julius, *Bizans III*, trc. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2015.

Ostrogorsky, Georg, “Urum-Despotes: Die Anfange Despoteswürde in Byzanz”, *Byzantinische Zeitschrift*”, S. 44, Belgrad 1951, s. 448-460.

Özer, Berkay, “II. Ioannes Komnenos Dönemi Bizans-Macar İlişkileri ve Sırp İsyanı (1127-1129)”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II, Ankara 2020, s. 435-441.

Vasiliev, Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, trc. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.

Yener, Alican, “Doğu Roma İmparatoru I. Aleksios Komnenos Dönemi (1081-1118)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2019.